

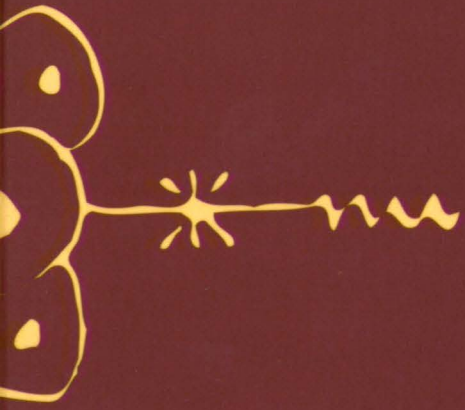
ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIUS
DE PROTOCOLS

XIV

COL·LEGI DE NOTARIS DE BARCELONA

BARCELONA 1996

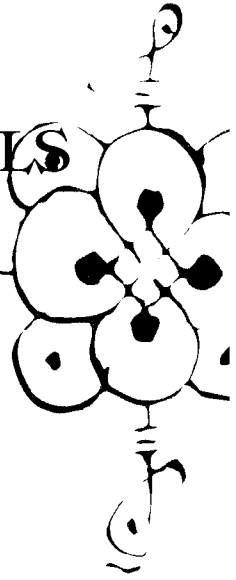

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIU
DE **L** ROTOCOLS

Sig *

XIV

Publicació patrocinada per la
Fundació Noguera

Director

Lluís Jou i Mirabent

Coordinador

Laureà Pagarolas i Sabaté

Consell

Jordi Figa i López-Palop, Josep M. Font i Rius,
Emili Giralt i Raventós, Àngel Martínez Sarrión,
Josep Ll. Mezquita del Cacho i Josep M. Sans i Travé

Editor

Il·lustre Col·legi de Notaris de Barcelona
c/. Notariat, 4 – 08001 Barcelona

Disseny: Enric Collado

Compaginació i fotolits: Edilínia, S.L.

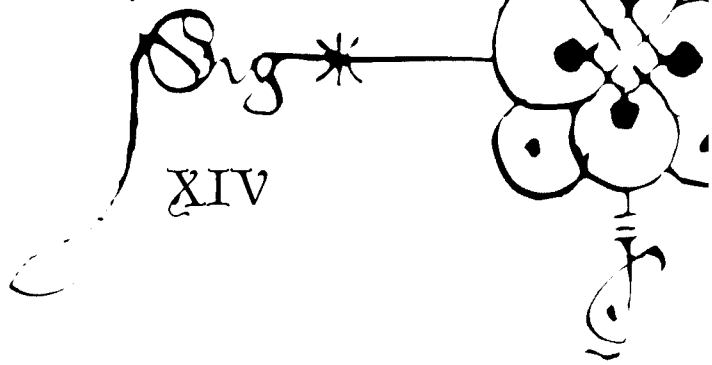
Impressió: Gráficas Dueto, scp

ISSN: 0211-5425

Dipòsit Legal: B-44.447

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIU
DE **L** PROTOCOLS

XIV

COL·LEGI DE NOTARIS DE BARCELONA

BARCELONA 1996

SUMARI

- 7** El jurista Pere Albert i la seva obra
Arcadi Garcia i Sanz
- 39** L'alimentació làctia dels nadons durant el segle XIV.
Les nodrisses o dides a Barcelona, 1295-1400,
segons els documents dels protocols notariais
Josep Hernando i Delgado
- 159** Imatge catalana de 1360 d'una nau amb aparell rodó de tres pals
Antònia-Victòria Carmona i Bustos
- 167** Reial o abacial? El palau de Santes Creus revisat
Francesca Español i Bertran
- 187** Considerazioni sul commercio nel Mediterraneo
occidentale, seconda metà del XV secolo
Roberto Pili
- 205** La mentalitat professional dels mercaders de la Barcelona
del segle XV: la funció dels escriptors
Jaume Aurell i Cardona
- 229** Un documento inédito sobre el Consulado de Castellanos
de Barcelona y algunas consideraciones sobre éste
István Szászdi, Inés Rodríguez
- 241** Els primers establiments del Col·legi de Notaris
de Tortosa (5-VI-1507)
Vicent García Edo

- 259** Els enfrontaments entre les corporacions notariales
barcelonines a l'època moderna
Jordi Günzberg i Moll
- 273** Exàmens de mestratge dels pintors de vidrieres de Barcelona
al final del segle XVIII
Sílvia Cañellas i Martínez
- 305** Producció, inversió i especulació en la gran burgesia barcelonina
del segle XIX. El cas dels germans Vidal i Nadal
Àngels Solà i Parera
- 339** Notes bibliogràfiques
- 351** «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols».
Normes per a la presentació d'originals

Pere Albert és un jurista encara mal conegut, tot i la importància que sembla haver tingut en la conceptualització dogmàtica del nostre Dret dins els esquemes jurídics propis del *ius commune*.

És per això que, en les pàgines que segueixen, tractarem de fer una aproximació històrica a la seva vida i a la seva obra, amb una atenció més intensa i més extensa de la que fins ara se li ha prestat.

La vida de Pere Albert

Com és normal en molts personatges de la seva època, no sabem ni el temps ni el lloc on va néixer Pere Albert. Per la cronologia de la seva vida, que examinarem tot seguit, es pot datar aproximadament el seu naixement a la darrerria del segle XII o primeria del XIII, però la seva procedència familiar és una mica enigmàtica.

El segell de Pere Albert, que és conegut,¹ mostra una composició heràldica de creus alineades en trespol pel camp de l'escut, la qual és característica de la casa noble catalana dels Cruïlles,² i això orienta la recerca del seu origen familiar cap a les terres gironines.

En els comtats de Girona i de Besalú, emperò, només hem trobat una referència documental que ho pot ser del nostre personatge. Es troba en un

1. Publicat per Ferran de SAGARRA, «Segells del temps de Jaume I», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó* (segona part), Barcelona, 1913, p. 979-1.040 (especialment, p. 1.034-1.035). El segell és reproduït també pel mateix autor a *Sigilografia catalana*, Barcelona, 1932, v. III, p. 173, núm. 3.933. El segell penja d'un pergami, conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que conté una sentència dictada per Pere Albert i Berenguer de Cervera, datada al Palau Reial de Barcelona, el 3 de desembre de 1241 (ACA, *Jaume I*, perg. núm. 863).

2. El disseny de l'escut fou publicat pel BARÓ DE SANT PETRILLO, *Los Cruïlles y sus alianzas*, València, 1949, p. 11, i es troba també al sepulcre de l'almirall Jofre Gilabert de Cruïlles, mort l'any 1339, existent al Museu Arqueològic de Girona, del qual publicà una fotografia Martí de RIQUER, *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona, 1968, lám. 92, post p. 64.

document, datat segurament a Besalú el 18 de març de 1226, que conté la venda per Bernat de Llerç al rei Jaume I del castell i la vila de Basegoda i del castell de Sant Llorenç de Sanaüja, atorgada en nom del monarca pel seu veguer de Besalú, Pere de Vic, document en el qual signa de testimoni, entre d'altres, «*Petrus Adalbertus*», clergue.³

Bé que aquest origen gironí de la família de Pere Albert sembla molt clar, cal no excloure, d'antuvi, la possibilitat d'una procedència immediata o d'una residència molt primerenca, tant d'ell mateix com del seu germà Pasqual –de qui parlarem ara mateix–, al comtat de Barcelona, en el qual hi ha també, durant la mateixa època, moltes persones que porten el nom o cognom *Albert*, llatinitzat als documents en formes diverses: *Aalbertus*, *Adalbertus*, *Albertus*, *Arbertus*.⁴

Pere Albert, canonge de Barcelona –que és el nostre personatge–, el 14 d'agost de 1227 subscriu l'acte de devolució de la casa o força de Freixanet, fet pel lloctinent del rei a Catalunya, Bernat Guillem, a Saurina de Manlleu,⁵ i molts anys més tard, el 6 de juliol de 1254, en una sentència dictada per Pere Albert, signa de testimoni un germà seu –segurament més jove–, Pasqual Albert, aleshores rector de l'església de Piera,⁶ qui més tard fou també canonge de Barcelona, tal com després ho veurem.

Els estudis i l'actuació de Pere Albert, tant en el caient de la vida professional jurídica com en el de la vida pública, són més coneguts per la documentació que hi fa referència, una part de la qual és ja coneguda de fa anys.

3. FRANCISCO MIQUEL ROSELL, *Liber Feudorum Maior*; Barcelona, 1947, v. II, doc. 518, datat erròniament l'any 1225. Sembla un personatge diferent d'aquest, un altre *Petrus Adalbertus* que, el 23 d'octubre de 1200, compra un mas a la parròquia de Santa Eulàlia de Provençana (Jesús ALTURO I PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200*, Barcelona, 1985, v. III, doc. 641).

4. En un document del 16 de novembre de 1183, signa de testimoni Arnau Arbert: Carme BATLLE I GALLART, «La casa burgesa en la Barcelona del siglo XIII», a *La societat barcelonina a la Baixa Edat mitjana. Acta Medievalia* (annex I), Barcelona, 1983, p. 34, n. 68. A la carta de població de Santpedor, del 1190-1192, són concedides unes taules a Ramon Arbert, al seu fill Tomàs i a Guerau Arbert: José M. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, 1969, v. I, doc. 183. Aquest Ramon Arbert no sembla el mateix que, com a germà del notari del rei, Pere de Blanes, liquida amb aquest unes societats comercials, el 8 de desembre de 1212: Arcadi GARCIA, Josep M. MADURELL, *Societats mercantils medievals a Barcelona*, Barcelona, 1986, v. II, doc. 3.

5. ACA, *Jaume I*, perg. núm. 330, citat per SAGARRA, «Segells del temps de Jaume I», *op. cit.*, p. 1.034-1.035.

6. Carme BATLLE, «La casa burgesa en la Barcelona del siglo XIII», *op. cit.*, p. 9-51, doc. 4, datat erròniament el 30 de juny.

Joaquim Miret i Sans⁷ va documentar la presència a l'estudi de Bolonya, entre els anys 1218 i 1238, dels principals juristes catalans del segle XIII, tals com sant Ramon de Penyafort, Ferrer de Llor, Vidal de Canyelles i Pere Albert, al costat d'altres com Bernat de Malla, Arnau de Gurb, Bernat de Santa Eugènia, Berenguer de Sant Hipòlit, Ponç de Vilanova, Guillem de Torroella, Arnau de Bellpuig, Berenguer de Marlès, Bernat de Mur i Ramon d'Anglesola. Molts d'aquests personatges són documentats com a canonges, uns de Vic i altres de Barcelona, i n'hi ha alguns que foren fins i tot bisbes.⁸

Aquest fenomen dels prelats-juristes, certament corrent durant l'època que ara ens ocupa, és realment important, tant en la història eclesiàstica com en la del Dret, del qual Pere Albert és una manifestació potser una mica atípica.

Quan retornà de Bolonya, després del 1233, Pere Albert fou nomenat vicari episcopal del bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou. En l'exercici d'aquest càrrec el trobem a Vilafranca del Penedès, el 8 de febrer de 1235, com a jutge d'una apel·lació en un litigi entre els monestirs de Sant Cugat del Vallès i de Santes Creus.⁹

El dit bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, fou canceller del rei Jaume I. És documentat amb aquest caràcter de l'any 1218 fins al 1241.¹⁰ No sabem si fou aquesta dignitat palatina del bisbe Palou el motiu de la introducció o de la relació de Pere Albert amb la cort reial i, molt concretament, amb la Cancelleria.

Al costat d'aquest bisbe, Berenguer de Palou, i del canonge de Barcelona, Vidal de Canyelles –després bisbe d'Osca i compilador dels Furs d'Aragó–, Pere Albert a Montpeller, el 16 de desembre de 1236, signa de tes-

7. J. MIRET I SANS, «Escolars catalans al estudi de Bolònia en la XIII^a centúria», *Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, VIII (1915-1916), p. 137-155.

8. Foren bisbes de Vic, Bernat de Mur i Ramon d'Anglesola; Vidal de Canyelles fou bisbe d'Osca i Arnau de Gurb fou bisbe de Barcelona; Ferrer de Llor i Bernat de Santa Eugènia foren canonges de Barcelona, i foren canonges de Vic, Berenguer de Sant Hipòlit, Ponç de Vilanova, Guillem de Torroella, Arnau de Bellpuig i Berenguer de Marlès: Arcadi GARCIA I SANZ, «El "Corpus iuris civilis" en els documents dels segles XII-XV», *Ausa* (Vic), VI (1968-1971), p. 89-102.

9. José RIUS SERRA, *Cartulario de «Sant Cugat del Vallès»*, Barcelona, 1947, v. III, doc. 1328 i 1332.

10. Antoni FERRANDO ET ALII (ed.), *Llibre del Repartiment de València*, Paterna, 1978, p. XIII.

timoni en un jurament de fidelitat prestat pel rei Jaume I al bisbe de Magalona.¹¹

Un any i mig més tard, el 13 de juny de 1238, Pere Albert era al setge de València, on el mateix rei Jaume I, de Russafa estant, li féu una esplèndida donació, que comprenia l'alqueria del Rahal Abinxalbet, dita també Alarhal, vora Patraix (actualment dins la ciutat de València), i cases a la ciutat mateixa.¹²

Després de la rendició d'aquesta ciutat, esdevinguda el 28 de setembre d'aquell any 1238,¹³ sembla que Pere Albert restà al servei del rei, però no per gaire temps, perquè el 26 d'abril de 1240 és documentat a Barcelona com a preposít del mes de desembre, juntament amb l'ardiaca del capítol, Ferrer de Llor, que ho era del mes de maig.¹⁴

Tot i això, Pere Albert seguí ocupat en els afers relatius a València. Un d'aquests afers –certament dels importants– fou el plet entre l'arquebisbe de Toledo i el de Tarragona per la jurisdicció metropolitana sobre el nou bisbat de València, qüestió en la qual el rei Jaume I s'havia anticipat al fets litigiosos, puix que, el 13 de novembre de 1236, havia promès a l'arquebisbe electe de Tarragona, Guillem de Montgrí, l'adscripció al seu arquebisbat de tots els bisbats valencians quan el regne de València fos conquerit del tot.¹⁵

El plet entre els arquebisbes de Toledo i de Tarragona sobre la jurisdicció metropolitana en el bisbat de València fou instruït –i finalment decidit– pel cardenal Sinibaldo de Fieschi, després papa Innocenci IV (1243-1254), el qual fou, segurament, el canonista més brillant i de més alt nivell jurídic del segle XIII. Aquest cardenal-jurista, en la primera instància del plet refe-

11. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I «el Conqueridor»*, Barcelona, 1918, p. 125.

12. *Llibre del Repartiment de València*, op. cit., núm 370.

13. L'acta de capitulació fou publicada per Ch. de TOURTOULON, *Don Jaime I el Conquistador*, València, 1874, v. I (reed. anast., València, 1980), doc. XV, p. 379-380. Es troba a l'ACA, *Jaume I*, perg. núm. 734.

14. Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), Jaume CARESMAR, *Index*, vol. I. En l'examen d'aquest *Index* ens plau de fer constar la gratitud, que devem, als doctors Josep Bauccells i Vicent Garcia Edo.

15. Lluís ALANYA, *Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentie*, València, 1515 (reed. anast., València, 1972), «Jaume I», privilegi 2. El document és a l'Arxiu de la Catedral de València (ACV), perg. 2.301, segons Elías OLMOS Y CANALDA, *Inventario de los pergaminos del Archivo catedral de Valencia*, València, 1961, núm. 25, datat el 28 d'octubre.

rit, el 14 de juliol de 1241, nomenà Pere Albert instructor del procés en la fase de prova.¹⁶ Tot i això, el 3 de desembre del mateix any 1241, Pere Albert era a Barcelona, on juntament amb Berenguer de Cervera dictava la sentència, que abans hem citat, de la qual penja el segell del primer.

Uns anys més tard, el 20 de juny de 1246, Pere Albert és documentat a Barcelona, en una altra sentència dictada per ell en un litigi entre el rei Jaume I i els castlans de Vilafranca del Penedès.¹⁷ I sabem també que, l'any 1249, assistí al Concili Provincial de la Tarraconense com a procurador del capítol catedralici de Barcelona i del bisbe de Girona.¹⁸

L'any 1251, trobem Pere Albert a Barcelona el 25 de febrer¹⁹ i, entre el 19 i el 21 de març del mateix any, intervenia com a conseller –tècnic, és clar– de sant Ramon de Penyafort i del bisbe de Barcelona, Pere de Centelles, en un litigi entre Guillem de Claramunt i Ponç de Cervera sobre la testamentària del difunt Guillem de Claramunt.²⁰ El 23 del mateix mes de març, Pere Albert signava de testimoni del testament del dit bisbe, Pere de Centelles, pel qual fou nomenat marmessor.²¹

L'any 1252, seguim trobant Pere Albert a Barcelona: el 4 de febrer, signa de testimoni en una promesa d'obediència canònica, feta per l'abat del monestir de Sant Cugat del Vallès al bisbe de Barcelona;²² l'1 d'abril següent, és nomenat procurador del seu capítol catedralici per a intervenir en el plet relatiu a l'elecció del nou bisbe; el 12 d'octubre del mateix any, l'esmenta el testament del bisbe d'Osca, Vidal de Canyelles, i el 22 d'octubre, signa en una sentència resolutòria de les qüestions existents entre el rei Jaume I i Ramon, vescomte de Cardona.²³

16. Robert Ignatius BURNS, *The crusader Kingdom of Valencia*, Cambridge, Massachusetts, 1967, v. I, p. 275, i v. II, p. 501. Els altres instructors nomenats per a la pràctica de la prova en el mateix plet foren el mestre Pere de Baiona, canonge de Toledo, i el frare dominicà de Bordeus, Pere Guarner.

17. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I*, op. cit., p. 179.

18. Fèlix TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona, 1836, p. 10.

19. ACB, Jaume CARESMAR, *Index*, v. I, op. cit., p. 179.

20. Federico UDINA MARTORELL, *El «Llibre Blanch» de Santes Creus*, Barcelona, 1947, doc. 392, i José RIUS SERRA, *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*, Barcelona, 1954, doc. 77 i 79.

21. RIUS SERRA, *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*, doc. 80.

22. *Ibidem*, doc. 81.

23. ACB, Jaume CARESMAR, *Index*, v. I. El testament de Vidal de Canyelles és publicat per RIUS SERRA, *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*, op. cit., doc. 82; la sentència del 22 d'octubre de 1252 és a l'ACA, *Jaume I*, perg. núm. 1.305.

El 6 de juliol de 1254, Pere Albert, a Barcelona, juntament amb Jaume Guerau, dicta sentència en un litigi entre Ramon de Malla i el jueu Vidal Rubèn per una paret construïda indegudament pel primer. La jurisdicció els havia estat conferida per delegació del rei Jaume I, del 13 de febrer anterior.²⁴ El 30 de novembre del mateix any 1254, Pere Albert és citat també a Barcelona.²⁵

El 23 de febrer de 1257, trobem encara Pere Albert a Barcelona,²⁶ però després se'n perd el seu rastre documental fins a l'11 de gener de 1258, en què, una altra vegada a Barcelona, juntament amb el rei, el bisbe de Barcelona i altres canonges, subscriu com a testimoni la proclama d'una sentència dictada pels frares dominicans Pere de Tenes i Pere de Caderita, com a inquisidors nomenats pel papa, per la qual fou declarat heretge, després de mort, el cavaller Ramon de Josà.²⁷

El 24 d'agost del mateix any 1258, seguim trobant Pere Albert a Barcelona, on el rei Jaume I li manà instruir informació testifical sobre la invasió perpetrada pel veguer i la host de Barcelona en les terres de Guillem de Cervelló.²⁸

D'una manera factícia ha estat també datada aquell any 1258 una lletra adreçada per sant Ramon de Penyafort i portada per Pere Albert al rei Jaume I, en la qual sant Ramon diu al monarca, bo i referint-se a un assumpte del qual aquest li parlava: «*sicut intellexi a dilecto in Christo, Petro Alberti, latore presentium, devoto et fideli vestro, expeditum est negotium iuxta votum*».²⁹ Valls Taberner pensà assenyadament que l'assumpte en qüestió era el projecte de casament de l'infant primogènit, Alfons, i que havia estat gestionat per Pere Albert a Roma, on aquest canonge jurista, efectivament, havia anat l'any 1257, enviat pel rei Jaume I, i l'havien acompanyat el subdiaca notari, Jordà, i el notari reial, La Torre.³⁰

24. Carme BATLLE, *La casa burguesa en la Barcelona del siglo XIII*, op. cit., doc. 4, datat erròniament el 30 de juny.

25. ACB, Jaume CARESMAR, *Index*, v. I.

26. *Ibidem*.

27. RIUS SERRA, *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*, op. cit., doc. 96.

28. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I*, op. cit., p. 279.

29. RIUS SERRA, *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*, op. cit., doc. 99.

30. Fernando VALLS Y TABERNER, *San Ramón de Penyafort*, Barcelona, 1979, p. 130, i ACA, *Cartes reials*, doc. 112 del catàleg d'aquesta sèrie, publicat per Sara CUNCHILLOS PLANO, «Inventario analítico de documentos de la serie «Cartas reales» de Jaime I, del Archivo de la Corona de Aragón», a *X Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Jaime I y su época*, Saragossa, 1982, 3, 4 i 5, p. 485-508.

Amb posterioritat al dit any 1258, seguim trobant Pere Albert a la nostra documentació. És citat a Barcelona, l'1 d'octubre de 1259 i el 17 de desembre de 1260.³¹ Un document datat a Montpeller el 4 de febrer de 1262³² fa referència a una sentència –segurament recent– dictada per Pere Albert, i el 8 de maig del mateix any era ell notari capitular.³³

El 2 de març de 1263, Pere Albert firma en una permuta entre el bisbe i el capítol de Barcelona i els frares dominicans de la mateixa ciutat.³⁴ I el 28 d'abril de 1264, Pere Albert i el seu germà, Pasqual Albert, tots dos canonges de Barcelona, són nomenats àrbitres en una escriptura de compromís entre el ciutadà de Barcelona Berenguer de Vic i el prior de la canònica regular de Santa Eulàlia del Camp, també de Barcelona, per decidir una qüestió existent entre ells.³⁵

En el primer dels documents citats, Pere Albert firma en primer lloc i com a «*prepositus mensis novembris*», que és la mateixa prepositura capitular que, segons el seu testament, havia tingut Vidal de Canyelles. Devia ser una prepositura molt característica i bona, pels venciments de Tots Sants (1 de novembre) de les rendes del capítol.

El 26 d'agost de 1266, Pere Albert, a Barcelona, signa de testimoni en la carta de pagament d'una comanda comercial, esmerçada en boquines, que Pere de Torres havia lliurat al difunt Pere de Pinxenes.³⁶

El 4 d'abril de 1267, encara és citat a Barcelona el canonge Pere Albert,³⁷ però en la carta d'atorgament de franqueses, feta per Guillem de Cervelló el 7 de maig del mateix any 1267,³⁸ signa de testimoni Pasqual Albert, canonge de Barcelona, però no pas el seu germà Pere. I en una confirmació de la moneda de tern de Barcelona, feta en aquesta ciutat pel rei Jaume I, el 21 d'octubre de 1269,³⁹ en la qual foren presents el bisbe i els canonges més caracteritzats de Barcelona –entre ells Pasqual Albert–, ja no s'hi troba tampoc el seu germà Pere, cosa que fa pensar que potser ja era mort en aquells moments.

31. ACB, Jaume CARESMAR, *Index*, v. I.

32. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I*, op. cit., p. 319.

33. ACB, Jaume CARESMAR, *Index*, v. I.

34. RIUS SERRA, *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*, op. cit., doc. 116.

35. *Ibidem*, doc. 119.

36. Josep M. MADURELL, Arcadi GARCIA, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, 1973, doc. 21.

37. ACB, Jaume CARESMAR, *Index*, v. I.

38. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, op. cit., doc. 315.

39. RIUS SERRA, *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*, op. cit., doc. 129.

En tot cas, és ben segur que, el 25 de març de 1272, Pere Albert ja era mort, puix que així ho diu l'escriptura d'execució del testament del canonge notari, Guillem, per qui Pere Albert havia estat nomenat conseller dels marmessors, juntament amb el també canonge Arnau de Picalquer,⁴⁰ el qual fou l'únic que pogué complir aquell encàrrec.

Aquesta aproximació documentada, que acabem de fer, a la vida de Pere Albert, sembla mostrar-lo com un jurista format en l'escola bolonyesa dels glossadors i que, d'acord amb la criteriologia jurídica pròpia d'aquesta escola, tenia un esperit pràctic, racional i realista, que el feia idoni per a intervenir en la vida pràctica del Dret. En aquesta intervenció, tal com li acabem de veure documentada, és digne d'ésser remarcat que Pere Albert no apareix com un especialista, ni menys encara com un especialista en Dret feudal, sinó que els negocis en els quals intervingué eren de tota mena, cosa que retrata el nostre personatge com un jurista complet i que, amb una expressió popular, podríem dir-ne «de tot terreny».

La documentació, que acabem d'examinar, mostra també Pere Albert com un home molt ben relacionat, tant a la cort pontifícia com a la cort reial. Però, tot i aquestes bones relacions amb el rei i amb la cort pontifícia, Pere Albert no tingué mai cap altra dignitat eclesiàstica que la de canonge de Barcelona, i això sembla que també el retrata com un home sense aspiracions a mitres ni a altres dignitats eclesiàstiques de primer pla.

Aquesta és una qualitat que escau a un tècnic o a un home de ciència, a part del valor moral, que pot tenir, com a manifestació de la virtut de la humilitat en el nostre personatge. I sembla evident que un home d'aquestes qualitats, que ha deixat obres escrites, com és el cas de Pere Albert, és en aquestes obres on manifesta millor el seu perfil moral i intel·lectual.

És per això que val la pena de fer-hi una aproximació històrica, tal com tractarem de fer-la tot seguit.

Les obres de Pere Albert

L'atribució a Pere Albert de les obres considerades seves es basa en la tradició, bé d'autors o bé de manuscrits posteriors a la seva vida. Tot seguit examinarem singularment aquestes obres, per tal de destriar les que semblen

40. ACB, Jaume CARESMAR, *Index*, v. I. Al document es diu expressament «*cum concilio Arnaldi de Picalcherio, canonici... una cum Petro Arberti, qui mortuus erat*».

seves i la mesura en què ho són, de les que no ho semblen. Farem això sobre la base, no solament de fonts externes a les dites obres, sinó també del contingut intrínsec de les mateixes, que és on es manifesta d'una manera més clara el pensament jurídic del seu autor.

El De batalla

Aquesta obra en algun manuscrit és intitulada *Libellus de battalia facienda* i els autors del segle XV, que citarem tot seguit, la denominen *Ordinatio battaliae*. Va ser publicada per Pere Bohigas⁴¹ i abans ho havia estat per altres autors.⁴² Ha estat atribuïda a Pere Albert per una tradició recollida per autors seriosos del segle XV, com Tomàs Mieres⁴³ i Joan de Socarrats,⁴⁴ i no hi ha cap raó per dubtar d'aquesta atribució, puix que, tal com ho hem dit abans, les obres considerades de Pere Albert li han estat atribuïdes per tradició d'autors o de manuscrits posteriors a la seva vida.

Aquesta obra és un reglament del duel judicial, admès en alguns casos com a forma de dirimir un judici penal, quan no hi ha proves per poder-lo decidir en la forma ordinària. És un criteri manifestat al llibre II, títol 27, § 1 de les *Consuetudines feudorum* llombardes en la seva forma *Vulgata*,⁴⁵ que recull una constitució de l'emperador Frederic I Barba-rossa, de 7 de novembre de 1186.⁴⁶

En aquesta obra de Pere Albert resulta sorprenent l'estreta concordança,

41. Pere BOHIGAS, *Tractats de cavalleria*, Barcelona, 1947, esp. p. 79-96.

42. J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Catalunya*, Barcelona, 1818, v. II, doc. XIX; R. OTTO, «Die Verordnung für den gottesgerichtlichen Zweikampf zu Barcelona», *Zeitschrift für romanische Philologie* (1889), p. 98-114; Raffaele di TUCCI, «La prova giudiziaria del duello nel periodo dell'autonomia (Note al "Libellus de battalia")», *Studi Sassaressi* (sèrie II), v. V (1926).

43. Tomàs MIERES, *Apparatus super Constitutionibus curiarum generalium Cathaloniae*, Barcelona, 1621, «Pars prima. Collatio quarta», cap. 25, núm. 11, p. 239.

44. Joan de SOCARRATS, *In tractatum Petri Alberti, canonici barchinonensis, de consuetudinibus Cathaloniae inter dominos et vasallos ac nonnullis aliis, quae Commemoraciones Petri Alberti appellantur, doctissima ac locupletissima commentaria*, Barcelona-Lyon, 1551, p. 479, col. esquerra.

45. Karl LEHMAN, *Das longobardische Lehnsrecht*, Göttingen, 1896, edició reproduïda per Karl August ECKHARD, *Consuetudines feudorum*, Aalen, 1971, p. 159.

46. La datació d'aquesta constitució es troba a l'edició de les *Consuetudines feudorum*, inclosa en la del *Corpus iuris civilis* dels germans Cramer, Colònia, 1751, v. II, p. 376.

que té, amb la rúbrica 22, *De batalles*, del llibre IX dels Furs de València, fins i tot en els detalls.

En efecte, són detalls molt precisos comuns en un text i a l'altre els 12 custodis del camp de batalla –tres a cada angle–, el jurament dels batallers, la duració del combat limitada a tres dies, els 4 o 5 fils del cordill de cànem amb el qual havien d'ésser mesurats els batallers, la tolerància de dos dits en la diferència d'altura i d'un dit en la d'amplària entre l'un i l'altre, la prohibició del coltell, la «misericòrdia», les «nòmines», les pedres precioses i el sucre candi com a estrafoqueries il·lícites en el combat judicial, i ho és igualment la concepció general d'aquest en forma pública i davant de la cort del justícia o del veguer, que era la que exercia la jurisdicció reial ordinària a la ciutat. És més, el *De batalla* cita i tot expressament un petit detall del fur 28 de la rúbrica citada dels Furs de València, relatiu a la manera de mesurar els batallers, que suposa diferència entre un text i l'altre.

No suposa, en canvi, diferència la diversa quantificació de la caució o penyora que han de prestar les parts, quan són cavallers, la qual el *De batalla* fixa en 400 morabatins, igual que els manuscrits catalans dels Furs de València, però el text llatí d'aquests la fixa en 300 morabatins, tal com ho fa també algun manuscrit dels Usatges⁴⁷ en el 27, *Bataia iudicata*, del qual semblen preses aquestes quanties, com a equivalències de les 200 unces fixades en aquest. La variant, per tant, sembla purament gràfica.

No hi ha tampoc diferència entre un text i l'altre en la declaració expressa, que fan tots dos, d'improcedència del duel judicial per simple acord de les parts processals, si no es tracta precisament de judicis sobre delictes en els quals el duel judicial és admès expressament.

En l'enumeració d'aquests delictes, en els quals és admès el duel judicial, sí que hi ha una certa diferència de formulació entre el *De batalla* i la rúbrica citada dels Furs de València, perquè el fur 2 d'aquesta rúbrica l'admet només en els judicis pel delicte de traïció i, en canvi, el *De batalla* l'admet en els processos per delictes de «bahia» o «bauzia», per trencament de treves i traïció, que són els mateixos casos en què l'admet el capítol 43 del privilegi barceloní *Recognoverunt proceres*, del 1284, el qual, segurament, els prengué ja del *De batalla*. Dintre del delicte de traïció cal considerar inclòs també el de lesa majestat, puix que el propi Pere Albert –o

47. Joan BASTARDAS, *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, Barcelona, 1984, p. 70.

els seus continuadors— admet el duel judicial per a l'exculpació d'aquest delictes al capítol 43 de les *Commemoracions*.

D'aquests tres delictes, la traïció i la «*bahia*» o «*bauzia*» no suposen diferència, perquè es tracta de noms diferents d'un mateix delictes, que és el previst a l'usatge 37, *Qui se sciente*, i al fur IX-X-1, talment com són també sinònims els mots catalans de la mateixa família lèxica *bare* i *traïdor*,⁴⁸ però la procedència del duel judicial per a l'exculpació de l'acusat del delictes de trencament de treva no és als Furs de València i sembla basada en una constitució del rei Jaume I, sancionada a les Corts de Barcelona del 1251,⁴⁹ que permet el repte per trencament de treves bilaterals pactades, potser per analogia amb les *Consuetudines feudorum*, en la mateixa constitució de Frederic I Barba-rossa, abans citada.⁵⁰ El crim de lesa majestat és una figura delictiva romanística, presa dels títols *Ad legem Iuliam maiestatis* del Codi (C. 9,8) i del Digest (D. 48,4). És també definida als Furs de València de Jaume I (IX-IX-1).

La proximitat, que acabem d'observar, en el contingut normatiu entre la rúbrica *De batalles* dels Furs de València i el *De batalla* de Pere Albert, fa pensar que tots dos textos són obra d'aquest jurista, redactats en moments diferents, el primer per a València i el segon per a Barcelona. La cronologia d'un text i de l'altre permet pensar-ho així.

En efecte, la rúbrica citada dels Furs de València, que és de Jaume I, sembla procedent quasi íntegrament de les *Consuetudines Valentie*, del 1239,⁵¹ perquè el text llatí, que és el primitiu, parla exclusivament de la ciutat i dels ciutadans de València i no esmenta els altres llocs del regne.

El *De batalla* de Pere Albert, en la cita que fa de la dita rúbrica dels Furs de València, parla del *senyor rey*, bo i referint-se a Jaume I, que era el monarca regnant, i acabem de veure que l'afegit del trencament de treves, en els casos de procedència del duel judicial, sembla procedent d'una constitució de Catalunya del mateix sobirà, sancionada l'any 1251. Per tant, el *De batalla* sembla posterior al dit any, si bé anterior a la mort de Jaume I, el 1276, i anterior també a la mort de Pere Albert, la qual, tal com ho hem vist abans, no sembla gaire posterior al 1267.

48. Cfr. *Furs de València*, IX-XXI-27.

49. *Constitucions de Catalunya*, ed. del 1704 (reed. anast., Barcelona, 1973), v. I, II-III-1.

50. Karl LEHMAN (ed.), *Consuetudines feudorum*, op. cit., llibre II, títol 27 §3, p. 154-155.

51. Vegeu més avall, aquí mateix, la datació d'aquest text. El 1261, els Furs de València foren promulgats com a dret territorial de tot el regne: G. COLON, A. GARCIA (eds.), *Furs de València*, Barcelona, 1970, v. I, p. 55-58.

El text català, actualment conegut, del *De batalla* sembla traducció d'un original llatí, perquè, tal com ho veurem seguidament, les obres restants de Pere Albert tenen l'original en llatí.

A vegades, hom ha tractat de veure analogies entre el *De batalla* de Pere Albert i el títol 21 del llibre 4, *De los rieptos y desafios*, del Fuero Real d'Alfons X de Castella,⁵² però és suficient una lectura atenta d'un text i de l'altre per veure que el Fuero Real, quan es tracta de «fijos d'algo», admet el duel judicial amb molta més amplitud que els textos catalans, que acabem d'examinar, i en fa una altra reglamentació. Cal, doncs, considerar gratuïtes aquestes suposades analogies del *De batalla* amb el Fuero Real i cal considerar de la mateixa manera les equiparacions del duel judicial amb els torneigs esportius i els desafiaments cavallerescos, amb els quals, a vegades, ha estat també relacionat.

D'antuvi, pot semblar estrany el fet que un canonge, tal com ho era Pere Albert, fes aquesta obra, que admet en alguns casos el duel judicial, puix que una decretal del papa Celestí III (1192-1198), inclosa per sant Ramon de Penyafort en les de Gregori IX,⁵³ l'havia prohibit. Cal tenir present, emperò, que els textos dels Furs de València i del *De batalla* prohibeixen el duel judicial simplement pactat per les parts i l'admeten només en els casos taxativament establerts, que acabem d'examinar. La base jurídica de l'admissibilitat del duel judicial en aquests casos és el costum, el qual no solament era admès en el dret del país, sinó també en el *ius commune*, en els textos de les *Consuetudines feudorum*, que abans hem citat. És, per tant, ben explicable que un autor com Pere Albert, format en l'estudi de Bolonya, tingués aquest criteri, d'acord amb el *ius commune*, del qual formaven part les *Consuetudines feudorum* llombardes. Pere Albert —o els seus continuadors— ho fa al capítol 43 de les *Commemoracions*, abans citat, quan diu que el senyor acusat del crim de lesa majestat, que algú vol provar contra ell per batalla, pot manar al vassall que se sotmeti per ell a la dita batalla judicial.

Les Consuetudines Barchinone

Aquesta obra de Pere Albert va ser donada a conèixer per Ferran Valls Taberner,⁵⁴ qui no gosà d'atribuir-la obertament al dit autor, perquè aques-

52. BOHIGAS, *Tractats de cavalleria*, op. cit., p. 27.

53. X.5,35,1.

54. Fernando VALLS TABERNER, «Un articulat inèdit de consuetuds de Barcelona», a *Obras selectas* del mateix autor, Madrid-Barcelona, 1954, v. II, p. 142-147.

ta atribució només consta en un dels manuscrits que se n'han conservat,⁵⁵ el qual en una nota marginal diu clarament *Incipiunt Consuetudines Barchinone recitate per Petrum Alberti*.

No hi ha tampoc cap raó seriosa per dubtar de l'atribució d'aquesta obra a Pere Albert, perquè, tal com ho hem dit abans, les obres d'aquest autor sabem que són seves per la tradició d'altres autors o bé de manuscrits posteriors a la seva vida. Després veurem que això és així fins i tot en la seva obra més coneguda, que són les *Commemoracions*.

Les *Consuetudines Barchinone* de Pere Albert contenen 27 capítols redactats d'una manera molt concisa i molt tècnica. En aquests capítols hi ha dictàmens breus de l'autor que, unes vegades, es basen efectivament en la pràctica i els usos jurídics de la ciutat de Barcelona, però, altres vegades, es basen en el criteri propi de l'autor o bé en textos del *Liber iudicum*, del Codi de Justinià o del Digest, sense relació expressa amb el dret consuetudinari barceloní.

Així, per exemple, per fomentar la necessitat de llicència del tribunal per transgir o compondre un plet començat, el capítol 23 de les *Consuetudines* al·lega les lleis del *Liber iudicum* II-II-5 i VII-IV-1; per justificar la quota del lluïisme, que proposa, que és de la desena part del preu, el capítol 2 de les mateixes *Consuetudines* al·lega la major concordança d'aquesta quota amb la llei última del títol *De emphiteotico iure* del Codi (C. 4,66,3), i el capítol 11 de la mateixa col·lecció fonamenta la imprescriptibilitat de la qualitat alodial de la possessió d'immobles en un fragment del títol *De aqua pluviali arcenda* del Digest (D. 43,20,1 §45).

Sobre la base del capítol 26 de les *Consuetudines Barchinone*, que parla d'un litigi entre el rei Jaume I i Guillem de Cardona, Valls pensà assenyadament que el dit litigi fou conseqüència de la guerra de la noblesa catalana amb el dit monarca, que s'acabà el 1253.⁵⁶

El capítol 15 de les mateixes *Consuetudines* fa referència, en temps passat, a un canvi de moneda recent, fet pel rei, que sembla el de la instauració de la moneda de tern a Barcelona, del 1258.⁵⁷ Ho confirma així el capítol 12 d'aquestes *Consuetudines*, en l'equivalència, que dóna, del morabatí (*aureus*) per 10 sous, la dècima part dels quals són els 12 diners,

55. ACA, ms. 23 de Ripoll, f. 26.

56. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I*, op. cit., p. 233.

57. Felipe MATEU Y LLOPIS, *Glosario hispánico de Numismática*, Barcelona, 1946, p. 202, s.v. «terno, moneda de».

que fan el sou. És l'equivalència pròpia de la moneda de tern amb la d'or en les dècades dels anys 60 i 70 del segle XIII.⁵⁸ Posteriorment la moneda d'or s'encarí.

Sembla, doncs, que cal considerar les *Consuetudines Barchinone* posteriors a l'any 1258, si bé anteriors a la mort del rei Jaume I, el 1276, i a la del mateix Pere Albert, que, tal com ho hem vist abans, no sembla gaire posterior al 1267. Aquesta cronologia és confirmada també pels textos relatius al reconeixement del *ius disponendi* en les concessions de terres, tal com el van estudiar Raimon Noguera i Tomàs de Montagut,⁵⁹ i a l'evolució del dret de lluíisme a Barcelona, amb anterioritat a la sentència arbitral del 31 d'octubre de 1310.⁶⁰

En el dret català del segle XII, l'usatge 33, *Si quis suum fevum*,⁶¹ prohibí l'alienació i la impignoració del feu pel feudatari sense el consentiment del senyor. És un precepte clàssic del dret feudal, que es troba ja en el llibre II, títol 52, de les *Consuetudines feudorum* llombardes en la seva forma *Vulgata*, el qual recull una constitució de l'emperador Lotari III, de 27 d'agost de 1127, confirmada i ampliada per una altra de l'emperador Frederic I Barba-rossa, de l'any 1186, que és també inclosa al llibre II, títol 54 §1, de les mateixes *Consuetudines feudorum* llombardes.⁶² En el dret català, la mateixa prohibició és ratificada encara per una constitució del rei Pere el Catòlic, de 9 de març de 1211,⁶³ i a València l'establí igualment el fur IX-XXI-6.

Arribat el segle XIII, amb l'expansió de l'economia dinerària i la del *ius commune*, sembla que sovintejaren més les vendes de béns feudals i emfiteùtics, i l'alienació del feu tendí a assimilar-se a la d'aquests darrers, en els quals una constitució de Justinià, abans citada (C. 4,66,3), permetia a l'emfiteuta l'alienació de la finca, fent-ho saber al senyor, qui en els dos

58. *Ibidem*, p. 144, s.v. «morabetín».

59. Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN, «El Precario y la "Precaria" (Notas para la historia de la enfiteusis», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), II (1950), p. 151-274, i Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «La recepción del derecho feudal común en Cataluña, I (1211-1330): La alienación del feudo sin el consentimiento del señor», *Glossae* (Múrcia), 4 (1992), p. 9-145.

60. *Constituciones de Catalunya*, ed. cit., v. 2, IV-XII-1.

61. Citem els Usatges per la numeració tradicional dels comentaristes, on són tots. A l'edició de Joan Bastardas, abans citada, aquesta numeració és entre parèntesis.

62. LEHMAN (ed.), *Das longobardische Lehnsrecht*, ed. cit., p. 180-181.

63. *Constituciones de Catalunya*, ed. cit., v. 1, IV-XXXI-1.

mesos següents podia comprar-la pel mateix preu que en donés un altre. Així ho dictamina el capítol 43 de les *Commemoracions* de Pere Albert, tot i que el capítol 18 de la mateixa obra manté encara el principi d'inalienabilitat del feu sense el consentiment del senyor.

A Catalunya, d'una manera més o menys general, la cessió de la llicència d'alienació del feu sembla que fou subordinada a la percepció pel senyor d'un terç del preu de la venda. Així ho diu el capítol 2 de les *Consuetudines Barchinone* de Pere Albert i ho repeteixen els capítols 1,4 i 8 de les *Costumes de Catalunya*.⁶⁴

Quan es tractava de subinfeudacions, en què hi havia diversos feudataris sobre una mateixa cosa, tenint-la cada un en feu de l'altre, no hi havia unanimitat en la solució jurídica. Segons el capítol 4 de les *Costumes de Catalunya*, del terç del preu, en què consistia el lluïsm, el senyor immediatament superior al qui venia el feu hi participava en dos terços i el terç restant es dividia, al seu torn, en dos terços per al senyor immediatament superior a aquest i un terç per al senyor major o alodial. En canvi, a Barcelona, segons el citat capítol 2 de les *Consuetudines Barchinone* de Pere Albert, el senyor major rebia un quart del lluïsm i en altres llocs un terç, i en les impignoracions, segons el capítol 12 de les mateixes *Consuetudines* de Pere Albert, el lluïsm era d'una dècima part del capital garantit per la penyora o hipoteca.

Entre els autors catalans de dret feudal del segle XIII, semblen, doncs, observar-se dues tendències: una, representada pels autors de les *Costumes de Catalunya*, que mantenia l'*statu quo* basat en el costum, i l'altra, representada per les *Consuetudines Barchinone* de Pere Albert, que tractava d'adaptar, o almenys d'aproximar, la pràctica jurídica feudal a les solucions del *ius commune*, tant feudal com no feudal.

Aquesta tendència sembla haver començat pel dret local, amb l'aplicació a l'emfiteusi de la quota laudemial continguda en la constitució de Justinià, abans citada (C. 4,66,3). En un privilegi concedit a la ciutat de Lleida pel rei Pere el Catòlic (1196-1213)⁶⁵ recollit el 1227 per Guillem Botet al capítol 43 de les *Consuetudines ilderdenses*,⁶⁶ fou aplicada aquesta doctrina jurídica a l'emfiteusi, en la qual, en cas de venda o d'impigno-

64. Incloses *ibidem*, v. 1, post IV-XXX-4.

65. Fernando VALLS TABERNER, «Les fonts documentals de les "Consuetudines ilderdenses"», a *Obras selectas* del mateix autor, Barcelona, 1954, v. II, p. 126-134, esp. p. 129.

66. Pilar LOSCERTALES DE VALDEAVELLANO, *Costumbres de Lérida*, Barcelona, 1946, p. 31.

ració de la finca per l'emfiteuta, el senyor directe, si no volia exercir el dret de fadiga, tenia el de percebre la quinquagèsima part (= 2%) del preu de venda o del capital garantit per la impignoració, i rebuda aquesta participació en el preu o el capital, havia de firmar, *velis nolis*, la llicència pertinent en l'escriptura de venda o d'impignoració atorgada per l'emfiteuta, bé que sense perjudici dels drets dominicals del mateix senyor directe.

Aquesta quota del lluïisme pròpia del dret justinianeu, que acabem de veure implantada a Lleida, sembla que generà una tendència doctrinal de reducció de la quota del lluïisme, tant en l'emfiteusi com en el feu, i en les subemfiteusis i subinfeudacions, tendent a singularitzar el dret de percebre el lluïisme en el senyor major o alodial, amb exclusió dels intermedis. Això darrer era pensat així sobre la base de la constitució de l'emperador Frederic I Barba-rossa, de l'any 1186, abans citada, inclosa al llibre II, títol 54 §6, de les *Consuetudines feudorum* longobardes, tal com ho diu el capítol 1 de les *Costumes de Catalunya*. Fet i fet, és una manifestació més de la influència del *ius commune*, del qual formaven part les dites *Consuetudines feudorum*.

Dintre d'aquesta tendència d'aproximació entre les solucions jurídiques pròpies del dret tradicional i les pròpies del *ius commune*, semblen trobar-se les *Consuetudines Valentie*, en les quals, per a l'emfiteusi, el fur IV-XXIII-3 fixà la quota del lluïisme en la dècima part del preu de venda i en la vintena del capital garantit per la impignoració; el fur IV-XXIII-12, en les subemfiteusis atorgà de manera exclusiva al primer senyor, que era el major o alodial, el dret de firmar la llicència de venda o d'impignoració, el de fadiga i el de percebre tot el lluïisme; el fur IV-XXIII-28 establí per a la fadiga o dret d'adquisició preferent per part del senyor el termini de 30 dies, i els mateixos preceptes foren repetits per als feus en els furs IX-XXI-6,8 i 17.

Aquesta quota del lluïisme d'una dècima part del preu de venda és intermèdia entre la d'una tercera part, pròpia del dret tradicional, i la d'una cinquantena part, pròpia del dret justinianeu, i és precisament la que proposen com a preferible els capítols 2 i 12 de les *Consuetudines Barchinone* de Pere Albert.

De moment, tot i aquesta tendència aproximativa, que acabem d'observar en el dret valencià, no sembla pas que aquesta concepció del lluïisme en el seu contingut total fes molts adeptes durant el segle XIII, puix que al llarg de la centúria només arribà a cristal·litzar en el dret local de Barcelona.

Així, un privilegi concedit a la ciutat de Mallorca per Jaume I el 23 de

juliol de 1269,⁶⁷ tot i que mantingué en les emfiteusis la quota laudemial del terç, tal com havia estat usada fins aleshores, l'atribuí íntegrament al senyor major o alodial, i la *Costum de Tortosa*, ja des de la seva redacció del 1272, també per a l'emfiteusi, deixà la quota del lluïisme a determinar per acord de les parts i, en defecte d'aquest acord, la fixà entre una dècima i una tercera part, a elecció del senyor,⁶⁸ que és tant com deixar les coses tal com estaven.

En el dret local de Barcelona, en canvi, el capítol 2 de les *Consuetudines Barchinone* de Pere Albert diu que el costum de la ciutat era de fixar la quota del lluïisme en les vendes en un terç, i el capítol 12 de les mateixes *Consuetudines* diu que en les impignoracions era d'una dècima part, i diu també el citat capítol 2 que aquesta quota d'una dècima part concorda més amb la constitució de Justinià, abans citada, cosa que manifesta la predilecció de l'autor per aquesta quota.

El dret local de Barcelona posterior a aquestes *Consuetudines* de Pere Albert recull aquestes tendències del dit autor: així, el capítol 79 del privilegi *Recognoverunt proceres*, atorgat pel rei Pere el Gran, l'11 de gener de 1284,⁶⁹ per a les emfiteusis de reialenc, adoptà la quota justiniana del lluïisme d'una cinquantena part i el capítol 70 del mateix privilegi n'exclougué les adquisicions gratuïtes.

Aquesta concessió degué resultar excessiva, perquè una provisió del mateix rei, de 27 de juny de 1285,⁷⁰ per a les alienacions d'immobles situats a Barcelona i al seu hort i vinyet, fixà la quota del lluïisme en una dècima part del preu, tant si es tractava de béns de reialenc com de senyoria. L'adopció del criteri de predilecció de Pere Albert, manifestat al capítol 2 de les *Consuetudines Barchinone*, hi resulta evident.

És aquesta provisió la que generà el conflicte entre el consell de la ciutat de Barcelona i l'estament eclesiàstic de la mateixa ciutat, en el qual aquest estament tractava de mantenir l'estat de dret tradicional, i el consell de la ciutat el de la provisió reial del 1285, que acabem de citar. El 31 d'octubre de 1310 fou resolta la qüestió per la coneguda sentència arbitral⁷¹

67. José Maria QUADRADO, *Privilegios y franquicias de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1894, p. 29, privilegi XXIII, núm. 12 i 13.

68. *Costum de Tortosa*, IV-XXVI-4.

69. *Constitucions de Catalunya*, ed. cit., v. 2, I-XIII-1.

70. No es troba a les edicions de les *Constitucions de Catalunya*, però en publicà el text Francesc SOLSONA, *Lucerna laudemiorum*, Lyon, 1556, p. 28-29.

71. *Constitucions de Catalunya*, ed. cit., v. 2, IV-XIII-1.

dictada pel rei Jaume II i el bisbe de València, Ramon des Pont (1289-1312), que ho era de nomenament papal i havia estat frare dominicà, el qual fou figura clau de la diplomàcia del dit monarca a la cort pontifícia i a la del rei de França.⁷²

En els feus, el lluïisme tradicional del terç del preu de venda es mantingué en el dret territorial de Catalunya, en una constitució del rei Pere el Cerimoniós, sancionada a les Corts de Cervera del 1359,⁷³ i aquesta constitució, a més d'aquest lluïisme, n'establí un altre en les adquisicions de béns feudals a títol gratuït, fetes per ascendents o col·laterals del feudatari, consistent en una dècima part del valor dels béns transmesos i, per a les impignoracions dels mateixos béns, establí, per a tots els casos, la quota laudemial d'una vintena part del capital garantit per la penyora o hipoteca.

A més de la concordança, sobretot històrica, que acabem d'observar, quant al lluïisme, entre el pensament de Pere Albert, manifestat a les *Consuetudines Barchinone*, i els preceptes de les *Consuetudines Valentie* relatius a la mateixa matèria, no és difícil de trobar altres concordances entre un text i l'altre.

Una d'elles és la del capítol 9 de les *Consuetudines Barchinone* de Pere Albert, que estableix per als fills dels cavallers el benefici de la *restitutio in integrum* pels actes en què han estat perjudicats fins als 20 anys d'edat, i per als fills dels pagesos, fins als 14, prenent aquella edat dels 20 anys de l'usatge 115, *Tutores*, en lloc de la del dret romà, que era dels 25 anys. I cal puntualitzar que l'única cosa presa de l'usatge citat és l'edat, puix que el benefici és pres del títol *De in integrum restitutione* del Codi (C. 2,22).

Aquesta edat dels 20 anys és la mateixa que, per al mateix benefici, estableixen els furs II-XIII-1 i 4. És una concordança que sembla molt característica, perquè aquesta solució discrepa, no solament de la del dret romà, sinó també de la que, per al mateix benefici de restitució, dona el capítol 62 de les *Consuetudines ilerdenses*, el qual substitueix l'edat romana dels 25 anys per la dels 14, i no pas per la dels 20.

Una altra concordança, que també sembla molt característica, és la que hi ha entre el capítol 25 de les *Consuetudines Barchinone* de Pere Albert i el fur V-III-6, que en la part anterior a l'esmena reial, que conté, sembla procedent de les *Consuetudines Valentie*. Tots dos textos contemplen el cas de la filla dotada pel pare, a qui aquest no deixa res en testament, bé perquè

72. BURNS, *The crusader Kingdom of Valencia*, op. cit., v. I, p. 27.

73. *Constitucions de Catalunya*, ed. cit., v. 1, IV-XXXI-2.

no en fa o bé perquè en fa i no li deixa res. El text barceloní de Pere Albert diu que la filla en aquest cas hereta «*secundum quod Leges dicunt*», que és tant com dir segons el dret justinianeu. El fur citat precisa que si el dot en aquest cas cobreix la llegítima de la filla, aquesta no pot demanar res més en l'herència del seu pare, però si no la cobreix, pot demanar-ne el suplement i, en cas d'excés, els hereus del pare no poden demanar res a la filla per l'excés del dot sobre la llegítima.

Tot i que la solució jurídica en un text i en l'altre no és ben bé la mateixa, sobretot quan el pare mor abintestat, la concordança resulta expressiva, perquè es tracta d'un criteri personal de Pere Albert, qui en el capítol citat de les *Consuetudines Barchinone* diu que això és així perquè «*non est aliqua consuetudo contra hoc*», expressió que deixa fora de dubte que la solució jurídica d'aplicabilitat del dret justinianeu no es basa en el dret consuetudinari de la ciutat de Barcelona, sinó que és una solució racional proposada pel mateix Pere Albert.

Les *Commemoracions*

L'atribució d'aquesta obra a Pere Albert es basa en la tradició, talment com l'atribució de les altres, que hem examinat fins ara. En aquest cas, però, es tracta d'una tradició que ha adquirit caràcter oficial, potser pel fet d'haver estat recollida la seva vigència a les Corts de Montsó del 1470⁷⁴ i d'haver estat inclosa l'obra en les compilacions de les Constitucions de Catalunya, ja des de la primera, del 1413-1422.⁷⁵ És una obra que té fins i tot un comentarista clàssic del segle XV, Joan de Socarrats.⁷⁶

74. *Ibidem*, v. 1, VIII-IV-3.

75. *Ibidem*, v. 1, IV-XXX. La inclusió de les *Commemoracions* en la primera compilació de les *Constitucions de Catalunya*, del 1413-1422, es pot veure a l'«Estudi introductori» de Josep M. FONT I RIUS (ed.), *Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495*, Barcelona, 1988, p. CIV. En la compilació manuscrita i en aquesta edició del 1495, les *Commemoracions* són posades després del llibre 10 (p. 469 de la citada edició facsímil) juntament amb altres textos, que no són pròpiament constitucions. Aquesta inclusió de les *Commemoracions* en la primitiva compilació de les *Constitucions de Catalunya* es pot comprovar també en la descripció del seu manuscrit, que consta a l'inventari de la biblioteca de Jaume Callís, datat el febrer de 1434, el qual fou publicat per Josep M. MADURELL I MARIMON, «Micer Jaume Callís y su biblioteca jurídica», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), XXXIII (1963), p. 539-607, núm. 52 de l'inventari, p. 575.

76. SOCARRATS, *In tractatum Petri Alberti, cit. supra* n. 44.

L'oficialització de la tradició d'atribució a Pere Albert de l'obra que ara ens ocupa, ha fet que aquesta sigui la més coneguda de les seves obres i la que té més edicions. La seva versió catalana va ser publicada per Josep Rovira i Ermengol.⁷⁷ L'obra original, però, era en llatí, tal com es troba el seu text en diversos manuscrits i tal com és editada a l'obra citada de Joan de Socarrats.

D'una manera més o menys incidental, a vegades, han estat considerades com a obra única de Pere Albert les *Commemoracions* i les *Costumes de Catalunya*, que precedeixen aquelles en les edicions de les Constitucions.⁷⁸ Els comentaris citats de Joan de Socarrats ho són de totes dues obres.

Ja hem vist, però, quan hem parlat del llüisme, que les *Costumes de Catalunya* contenen una doctrina jurídica en bona part oposada al criteri de Pere Albert i, per tant, una obra i l'altra semblen d'autors diferents, tal com les considerà Rovira i Ermengol,⁷⁹ si bé no és segur, ni tan sols probable, que les *Costumes de Catalunya* siguin anteriors a les *Commemoracions*, tal com les considerà aquest autor.

També han estat considerades, a vegades, com a obra única de Pere Albert les *Commemoracions* i els *Casos de retenció de potestat* del feu pel senyor, que segueixen aquelles en les edicions de les Constitucions de Catalunya i en alguns manuscrits.

La tradició d'atribució a Pere Albert d'aquesta darrera obra és la mateixa de les *Commemoracions*, però la unitat del treball de redacció d'una obra i de l'altra és poc probable. Rovira i Ermengol ja considerà aquests *Casos de retenció de potestat* com un resum tret de l'obra de Pere Albert, possiblement escrit per una altra persona. En realitat, algun dels manuscrits més antics de les *Commemoracions*, tal com ho veurem ara mateix, no conté els *Casos de retenció de potestat*, que ara ens ocupen, i, a més, en les edicions de les Constitucions una obra i l'altra apareixen com a obres diferents i Joan de Socarrats,⁸⁰ en la seva edició, intercala entre una obra i l'altra les *Costumes de Catalunya*.⁸¹

77. Josep ROVIRA I ERMENGOL, *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, 1933, p. 141-204.

78. Fernando VALLS TABERNER, «Notes sobre les relacions d'alguns juriconsults famosos amb Catalunya», a *Obras selectas* del mateix autor, *op. cit.*, v. II, p. 201-209, esp. p. 204.

79. ROVIRA I ERMENGOL, *Usatges de Barcelona i Commemoracions*, *op. cit.*, p. 40.

80. SOCARRATS, *In tractatum Petri Alberti*, *cit. supra* n. 44.

81. *Ibidem*, p. 500-596.

En aquesta edició del text llatí de les *Costumes de Catalunya*, que fa Joan de Socarrats, hi manca el capítol 1 de les mateixes *Costumes* a les edicions de les Constitucions, i en el seu lloc hi ha les dues *costumes* sobre la *intèstia* que a l'edició de les Constitucions del 1704 són al vol. 3, IV-XI-2, núms. 1 i 2. No gosem de suggerir una explicació històrica d'aquesta variant, que és certament important, sense col·locar els manuscrits.

Cal dir que les pròpies *Commemoracions*, en sentit estricte, tampoc no semblen un text unitari redactat pel seu autor amb el contingut que actualment coneixem, sinó que semblen una selecció de textos de Pere Albert, amb afegits posteriors, feta després de la seva mort, perquè el títol mateix de *Commemoraciones*, «records, memòries», sembla fer referència a un recull d'escrits d'aquest autor, i no pas a una obra única i totalment original de Pere Albert.

Ho diu clarament Joan de Socarrats:⁸² «*Item, non modo fuerunt compilatae per dictum Petrum Albertum, sed etiam multae ex eis per Bertrandum de Ceva et Iacobum de Vianya, qui fuerunt doctores cathalani*». El mateix Socarrats,⁸³ en el text del capítol 24 de les *Commemoracions*, inclou el darrer paràgraf com una glossa.

Bertran de Ceva –o Seva– és conegut, en el segle XV, com a glossador de les *Commemoracions*.⁸⁴ De Jaume de Vianya –o de Bianya–, en coneixem dues mencions documentals, que potser es refereixen a dos personatges diferents amb el mateix nom, potser parents. Un és *Iacobus de Vianya iurisperitus*, que signa de testimoni en la carta de franquícies de Cervera, atorgada per Ramon, vescomte de Cardona, el 15 d'octubre de 1269,⁸⁵ i l'altre és Jaume de Bianya, canonge d'Urgell, jutge de la Cort Reial, de qui coneixem una actuació judicial per delegació del rei Jaume II, d'11 de novembre de 1296.⁸⁶

82. *Ibidem*, p. 2.

83. *Ibidem*, p. 250.

84. FONT I RIUS (ed.), «Estudi introductori», a *Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495*, Barcelona, 1988, p. CIV, i Manuel J. PELÁEZ, *Catalunya després de la guerra civil del segle XV*, Barcelona, 1981, p. 203. No hem trobat referències d'aquest autor a l'obra d'Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana mig-aval*, 4 v., Barcelona, 1921.

85. José M. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, 1969, v. I, doc. 317, datat erròniament el dia 10, p. 470.

86. Maria-Teresa FERRER I MALLOL, «Sobre els orígens del consolat de mar de Barcelona», *AEM*, 23 (1993), p. 147, n. 18. Tampoc no hem trobat referències d'aquest autor,

La relació documentada d'aquest darrer jurista amb la Cort Reial –tal com abans l'havia tinguda Pere Albert– fa pensar que fou ell qui recollí, seleccionà i addicionà les *Commemoracions*, les quals, d'acord amb això, serien un text jurídic originat i utilitzat a la Cancelleria Reial, motiu que sembla suficient per explicar històricament la seva inclusió en la compilació de les Constitucions de Catalunya del 1413-1422.

No sabem –almenys per ara– quina fou exactament la intervenció de Jaume de Viània en la redacció de les *Costumes de Catalunya*, tal com permet pensar-ho el fragment de Socarrats, abans transcrit, i és per això que ens abstenim de fer-hi conjectures.

Rovira i Ermengol⁸⁷ ja s'adonà de la diversitat de nuclis o masses del text de les *Commemoracions* pròpiament dites i, sobre la base del contingut textual dels manuscrits catalans –que és un criteri molt atencible– hi distingí tres grups o masses del text:

1. El primer d'aquests grups o masses comprèn els capítols de l'1 al 20 de l'edició de les Constitucions del 1704 i tracta de les relacions jurídiques entre senyor i vassall en el feu i de les d'aquest amb els aloers i altres persones que viuen al terme d'un feu o d'un castell, sense estar obligades amb els seus titulars per un vincle feudal.

2. El segon grup comprèn els capítols 21 a 29, que tracten de matèries de dret feudal successori.

3. I el tercer grup comprèn els capítols 30 a 43, els quals tracten de la relació personal derivada de l'homenatge prestat pel vassall al senyor i de la subrogació en aquesta relació dels adquirents dels béns feudals.

Dels manuscrits més antics coneguts, que són els utilitzats per Rovira i Ermengol per a l'edició del text català de les *Commemoracions*, els quals són datats només paleogràficament, el ms. 10.152 de la Biblioteca Nacional de París, que és del segle XIII, només dóna el text del primer grup o massa d'aquest; el ms. de la Biblioteca de l'Escorial 7-III-14, del final del segle XIII o principi del XIV, dóna el primer grup i el segon, i el manuscrit de la Biblioteca del Museu Episcopal de Vic, de la segona meitat del segle XIII, els dóna tots tres, si bé sembla que no contenia els *Casos de retenció de potestat* pel senyor.

D'altra banda, els dos primers grups o masses del text de les *Commemoracions* són redactats literàriament d'una manera concisa, però el darrer

ni del seu homònim citat a la nota anterior, a l'obra d'Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana mig-aval*, op. cit.

87. ROVIRA I ERMENGOL, *Usatges de Barcelona i Commemoracions*, op. cit., p. 42-45.

és de redacció més ampliada i més explicativa i en alguns passatges resulta repetitiu –i a vegades antinòmic– en relació amb els altres dos.

Això sembla indicar que aquest darrer grup o massa de text, no solament respon a un criteri diferent de redacció, sinó que fou compost amb posterioritat als altres dos i, probablement, ja no fou obra personal de Pere Albert. La mà de Jaume de Viània sembla que s'hi endevina, tot i haver romàs l'obra a nom exclusiu de Pere Albert, potser per raó de la memòria col·lectiva del seu prestigi.

Aquest caràcter una mica intemporal i impersonal de les *Commemoracions* obliga a fer-ne l'examen intern d'una manera unitària, sense distingir-hi èpoques ni autors, perquè sembla aquesta la manera d'aproximar-nos amb menys risc d'error al conjunt del pensament jurídic de Pere Albert, bé que sense perdre de vista que aquest pensament, almenys en part, només ens és conegut de segona mà i no sabem amb quina fidelitat.

Tant a la compilació de les Constitucions de Catalunya com en alguns manuscrits, les *Commemoracions* porten el títol general de *Costumes de Catalunya entre senyors e vassalls tenens castells per senyors o altres feus*, però una lectura atenta de l'obra mostra que no es tracta d'un simple recull de dret feudal consuetudinari, sinó que, al costat de normes basades efectivament en costums feudals catalans, se n'hi troben d'altres que són aplicacions de conceptes i de normes propis del dret comú, tant feudal com no feudal.

És per això que les *Commemoracions* en molts passatges del seu text semblen fetes per Pere Albert –o pel seu continuador– amb la intenció deliberada d'interpretar i d'aplicar el dret feudal dels Usatges –i el català, en general– amb criteris presos del *ius commune*; i és per aquest motiu, segurament, que en els manuscrits antics de les *Commemoracions* aquesta obra es troba a continuació dels Usatges.

Aquest afany d'adaptació dels conceptes propis del *ius commune* a la realitat feudal catalana del segle XIII és, probablement, la major originalitat de les *Commemoracions* i val, per tant, la pena de mostrar-ne alguns exemples, perquè són aquests els que posen de manifest la riquesa criteriògica del seu autor i la seva capacitat creativa.

Un dels exemples més il·lustratius és l'adaptació, que fan les *Commemoracions*, a la realitat feudal catalana del concepte del *feudum ligium*, exposat al capítol 28 de Jacopo de Ardizzone dins les *Consuetudines feudorum* d'aquest autor,⁸⁸ redactades entre el 1235 i el 1250. En aquesta adap-

88. LEHMAN (ed.), *Das longobardische Lehnsrecht*, op. cit., p. 193.

tació, basada en l'usatge 36, *Qui solidus*, el capítol 30 de les *Commemoracions* dóna el mateix concepte de l'*homo ligius* (cat. *vassall soliu*) que Jacopo de Ardizzone, i això mateix fa el capítol 31; però el capítol 35 adapta aquesta concepció a la realitat feudal catalana del seu temps, bo i distingint els cavallers dels pagesos i, entre aquests, els de la Catalunya Vella, on eren adscrits al feu pel vincle de remença, i els de la Catalunya Nova, on no hi havia aquesta adscripció.

Una adaptació semblant es troba al capítol 34 de les *Commemoracions*, el qual estableix la prescriptibilitat de l'homenatge, que és tant com dir de les qualitats de vassall i de senyor, tal com ho fa també el capítol 15 de Jacopo de Ardizzone⁸⁹ a les *Consuetudines feudorum*; però el citat capítol de les *Commemoracions*, per establir el termini de prescripció, adopta el de 30 anys, que és el de l'usatge 156, *Omnes causae*, el qual és de Jaume I.

Cal tenir present que els capítols citats formen part del tercer grup o massa del text de les *Commemoracions* i, per tant, no semblen redactats per Pere Albert, sinó pel seu continuador.

Els capítols 28 i 41 de les mateixes *Commemoracions* són, en canvi, més fidels al títol 24 pr. del llibre II de la forma *Vulgata* de les *Consuetudines feudorum*,⁹⁰ en l'adopció del termini d'un any i un dia, per a la renovació de l'homenatge, en cas de mort del senyor o del vassall, deixant hereu. És una concordança de la qual no coneixem precedents catalans anteriors a Pere Albert.

Una altra mena d'adaptacions al *ius commune*, que fan les *Commemoracions*, són aquelles en les quals les solucions jurídiques adoptades per l'autor són preses del dret civil comú, i no pas del feudal.

N'hi ha un exemple al capítol 22, el qual, quan es tracta d'una dona casada feudatària, distingeix segons que el seu feu hagi estat aportat en dot al matrimoni o sia parafernals: en el primer cas, imposa al marit les obligacions derivades del feu i, en canvi, en el segon, les imposa a la muller. És una distinció que no té concordant a les *Consuetudines feudorum* longobardes i que sembla presa del Codi de Justinià (C. 5,14,18). Tampoc no en sabem precedents catalans anteriors a Pere Albert.

Un altre exemple semblant es troba al capítol 24 de les *Commemoracions*, el qual, en el cas d'un pare usufructuari i un fill nu-propietari d'un mateix feu, permet al senyor del feu rebre homenatge tant del pare

89. *Ibidem*, p. 189.

90. *Ibidem*, p. 144.

com del fill, si bé fa recaure en l'usufructuari l'obligació del servei del feu. És una solució que tampoc no té concordant a les *Consuetudines feudorum* llombardes i que sembla presa també del Codi (C. 3,33,7). En el dret català tampoc no en sabem precedents anteriors a Pere Albert.

I finalment, hi ha també a les *Commemoracions* solucions jurídiques preses directament del dret nacional, bé escrit o bé consuetudinari, que fan antinòmia amb preceptes concordants –discordants, en realitat– del *ius commune*.

N'hi ha un exemple al capítol 29 de les *Commemoracions*, el qual, per al cas de contradicció del servei del feu per part del vassall, concedeix al senyor el dret d'emparar el feu, fins que el vassall hagi esmenat en doble el servei negat i hagi assegurat que en l'esdevenidor no el contradirà, solució que és d'acord amb l'usatge 33, *Si quis suum fevum*, però que fa antinòmia amb les *Consuetudines feudorum* llombardes en la seva forma *Vulgata*, al llibre II, títol 24 §6,⁹¹ que estableixen per al mateix cas la pèrdua del feu pel vassall.

De les solucions jurídiques preses del dret feudal consuetudinari català –o almenys exposades com a tals– que hi ha a les *Commemoracions*, no en donem exemples, perquè hi són citades expressament moltes vegades amb expressions directes, tals com «segons costum de Catalunya», «de costuma de Catalunya», «açò és ús e observància a costuma de Catalunya» i altres de semblants.

Una altra observació que es pot fer a les *Commemoracions* de Pere Albert és la similitud –a vegades, fins i tot identitat– d'algunes solucions jurídiques que proposen, amb les que estableixen per als mateixos casos els preceptes de dret feudal dels Furs de València.

El fons jurídic català del dret feudal contingut en aquesta compilació del dret valencià no sembla oferir dubtes, perquè hi ha furs que reproduïxen, a vegades fins i tot literalment, preceptes dels Usatges que són molt característics. Així, per exemple, el fur IX-XXI-25 reproduïx gairebé literalment l'usatge 29, *Magnates*, i el fur IX-XXI-26 reproduïx també quasi al peu de la lletra l'usatge 30, *Si quis contradixerit*.

Sobre aquest fons jurídic, hi ha als Furs preceptes concrets i molt concisos que coincideixen amb altres que les *Commemoracions* de Pere Albert exposen en una forma literària més extensa i més explicativa. Aquest és el cas del termini de 10 dies imposat al vassall, per retre al senyor la potestat

91. *Ibidem*, p. 146.

del castell, que té en comanda, precepte que trobem al fur IX-XXI-1 i que retrobem al capítol 3 de les *Commemoracions*. I el mateix termini de 10 dies, per retornar el senyor al vassall la potestat presa del castell, el trobem igualment al fur IX-XXI-4 i el retrobem també al capítol 7 de les *Commemoracions*.

Una observació semblant es pot fer al fur IX-XXI-12, que permet al senyor confirmar en el feu només un dels fills hereus del feudatari mort i, si aquest mor sense fills mascles, la filla, tal com ho estableixen els capítols 21 i 22 de les *Commemoracions*.

Potser més expressiva resulta la solució jurídica, certament acadèmica, donada pel fur IX-XXI-9 a l'adquisició pel senyor major o alodial del dret d'un subfeudatari, per l'absurd que en suposaria el resultat, en el qual una mateixa persona seria alhora senyor i vassall per una mateixa cosa. És una solució que, fins i tot amb el mateix argument justificatiu, es troba al capítol 40 de les *Commemoracions*, el qual, però, ampliant el raonament, permet l'adquisició, quan el subfeu és venut com a alou al senyor major, de manera que, en realitat, el dit subfeu venut desapareix. Aquesta ampliació del raonament, però, ja no sembla obra de Pere Albert, sinó del seu continuador.

Per tractar-se d'una solució especulativa amb una argumentació una mica rebuscada, constitueix una mena d'*apex iuris*, cosa que fa molt incisiva la seva expressivitat, fins i tot comptant amb el fet que el citat capítol de les *Commemoracions*, tal com és redactat actualment, no sembla haver estat obra personal de Pere Albert.

Als Furs de València hi ha també preceptes presos de les *Consuetudines feudorum* llombardes, que no es troben a les *Commemoracions*, però això no es desdiu del pensament de Pere Albert manifestat a les *Commemoracions*, perquè abans ja hem vist, tant en aquesta obra com en les altres del dit autor, que la utilització de les dites *Consuetudines feudorum* és feta d'una manera selectiva, i és normal que en un dret nou, tal com ho era el valencià en aquells moments, aquesta utilització fos més intensa.

Ens en forneix un exemple el fur IX-XIII-2, que estableix el contingut jurídic del jurament de fidelitat, cosa per a la qual reproduïx en forma concisa, però en gran part literal, la forma *Vulgata* de les *Consuetudines feudorum* llombardes, llibre II, títol 6, *De forma fidelitatis*. És un precepte que no es troba a les *Commemoracions*.

El text del fur citat fa pensar que Pere Albert només utilitzà la forma *Vulgata* de les *Consuetudines feudorum*, perquè aquest precepte només es troba en aquesta forma, i no pas en l'obertina o *Antiqua*. El continuador de

Pere Albert, en canvi, tal com abans ho hem vist, sembla haver utilitzat també la recensió ardizzònica.

Aquesta intensificació del contingut i de l'aplicabilitat del sagrament de fidelitat es troba també al fur IX-XIII-1, que sí que té concordant al capítol 16 de les *Commemoracions*, el qual imposa als aloers que viuen dins el terme d'un castell l'obligació de contribuir a la seva defensa i d'assegurar el compliment d'aquesta obligació i, en canvi, el fur citat imposa als mateixos aloers l'obligació directa de jurar fidelitat al senyor del castell, amb totes les obligacions derivades d'aquest jurament. Es tracta, doncs, d'una simplificació jurídica intensiva, també molt explicable en un dret nou, tal com ho era en aquells moments el valencià.

Les *Consuetudines Valentie*

Aquesta obra no ha estat mai atribuïda a Pere Albert, ni tan sols per tradició, tot i que sembla la primera i la més important del dit autor. En realitat, era desconeguda, fins que el benemèrit Roc Chabàs,⁹² a principi del segle, establí amb seguretat la seva existència com a nucli originari dels Furs de València.

El document més antic conegut que cita expressament les *Consuetudines Valentie* és del 28 de juny de 1240,⁹³ cosa que vol dir que l'origen del seu text és anterior.

Chabàs pensà que la concessió o promulgació de les *Consuetudines Valentie* per Jaume I havia d'ésser posterior al 29 de desembre de 1239, perquè un privilegi concedit pel dit monarca, en aquesta data, als nous pobladors de la ciutat de València,⁹⁴ encara no en parla, tal com li semblà a Chabàs que ho hauria d'haver fet, si les dites *Consuetudines* haguessin existit.

Cal dir, però, que aquest privilegi, si bé és cert que no menciona expressament les *Consuetudines Valentie*, implícitament dóna per suposada la seva existència, perquè considera ja vigent, en la cort del justícia, la condemna accòria del *quart* en les accions personals, la qual és establerta al fur I-IV-1, que és de Jaume I.

92. Roque CHABÀS, *Génesis del derecho foral de Valencia*, València, 1905, reeditat en el vol. amb introducció de Mateu RODRIGO LIZONDO, *Roque Chabàs. Opúsculos*, València, 1995, p. 86-219.

93. *Ibidem*, p. 203 de la reed. És el pergamí 5.960 de l'ACV, registat per OLMOS CANALDA, *Inventario de los pergaminos, op. cit.*, núm. 45.

94. ALANYA, *Aureum opus, cit. supra* n. 15, «Jaume I», privilegi 8.

Aquest fur no té indicati d'haver estat modificat o retocat amb posterioritat a les *Consuetudines Valentie*, i la quota del *quart* en la condemnaçió accessòria no es troba en el dret català anterior a les dites *Consuetudines*, sinó que a Catalunya –inclosa Lleida– era del *terç*⁹⁵ i a Mallorca era del *quint*, quota que posteriorment adoptaren també les *Costumes de Tortosa*.⁹⁶ La condemnaçió del *quart*, per tant, no pot tenir altra procedència que la de les *Consuetudines Valentie*, tal com ho diu un privilegi del 19 de gener de 1251,⁹⁷ quan parla de la rendició de comptes pel justícia.

El fur I-III-6, que és de Jaume I i no té tampoc retocs ni esmenes i, per tant, sembla procedir de les *Consuetudines Valentie*, concedí al justícia la jurisdicció ordinària, tant civil com penal, i, en l'exercici d'aquesta jurisdicció, imposà al dit oficial l'obligació de judicar les causes amb consell dels prohoms de la ciutat i «*servatis in omnibus et per omnia Consuetudinibus civitatis*». La mateixa obligatorietat d'observança d'aquestes *Consuetudines* per aquest oficial reial apareix al fur I-III-1, que conté la fórmula del jurament del justícia, fur que prové, amb tota seguretat, de les mateixes *Consuetudines Valentie*, perquè ho diu així expressament un privilegi del 23 de maig de 1249.⁹⁸

Sembla, doncs, força clar que la concessió del tribunal i de la jurisdicció ordinària del justícia o *cort* de la ciutat de València fou feta per les mateixes *Consuetudines* i cal dir que, d'aquesta concessió, n'hi ha un privilegi exprés, datat «*in bastita Xàtiva*» el 21 de maig de 1239,⁹⁹ pel qual el rei donà a la ciutat de València la casa de la *cort* del justícia, concedí a aquest oficial la jurisdicció civil i penal ordinària en la ciutat i en el seu terme i establí que el dit oficial havia d'ésser un prohoms de la ciutat i havia d'ésser renovat cada any per Nadal.

En aquells moments, aquesta concessió expressa era necessària, perquè, uns mesos abans, el 25 de juny de 1238, quan la ciutat encara no havia capitulat, el rei Jaume I havia concedit vitaliciament a Ferran Garcés el *savalmedinat* o *cort* de la ciutat de València.¹⁰⁰

95. LOSCERTALES, *Costumbres de Lérida*, op. cit., cap. 11, p. 21.

96. QUADRADO, *Privilegios y franquicias de Mallorca*, cit. supra n. 67, p. 26, regla 10; *Costum de Tortosa*, I-V-1.

97. ALANYA, *Aureum opus*, op. cit., «Jaume I», privilegi 35.

98. *Ibidem*, «Jaume I», privilegi 28.

99. *Ibidem*, «Jaume I», privilegi 4.

100. *Llibre del repartiment de València*, ed. cit. supra n. 10, núm. 423.

Aquella concessió del 21 de maig de 1239 sembla que fou feta d'una manera més o menys precipitada, no solament perquè no és datada a la ciutat de València, sinó perquè, tot seguit de fer-la, el rei Jaume I se n'anà a Montpeller, on arribà el 2 de juny de 1239, i no el sabem documentat a València, altra vegada, fins al 22 de novembre següent.¹⁰¹

Quan Jaume I retornà a València, sembla que es trobà amb els inconvenients que havia motivat l'aplicació de les *Consuetudines Valentie*, puix que el privilegi del 29 de desembre de 1239, que abans hem citat, reproduí el del 21 de maig anterior, que també hem citat, en la part relativa a la jurisdicció del justícia, bo i fent ampliacions al text, tal com són recollides al fur I-III-8, el qual sembla redactat així posteriorment.

En la condemnaçió accessòria del *quart*, de la qual hem parlat abans, el citat privilegi del 29 de desembre de 1239 introduí la modificació de deixar-la sense aplicació, quan les parts litigants transgieren o composaven el litigi dins 10 dies d'haver iniciat el plet. El precepte és transcrit al fur I-IV-12 en forma ampliada. La pràctica originària, basada en les *Consuetudines Valentie*, sembla, doncs, la de no permetre la transacció o composició dels plets pendents a la *cort* del justícia de València, mentre no fos pagat el *quart* a la dita cort, de manera semblant a la que exposa Pere Albert al capítol 23 de les *Consuetudines Barchinone*.

Ens hem entretingut una mica a fer aquestes observacions sobre la cronologia de l'aparició de les *Consuetudines Valentie*, per la possibilitat, que hi ha, d'haver estat aquestes *Consuetudines* obra de Pere Albert, tal com semblen fer-ho versemblant les consideracions següents:

1. La possibilitat històrica d'intervenció de Pere Albert en la redacció de les *Consuetudines Valentie* resulta evident, puix que, tal com ho hem vist, quan hem examinat les notícies biogràfiques conegudes del dit jurista, Pere Albert és documentat al setge de València, probablement a la Cancelleria Reial, el 13 de juny de 1238, i ara acabem de veure que les *Consuetudines Valentie* semblen haver estat redactades amb anterioritat al privilegi del 21 de maig de 1239.

D'altra banda, sembla segur que les *Consuetudines Valentie* foren redactades a la Cancelleria Reial de Jaume I, perquè en dos privilegis d'aquest monarca, un del 23 de maig i l'altre del 16 de novembre, ambdós de l'any 1249,¹⁰² el dit rei parla de la *Consuetudine a nobis data Valentie*, cosa que

101. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I*, op. cit., p. 140-141.

102. ALANYA, *Aureum opus*, op. cit., «Jaume I», privilegis 28 i 30.

deixa fora de dubte que fou ell qui la concedí i, per tant, la seva cancelleria qui la preparà.

L'esplèndida donació rebuda per Pere Albert del rei Jaume I, el 13 de juny de 1238, que hem citat abans, mostra, si més no, l'estima que el dit rei tenia pel nostre jurista –i pels seus serveis– en aquells moments.

L'entrada de la Cancelleria Reial a la ciutat de València tingué lloc el dia 9 d'octubre de 1238¹⁰³ i, a partir d'aquest moment, és quan sembla que cal considerar iniciada la realització material del projecte de redacció de les *Consuetudines Valentie*, les quals, tal com ho acabem de veure, sembla que ja eren redactades el 21 de maig següent.

2. Les *Consuetudines Valentie* eren un text jurídic molt romanístic i, com a tal text romanístic, molt primerenc. Només cal recordar, per matisar-ho degudament, que Accursi, autor de la Glossa Ordinària del *Corpus iuris civilis*, visqué entre els anys 1181-1185 i 1259-1263, és a dir, que fou ben contemporani de Pere Albert.

Aquesta cronologia fa que, en aquells moments, només un jurista format a l'estudi de Bolonya pogués fer una obra com aquesta. A més d'això, els textos dels Usatges i els de les *Consuetudines ildenses*, inclosos en les *Consuetudines Valentie*, també indiquen que el seu autor era català.

Abans hem fet una nòmina dels principals juristes catalans que havien estudiat a Bolonya entre els anys 1218 i 1238. La nòmina no és completa, però, així i tot, en aquell temps els juristes catalans que havien estudiat a Bolonya eren molt pocs, i menys encara els que ens han deixat obres jurídiques escrites, només tres dels quals ens són coneguts: sant Ramon de Penyafort, Vidal de Canyelles i Pere Albert.

A part de la compilació de les Decretals de Gregori IX, l'obra jurídica –almenys la més coneguda– de sant Ramon és la *Summa iuris*.¹⁰⁴ Però quan hom llegeix aquesta obra, s'adona immediatament que té una metodologia jurídica diferent de les *Consuetudines Valentie*, la qual no incorpora textos de les fonts utilitzades, tal com ho fa aquest text valencià, ni tracta matèries de dret civil amb una certa extensió, tal com ho fa aquest.

A més de la compilació dels Furs d'Aragó, l'obra coneguda de Vidal de Canyelles és el *Vidal Mayor*,¹⁰⁵ que és una versió aragonesa del *Liber in*

103. *Llibre del repartiment de València*, *op. cit.*, nota entre els núm. 895 i 896.

104. José RIUS SERRA (ed.), *Sant Ramon de Penyafort, Summa iuris*, Barcelona, 1945.

105. Gunar TILANDER, *Vidal Mayor. Traducción aragonesa de la obra «In excelsis Dei thesauris» de Vidal de Canellas*, Lund, 1956, 3 v.

excelsis del mateix autor, redactat en llatí. Bé que aquesta obra és un text redactat en un estil jurídic més ampli i més normatiu que la *Summa iuris* de sant Ramon, no conté textos presos del *Corpus iuris civilis*, ni tan sols segueix l'ordre de les rúbriques del Codi de Justinià, tal com ho fan les *Consuetudines Valentie*, ni els conceptes jurídics, que utilitza, no són tampoc els propis de la dogmàtica jurídica romana, tal com ho són al dit text valencià.

En les obres de Pere Albert, en canvi, tal com les hem examinades a les pàgines anteriors, són moltes les concordances que es troben –i algunes de ben precises– amb els textos valencians, que ara ens ocupen: els conceptes jurídics utilitzats són també, igual que en aquests, els propis de la dogmàtica jurídica romana i, de les fonts jurídiques que utilitzen, són també comunes el *Corpus iuris civilis*, les *Consuetudines feudorum* llombardes, el *Liber iudicum* i els Usatges. Fins i tot hem trobat, a vegades, tal com abans ho hem vist, identitats de raonament sense concordança literal i alguna citació molt puntual i molt concreta dels Furs de València en l'obra de Pere Albert, cosa que demostra el seu coneixement molt precís del codi valencià.

Són aquestes consideracions les que fan versemblant, i fins i tot probable, una intervenció important de Pere Albert en la redacció de les *Consuetudines Valentie*.

Conclusió

Les observacions, que acabem de fer, sobre la vida i les obres de Pere Albert posen de manifest que aquest jurista és en l'epicentre de la recepció del dret comú entre nosaltres, la qual es va produir amb unes característiques singulars. En relació amb el dret feudal, Tomàs de Montagut¹⁰⁶ parlà molt assenyadament d'aquestes característiques, i en les pàgines anteriors n'hem pogut veure exemples relatius a altres branques del dret.

En realitat, l'originalitat de l'obra de Pere Albert sembla trobar-se en l'aplicació d'una nova metodologia jurídica combinatòria dels preceptes del dret nacional tradicional amb la dogmàtica i les solucions jurídiques pròpies del *ius commune*. Es tractava d'una metodologia de base racionalista, selec-

106. Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «La recepció del derecho feudal común en Cataluña (notas para su estudio)», *AEM* (Barcelona), 23 (1993), p. 153-175.

tiva de les fonts, que tendia a trobar la norma i la solució jurídiques aplicables a qualsevol plantejament de fet, tant si era contemplat en el dret tradicional o en el comú, com si no ho era. És per això que aquesta metodologia constituïa un instrument racional de superació de llacunes del dret, que feia possible l'expansió del sistema jurídic català a qualsevol manifestació de la vida pràctica.

En els juristes catalans anteriors a Pere Albert, i fins i tot en els mateixos Usatges, es poden trobar exemples d'aquest criteri de selectivitat en l'aplicació de textos del dret romà i del visigòtic en determinades matèries. Les *Consuetudines ilderenses* de Guillem Botet, el 1227, en són potser l'exemple més clar. Però la generalització d'un mètode per trobar racionalment la norma jurídica aplicable a qualsevol situació jurídica *sub iudice*, és una originalitat de Pere Albert. Per ara, no sabem fins a quin punt aquesta metodologia és filla de l'experiència judicial de Pere Albert, ni fins a quin punt ho és d'influències doctrinals.

En tot cas, l'instrument institucional que féu viable la introducció d'aquesta metodologia albertina en el dret català i n'assegurà la continuïtat, sembla haver estat la Cancelleria Reial de Jaume I i dels seus successors immediats, la qual, a més d'haver estat el viver dels juristes que continuaren l'obra de Pere Albert i el d'ell mateix, aplicà el dret amb aquesta metodologia i li donà el prestigi propi de la Cort Reial.

La primera manifestació important d'aquesta metodologia albertina sembla trobar-se en les *Consuetudines Valentie*, del 1239, cosa certament explicable per tractar-se d'un dret nou, que permetia aquesta innovació metodològica. L'altra manifestació important d'aquesta metodologia semblen haver estat les *Consuetudines Barchinone*, del 1258-1267, en les quals la preexistència d'un dret tradicional feia necessari un major enginy jurídic per trobar racionalment la solució adient en cada cas. I l'obra de plenitud, que són les *Commemoracions*, tal com ho acabem de veure, ja no sembla exclusiva de Pere Albert, sinó composta i seleccionada pels seus continuadors, i en ella es manifesta la mateixa metodologia albertina ja establitzada, si bé depurada –gostaríem de dir fins i tot «censurada»– en la matèria relativa al dret feudal.

Són aquestes les raons per les quals pensem que, dins la història del dret català del segle XIII, Pere Albert mereix una atenció major de la que habitualment se li ha prestat. I tant de bo aquestes poques ratlles, que acabem d'escriure, en siguin un estímul.

L'ALIMENTACIÓ LÀCTIA DELS NADONS DURANT EL SEGLE XIV.
LES NODRISSES O DIDES A BARCELONA, 1295-1400,
SEGONS ELS DOCUMENTS DELS PROTOCOLS NOTARIALS

○ JOSEP HERNANDO I DELGADO
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Els protocols notarial i la professió de nodrissa o dida

L'alletament dels nadons per nodrisses o dides, és a dir, el nodriment dels nadons per una dona diferent de la mare del nen, és un fet que s'ha donat i es dona en totes les civilitzacions, tant per motius de supervivència del nen en el cas, per exemple, de mort de la mare o de manca de llet d'aquesta per malaltia o altres causes, com també per factors socioeconòmics, polítics i religiosos, els quals han jugat un paper important en l'existència d'aquesta professió.

No és molta la bibliografia existent sobre aquesta professió a l'època medieval, almenys amb contingut monogràfic.¹ Deixant de banda la publicació de reculls d'opinions mèdiques i d'algun tractat de pediatria i obstetrícia,² les referències a les dides o nodrisses formen part, gairebé sempre, del resultat d'una investigació sobre un aspecte més ampli de la història de la dona, dels infants o de l'alimentació. I aquest és el cas de Catalunya.³

Un estudi més o menys seriós de qualsevol activitat professional a l'Edat Mitjana exigeix el buidatge, quan existeixi, d'aquella documentació

1. Vegeu Valerie FILDES, *Wet Nursing. A History from Antiquity to the Present*, Basil Blackwell, 1992; Ole BENEDICTOW, «The Milky Way in History: Breast Feeding, Antagonism between the Sexes and Infant Mortality in Medieval Norway», *Scandinavian Journal of History*, 10 (1985), p. 19-53.

2. Vegeu Antonio ARJONA CASTRO, «El libro de la generación del feto, el tratamiento de las mujeres embarazadas y de los recién nacidos» de Arib Ibn Sa'id (*Tratado de Obstetricia y Pediatría hispano árabe del siglo X*), Córdoba: Publicaciones de la Excma. Diputación Provincial, 1983.

3. Vegeu Teresa-Maria VINYOLES, *Les Barcelonines a les darrerries de l'Edat Mitjana (1370-1410)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976; *id.*, *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1985; *id.*, «Alimentació i ritme del temps a Catalunya a la Baixa Edat Mitjana», a *Actes I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó. Edat Mitjana*, Lleida: Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, p. 138-142.

susceptible de contenir no tan sols disquisicions morals o mèdiques, si s'escau, i per tant sovint teòriques, sinó també el buidatge de la documentació seriada que, per exemple, trobem als protocols notariais. Així, l'estudi del món del treball a Barcelona durant el segle XIV ens exigí el buidatge sistemàtic de tots els instruments amb contractes de treball i d'aprenentatge continguts a tots els protocols notariais del segle XIV dels diversos arxius de Barcelona. D'aquí provenen una bona part dels instruments del nostre recull documental: aquells que són pròpiament contractes de didatge, tant de dones lliures «de natura», com hom deia llavors, és a dir, de filles de pares ja lliures, com de dones abans esclaves i després lliures, és a dir, les alforres, i també els contractes de treball de dones dides de la població jueva.

Els protocols notariais, però, contenen altres instruments que cal tenir present: els rebuts. Aquests ens precisen, per exemple, la duració real dels contractes de treball. Endemés, ens ha permès completar l'estudi de les dides a la Barcelona del segle XIV el buidatge que hem fet dels instruments dels protocols notariais que es refereixen a la població esclava, tant de les vendes i les alforries com de les donacions d'esclaus. Fruit d'això són els contractes de venda de les esclaves lactants, per tant de dides, la prometença de llibertat per haver fet o per haver de fer de dides i les donacions de nadons fills d'esclaves que feien llurs propietaris perquè no fossin un obstacle a la feina de dides de llurs esclaves. Per últim, hem tingut presents també els testaments, perquè no són rars els llegats deixats a les dides i, per tant, la informació sobre la professió de didatge.⁴

4. Els instruments de l'«Apèndix documental» provenen dels protocols notariais de tres arxius de Barcelona: l'Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) i l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Aquests són els notaris dels protocols dels quals hem trobat instruments: ANÒNIM: doc. 231; CONSELL DE CENT: doc. 15; Ponç AMORÓS: doc. 146 i 181; Tomàs de BELLMUNT: doc. 261, 262 i 266; Antoni BELLVER: doc. 119 i 139; Guillem BORRELL: doc. 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13 i 14; Pere BORRELL: doc. 25, 28, 30, 38, 40, 43, 44, 45, 53, 59, 61, 62, 65, 68, 69, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 91, 108, 109, 116, 118, 121, 122, 124, 125, 127 i 128; Pere BRUGUERA: doc. 199; Llorenç CANALS: doc. 20 i 26; Gabriel CANYELLES: doc. 208 i 267; Bernat de CASTELLVELL: doc. 101; Ferrer de CONAMINA: doc. 37; Bartomeu EIXEMENO: doc. 114, 241, 244, 246, 250, 252 i 255; Joan EIXIMENIS: doc. 117, 133, 142, 179, 183, 213, 219, 233, 248 i 271; Berenguer ERMENEGOL: doc. 105 i 166; Berenguer ESCUDER: doc. 113, 126, 137, 205 i 206; Nicolau de FÀBREGA: doc. 163; Jaume FERRER: doc. 33, 36 i 41; Andreu FIGUERA: doc. 66 i 115; Pere FOLGUERES (major): doc. 21; Pere FOLGUERES (menor): doc. 191, 200, 206 i 214; Francesc FUSTER: doc. 236; Felip GOMBAU: doc. 90, 96, 99 i 100; Pere de GRANYANA: doc. 153, 159, 201, 209,

Tota aquesta documentació ens permet veure qui feia de dida, d'on procedia, de quina condició era, quant de temps era contractada i amb quines obligacions i reserves; qui eren els nadons o nodrissos a alletar, quin era el seu nom, a quin grup social pertanyien, quina era l'edat en el moment del contracte d'una dida i fins quan eren alletats; quin era el salari o la paga d'una dida, o el lloguer cobrat per l'amo d'una dida esclava, o el preu cobrat per la venda d'una esclava lactant, i si es donava a la dida algun complement, com pot ser certes peces de roba; com es resolva el conflicte que es podia donar a causa de la necessitat d'alletament del fill de la nodrissa i dida, tant se val que fossin lliures de natura, alforres o esclaves; què passava amb el deure de les dides maridades envers el propi marit, i, en el cas de les dides jueves, la particularitat que representa el contracte entre marit i muller, en contractar-ne una com a dida.

En el nostre estudi hem aplegat tot això i ho hem ordenat, però amb referències contínues a tots els documents, regestats per ordre cronològic en un apèndix documental on hi la veritable història del didatge a la Barcelona del segle XIV a partir de l'any 1295, perquè d'aquesta data és el primer document trobat dins els protocols notariais de Barcelona. Creiem, endemés, que pot ser d'interès per als investigadors i estudiosos de la història de les dones a l'època medieval de disposar de tota la documentació que hem trobat sobre les dides, amb les referències arxivístiques, aplegada a l'«Apèndix documental».

Per últim, hem fet una sèrie d'índexs: de les dides lliures «de natura», de les dides exesclaves i esclaves, de les esclaves lactants venudes, dels nadons o nodrissos, cristians o no, i també de les dides jueves i nadons

222, 226, 235, 240, 249 i 259; Francesc de LADERNOSA: doc. 50, 63, 67, 73, 74, 76, 88, 94, 97 i 102; Arnau LLEDÓ: doc. 123, 156, 158, 161, 207, 215 i 218; Pere MARTÍ: doc. 90, 104 i 107; Ramon MORELL: doc. 29 i 48; Bernat NADAL: doc. 154, 157, 165, 169, 172, 177, 178, 180, 182, 193, 194, 197, 202, 216, 217, 220, 227, 242, 245, 265 i 270; Joan NADAL: doc. 132, 150, 151, 152, 155, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 198, 203, 204, 243, 251, 254, 257 i 258; Pere d'OLM: doc. 34, 35, 55, 56, 57, 58, 64 i 93; Guillem d'ORTA: doc. 70, 98 i 103; Arnau PIQUER: doc. 149, 167, 174, 176, 247, 256, 263 i 264; Francesc de PUIG: doc. 31, 32, 39, 42, 46, 47 i 49; Francesc de PUJOL: doc. 131, 135, 136, 138, 175, 210, 211, 221, 223, 224, 225, 228, 229, 230, 232, 234, 238, 239 i 268; Pere de PUJOL: doc. 140, 141, 143, 144, 145, 147, 148, 160 i 162; Francesc de RELAT: doc. 26; Bonanat RIMENTOL: doc. 83 i 84; Bernat SANS: doc. 269; Guillem de SANT HILARI: doc. 51, 52, 60, 71, 72, 86, 87, 89 i 106; Joan SOLER: doc. 129 i 130; Jaume de TRILLA: doc. 134, 168, 170, 171 i 173; Jaume VIDAL: doc. 195 i 196; Bernat de VILARRÚBIA: doc. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 16, 17, 18, 19, 22, 23 i 27; Bernat Guillem de VILARRÚBIA: doc. 24, i Pere VIVES: doc. 95, 112 i 120.

jueus, perquè aquestes, per llei, no contractaven amb cristians. El fet que en cada instrument regestat de l'«Apèndix documental» consta la referència arxivística, ens permet que totes les citacions que fem dels documents a l'estudi siguin fetes amb la precisió, per exemple, de «vegeu doc. 1»; és a dir, per veure el notari, el protocol i el foli que conté l'instrument citat cal anar a l'«Apèndix documental» i cercar-ho en el regest del document el número del qual es dona, en aquest cas el núm. 1.

Les dides

Les dides o nodrisses són dites en la nostra documentació «*lactatrix*», «*lactrix*», «*lectaria*», «*nutriça*», «*nutrissa*», «*nutrix*» i, en vulgar, «*dida*» o «*didona*». Les notícies de la feina a fer per les dides no són moltes, vist el caràcter dels instruments notariais. Vull dir que queden limitades al que és l'objecte específic d'aquesta feina. Tanmateix, si s'hagués de definir quina és la tasca d'una dida, podríem fer ús del que diu el doc. 48: «*manebo vobiscum pro lactrice et nutrice Margarite, filie vestre, prebendo ei lac et eius pannos abluendo et mundando, et alias de eadem procurando, et serviendo ei et vobis in aliis negotiis suis et vestris, licitis et honestis, eiusque partes purgando*». És a dir, alletar el nadó, tenir-ne cura, netejar-lo, rentar-li la roba i també participar en les feines de la casa del nodrissó o en allò que li sigui manat.

Les nodrisses o dides, òbviament mares, estaven, en la majoria dels casos, casades o maridades. Deixant de banda el cas de les dides esclaves, que veurem més endavant, les dides lliures «de natura» o les dides abans esclaves i després alforres són, en el nostre repertori, 133.⁵ Les dides no maridades, és a dir, solteres, «filles de»,⁶ segons la terminologia habitual

5. Doc. 2, 3, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 31, 33, 38, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 77, 78, 79, 81, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 113, 114, 115, 116, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 136, 140, 141, 143, 144, 145, 152, 154, 157, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 170, 174, 178, 179, 180, 183, 184, 193, 200, 202, 205, 210, 214, 221, 223, 224, 226, 233, 241, 250, 261, 263, 264, 266 i 271.

6. El 16 d'abril de 1355, Elisenda, filla del difunt Miquel Roqueta, de la parròquia de Sant Llorenç de Gaserans (la Selva), es contracta durant un any com a dida amb Pere de Casavella, moler de Barcelona (doc. 43-44). Uns mesos més tard, el dia 25 d'octubre, Eli-

dels contractes de didatge, són 29.⁷ Un tercer grup el formen les dides vídues, que són 26.⁸

L'edat de les dides, llevat del cas, com veurem, de les vendes d'esclaves lactants, no és pas una especificació habitual dels contractes de didatge. Tan sols en tres instruments se'ns diu l'edat de la dida: Sibil·la, de 14 anys, esposa de Francesc Serra, del terme del castell d'Abrera, diòcesi de Barcelona (doc. 72); Elisenda, de 20 anys, esposa d'Antoni Soler, del castell de Bordell, diòcesi de Vic (doc. 161), i Maria, de 18 anys, filla de Gonzalo de Triacastela, del lloc de Triacastela, regne de Castella (actualment de la província de Lugo; doc. 172).⁹

Els nadons a alletar per les nodrisses o dides contractades pertanyen tots a famílies de Barcelona, com veurem. Tanmateix, les dides són majoritàriament d'altres indrets. Una distribució per comarques dels llocs, pobles i viles d'on són les dides ens mostra millor la seva diversitat geogràfica i la importància a Barcelona d'una professió tan vital:

– l'Alt Empordà: Castelló d'Empúries (doc. 213), Sant Salvador de Verdera (doc. 45), Santa Maria de Lledó (doc. 36);

– l'Alt Penedès: castell de Subirats (doc. 210), Sant Cugat Sesarrigues (doc. 86), Viladellops (doc. 51), Vilafranca del Penedès (doc. 31, 64, 152 i 250);

– Anoia: Claramunt (doc. 7) Clariana (doc. 83), Faràs (doc. 113), Igualada (doc. 18), castell de Tous (doc. 123), Vilanova de la parròquia de Santa Maria d'Igualada (doc. 37);

– el Bages: Calders (doc. 68), Castellfollit del Boix (doc. 22), castell de Fals (doc. 124), Sant Feliu de Monistrol (237), Sant Joan d'Avinyó (doc. 20);

senda està casada o maridada amb Bartomeu Micer, de la parròquia de Sant Salvador de Verdera (l'Alt Empordà; doc. 45).

7. Doc. 1, 4, 5, 6, 17, 19, 27, 28, 35, 36, 37, 39, 43, 44, 53, 74, 92, 134, 137, 155, 158, 172, 181, 182, 213, 237, 244, 246 i 260.

8. Doc. 11, 30, 32, 64, 71, 76, 80, 82, 91, 93, 98, 103, 121, 147, 148, 171, 173, 197, 228, 229, 232, 234, 239 i 267.

9. Les tres dides juren ser menors d'edat, és a dir, menors de 25 anys, i renuncien, per tant, al privilegi que el Dret Romà donava als menors en el cas de contractar i ser-ne perjudicats. Si bé als contractes de treball el factor minoria d'edat consta sempre que el treballador sigui un menor, perquè en aquest cas el treballador renuncia al privilegi que li concedeix la llei, cosa que beneficia l'altra part, hem de pensar que, si no consta l'edat, és que la dida passa de 25 anys, és a dir, és major d'edat. Per tant, les dides són gairebé totes majors de 25 anys.

- el Baix Empordà: castell de Foixà (doc. 164), Santa Maria de Gualta (doc. 29), Torroella de Montgrí (doc. 184);
- el Baix Llobregat: Benviure (doc. 1), castell nou de Cervelló (doc. 52), Sant Boi de Llobregat (doc. 46), Sant Pere d’Abrera (doc. 2, 16 i 72);
- el Barcelonès: Barcelona (doc. 3, 8, 9, 10, 11, 14, 17, 19, 21, 23, 30, 38, 47, 50, 53, 61, 63, 70, 77, 78, 79, 80, 81, 87, 92, 99, 100, 101, 107, 127, 134, 157, 170, 171, 174, 180, 181, 183, 200, 202, 205, 214, 217, 223, 224, 226, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 239, 241, 244, 253, 261, 263, 264, 266, 267 i 271), Sant Vicenç de Sarrià (doc. 71);
- la Conca de Barberà: Santa Perpètua de Gaià (doc. 114);
- el Conflent: castell de Conat (doc. 65);
- Garraf: Sant Pere de Ribes (doc. 60);
- el Gironès: Girona (doc. 158), Viladasens (doc. 35);
- el Maresme: Sant Genís de Palafolls (doc. 4);
- Osona: Golmes (doc. 95), Vic (doc. 24);
- el Ripollès: castell de Ribes (doc. 42);
- el Rosselló: Perpinyà (doc. 121);
- la Segarra: castell de Bordell (doc. 161), Cervera (doc. 94 i 97);
- el Segrià: Lleida (doc. 85);
- la Selva: castell d’Anglès (doc. 126), Fogars de Tordera (doc. 122), Hostalric (doc. 41 i 108), Riudarenes (doc. 28 i 93), Sant Esteve de Maçanes (doc. 59), Sant Llorenç de Gaserans (doc. 27, 43 i 44), Sant Pere de Martorell (doc. 105), Santa Eulàlia de Vallcarnera (doc. 55 i 56);
- l’Urgell: Guimerà (doc. 154), Montornés (doc. 62);
- el Vallès Occidental: Sabadell (doc. 13 i 32), castell de Sentmenat (doc. 102 i 221), Sant Cugat del Vallès (doc. 137), Sant Pere de Terrassa (doc. 134), Sant Maria de Barberà (doc. 88), Santa Maria de Caldes de Montbui (doc. 193), Santa Maria de Montcada (doc. 58);
- el Vallès Oriental: Sant Celoni (doc. 260), Sant Esteve de la Garriga (doc. 15), Sant Esteve de Granollers (doc. 25), Sant Esteve de Tordera (doc. 39), Sant Feliu de Vilamilanys (doc. 6), Sant Muç de Cànoves (doc. 57 i 69);
- el Vallespir: Ceret de Vallespir (doc. 168), Cortsaví (doc. 5).

Algunes de les nodrisses o dides procedien de fora de Catalunya:

- regne d’Aragó: Calataiud (doc. 49), Saragossa (doc. 98), Tauste (doc. 238);
- regne de Castella: Triacastela, de l’actual província de Lugo (doc. 17);
- comtat de Foix (doc. 89);
- regne de França: Barcurabla (doc. 104), Saint Brieuç de Baus, a la Provença (doc. 73);

- regne de Portugal: Mora (doc. 115);
- illa de Sardenya: Palma de Solç (doc. 155);
- illa de Sicília: Catània (doc. 74);
- regne de València: Peníscola (doc. 67).

Hom podria pensar, en veure la procedència de les nodrisses o dides, que la majoria d'elles pertanyien al món rural o pagès. Tanmateix, la professió principal del marit de moltes d'elles, quan consta explícitament, de manera especial en les de Barcelona, era una altra. La professió de les dides tan sols consta en un contracte i és la de costurera (doc. 4). Les professions explícites dels marits són aquestes:

- agricultor i hortolà: doc. 14, 24, 71, 82, 116, 121, 152, 157, 171, 205, 214, 223, 224, 241 i 150;
- aventurer: doc. 228, 229, 230, 232, 234 i 239 (referits al mateix);
- blanquer: doc. 77 i 202;
- carnisser: doc. 158;
- corredor d'orella: doc. 261;
- cuirasser: doc. 263;
- escuder: doc. 99 i 100;
- ferrer o fabre: doc. 30;
- hostaler: doc. 78;
- macip de ribera: doc. 107;
- mariner: doc. 50 i 244;
- mestre de campanes: doc. 104;
- paraire de draps de llana: doc. 85 i 170;
- pescador: doc. 63;
- porter del rei: doc. 174;
- sabater: doc. 2, 3, 61 i 81;
- sastre: doc. 31, 79, 127, 233, 264 i 271;
- teixidor de draps de lli: doc. 8, 168, 200, 226 i 266;
- trencador: doc. 17.

Per tant, d'un total de 188 dides, la professió del marit de 15 d'elles és la d'agricultor i n'hi ha 32 d'altres professions. Si tenim present això i l'origen geogràfic de les dides, podem deduir, encara que hipotèticament, que la majoria de dides procedien del món rural; atès que la seva alimentació devia ser fonamentalment cerealística, això els conferiria unes qualitats, sobretot físiques, que explicarien la preferència constant, però no exclusiva, per aquestes dides.

Els nadons

Dels nodrissons o infants se'ns diu, quan s'escau, el nom i, en alguns casos, l'edat. Els noms, els podeu consultar al llistat que donem més endavant, a continuació de l'«Apèndix documental». Pel que fa a l'edat, se'ns diu «*his diebus natus est*» (doc. 2), nascuda fa cinc dies i encara no batejada (doc. 18), de 10 dies (doc. 108), de dos mesos (doc. 157), de tres mesos (doc. 266), de 6 mesos (doc. 172), de 7 mesos (doc. 263), de 10 mesos (doc. 132 i 193), de 12 mesos (doc. 154), de 16 mesos (doc. 96) i de dos anys i mig (doc. 197).

Els contractes de didatge es feien també abans del naixement dels nens a alletar o nodrissons per tal d'assegurar-se una dida amb garanties des del primer dia de vida de l'infant. Aquest és el cas, per exemple, de Bernat Mercader, paraire de Barcelona, que contractà la dida Guillemona per al «*nasciturus*» de la seva esposa Margarida (doc. 64).¹⁰ Començarà també la tasca d'alletar l'infant quan neixi Berengarona, de Santa Maria de Barberà (doc. 88); Margarida, de Perpinyà (doc. 121); Elisenda, de 20 anys, del castell de Bordell (doc. 161); Jaumeta, de Ceret, al Vallespir (doc. 168); Caterina, de Tauste, al regne d'Aragó (doc. 238); Saurina, de Vilafranca del Penedès (doc. 250), i Joana, de Barcelona (doc. 261).¹¹

Se sol dir que els infants a alletar pertanyien a les classes socials altes amb recursos suficients per mantenir la dida i pagar-li un salari no pas baix. La bibliografia sol donar referències concretes als fills dels reis, de la noblesa i, escadusserament, als d'altres grups socials. El conjunt d'instruments notariais que presentem ens assabenten de la diversitat de professions a les quals pertanyien els caps de les famílies que contractaven dides, cosa que vol dir que, si bé no sempre aquestes famílies disposaven de gaires recursos econòmics, almenys els sacrificis en les seves despeses, potser vitals, i l'estalvi permetien el contracte d'una nodrissa o dida.

10. «... *causa lectandi infantem nasciturum a Margarita, uxore vestra, in ventre suo*».

11. Doc. 88: «*pregnatum quem in utero geritis, si ad lucem venerit*». Doc. 121: «*causa lectandi, nutriendi sive alendi pignatum quem uxor vestra...*». Doc. 161: «*manebo vobiscum causa lectandi quandam creaturam quem [sic] domina Angelina, uxor vestra...*». Doc. 168: «*a die qua uxor vestra parturiet sive infantabit de pignatu quem nunc portat ad duos annos*». Doc. 238: «*promitto stare vobiscum pro lactando futurum partum cum venerit ad lucem, quem domina Violans, uxor vestra, in utero gerit*». Doc. 250: «*pro lectaria sive causa lectandi pregenium quem adhuc domina uxor vestra in suo ventre gerit queque in brevi... sperat peperit [sic]*». Doc. 261: «*promitto stare vobiscum... causa lactandi filium vel filiam quem vel quam domina Isabel, uxor vestra que in utero gerit...*».

Ja hem dit que la totalitat dels contractants de dides són de la ciutat de Barcelona. D'aquests, alguns instruments tan sols diuen que el pare del nadó, ja contracti ell o la seva esposa, són ciutadans de Barcelona. Tanmateix, a la resta d'instruments trobem tant la noblesa com les diverses professions dels ciutadans i habitants de Barcelona:

- administrador de l'hospital de Barcelona: doc. 217;
- argenter: doc. 205;
- batxiller en medicina: doc. 238;
- blanquer: doc. 103;
- brodador: doc. 202;
- canviador: doc. 36;
- carnisser: doc. 158;
- causídic: doc. 56;
- cavaller: doc. 16;
- corredor d'orella: doc. 107, 157 i 244;
- despenser: doc. 51;
- doctor en decrets: doc. 116;
- doctor en lleis: doc. 183 i 237;
- donzell: doc. 52, 60 i 181;
- draper: doc. 5, 8, 9, 21, 47, 48, 91 i 121;
- escrivà: doc. 23, 24, 50, 88 i 126;
- expenser: doc. 73, 94 i 97;
- hostaler: doc. 221, 223, 224, 228-230, 232, 234 i 239;
- jurista: doc. 14, 17, 54, 72, 122, 124 i 168;
- llicenciat en lleis: doc. 31;
- mariner: doc. 197;
- mercader: doc. 12, 20, 27, 29, 33, 35, 57, 59, 65, 70, 74, 76, 93, 105, 123, 132, 137, 154, 155, 167, 172, 184, 193, 200, 260, 261 i 266;
- moler, doc. 43-45;
- notari: doc. 6, 83, 86, 87 i 214;
- paraire de draps de llana: doc. 64;
- paroler: doc. 253;
- peller: doc. 101, 233 i 271;
- porter de la duquessa: doc. 128;
- porter del rei: doc. 2;
- protonotari del rei: doc. 178;
- saig de la cort de l'oficialat de Barcelona: doc. 28;
- sastre: doc. 263;
- secretari del rei: doc. 168;

- servidor del bisbe: doc. 267;
- servidor del rei: doc. 37, 49, 61, 62, 75, 92, 104, 108 i 113;
- tintorer: doc. 58;
- de la tresoreria de la reina: doc. 102;
- de la tresoreria del rei: doc. 119, 134 i 210.

El lloc de l'alletament

La feina de nodrissa o dida es feia a casa del nodrissó o infant.¹² En alguns casos, però, el nen o nena era alletat, netejat i assistit per la dida a la casa d'aquesta. Així, Elisenda, esposa de Bernat de Canyes, de Barcelona, alletarà la nena Margarida, filla de Guillemoneta i de Guillem Oliver, escrivà i ciutadà de Barcelona, «*in domo mea et dicti mariti mei*» per un any, durant el qual ningú no li podrà prendre la nena (doc. 23). Constança, esposa de Ramon Serra, agricultor i ciutadà de Barcelona, promet que alletarà «*in hospitio habitationis mee et dicti viri mei*» el nen Antoni, fill de Constança, vídua d'Arnau Salabert, corredor d'orella i ciutadà de Barcelona (doc. 157). També Maria i el seu espòs Guillem Lleó, cuirasser i ciutadà de Barcelona, prometen que «*tenebimus et custodiemus*» el nen Jaume, de 7 mesos, fill de Bernat Esquert, convers, sastre i ciutadà de Barcelona, i de la seva esposa Isabel (doc. 263). Per últim, Constança, esposa de Joan Portell, teixidor de draps de lli i ciutadà de Barcelona, afirma que alletà la nena Juliana, de tres mesos, filla del mercader de Barcelona Guillem Rabassa, «*in domo dicti viri mei et expensis meis et dicti viri mei*» (doc. 266).¹³

12. Les fórmules habitualment utilitzades són «*morabor vobiscum*», «*in hospitio vestro permanebo*», «*promitto stare vobiscum*», «*promitto morari vobiscum*», «*manebo vobiscum*», és a dir, en primera persona si la iniciativa del contracte és de la dida. I en tercera persona, és a dir, «*morabitur*», «*permanebit*», «*stabit*», «*promittit*», si la iniciativa del contracte és del marit, del pare, del tutor de la dida o d'un altre. Alguna vegada, l'alletament es fa en una altra casa: segons el doc. 244, la dida Joaneta alletarà la nena Angelina, òrfena de pare, a casa de l'avi per manament d'aquest.

13. L'alletament a casa de la dida provocà alguna situació curiosa, com la que ens descriu del doc. 197: Pere Morral, mariner i ciutadà de Barcelona, nomenà procurador perquè aquest reclamés d'Antònia el seu fill Pericó, de 2 anys i mig, «*quem ego et dicta uxor mea [Marina] eidem domine Anthonie tradidimus et comendavimus causa lactandi sive nutriendi eumdem*».

La duració del contracte

El temps d'alletament dels nodrissons podia ser indeterminat o determinat. És a dir, la seva duració es feia dependre de la voluntat dels pares de l'infant («*a presenti die in antea tamdiu scilicet enim de vestra processerit voluntate*», «*quamdiu videlicet vos et domina vestra volueritis eam facere lectari*»), o bé mentre el nodrissó volgués ser alletat o ho necessités («*per tantum tempus cum ipse lac habeat neccesse de mea lacte nutriam*», «*ad tot tempus quod [sic] Bernardonus, filius vester, lac neccesse habuerit*»), i també mentre la dida podrà i el nen ho necessitarà («*quamdiu ipsa lactare poterit et dictus Michaletus lacte neccesse habeat*»). En la majoria, però, dels contractes de didatge, la seva duració és determinada, com es pot veure a l'«*Apèndix documental*»: des de 6 mesos, 12 mesos o un any, 17 mesos o un any i 5 mesos, 18 mesos o un any i 6 mesos, 24 mesos o dos anys, 30 mesos o dos anys i 6 mesos, fins 36 mesos o tres anys. A vegades, hom afegeix la possibilitat d'una pròrroga («*et deinde donec filia vestra sit habilis ad exlabrandum sive desmamandum*», «*et deinde quamdiu Galcerandus, filius vester, vixerit*», «*et deinde dum vos velletis*»).

Els rebuts de les pagues rebudes per les dides ens assabenten de la duració efectiva d'alguns contractes: 4 mesos (doc. 76), 5 mesos (doc. 223 i 224), 6 mesos (doc. 85 i 221), 7 mesos i 10 dies (doc. 99 i 100), 7 mesos i 25 dies (doc. 87 i 244), 8 mesos (doc. 5 i 93), 10 mesos (doc. 74), 12 mesos o un any (doc. 11, 43-45, 67, 76 i 93, 86, 94, 97, 155, 158, 183, 210, 214 i 250), 13 mesos i 5 dies (doc. 170), 20 mesos (doc. 27), 22 mesos (doc. 241), 29 mesos (doc. 228-230, 232, 234 i 239) i 4 anys i 10 mesos (doc. 202). Hi ha també el cas d'una nodrissa que va alletar un nen «per diversos anys» (doc. 233).

Els compromisos de la dida

El contracte de didatge és un contracte de treball. Després de la filiació de la dida i del compromís de viure, gairebé sempre, com hem dit, a casa dels pares dels nodrissons per alletar-los durant un temps fix o no, la nodrissa o dida, en tot un seguit de clàusules comunes a tots els contractes de treball, prometia ser fidel, pacient i servicial. Prometia també no marxar de casa del nodrissó durant el temps del contracte, llevat del cas de la mort del nadó.¹⁴ En cas contrari, l'amo podia cercar-la, o fer-la cercar, i obligar-

14. «*Intelligatur tamen quod si dicta creatura obierit... ego possim recedere a vestra*

la a complir la totalitat del contracte. Prometia també fer esmena dels dies no treballats per fugida, malaltia o altres causes. En el cas que hagués fet, durant el didatge, alguna mena de dany al contractant o als seus béns, prometia fer-ne esmena pagant el que calgués. La dida obligava la seva persona, encara que no pas sempre, i els seus béns en general, vist el caràcter personal d'aquests contractes. Si la dida era menor d'edat, com ja hem vist, és a dir, major de 12 anys i menor de 25, renunciava al privilegi que la llei, és a dir, el Dret Romà, concedia als menors, en protegir-los quan fossin perjudicats pel fet del contracte. Per últim, la dida jurava per la seva ànima sobre els Evangelis complir tots els aspectes del contracte. Ben cert, aquestes clàusules podien variar quelcom, si la dida estava maridada o no, si actuava en nom propi o amb el consentiment del marit, pares o tutors, si renunciava a alguna de les cauteles que la llei podia preveure per a ella, etc.¹⁵

potestate. Tamen ego tenear vobis restituere si quid michi vel dicto marito meo bistraxeritis ultra scilicet illum terminum quem ego vobiscum finiero vel serviam vobis» (doc. 161). «*Sed si mori infra... ego possim a vestro servitio recedere et vos... solidatam... pro rata temporis»* (doc. 213). Vegeu també el doc. 263.

15. Vegeu la majoria d'aquestes clàusules a la transcripció d'un dels contractes del recull documental: «*Ego Berengarona, uxor Berengarii de Miramar, de loco de Barbarano, de et cum assensu ac voluntate dicti mariti mei, ex certa scientia convenio et promitto vobis venerabili domine Sanctie, uxori venerabilis Petri de Tarrega, scriptoris domini regis, quod a die presenti ad unum annum et etiam postea quamdiu pregnatus, quem in utero geritis, si ad lucem venerit, lacte indigebit, quod morabor vobiscum pro nutriça sive dida dicti pregnatus vestri. Conveniens et promittens vobis quod per totum dictum tempus nutriam et lectabo dictum pregnatum vestrum fideliter atque bene et alias serviam vobis in omnibus utiliter atque bene, bonum vestrum seu dicti hospiti vestri querendo et dampnum pro viribus evitando. Et quod a vobis seu servitio vestro per dictum tempus non recedam absque vestris licentia et permissu. Quod si fecero, dono vobis plenum posse quod possitis me vestra propria auctoritate capere et capi facere, ac fortiare ad complendum vobis predicta. Et si quid mali seu dampnum vobis seu bonis vestris dederò aut alias evenerit mei culpa, totum id vobis emendare et restituere promitto ad vestrum beneplacitum et mandatum simul cum omnibus missionibus, dampnis et interesse per vos factis et fiendis occasione premissa. Et pro hiis complendis et firmiter attendendis, obligo vobis omnia bona mea. Ad hec ego Berengarius de Miramar, laudans predicta et eis expresse consentiens, convenio et promitto vobis dicte venerabili domine Sanctie quod dicta uxor mea attendet et complebit vobis omnia et singula per ipsam vobis supra promissa eaque vobis attendere et complere faciam iuxta posse, obligans pro hiis vobis omnia bona mea. Et ut predicta maiori robore fulciantur, iuramus nos dicti coniuges in animabus nostris per Dominum Deum et eius sancta quatuor Evangelia, manibus nostris corporaliter tacta, predicta omnia et singula rata et firma habere, attendere et complere, tenere et observare et in nullo contrafacere aliqua ratione»* (doc. 88).

Les nodrisses o dides, per la naturalesa de llur treball, podien expressar a les clàusules tres compromisos i/o reserves específics de les dides. Un d'ells fa referència a la prioritat del nodrissó a alletar, objecte del contracte, sobre el propi fill o sobre qualsevol altre.¹⁶ En aquest cas, o bé el pare de l'infant a alletar pagava l'alimentació làctia o nodriment del fill de la dida,¹⁷ o bé es bestreia del salari de la dida una part per pagar el sou d'una altra nodrissa que alletés el fill de la dida contractada,¹⁸ o bé es permetia, si la dida no podia alletar alhora el propi fill i no podia trobar una altra dida per a aquest, que rescindís el contracte.¹⁹

Un altre dels compromisos específics de les dides és el d'evitar fer tot el que pogués menyscar o deteriorar o disminuir la pròpia llet.²⁰ Relacionat amb això, hom especifica que la dida lliure de natura o, si s'escau, l'esclava dida, haurà d'abstenir-se de tenir relacions sexuals amb el marit propi o amb qualsevol altre, o bé el marit, en el seu cas, ho prometrà,²¹ per

16. «*Non desinam lactare sive nutrire dictum Laurentium, filium vestrum, causa nutriendi Margaritam, filiam meam, sive aliquem alium infantem causa habendi salarium maius illo quod vos michi dabitur vel alia causa*» (doc. 4). Vegeu també el doc. 7.

17. «*Ultra predicta providebo quandam infantem, filiam vestram, in cibo et potu*» (doc. 116).

18. «*Et quod interim solvam vobis de dictis viginti una libris quidquid et quantum constabit nutrire quidam filius quem vos habetis*» (doc. 75). «*Et etiam bistrahere de dicta solidata [30 lliures per any] ad opus nutriendi seu lectandi quendam filium meum, quem tenet seu lactat quedam domina, scilicet de mense in mensem viginti septem solidos. Si ego voluerò dictum filium meum 'desmamar', quod vos teneamini dare sibi comestionem tantum extra vestram domum etc.*» (doc. 134).

19. «*Intelligatur tamen quod si forsan filius meus, qui est in etate trium mensium, non haberet provisionem lactis nec sibi invenire possem lactricem vel infra dictum tempus contigerit me collocari in matrimonio, ego... de voluntate et consensu... possim a vobis seu a domo vestra... exire et recedere... In quibus casibus seu utroque eorum vos... habeatis solvere de solidata mea... pro rata temporis*» (doc. 172).

20. «*Et quod infra dictum tempus non faciam aliquid propter quod lac meum minus valeret*» (doc. 123). «*Non faciam aliquid propter quod lach meum deterioraretur*» (doc. 152). «*Non faciam aliquid propter quod lach meum diminuatur*» (doc. 157).

21. En alguns instruments és el marit de la dida qui promet que «*interim no agnoscam carnaliter dictam uxorem meam*» (doc. 2). En altres ho fa la dida contractada: «*non agnoscam dictum maritum meum nec aliquem alium carnaliter*» (doc. 3). Vegeu també els doc. 111 i 256. L'esclava tàrtara Caterina no aconseguirà la llibertat o alforria promesa si, fent de dida del fill del seu propietari, no compleix la condició d'abstenir-se de relacions sexuals: «*Verum si alectando dictum filium meum, ego ex certo sciere potero quod tu cum aliquo homine coeas sive facias amicteri...*» (doc. 256).

la possibilitat que quedés embarassada, perquè en aquest cas la llet amargava, baixava de quantitat i, a la fi, es tallava.²²

Les nodrisses o dides, per últim, en el cas d'estar maridades, tenien obligacions envers el propi marit derivades del contracte matrimonial. Així, si el marit emmalaltia, era permès a la dida esposa, durant el contracte, de tenir-ne cura a casa seva, tot pagant ella les despeses.²³

El salari o paga

La dida, si realitzava la seva tasca d'alletar el nodrissó, de netejar-lo i mudar-lo a casa dels pares de l'infant, tot servint-los en allò que calgués, era proveïda d'aliment i rebia una paga, com qualsevol altre treballador, i endemés unes peces de roba per a l'activitat pròpia de les dides.

Pel que fa a la paga, salari o estipendi, hem de distingir dos períodes separats pel 1348, any de terrible epidèmia. Des de la fi del segle XIII, és a dir, des del 1295, any del primer document del recull documental, fins a l'any 1348, el salari donat a les dides oscil·la entre 40 sous i 96 sous, és a dir, entre 2 lliures i 4 lliures 16 sous per any, segons la mostra que hem fet amb les dades d'alguns contractes:

1295: 50 sous	1335: 60 sous
1300: 40 sous	1337: 65 sous
1301: 46 sous	1338: 60 sous
1315: 50 sous	1339: 96 sous
1320: 45 sous	1341: 72 sous
1332: 84 sous	1347: 78 sous
1333: 60 sous	1347: 80 sous

22. «La nodriza que vaya a dar el pecho al niño convendrá que sea una mujer joven entre unos 20 y 30 años, de color limpio entre blanco y rojo (pelirrojo), que no haya recientemente parido ni esté embarazada, pues la leche se corrompe y se convierte en agua y con ella se nutre el feto en el útero y en este caso se interrumpirá por necesidad de alimento», dins «El libro de la generación del feto, el tratamineto de las mujeres embarazadas y de los recién nacidos de Arib Ibn Sa'id», cit. n. 2, p. 114. Aquesta opinió del tractat d'obstetrícia i de pediatria del segle X d'Arib Ibn Sa'id era opinió comuna durant el segle XIV a tots els tractats mèdics.

23. «Consentio quod, si dictus maritus vester, intra dictum tempus per quod vos nobiscum morabimini, esset infirmus, quod vos sine requisitione... colere vestris propriis sump-tibus» (doc. 89). Vegeu també el doc. 75.

El primer contracte després de la crisi demogràfica iniciada per la pesta de l'any 1348 ens mostra una revalorització del treball de les dides. Segons el doc. 33, la dida Margarida contracta, el dia 17 de novembre de 1349, amb el mercader de Barcelona Ponç sa Vall per una paga de 16 lliures, és a dir, 320 sous per any. A partir d'aquí fins a la fi del segle XIV, el treball de les dides mantindrà una cotització força elevada, força més que no pas la generalitat d'altres treballs, molt elevada en alguns casos en què el salari ultrapassa les 20 lliures o 400 sous, segons la mostra que hem fet amb els salaris dels contractes d'aquesta segona època. Cada crisi sembla condicionar una pujada de salaris i un cert manteniment, per bé que, en el treball de les dides, les variables que cal tenir presents per a la cotització de la dida poden no ser les mateixes en cada dida. Sigui com vulgui, després de la crisi de l'any 48, hi ha un pujada considerable, el mateix sembla que passa amb la crisi de l'any 62, i també amb la crisi de l'any 70/71, cosa que també sembla passar després de la crisi de l'any 81, tot mantenint-se els salaris molt alts a partir d'aquí fins la fi del segle:

1349: 320 sous	1364: 380 sous	1374: 400 sous	1389: 500 sous
1351: 340 sous	360 sous	360 sous	320 sous
1353: 320 sous	280 sous	1375: 240 sous	1390: 440 sous
140 sous	320 sous	320 sous	1391: 540 sous
1355: 270 sous	240 sous	1378: 400 sous	400 sous
280 sous	1365: 300 sous	420 sous	1392: 300 sous
1356: 360 sous	1367: 300 sous	1379: 400 sous	460 sous
1357: 300 sous	420 sous	300 sous	1393: 500 sous
160 sous	1368: 200 sous	1382: 440 sous	400 sous
1359: 240 sous	1369: 140 sous	500 sous	1394: 360 sous
320 sous	260 sous	400 sous	1395: 440 sous
280 sous	240 sous	1383: 360 sous	1396: 340 sous
1361: 280 sous	260 sous	1384: 400 sous	1398: 330 sous
160 sous	280 sous	480 sous	1399: 300 sous
240 sous	1370: 360 sous	1385: 360 sous	318 sous
1362: 260 sous	1371: 290 sous	600 sous	220 sous
	1372: 300 sous	400 sous	1400: 480 sous
	400 sous	1388: 440 sous	500 sous ²⁴

24. Per a poder valorar millor el salari de les dides, podem comparar-lo amb el salari o paga d'una altra professió també femenina: la de les minyones, dites en la documentació

Els vestits

A més de la provisió d'aliments, en el cas de conuiu a casa del nodrissó, i de la paga o salari, les nodrisses o dides podien rebre cada any dels seus amos, els pares, tutors o parents legalment autoritzats dels nadons dels quals tenien cura, diverses peces de roba: un vestit, «*vestis*», dit en vulgar «*muda*», que alguna vegada és anomenada «*cot*»; una o dues camises, dites també «*interulum*» o «*interula*», és a dir, roba interior, i una o dues «*sàvenes*» o «*tovalloles*», és a dir, mocadors per a cobrir-se, que a partir del doc. 18, del 1337, se'n diuen «*vels*». Hem dit que les dides podien rebre aquestes peces. Hom podrà veure, al repertori documental, que tan sols a 52 contractes de didatge consta l'entrega a les dides d'aquestes peces de roba. Això, però, es convertí en costum. Així, el primer contracte del segle XIV en què consta com un costum l'entrega d'aquestes peces de roba és del 1359 (doc. 50): «*sicut moris est in civitate Barchinone*». A partir d'aquest moment, sovint constaran les tres peces, o dues, o una, i l'afegit «*ad consuetudinem Barchinone*» (doc. 51) o una frase equivalent.²⁵

A vegades les dides podien decidir entre rebre les peces de roba dites o

notarial «*ancilla*», «*famula*», «*pedisecha*», «*serviens*», «*servitalis*». Hem buidat els contractes de treball de les minyones del segle XIV dels protocols notariais dels arxius de Barcelona i hem triat els sous més alts, és a dir, els sous més alts trobats de les minyones adultes o professionals, no pas els sous de les nenes lliurades pels pares i tutors «*ad serviendum*», sovint fins al moment de les noces. Cal tenir present, en analitzar els sous, que la preparació de les minyones no era sempre la mateixa i tampoc ho era la feina a totes les cases. El resultat del buidatge és aquest:

1294: 30 sous	1351: 60 sous	1365: 70 sous	1385: 80 sous
1295: 40 sous	1352: 45 sous	1366: 70 sous	1388: 120 sous
1299: 30 sous	1353: 70 sous	1367: 120 sous	1389: 72 sous
1308: 30 sous	1354: 80 sous	1369: 60 sous	1390: 84 sous
1314: 48 sous	1355: 70 sous	1373: 66 sous	1391: 100 sous
1333: 40 sous	1357: 80 sous	1374: 120 sous	1392: 50 sous
1344: 40 sous	1360: 40 sous	1375: 140 sous	1394: 75 sous
1345: 90 sous	1361: 40 sous	1378: 50 sous	1394: 100 sous
1347: 60 sous	1362: 60 sous	1381: 100 sous	1396: 200 sous
1348: 100 sous	1363: 80 sous	1383: 120 sous	1400: 110 sous

25. Hom pot trobar també: «*velos et mudas prout moris est*» (doc. 59), «*dabo omnia que lactricibus dari est assuetum in civitate Barchinone*» (doc. 68), «*secundum consuetudinem Barchinone*» (doc. 70), «*mudas iuxta et ut est usitatum Barchinone*» (doc. 108), «*pro solidata, muda et omnibus nutricibus dare assuetis mei temporis*» (doc. 132), «*ad usum Barchinone*» (doc. 168), «*camisias, velos, mudas assuetas in civitate Barchinone*» (doc. 261).

bé una quantitat de diners. Així, fins al 1335 el vestit o muda se sol valorar en 10 sous; d'aquí fins al 1355, en 15 sous, i d'aquí fins 1400, en 20 sous.²⁶ Alguna vegada decidia el contractant («*in electione mea*», doc. 16).

En algun cas, la dida tan sols rebia dos vels i dues camises (doc. 32, 43 i 44). O bé, tan sols una muda (doc. 42). O bé, un vestit vell (doc. 50). O bé, dos vels de fil de lli i una muda (doc. 62). O bé, a més de la muda, vels i camises, el calçat que calgui (doc. 119 i 260). En algun cas, la dida s'havia de proveir de vestit i calçat: «*providebo me in vestitu et calciatu*» (doc. 64). També trobem casos en què hom inclou en la paga o salari el valor de les peces de roba (doc. 63, 115 i 137). En algun cas hom especifica que tan sols, «*tantum*», donarà a la dida els aliments i la paga «*dempto vestitu et calciatu*» (doc. 266).

Les exesclaves i esclaves contractades o llogades com a dides

Una part del recull documental es refereix a exesclaves o esclaves i la feina de nodrisses o dides. Com les dones lliures «de natura», les dones exesclaves, maridades o no, signaven contractes de didatge amb les mateixes obligacions i limitacions que qualsevol dida lliure de natura, amb el consentiment del marit, si s'escau, o per pròpia iniciativa (doc. 40, 135, 150 i 182).²⁷

Un esclau podia comprar la seva llibertat pagant el preu fixat a terminis. És el que es coneix com a sistema de la «talla». L'esclau que seguia

26. Per exemple, «*unam mudam vel decem solidos*» (doc. 4, 6 i 20); «*vestem sive mudam vel XV solidos*» (doc. 21); «*mudam vel XX solidos*» (doc. 48, 56 i 65). Vegeu altres casos a l'«Apèndix documental».

27. Les exesclaves o esclaves d'aquest apartat són majoritàriament de nacionalitat tàr-tara: doc. 34, 109, 112, 120, 135, 146 i 166, 156, 169, 175, 182, 201, 219, 220, 248 i 254. Algunes són albaneses: doc. 133, 142 i 206. Una circassiana o xarquesa: doc. 211. Una grega: doc. 40. No hi consta: doc. 26, 150 i 179. Les dones sarraïnes, com també les jueves, no podien alletar nadons cristians per interdicció canònica (per exemple, Concili del Laterà del 1179, Concili de Montpeller del 1195, Concili de Tarragona del 1239). Doncs bé, de les dides citades al nostre recull tan sols una és sarraïna, Constança, que malgrat el nom no se'ns diu que sigui cristiana, la qual té un nen, de nom Pere o Pericó, de 16 mesos, i a la qual el seu propietari li concedeix la llibertat amb la condició que nodreixi i alimenti el dit Pericó durant 4 anys, cosa que ens fa pensar que el pare és el propietari de l'esclava (doc. 96). El doc. 216 presenta la venda d'una esclava lactant turca, però es neofita, és a dir, catòlica, per la qual cosa, bé que abans hagués estat de religió islàmica, no estaria afectada per la prohibició d'alletar nens cristians.

aquest sistema es trobava «en talla» i, des del punt de vista jurídic, «*in statu libero*», que no és de plena llibertat. Doncs bé, aquest camí, el seguien algunes esclaves que pagaven la seva llibertat a terminis, pel sistema de la «talla», fent de nodrisses o dides, també amb les mateixes obligacions i limitacions que les altres dides (doc. 26 i 179).

L'esclava també podia aconseguir l'alforria o llibertat si feia, durant un temps, de dida del fill del seu propietari. Aquest és el cas de la tàrtara Caterina, que haurà d'alletar, durant tres anys, el nen Guillem, fill de la mateixa Caterina i del seu propietari, el rector de Belsa o Bielsa, beneficiat a la Seu de Lleida («*quem ego in te procreavi*», doc. 109). I el cas de la també tàrtara Antònia, que, en haver fet una tasca com a dida a partir del 1392, el pare del nen certifica, l'any 1398, el bon compliment d'aquesta feina, condició que havia imposat el propietari de l'esclava dida perquè aquesta aconseguís la llibertat o alforria promesa.²⁸ La concessió de la llibertat o alforria per fer de nodrissa és el cas de la sarraïna Constança, a la qual, l'any 1373, li és concedida pel seu propietari, el mercader de Barcelona Ponç Ferrer, per alletar i nodrir l'infant Pericó, fill de l'esclava i, molt versemblantment, del seu propietari (doc. 96). A Gomicella, sarda, li concedeix la llibertat el seu propietari Bernat Ubach, mercader i ciutadà de Barcelona, amb la condició que durant dos anys sigui la nodrissa d'Antoni, fill de Gomicella i de Bernat Ubach («*filium ex me in te procreatum*», doc. 111). L'esclava Caterina obtindrà la llibertat quan tingui 10 anys d'edat Antígona, filla de la seva propietària Blanca, esposa del barceloní Burguet de

28. «*Noverint universi quod ego Guillelmus de Fonolletto, mercator, civis Barchinone, quia Iacobus Solani, mercator, civis Barchinone, vendidit michi te Anthoniam, tunc servam et captivam suam, que fuisti de progenie tartarorum queque tunc lactabas sive lac habebas, sive operas et servitutes tuas ad tres annos, qui currere inceperunt secunda die octobris anno a nativitate Domini M CCC^o XC^o secundo, quibus tribus annis lapsis, tu, si michi per totum ipsum tempus servires bene et legaliter et absque fuga, et non comisisses strupum, et non dixisses quod fuisses alterius generis nisi de dicta progenie tartarorum, cuius progeniei, ut predicatur, es, et infra dictum tempus vel post quandumque absque mei et dicti Iacobi Solani licentia viro non nupsisses..., incontinenti, lapsis dictis tribus annis, tu esses libera et alforre...; et lapso ipso tempore, promiserit ipse Iacobus facere et firmare tibi instrumentum libertatis et alforrie, prout melius fieri et dictari posset...; et pro parte tui ego nunc fuerim requisitus quod facerem tibi confessionem et recognitionem subscriptas, quas tibi iam credebam fecisse, quas tibi facio, prout inferius continetur, idcirco... confiteor et in veritate recognosco tibi quod tu servivisti per dictum tempus michi, et cui sive quibus ego volui, bene et legaliter et absque fuga et taliter quod ego et illi quibus servivisti, sumus de tuo servitio contenti...» (doc. 231).*

Sarrià, de la qual Antígona ha estat nodrissa (doc. 106). També li fou concedida la llibertat, per la feina de dida ben feta, a la tàrtara Margarida, esclava del jurista Joan de Vallseca (doc. 112 i 120). O bé li serà concedida a l'albanesa Maria, 12 anys després d'haver alletat el fill del seu propietari actual (doc. 240). I també a la tàrtara Caterina, esclava de Pere Vytubri, mercader de Barcelona, en reconeixença per haver alletat alguns fills i filles d'aquest i per alletar ara Joan, el fill més petit, sempre que el segueixi servint durant 8 anys més.²⁹

Endemés, els propietaris d'esclaves lactants, fent ús d'uns contractes en tot iguals als contractes de treball de les dides lliures de natura o alforres, afirmaven o llogaven aquestes esclaves lactants perquè fessin de dides o nodrisses d'un nadó durant un temps.³⁰

Els propietaris d'esclaves lactants signaven també uns contractes equivalents als contractes de treball de didatge pròpiament dits, però amb la forma jurídica d'una venda temporal o *ad tempus*, per dos, tres, quatre i set anys, segons els documents del nostre recull, amb la finalitat que la seva esclava lactant alletés el fill d'un altre.³¹

En les vendes «*ad tempus*» de les esclaves dides, com en qualsevol altra venda, tan sols consta el venedor, el comprador, l'objecte de la venda,

29. «*Promitto tibi quod si tu serviveris me et meos [sic] hinc ad octo annos et dictum Iohannem lactabis, caste vixeris, nec feceris aliquod quod lac deterioraretur et faceret malum ipsi filio meo aliquando, faciam te liberam et nunc pro tunc facio te liberam et alforram. Verum si alectando dictum filium meum, ego ex certo scire potero quod tu cum aliquo homine coeas sive facias amicteri...*» (doc. 256).

30. La fórmula contractual utilitzada és la mateixa que la que podríem trobar en un contracte signat pel pare d'una treballadora lliure de natura, menor d'edat, no emancipada, per tant, sota la pàtria potestat del pare: «*mitto et affirmo sive loco operas*», «*affirmo vobiscum... pro lactrice*», «*affirmo vobiscum... causa lactandi seu nutriendi*», «*morabitur vobiscum causa lactandi*», «*mitto... pro lectando*», etc. Vegeu els doc. 90, 133, 139, 146, 149, 156, 169, 188, 201, 209, 219, 220, 248, 254 i 262.

31. Aquests instruments són formalment compravendes: hi consta el venedor, el comprador, l'objecte de la venda o la «*merx*», el preu o «*pretium*», la duració del contracte i la finalitat de la venda, és a dir, alletar el fill o la filla del comprador. Acabat el temps, l'esclava era tornada al venedor. Vegeu els doc. 112 i 120, 175, 206, 211, 231, 248 i 259 i 270. El doc. 34, que és una venda d'esclava lactant, presenta una particularitat: Ramon Esquert ven a Ramon d'Argeler una esclava tàrtara, però aquesta haurà d'alletar durant un any el seu propi fill; si no pogués alletar-lo, el comprador haurà de cercar-li una altra dona dida. Una altra peculiaritat és que, mentre durava el contracte de venda, el comprador temporal de l'esclava podia vendre-la a un tercer per la resta del temps que ell la tindria, però amb la condició específica de fer de dida. És el que hom pot veure al doc. 207: «*a presenti die... ad*

és a dir, l'esclava lactant, el nadó a alletar, la duració del contracte de venda i el preu. Els altres instruments citats són, com hem dit, contractes de treball, l'estructura dels quals és la d'aquests: filiació del treballador, és a dir, de la dida, temps del contracte, finalitat del contracte, és a dir, alletar un infant, clàusules on consten els compromisos que pertoqueuen a la dida i clàusules on consten els compromisos del contractant, és a dir, el pare o els pares del nodrissó a alletar. Hom pot veure allò que és singular d'aquests contractes a l'«Apèndix documental». Tan sols recordem aquí que la dida, alforra o esclava, farà tot el que calgui per no perdre o disminuir o malmetre la llet, fins i tot abstenir-se de relacions sexuals, altrament hom podrà rescindir el contracte, cobrant tan sols o pagant, si s'escau, «*pro rata*» (doc. 90, 139, 156, 182, 188, 201 i 209).

El preu de venda o el lloguer, el salari o la paga d'alforres i esclaves dides segueixen la mateixa tendència del salari de les dides lliures de natura. I també, en el cas dels contractes de treball, l'alforra o esclava dida podia rebre «*omne illud quod didis comorantibus Barchinone est dari assuetum*», és a dir, una muda o vestit, o l'equivalent en numerari, i camisa, vels, calçat (doc. 26, 40, 135, 146, 149, 156, 182, 201, 219, 220, 254 i 262).

Les vendes d'esclaves lactants

Incloem aquí els contractes de venda d'esclaves lactants, és a dir, «*lactans*», «*lactatrix*», «*lactrix*», «*cum lacte*», en els quals no consta ni explícitament ni implícita el nadó a alletar, sinó tan sols que es tracta d'una esclava apta per fer de nodrissa o dida.

La majoria d'aquestes esclaves és, com es pot veure en el llistat «*ad hoc*», de nacionalitat tàrtara (doc. 118, 151, 153, 159, 186, 187, 190, 194, 198, 199, 207, 208, 223, 235, 242, 243, 245, 251, 252, 257, 258 i 269). D'altres són búlgares (doc. 176, 203 i 227), circassianes o xarqueses (doc. 177, 185 i 247), russes (doc. 212 i 215), albanesa (doc. 218), patarina de Bòsnia (doc. 265) i turca (doc. 216). N'hi ha també sense nacionalitat explícita (doc. 138, 189, 191, 192 i 204).

unum annum et decem menses et duodecim dies nunch restantes ad serviendum ex illis duobus annis quibus michi fuit vendita serva... vendo per dictum tempus lac quod dicta serva in se habet et opera servitutis eiusdem... quod incontinenti lapsu dicto tempore dictorum unius anni decem mensium et duodecim dierum dicta serva sit et remaneat serva et captiva dicti Petri Borrelli [el primer venedor].

En aquests contractes consta quelcom d'interès sobre la personalitat d'aquestes esclaves lactants: l'edat, característica que sol manca en l'altre tipus d'instruments citats, però que és element essencial, gairebé sempre, en les vendes d'esclaus, i això per raons òbvies. Així, aquestes esclaves tenen entre 18 i 35 anys, «*terminus a quo*» i «*terminus ad quem*» de les dides en general, tret d'algun cas ben excepcional. De 18 anys, 2 (doc. 159 i 247); de 20 anys, 3 (doc. 198, 216 i 269); de 21 anys, 1 (doc. 194); de 22 anys, 4 (doc. 151, 191, 192 i 227); de 25 anys, 8 (doc. 138, 177, 185, 203, 207, 215, 237 i 242); de 26 anys, 2 (doc. 176 i 243); de 27 anys, 2 (doc. 235 i 257); de 28 anys, 2 (doc. 204 i 245); de 30 anys, 7 (doc. 153, 189, 212, 222, 251, 255 i 270); de 33 anys, 1 (doc. 118), i de 35 anys, 7 (doc. 186, 187, 190, 199, 252, 258 i 265).

Moltes d'aquestes esclaves lactants eren venudes conjuntament amb el seu fill o filla, dels quals es fa constar el nom i l'edat, que va des d'un dia (doc. 216), 11 dies (doc. 251), 15 dies (doc. 177), 20 dies (doc. 242), un mes (doc. 207 i 235), 2 mesos (doc. 176, 192, 199 i 258), 4 mesos (doc. 187 i 255), un any (doc. 265) i 7 anys (doc. 204), fins a l'expressió «nascuda fa poc» («*quam noviter peperit*», doc. 118). També podia ser venuda sense el seu fill, el pare del qual és el seu propietari que el reté («*retineo sclavonum quem habui de ea*», doc. 138).

La majoria d'aquestes vendes són per sempre o perpètuas. Tan sols cinc vendes són temporals o «*ad tempus*»: a 2 anys (doc. 243 i 247), a 2 anys i 6 mesos (doc. 151) i a 3 anys (doc. 186 i 218). Aquesta temporalitat indica de manera palesa que la finalitat d'aquestes vendes era que les esclaves fessin de dides.³²

Els preus d'aquestes vendes són, com passa en els altres contractes de didatge, molt alts, si hom els compara amb les simples vendes d'esclaves. En el cas de les vendes temporals, el preu per any pot ser de 12 lliures (doc. 151), 13 lliures 6 sous 2 diners (doc. 216), 16 lliures 10 sous (doc. 243), 18 lliures (doc. 247) i 18 lliures 6 sous 8 diners (doc. 186), preus equiparables a la paga o salari d'una dida per raó d'un contracte de treball. Els preus de les esclaves lactants, en el cas de les vendes perpètuas, poden arribar a ser un terç més alts que en el cas d'esclaves sense la condició de lactants,

32. Aquesta finalitat és corroborada per la reserva següent: «*Et si forsan dicta serva decederet aut amitteret lac infra dictum tempus, promitto restituere id quod vobis pertinerit pro rata temporis percipiendi a die que ipsa serva obierit vel lac suum amiserit usque ad finem dicti biennii*» (doc. 243).

tot i que la venda es faci, com hem dit, amb el fill de l'esclava, com es pot veure al llistat «*ad hoc*» que segueix a l'«Apèndix documental».³³

Els fills de les esclaves

Atès el cas que la dida fos una esclava amb un fill, si hom creia que es produiria un conflicte d'interessos entre l'al·letament del fill del seu propietari i el fill de l'esclava dida, és a dir, sobre qui tindria prioritat en l'al·letament, el propietari podia fer donació del fill de l'esclava, perquè aquest no minvés la quantitat d'aliment lacti del fill del propietari. Aquest és el cas de Pericó, d'un mes d'edat, fill d'una esclava lactant, que és donat pel seu propietari, Aimó Dalmau, doctor en lleis de Barcelona, a Pere Serra, de la parròquia de Sant Feliu del terme de Sant Cugat de Vallès, «*propterea quia infrascriptus sclavus meus est michi inutilis et dampnosus ex eo quia eius mater lactat sive nutrit quandam filiam meam*» (doc. 225). I també és el cas de Martí, d'un mes d'edat, fill de Maria, lactant russa, perquè aquesta ha d'al·letar la filla del propietari de la dida (doc. 267).³⁴

Els propietaris d'esclaves, però, també tenien cura dels fills d'aquests, potser no sempre per raons humanitàries, ben altrament, fins al punt de contractar dides o nodrisses lliures de natura per a aquests nodrissons esclaus. Aquest és el cas de Nicolau Jover, sabater de Barcelona, que contracta la dida Francesca, esposa de Guillem des Bruc, de Sant Pere de Terrassa, perquè al·leti el fill d'una esclava seva (doc. 125). En un altre contracte, Maria, esposa de Bernat Paçoles, promet a Guillem Tomàs, fuster, que al·letarà l'esclau Jordi que li ha comprat per tant de temps com ambdues parts convindran, per una paga de 20 sous per mes (doc. 165). O bé, hom cercava una dida per al fill d'una esclava que havia d'al·letar el fill lliure

33. Cal tenir present que el fill de l'esclava era més aviat una càrrega per al comprador per dues raons: el risc de mort i la limitació que imposava a la seva mare en la tasca d'al·letar el fill d'un altre, gairebé sempre el fill del nou propietari. En tot cas, hom pot veure que en alguns contractes d'aquesta mena el venedor de l'esclava tan sols s'obligava «*de evictione et vitiis dicte serve tantum*» (doc. 242).

34. En un altre instrument, l'esclaveta Eulàlia, de 15 dies, és donada pel seu propietari a Antònia, vídua de Nicolau Coll, ciutadà de Barcelona, i aquesta la dona a Jaumeta, conversa, esposa del també convers Joan Elies, de Barcelona, perquè sigui nodrida i alimentada i, quan pugui, serveixi el donatari, el qual podrà disposar de l'esclaveta com de qualsevol altre esclau (doc. 195 i 196).

de natura d'una altra (doc. 173). Feta aquesta tasca, l'esclavó era tornat al seu propietari, cosa que passa amb una esclava borda de 2 anys, filla d'una tàrtara, que és tornada al seu propietari després d'haver estat nodrida durant més de 20 mesos (doc. 117).

Les dides jueves

Els contractes de didatge entre jueus presenten certes peculiaritats en relació amb els contractes entre cristians. Totes les dides de nodrissons jueus, a més d'ésser jueves, són maridades. La iniciativa, però, del contracte pot ser del marit que aferma o lloga la seva esposa, la qual hi consenteix («*mitto et affirmo uxorem meam pro nutrissa sive dida*», doc. 140 i 145, 141, 143 i 144); o també de la dida, sempre maridada, la qual es contracta com a dida, tot fent constar el consentiment o el consell del marit («*affirmo me... pro nutriça ad lactandum*», doc. 130, 148, 160, 162 i 163); o d'ambdós, és a dir, del marit i la muller, la qual accepta personalment fer de dida (doc. 131 i 163). En dos instruments, la dida és la mare del nadó a alletar, la qual es contracta amb el seu marit i pare de l'infant,³⁵ o bé rep la

35. «*Ego Bonafilia, uxor vestri Mosse Maymoni Campfi, iudei Barchinone, gratis et ex certa scientia per firmam et legalem stipulationem convenio et promitto vobis dicto Mosse, marito meo, quod ego a presenti die qua hoc presens conficitur instrumentum usque ad festum beati Michaelis mensis septembris proxime instantis tenebo in posse meo Maymonum, pupillum filium comunem michi et vobis dicto marito meo, et ipsum providebo in lecte [sic] et in cibo et potu, prout ipsum decet, et alias ipsum pensabo, prout melius potero bona fide, vobis tamen dante michi infra dictum tempus seu per totum dictum tempus, videlicet qualibet septimana in die veneris, viginti dinarios minutos Barchinone. Promitto etiam vobis quod ipsum Maymonum non maletractabo nec ipsum vobis tradam seu dimittam infra dictum tempus. Et si forsan ipsum Maymonum vobis traderem seu dimitterem, convenio et promitto vobis quod pro qualibet die qua ipsum dimittam, dabo venerabili baiulo Barchinone, recipienti nomine domini regis, pro pena scilicet et nomine pene duodecim dinarios minutos eiusdem monete... Ad hec ego Mosse Maymoni Campfi, laudans predicta, ut superius continentur, convenio et promitto vobis dicte Bonafilie, uxori mee, quod si vos hinc ad dictum terminum teneritis ipsum Maymonum et ipsum provideretis in lecte, cibo et potu, prout ipsum decet, et ipsum pensaveritis, ut melius poteritis, ego dabo vobis qualibet septimana in die veneris dictos viginti dinarios minutos Barchinone. Et hec faciam et complebo vobis sine omni dilatione... et etiam sub pena sex denariorum eiusdem monete... Et iam promitto vobis quod ipsum filium meum providebo in vestitu et calciato ad cognitionem Davi Barrot et Bonjuhe Bonsenyor, argenterii, iudeorum Barchinone. Et pro hiis complendis» (doc. 84).*

paga del tutor de la seva pròpia filla per haver-la alletada durant uns mesos.³⁶

La nodrissa o dida podia fer la seva tasca de didatge durant el dia a casa seva, tot pernactant a casa dels pares del nadó (doc. 143 i 144), o bé durant el dia a casa del nodrissó i a la nit a la casa pròpia (doc. 162).

Els contractes de didatge de la població jueva solen ser rics en detalls i precisos en les obligacions d'ambdues parts. Així, hom diu que la causa del lloguer de la dida pot ser la malaltia de la mare de l'infant i la impossibilitat d'aquesta d'alletar-lo;³⁷ que la dida alletarà «*cum media lacte*», és a dir, amb la llet pròpia i amb alimentació mixta, és a dir, amb una altra mena d'aliments;³⁸ la promesa de no alletar un altre nen sense llicència del pare del nodrissó, pagant una forta pena en cas contrari (100 sous, doc. 144; 25 lliures, doc. 148); la promesa del marit de la dida de no tenir relacions sexuals amb ella durant el didatge.³⁹ En la majoria d'aquests contractes de didatge, com també passa en els contractes de treball i d'aprenentatge, ambdues parts o una d'elles solen obligar-se al compliment del contracte amb fortes penes, de les quals la part ofesa rebrà la meitat i l'altra la percebrà el batlle (doc. 84, 131, 140, 141, 143, 144 i 148).

La duració dels contractes de didatge entre els jueus sol ser menor que la de la població cristiana: 15 dies, un mes, 3 mesos, 4 mesos, 6 mesos, 7 mesos, 8 mesos, 8 mesos i 10 dies i un any. En el cas de nodrir l'infant a casa de la dida durant el dia, la dida era proveïda d'aliments pel seu marit i l'amo tan sols donava una paga en numerari. Si la dida romania a casa del nadó durant el dia, o dia i nit, el pare del nodrissó proveïa la dida d'aliments i li donava la paga que ambdues parts havien pactat, la qual era cobrada per setmanes, els divendres, o per mesos, com es pot veure a l'«Apèndix documental».

36. «*Bonadona, muller d'en Davi Certoni, quondam, iudei de Barchinona, regonech a vós Astruch Bonjuha, todor de na Gojo, fiyla comuna mia e del dit marit meu, que havets pagats XXXVII s. e VI d., que m'eren deguts per tres meses proppassats per mon salari de nodrir e aletar la dita Gojo. E axí que us en faç aquesta àpocha. Testes: Abram Gallipapa et Gabriel Resplan, scriptor*» (doc. 147).

37. «*... pro eo quia tunc vos passa fuistis infirmitatem, qua causa non potuistis eam lactare*» (doc. 136).

38. «*... lactabit cum propria lacte et nutriet Bonadonam, pupillam filiam, in domo mea cum media lacte, iacendo singulis noctibus in domo vestra*» (doc. 143).

39. «*... carnaliter non cognoscam dictam uxorem meam*» (doc. 131); «*infra dictum tempus non cognoscam eam carnaliter*» (doc. 144).

APÈNDIX DOCUMENTAL⁴⁰

1

1295, agost, 8. Barcelona

Guillema, filla de Ramon, de la parròquia de Benviure, es contracta com a dida amb Guillem de Conangle, junior, per tal d'alletar la filla d'aquest durant un any prorrogable. Guillema serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 50 sous.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Capibrevium*, 26-III-1295/29-VIII-1295, f. 125r [v. 2].

2

1300, febrer, 22. Barcelona

Gueraula, esposa de Pere Sabater, sabater, que viu prop del castell de Corbera, amb el consentiment d'aquest, es contracta com a dida amb Berenguer Formós, porter del rei, per tal d'alletar el fill d'aquest durant el temps que aquest vulgui. Gueraula serà proveïda d'aliments i rebrà un vestit, dit muda, d'un valor de 10 sous, i una paga de 40 sous. N'és fiador el marit, que es compromet a no tenir relacions sexuals amb Gueraula mentre duri el contracte.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Capbreu*, 19-II-1300/24-III-1300, f. 11v [v. 3].

40. Els documents pertanyen als tres arxius de Barcelona que posseeixen protocols notariais del segle XIV: ACB: Arxiu de la Catedral de Barcelona; AHCB: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; AHPB: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Fem les citacions dels instruments segons la darrera catalogació editada, malgrat que els protocols de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, que es troben dipositats al Col·legi de Notaris, hagin estat de bell nou catalogats per M. Lluïsa Cases i Loscos, encara que no editada aquesta nova catalogació, quan ja havíem fet el buidat que segueix.

3

1301, juliol, 25. Barcelona

Maria, esposa de Pere d'Ametller, sabater, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment d'aquest, que n'és fiador, es contracta com a dida amb Guillem Ferran, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar la seva filla Constança durant el temps que aquest vulgui. Maria serà proveïda d'aliments i rebrà cada any un vestit d'un valor de 10 sous i una paga de 46 sous. Maria es compromet a no tenir relacions sexuals amb el seu marit ni amb cap altre. Hom li bestreu 20 sous.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Capbreu*, 15-VI-1301/18-IX-1301, f. 74r-v [v. 4].

4

1314, abril, 13. Barcelona

Brunissén, filla de Gueraula, costurera, de la parròquia de Sant Genís de Palafolls, diòcesi de Girona, es contracta com a dida amb Bernat de Puigventós, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys prorrogables, el fill d'aquest, Llorenç, que tindrà preferència sobre Margarida, filla de Brunissén, o sobre qualsevol altre infant pel qual rebria una paga major. Brunissén serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 44 sous per any, una muda, o bé 10 sous, i una camisa i un sàvena de lli.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Fragment de capbreu*, 26-III-1314/20-IV-1314, f. 30v-31r [v. 13].

5

1315, octubre, 1. Barcelona

Elisenda de Cortsaví reconeix rebre dels marmessors de Guillem de Guixers, draper, ciutadà de Barcelona, i de la seva vídua Ramoneta, tutora de llurs fills, 33 sous i 4 diners que són la paga per haver fet de dida i haver alletat el fill d'aquests Guillemó durant 8 mesos. Reconeix també haver estat proveïda d'aliments a casa del pares de l'infant.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Capbreu*, 25-VII-1315/28-X-1315, f. 143r [v. 15].

6

1320, agost, 11. Barcelona

Guillemona, filla del difunt Bernat d'Orts, de la parròquia de Sant Feliu de Vilamianys, es contracta com a dida amb Jaume de Folquers, notari de Barcelona, per tal d'alletar durant dos anys el fill d'aquest Joan. Guillemona serà proveïda d'aliments i rebrà cada any una paga de 45 sous i també una muda, o bé 20 sous, dues camises i una sàvena.

ACB, Guillem BORRELL, *Capibrevium*, 8-VIII-1320/19-XII-1320, f. 6r [v. 54].

7

1327, desembre, 3. Barcelona

Berengarona, esposa d'en Busquet, de Claramunt, amb el consentiment de la seva mare, es contracta com a dida amb Guillem Bastida, per tal d'alletar durant dos anys la filla d'aquest Caterina, que tindrà preferència sobre el seu fill.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Capbreu*, 7-VII-1327/5-XII-1327, f. 197v [v. 22].

8

1332, agost, 18. Barcelona

Sibil·la, esposa de Pere Figuera, teixidor de draps de llana, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Jaume de Gualbes, draper, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any prorrogable, la filla d'aquest, Sereneta.

ACB, Guillem BORRELL, *Capbreu*, 5-VII-1332/15-IX-1332, s. n. [v. 70].

9

1332, setembre, 10. Barcelona

Margarida, esposa de Domènec de Rocafort, agricultor, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Jaume de Gualbes, draper, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys prorrogables, la filla d'aquest, Sereneta.

ACB, Guillem BORRELL, *Capbreu*, 5-VII-1332/15-IX-1332, s. n.

10

1332, octubre, 22. Barcelona

Elisenda, esposa de Guillem Fuster, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Suau, esposa de Guillem de Santjoan, de la parròquia de Sant Joan Despí, per tal d'alletar, durant dos anys prorrogables, la néta d'aquesta, Antígona, filla de Guillem de Santjoan i de l'esposa d'aquest, Guilleuma, difunta.

ACB, Guillem BORRELL, *Capibrevium*, 17-IX-1332/17-XI-1332, s. n. [v. 71].

11

1332, novembre, 30. Barcelona

Margarida, vídua de Pere Jorba, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Pere Miró, de la parròquia de Sant Climent d'Amalfà, 84 sous, que són la paga pel temps d'un any durant el qual alletà Elisenda, néta d'aquest i filla de Ferrer Miró, de la dita parròquia de Sant Climent, a raó de 7 sous per mes.

ACB, Guillem BORRELL, *Capibrevium*, 17-XI-1332/11-I-1333, s. n. i cèdula [v. 72].

12

1333, juny, 19. Barcelona

Elisenda, esposa de Berenguer Gualter, també dit de Plana, de la parròquia de Sant Pere d'Abrera, diòcesi de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Domènec Mateu, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, la filla d'aquest, Constança. Elisenda serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 120 sous, a raó de 60 sous per any. Hom li bestreu 40 sous.

ACB, Guillem BORRELL, *Capbreu*, 16-VI-1333/11-VIII-1333, s. n. i cèdula [v. 75].

13

1333, novembre, 13. Barcelona

Romia, esposa de Francesc Rovira, de la vila de Sabadell, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Pericó de Santcliment, ciutadà de Barce-

lona, per tal d'alletar, durant dos anys prorrogables, el fill d'aquest, Bernardó.

ACB, Guillem BORRELL, *Fragment de capbreu*, 29-X-1333/25-XI-1333, f. 16v-17r [v. 45].

14

1334, abril, 22. Barcelona

L'esposa de Ramon Perer, agricultor, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Guerau de Llagostera, jurista, ciutadà de Barcelona, i l'esposa d'aquest, Elisenda, per tal d'alletar, durant el temps que calgui, el fill d'aquests, Jacmó.

ACB, Guillem BORRELL, *Capibrevium*, 30-III-1334/19-V-1334, s. n.

15

1335, gener, 22. Barcelona

Sança, esposa d'Arnau de Palau, de la parròquia de Sant Esteve de la Garriga, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Isabel, vidua de Joanet de Bastida, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant tres anys, el fill d'aquesta, Guillemó. Isabel serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 60 sous per any i també una muda, camises i vels cada any.

AHCB, CONSELL DE CENT, *Manuals*, XIII.4: 1333-1335, full solt.

16

1336, abril, 3. Barcelona

Saurina, esposa de Bartomeu de Solanet, de la parròquia de Sant Pere d'Abrera, es contracta com a dida amb Sibil·la, esposa d'Humbert de Fonollar, cavaller, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill d'aquests, Guillemó. Saurina rebrà una paga de 50 sous per any i també 2 tavalloles, dues camises, una muda, que valgui 15 sous, o bé els 15 sous. També serà proveïda d'aliments, vestit i calçat.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Capibrevium*, 27-III-1336/27-VI-1336, f. 11r-v [v. 32].

17

1336, abril, 21. Barcelona

Jordi Felip, grec, alforre, trencador, que havia estat esclau de Francesc Gontarda, sabater, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre 35 lliures que són el dot que aporta al matrimoni Margarida, que fa de dida a casa de Francesc de Vallseca, jurista, ciutadà de Barcelona.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Capibrevium*, 27-III-1336/27-VI-1336, f. 79v [v. 32].

18

1337, gener, 10. Barcelona

Benvinguda, esposa de Ramon de Planacoval, de la vila d'Igualada, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Pere de Gualbes, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys i mig, la filla d'aquest, nascuda fa 5 dies i encara no batejada. Benvinguda rebrà una paga de 65 sous per any i també per a una muda rebrà 15 sous i 2 canes de drap d'estopa, 2 canes de drap de lli per a camises i 2 vels de lli que ella mateixa filerà.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Capbreu*, 18-XII-1336/23-III-1337, f. 41v-42r [v. 34].

19

1337, abril, 21. Barcelona

Pere Duran, draper, i Ramon de Rovira, ciutadans de Barcelona, reconeixen rebre, fins dilluns proper, de Guillem de Ballerà, veguer de Barcelona, na Guillemona, que feia de dida a casa d'en Pere Duran, la qual es troba a la presó del veguer.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Capibrevium*, 26-III-1337/10-V-1337, s. n. [v. 35].

20

1337, novembre, 5. Barcelona

Elisenda de Garriga, esposa de Bernat Garriga, de la parròquia de Sant Joan d'Avinyó, diòcesi de Vic, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Bartomeu Terrós, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, Constança, néta d'aquest. Elisenda serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 40 sous per any i també 10 sous per a una muda, dues camises i dos vels.

AHPB, Llorenç de CANALS, *Capibrevium sive protocolum notularum*, 10-VII-1337/18-XII-1337, f. 108v-109r.

21

1338, juny, 19. Barcelona

Esclaramonda, esposa de Galcerà de Mates, que viu a Barcelona, al carrer d'Arnau Messeguer, prop de l'hospital d'en Colom, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Pere Guerau, draper, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, el temps que calgui, la filla d'aquest, Caterina. Esclaramonda serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 60 sous per any i també una muda, o bé 15 sous, dues camises i dos vels.

AHPB, Pere FOLGUERES (major), *Capibrevium notularum*, 1388, f. 63r-v.

22

1339, maig, 11. Barcelona

Gueraula, esposa de Berenguer de Soler, de la parròquia de Castellfollit del Boix, diòcesi de Vic, filla de Jaume de Comes, del mateix indret, reconeix rebre de Joaneta, vídua de Pere d'Hort, ciutadà de Barcelona, 192 sous i 19 diners, que són part de la paga de 22 lliures, 3 sous i un diner, per la qual va fer de dida i va alletar Sibil·la, filla de la dita Joaneta, i també per fer de minyona d'aquesta, segons contracte signat prop del notari Pere de Cavarroques el dia 6 d'agost de 1333.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Capibrevium rogacionum*, 27-IV-1339/8-VII-1339, f. 35r.

23

1339, juny, 10. Barcelona

Elisenda, esposa de Bernat de Canyes, que viu a Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Guillemoneta, esposa de Guillem Oliver, ciutadà de Barcelona, per tal alletar, durant un any, la filla d'aquest, Margarida. El didatge es farà a casa d'Elisenda i rebrà una paga de 8 sous per mes. En el cas que els pares li prenguin la nena abans de l'any, hom haurà de donar-li tota la paga de l'any.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Capibrevium rogacionum*, 27-IV-1339/8-VII-1339, f. 127v-128v [v. 38].

24

1340, novembre, 30. Barcelona

Brunissén, esposa de Pere sa Roca, agricultor, veí de Vic, es contracta com a dida amb Guillem de Bellveí, escrivà del rei, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, el temps que calgui, el fill d'aquest. N'és fiador Guillem Parerada, ciutadà de Barcelona. Brunissén serà proveïda d'aliments.

ACB, Bernat Guillem de VILARRÚBIA, *Fragment de capbreu*, 16-IX-1340/7-XII-1340, s. n. [v. 100].

25

1340, desembre, 29. Barcelona

Elisenda, esposa de Guillem Vaquer, de la parròquia de Sant Esteve de Granollers, diòcesi de Vic, es contracta com a dida amb Margarida, esposa de Guillem de Vilaseca, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill d'aquests, Arnaldó.

ACB, Pere BORRELL, *Capibrevium*, 24-XI-1340/7-IV-1341, f. 40r [v. 117].

26

1341, abril, 3. Barcelona

Francesca, «in statu libero», que havia estat esclava de Pere Gener, mercader, ciutadà de Barcelona, amb el qual es troba en tractes per aconseguir la lli-

bertat pel sistema de la talla, amb consentiment d'aquest, es contracta com a dida amb Pere de Grau, notari, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant tres anys, els fills d'aquest. Francesca serà proveïda d'aliments i rebrà cada any una muda, vels i camises. La paga serà de 80 sous per any, que rebrà Pere Gener per la talla de la llibertat de Francesca.

AHPB, Llorenç de CANALS, *Capibrevium sive protocolum notularum sive rogacionum*, 11-XII-1340/17-IV-1342, f. 103r.

27

1341, agost, 17. Barcelona

Brunissén, filla de Simó d'Església, de la parròquia de Sant Llorenç de Gaserans, reconeix rebre dels tutors de Joanet, fill i hereu universal de Pere Ros, mercader, ciutadà de Barcelona, 6 lliures que són part de la paga per haver fet de dida i haver alletat el dit Joanet durant 20 mesos.

ACB, Bernat de VILARRÚBIA, *Liber super factis manumissorie Berengarii Ros quondam*, 28-VIII-1330/16-III-1342, f. 68v [v. 43].

28

1341, novembre, 24. Barcelona

Alamanda, filla de Ramon de Sitges, de la parròquia de Riudarenes, diòcesi de Girona, es contracta com a dida amb Andreu de Corbera, saig de la Cort de l'Oficialat de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, el fill d'aquest.

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 2-XI-1341/9-II-1342, s. n. [v. 119].

29

1344, febrer, 4. Barcelona

Gueraula, esposa de Benet Comte, de la parròquia de Santa Maria de Gualta, diòcesi de Girona, es contracta com a dida amb Sibil·la, esposa d'Arnau de Bastida, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys prorrogables, la filla d'aquests, Constança.

AHPB, Ramon MORELL, *Llibre comú*, 21-I-1344/23-III-1344, f. 13r.

30

1347, maig, 12. Barcelona

Elisenda, vídua de Jaume Ferrer, ferrer, ciutadà de Barcelona, es contracta com a dida amb Ramon Feliu, seller, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any i mig, la filla d'aquest, Margarida, que serà calçada i vestida pel seu pare. Elisenda rebrà una paga de 6 sous i mig cada mes.

ACB, Pere BORRELL, *Manual*, 10-XI-1346/24-IV-1348, f. 71r [v. 213].

31

1347, setembre, 11. Barcelona

Bernarda, esposa de Pere Sabater, sastre, de Vilafranca del Penedès, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Blanca, esposa de Pere sa Plana, llicenciat en lleis, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill d'aquest, Bartomeu. Bernarda serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 8 lliures, a raó de 80 sous per any, i també dos vels i dues camises.

ACB, Francesc de PUIG, *Capibrevium*, 28-VII-1347/9-I-1347, s. n. [v. 236].

ACB, Francesc de PUIG, *Primum manuale*, 2-VIII-1344/8-X-1347, f. 16v [v. 232].

32

1348, setembre, 10. Barcelona

Margarida, vídua de Ramon de Casesblanques, de la vila de Sabadell, reconeix rebre de Joan Castelló 40 sous que són part de la paga per haver fet de dida i haver alletat el fill d'aquest, Bernardó, ja difunt.

ACB, Francesc de PUIG, *Manual*, 21-VIII-1348/14-II-1349, s. n. [v. 233].

33

1349, novembre, 17. Barcelona

Guillemona, esposa de Berenguer Alegret, de la parròquia de Sant Sadurní [del terme del castell de Subirats], amb el consentiment del marit, es contracta

com a dida amb Ponç de Vall, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, el temps que calgui, el fill d'aquest, Bertran. Guillemona serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 16 lliures per any.

AHPB, Jaume FERRER, *Manual 3-IV-1349/21-V-1351*, f. 44r.

34

1351, juliol, 5. Barcelona

L'esclava Cristina, tàrtara, és venuda pel seu propietari Pere Esquerd, mercader, ciutadà de Barcelona, a Ramon d'Argeler, paraire, ciutadà de Barcelona. Aquest promet a Pere Esquerd que l'esclava Cristina alletarà el fill d'aquesta, Romeu [que roman propietat de Pere Esquerd] fins a l'últim dia de juliol del proper any 1352. En el cas que Cristina no el pogués alletar, Ramon d'Argeler haurà de cercar una altra dida. I si el dit Romeu morís dins aquest temps, Ramon d'Argeler haurà de donar a Pere Esquerd 16 sous i 8 diners per cada mes des de la seva mort fins a la fi de juliol de 1352.

AHPB, Pere d'OLM, *Manual, 23-II-1351/4-I-1352*, f. 68r.

35

1351, novembre, 12. Barcelona

Brunissén dez Pou, de Viladasens, es contracta com a dida amb Guillem, vídua de Guillem de Mitjavila, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, el fill d'aquesta. Brunissén rebrà una paga de 17 lliures i també una muda, una camisa i dos vels.

AHPB, Pere d'OLM, *Manual, 23-II-1351/4-I-1352*, f. 103v.

36

1352, març, 4. Barcelona

Francesca, filla del difunt Guillem Coscó, de la parròquia de Santa Maria de Lledó, es contracta com a dida amb Francesc Castelló, canviador, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys prorrogables, la filla d'aquest, Elionor [cancel·lat].

AHPB, Jaume FERRER, *Manual, 14-I-1352/10-VIII-1353*, cèdula.

37

1352, desembre, 2. Barcelona

Sibil·la, filla dels difunts Francesc Llussà i de l'esposa d'aquest, Sibil·la, de Vilanova, de la parròquia de Santa Maria d'Igualada, es contracta com a dida, durant dos anys, amb Bernat Conill, de la casa del rei, ciutadà de Barcelona.

ACB, Ferrer de CONAMINA, *Capibrevium*, 31-XII-1352/19-XII-1353, s. n. [v. 248].

38

1353, febrer, 24. Barcelona

Maria, esposa de Jaume Coc, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta amb Romeu de B[...], ciutadà de Barcelona, per tal d'al·letar, durant dos anys, la filla d'aquest, Agnesona. Maria serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 16 lliures per any.

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 13-V-1352/1-V-1353, s. n. [v. 101].

39

1353, maig, 17. Barcelona

Alamanda, filla de Pere Cama, de la parròquia de Sant Esteve de Tordera, es contracta com a dida amb Joan de Montjuïc, per tal d'al·letar, durant dos anys, la filla d'aquest. Alamanda rebrà una paga de 14 lliures, 7 lliures per any.

ACB, Francesc de PUIG, *Manual*, 18-VII-1352/9-II-1354, s. n. [v. 235].

40

1355, gener, 18. Barcelona

Tirana, esposa d'en Costa, grec, la qual havia estat esclava de Bernat Bertran, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del seu marit, es contracta com a dida amb Guerau Julià, peller, ciutadà de Barcelona, per tal d'al·letar, durant dos anys, la filla d'aquest. Tirana serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 14 lliures per any, és a dir, 23 sous cada mes, i també una muda o bé 20 sous.

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 25-V-1354/25-IV-1355, s. n. [v. 102].

41

1355, febrer, 15. Barcelona

Caterina, esposa de Romeu Llull, ciutadà de Barcelona, reconeix deure a Guillem de Vilar, flassader, ciutadà de Barcelona, que contreurà matrimoni amb Sibil·la, filla del difunt Ponç Torner, d'Hostalric, i de na Agnès, esposa d'aquest, 10 lliures que són la paga perquè Sibil·la va fer de dida i va alletar el seu fill Joanet. Les deu lliures són el que resta del dot de 45 lliures que Sibil·la aporta al matrimoni.

AHPB, Jaume FERRER, *Manual*, 8-VI-1355/12-XII-1360, f. 23r-v.

42

1355, febrer, 28. Barcelona

Agnès, esposa de Guillem Aranyó, del terme del castell de Ribes, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Francesc de Gualbes, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any prorrogable, el fill d'aquest, Galcerà. Agnès serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 13 lliures i mitja i també una muda.

ACB, Francesc de PUIG, *Capbreu*, 29-XII-1355/1-VI-1356, s. n. [v. 241].

43

1355, abril, 16. Barcelona

Elisenda, filla del difunt Miquel Roqueta, de la parròquia de Sant Llorenç de Gassers, diòcesi de Girona, es contracta com a dida amb Pere de Casavella, moler, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar la filla d'aquest, Subirana. Elisenda serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 14 lliures, i també dues camises i dos vels [vid. doc. 44 i 45].

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 25-V-1354/25-IV-1355, s. n. [v. 102].

44

1355, maig, 21. Barcelona

Elisenda Roqueta, filla del difunt Miquel Roqueta, de la parròquia de Sant Llorenç

de Gaserans, diòcesi de Girona, reconeix rebre de Pere de Casavella, moler, ciutadà de Barcelona, 100 sous que són part de la paga de 14 lliures per fer de dida i alletar la filla d'aquest, Subirana [vid. doc. 43 i 45].

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 11-V-1355/25-VI-1356, s. n. [v. 103].

45

1355, octubre, 25. Barcelona

Elisenda, esposa de Bartomeu Micer, de la parròquia de Sant Salvador de Verderra, diòcesi de Girona, reconeix rebre de Pere de Casavella, moler, ciutadà de Barcelona, 100 sous que són part de la paga de 9 lliures per haver fet de dida i haver alletat durant un any la filla d'aquest, Subirana [vid. doc. 43 i 44].

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 8-X-1355/11-III-1356, s. n. [v. 151].

46

1356, maig, 23. Barcelona

Maria, esposa de Bonanat Mascord, de la parròquia de Sant Boi de Llobregat, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Ramon de Santcliment, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any prorrogable, Joana, la filla d'aquest i de la seva esposa Andreueta. Maria serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 18 lliures per any.

ACB, Francesc de PUIG, *Capbreu*, 29-XII-1355/1-VI-1356, s. n. [v. 241].

47

1357, març, 16. Barcelona

Romia, esposa de Jaume Ninot, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Pere Juliol, draper, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant el temps que Pere Juliol vulgui i calgui, la filla d'aquest, Sereneta. Romia serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 15 lliures per any.

ACB, Francesc de PUIG, *Capbreu*, 10-XI-1356/6-V-1357, s. n. [v. 243].

48

1357, maig, 4. Barcelona

Berenguera, esposa de Bernat d'en Assèn, que viu al lloc de Gro[ssa], diòcesi de Lleida, es contracta com a dida amb Ferrer de Prats, peller, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar i tenir cura durant un any de la filla d'aquest, Margarida. Berenguera serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 8 lliures i també dues camises, dos vels i una muda, o bé 20 sous per la muda. Berenguera es compromet a no rebre res de la paga en el cas que no servís durant tot l'any.

AHPB, Ramon MORELL, *Llibre comú*, 29-IV-1357/25-V-1357, f. 7r-v.

AHPB, Ramon MORELL, *Manual*, 3-IV-1357/24-XII-1357, f. 5v.

49

1359, gener, 8. Barcelona

Urraca, esposa de Pedro Ferrándiz, del lloc de Calat[aiud], amb el consentiment del marit, reconeix rebre de Pere de Vall, de la casa del rei, ciutadà de Barcelona, la paga per haver fet de dida i haver alletat la filla de Pere de Vall i de la seva esposa Francesca.

ACB, Francesc de PUIG, *Capbreu*, 6-XI-1359/4-V-1360, s. n. [v. 246].

50

1359, febrer, 23. Barcelona

Margarida, esposa de Pere de Camp, mariner, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Constança, esposa de Pere de Bosc, escrivà de la porció del rei, per tal d'alletar, durant un any i 5 mesos, la filla d'aquest, Margarida. La dida serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 12 lliures per any i també dues camises, dos vels i una muda, que valgui 20 sous almenys.

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Llibre comú*, 18-II-1359/8-VIII-1359, f. 9v.

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Quintum manuale*, 9-X-1358/28-III-1359, f. 35r.

51

1359, juny, 28. Barcelona

Francesca, esposa de Pere sa Roca, de la parròquia de Viladellops, diòcesi de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Clara, esposa de Bernat de Sòria, despenser d'Alfons, comte de Dénia, per tal d'alletar i tenir cura, durant un any, de la filla d'aquest, Claretà. Francesca serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 16 lliures per any i també una muda, dues camises i dos vels.

AHPB, Guillem de SANT HILARI, *Tricesimum sextum capibrevium*, 21-II-1359/I-VIII-1359, f. 115v-116r.

52

1359, agost, 31. Barcelona

Potentia, esposa de Bernat des Colom, de la parròquia de Santa Eulàlia del terme del castell nou de Cervelló, diòcesi de Barcelona, es contracta com a dida amb Blanca, esposa de Guillem de Lacera, donzell, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill d'aquesta, Pericó. Potentia serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 14 lliures per any i també dues camises, dos vels i una muda.

AHPB, Guillem de SANT HILARI, *Bossa-Manual de negocis del patrimoni del ciutadà de Barcelona Guillem de Lacera*, 2-I-1357/13-III-1363, f. 5v.

53

1359, desembre, 28. Barcelona

L'hospital d'en Colom, hereu universal dels béns d'Elisenda, habitant de Barcelona, que hi va morir, rep de Francesc Dirgua, ciutadà de Barcelona, 81 sous i 5 diners que són la resta de la paga d'Elisenda per haver fet de dida d'un fill d'aquest.

ACB, Pere BORRELL, *Capibrevium notularum*, 25-IX-1359/22-I-1360, s. n. [v. 162].

55

1361, març, 26. Barcelona

Sibil·la, esposa de Miquel Dalmau, de la parròquia de Santa Eulàlia de Vallcanera,

diòcesi de Girona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Constança, esposa de Pere Fivaller, per tal d'alletar, durant dos anys, llur filla, Eulaliona. Sibil-la rebrà una paga de 14 lliures per any, a raó de 47 sous i 8 diners cada dos mesos, i també cada any una muda, dues camises i dos vels. Hom ha de lliurar el salari a un matrasser [vid. doc. 56].

AHPB, Pere d'OLM, *Manual*, 2-I-1361/2-XI-1361, f. 28r.

56

1361, abril, 26. Barcelona

Sibil-la, esposa de Miquel Dalmau, de la parròquia de Santa Eulàlia de Vallcanera, diòcesi de Girona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Agnès, esposa de Gelabert de Santcliment, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, llur filla, Clara. Sibil-la rebrà una paga de 14 lliures per any, a raó de 46 sous i 8 diner cada dos mesos, i també cada any una muda, o bé 20 sous, dues camises i dos vels [vid. doc. 55].

AHPB, Pere d'OLM, *Manual*, 2-I-1361/2-XI-1361, f. 37v.

57

1361, maig, 17. Barcelona

Maria, esposa de Berenguer Serra, de la parròquia de Sant Muç de Cànoves, diòcesi de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Jaume Genovès, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any prorrogable, llur filla, Joana. Maria serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 8 lliures per any. Hom li bestreu 4 lliures.

AHPB, Pere d'OLM, *Manual*, 2-I-1361/2-XI-1361, f. 45v.

58

1361, agost, 19. Barcelona

Simona, esposa de Guillem Socarrana, de la parròquia de Santa Maria de Montcada, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Pere de Torremalús, tintorer, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any prorrogable, el fill d'aquest, Joan. Simona serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 12 lliures per any i també una muda, dues camises i dos vels.

AHPB, Pere d'OLM, *Manual*, 2-I-1361/2-XI-1361, f. 71v.

59

1362, gener, 26. Barcelona

Margarida, esposa de Pere Ombert, de la parròquia de Sant Esteve de Maçanes, diòcesi de Girona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Jaume de Gualbes, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, la filla d'aquest, Caterina. Margarida serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 13 lliures i també els vels i les mudes acostumades.

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 7-XI-1360/27-IV-1362, f. 167v [v. 104].

60

1362, novembre, 14. Barcelona

Novella, esposa de Romeu Palou, de la parròquia de Sant Pere de Ribes, reconeix rebre de Sança, vídua de Ramon de Ribes, donzell, 100 sous que són la paga per haver fet de dida i haver alletat llur fill, Ramon.

AHPB, Guillem de SANT HILARI, *Manual*, 25-X-1362/24-XI-1362, f. 41v.

61

1364, maig, 1. Barcelona

Saurina, esposa de Pere Vives, sabater, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Valensona, esposa de Joan d'Agres, de la casa del rei, per tal d'alletar, durant dos anys, llur fill, Joanet. Saurina rebrà una paga de 9 lliures per any. Saurina no serà foragitada de la casa mentre pugui alletar el nen.

AHPB, Pere BORRELL, *Manual*, 19-II-1364/16-V-1364, f. 38v-39v.

62

1364, juny, 16. Barcelona

Barcelona, esposa de Guillem Gassull, del lloc de Montornès, diòcesi d'Urgell, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Valensona, esposa de Joan d'Agres, de la casa del rei, per tal d'alletar, durant un any, llur fill, Joanet. Barcelona rebrà una paga de 19 lliures per any i també dos vels de lli i una muda.

AHPB, Pere BORRELL, *Manual*, 13-VI-1363/17-VIII-1364, f. 118v.

63

1364, juliol, 4. Barcelona

Antònia, esposa de Jaume Ferrer, pescador, ciutadà de Barcelona, es contracta com a dida amb Francesca, esposa de Simó de Puig, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys i dos mesos, llur filla, Constança. Antònia serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 18 lliures per any per tots els conceptes. També promet que tan aviat com torni el seu marit Jaume Ferrer, aquest signarà el contracte [vid. doc. 69].

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Tricesimum secundum capibrevium*, 4-V-1364/4-XII-1364, f. 48v-49r.

64

1364, juliol, 15. Barcelona

Guillemona, vídua de Pere de Torre, de Vilafranca del Penedès, es contracta amb Bernat Mercader, paraire de draps de llana, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any prorrogable, l'infant que naixerà de Margarida, esposa de Bernat Mercader. Guillemona serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 14 lliures per any, però haurà de proveir-se de vestit i calçat.

AHPB, Pere d'OLM, *Manual*, 7-V-1364/24-XII-1364, f. 17v.

65

1364, setembre, 3. Barcelona

Elisenda, esposa de Pere d'Alvessí, del castell de Conat, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Pere Serra, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, la filla d'aquest. Elisenda serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 14 lliures i mitja i també una muda, o bé 20 sous, dos vels i dues camises.

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 26-VIII-1364/27-X-1365, f. 3v [v. 105].

66

1364, octubre, 28. Barcelona

Sibil·la, esposa de Guillem Cudina, de la parròquia de Sant Vicenç dels Horts, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Pere Vicenç, per

tal d'alletar, durant un any prorrogable, la filla d'aquest i de la seva esposa Blanca. Sibil-la rebrà una paga de 16 lliures per any.

AHPB, Andreu FIGUERA, *Manual comú*, 2-X-1364/12-XI-1364, f. 19v.

67

1364, novembre, 13. Barcelona

Dolça, esposa de Domingo de Xulbe, del lloc de Peníscola, regne de València, amb el consentiment del marit, reconeix rebre d'Elvira, esposa del noble Nicolau de Pròixida, 15 lliures: 12 lliures per la paga d'un any per haver fet de dida i haver alletat llur filla Esteva i 3 lliures per la paga dels tres mesos propvenents.

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Tricesimum secundum capibrevium*, 4-V-1364/4-XII-1364, f. 121v.

68

1364, novembre, 14. Barcelona

Romia, esposa de Ramon des Casaldeu, del terme del castell de Calders, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Climentia, esposa de Pere de Vallseca, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, llur filla, Climentona. Romia serà proveïda d'aliments i de tot el que hom sol donar a les dides i rebrà una paga de 12 lliures.

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 26-VIII-1364/27-X-1365, f. 74r [v. 105].

69

1365, maig, 20. Barcelona

Francesca, esposa de Pere Ferrer, de la parròquia de Sant Muç de Cànoves, amb el consentiment del marit, reconeix rebre de Simó de Puig, ciutadà de Barcelona, 72 sous que són part de la paga de 15 lliures per haver fet de dida i haver alletat la filla d'aquest, Constança [vid. doc. 63].

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 26-VIII-1364/27-X-1365, f. 170v [v. 105].

70

1366, febrer, 11. Barcelona

Francesca, esposa de [...], ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Bernat Oliver, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, Constança, filla d'aquest i de la seva esposa Margarida. Francesca serà proveïda en aliments i rebrà una paga de 15 lliures i també camises, vels i una muda.

AHPB, Guillem d'ORTA, *Manual comú*, 12-I-1366/22-IX-1366, f. 25r.

71

1366, desembre, 7. Barcelona

Maria, vídua de Jaume Flaquer, agricultor, de la parròquia de Sarrià, reconeix rebre de Francesc de Ladernosa, notari, ciutadà de Barcelona, hereu de Joan de Puig, fill aquest dels difunts Ramon de Puig i de l'esposa d'aquest Joanela, dos florins, que Maria assegurava li devia Joan de Puig per haver estat la dida d'aquest.

AHPB, Guillem de SANT HILARI, *Quinquagesimum septimum capibrevium notularum*, 5-XII-1366/8-III-1367, f. 3v.

72

1367, gener, 11. Barcelona

Sibil-la, de 14 anys, esposa de Francesc Serra, del terme del castell d'Abrera, de la diòcesi de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Blanca, esposa de Burguet de Sarrià, jurista, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, el temps que calgui, llur fill, Bernardó. Sibil-la serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 15 lliures per any i també una muda, o bé 20 sous, dos vels i dues camises, o bé 20 sous.

AHPB, Guillem de SANT HILARI, *Quinquagesimum septimum capibrevium notularum*, 5-XII-1366/8-III-1367, f. 38r.

AHCB, *Arxiu Notarial*, X.1, s. n.

73

1367, abril, 5. Barcelona

Elisenda, esposa de Miquel Lahones, de Sant Brieuç de Baus, regne de França, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida, durant dos anys, amb Bartomeu Bonany, expenser, ciutadà de Barcelona. Elisenda rebrà una paga de 15 lliures per any i tot el que hom sol donar a les dides [vid. doc. 94 i 97].

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Manual comú*, 29-X-1366/16-IX-1368, f. 37v.

74

1367, juliol, 21. Barcelona

Rosa, del lloc de Catània, illa de Sicília, reconeix rebre dels tutors dels fills i hereus de Guillem Almugàver, mercader, ciutadà de Barcelona, 15 lliures, 9 sous i 6 diners que són la paga per haver fet de dida i haver alletat, des del dia 14 de setembre fins a la fi del juny proppassat, Genís, fill de Guillem Almugàver. Hom inclou en la paga la muda i els vels acostumats.

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Manual comú*, 29-X-1366/11-IX-1368, f. 54v.

75

1367, novembre, 4. Barcelona

Maria, esposa de Joan de Gessa, que viu a Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Joan d'Agrers, de la casa del rei, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill d'aquest, Gabriel. Maria serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 21 lliures per any, que cobrarà cada mig any, i també una muda, dues camises i dos vels. Si el marit de Maria emmalaltís, aquesta en podrà tenir cura a la casa on farà de dida i en pagarà les despeses. Hom inclou en la paga les despeses per alimentació del propi fill.

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 19-III-1367/I-VII-1368, s. n. [v. 107].

76

1368, març, 13. Barcelona

Guillemona, vídua de Pere Rovira, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre d'Alamanda, vídua de Francesc de Boscarons, mercader, ciutadà de Barcelona, 7

florins d'or d'Aragó que són la paga de 4 mesos, l'últim dels quals és el gener, per haver estat la dida de llur filla, Bartomeua. El salari era a raó d'11 lliures o 20 florins d'or d'Aragó per any [vid. doc. 93].

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Tricesimum octavum capibrevium*, 15-I-1368/20-VI-1368, f. 72r.

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Manual comú*, 29-X-1366/11-IX-1368, f. 99v.

77

1368, abril, 21. Barcelona

Saurina, esposa de Joan Soler, blanquer, ciutadà de Barcelona, rep 20 sous llegats per Serena, esposa de Pere de Conomines, ciutadà de Barcelona, per haver estat la dida de la filla d'aquesta, Serena.

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 4-IV-1368/1-VI-1368, s. n. [v. 182].

78

1368, abril, 21. Barcelona

Sibil·la, esposa de Pere Poal, hostaler, ciutadà de Barcelona, rep 20 sous llegats per Serena, esposa de Pere de Conamines, ciutadà de Barcelona, per haver estat la dida de la filla d'aquesta, Isabel.

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 4-IV-1368/1-VI-1368, s. n. [v. 182].

79

1368, abril, 21. Barcelona

Guillemona, esposa de Pere Lleó, sastre, ciutadà de Barcelona, rep 20 sous llegats per Serena, esposa de Pere de Conamines, ciutadà de Barcelona, per haver estat la dida de la filla d'aquesta, Joaneta.

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 4-IV-1368/1-VI-1368, s. n. [v. 182].

80

1368, abril, 21. Barcelona

Maria, vídua de Jaume de Pedrolo, que viu a Barcelona, rep 20 sous llegats per

Serena, esposa de Pere de Conamines, ciutadà de Barcelona, per haver estat la dida de la filla d'aquesta, Constança.

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 4-IV-1368/1-VI-1368, s. n. [v. 182].

81

1368, abril, 21. Barcelona

Maria, esposa de Pere sa Costa, sabater, ciutadà de Barcelona, rep 20 sous llegats per Serena, esposa de Pere de Conamines, ciutadà de Barcelona, per haver estat la dida del fill d'aquesta, Joan.

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 4-IV-1368/1-VI-1368, s. n. [v. 182].

82

1368, abril, 21. Barcelona

Antònia, vídua de Duran Solà, agricultor, del lloc de Sant Vicenç de Calders, rep 20 sous llegats per Serena, esposa de Pere de Conamines, ciutadà de Barcelona, per haver estat la dida de la filla d'aquesta, Isabel, ja difunta.

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 4-IV-1368/1-VI-1368, s. n. [v. 182].

83

1369, gener, 16. Barcelona

Guillema, esposa de Guillem Peller, del terme del castell de Clariana, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Joan de Soler, notari, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, fins la festa de Sant Joan del mes de juny, la seva filla, Joaneta. Guillema rebrà una paga de 70 sous: ara, dos florins comuns d'Aragó; per Pasqua, 2 florins d'or d'Aragó; i la resta, abans de la fi del contracte. Tambè serà proveïda d'aliments.

AHPB, Bonanat RIMENTOL, *Llibre comú*, 22-XII-1368/5-VI-1369, f. 17r-v.

84

1369, gener, 19. Barcelona

Bonafilla, esposa de Mossé Maimó Campfí, jueu de Barcelona, es contracta com a dida amb el seu marit i es compromet, des d'ara fins a la festa de Sant Miquel

[29 de setembre] *a alletar i tenir cura del fill d'ambdós, Maimó. Bonafilla rebrà una paga de 25 diners menuts de Barcelona cada setmana. Es compromet a no maltractar ni abandonar Maimó. Si tornés el fill Maimó al seu marit, pagarà una pena al batlle de Barcelona de 12 diners menuts per dia. En el cas d'incompliment per part del marit, aquest pagarà al batlle de Barcelona una pena de 6 diners per setmana. El pare proveirà el nen de vestit i calçat.*

AHPB, Bonanat RIMENTOL, *Llibre comú*, 22-XII-1368/5-VI-1369, f. 17v-18r.

85

1369, abril, 12. Barcelona

Barcelona, vídua de Guerau Lequer, paraire de draps de llana, ciutadà de Lleida, reconeix rebre de Guillem Pere Dusay, ciutadà de Barcelona, 6 lliures i 10 sous que són la paga per haver fet de dida i haver alletat la seva filla, Marióna, durant mig any, a raó de 13 lliures per any.

AHPB, Guillem de SANT HILARI, *Manual*, 7-IV-1369/8-VI-1369, f. 4r.

86

1369, abril, 25. Barcelona

Jaumeta i el seu espòs, Jaume Batlle, de la parròquia de Sant Cugat Ssegarrigues, reconeixen rebre de Francesc de Ladernosa, notari, ciutadà de Barcelona, 12 lliures que són la paga perquè Jaumeta va fer de dida i va alletar la filla de Francesc de Ladernosa durant un any.

AHPB, Guillem de SANT HILARI, *Manual*, 7-IV-1369/8-VI-1369, f. 7r-v.

87

1369, abril, 28. Barcelona

Margarida, esposa de Pere Godes, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Jaume Gil, notari, ciutadà de Barcelona, 8 lliures, 9 sous i 7 diners que són la paga per 7 mesos i 25 dies durant els quals va ser la dida de Claretta, filla de Jaume Gil, a raó de 13 lliures per any.

AHPB, Guillem de SANT HILARI, *Manual*, 7-IV-1369/8-VI-1369, f. 9r.

88

1369, abril, 30. Barcelona

Berengarona, esposa de Bernat de Miramar, del lloc de Barberà, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Sança, esposa de Pere de Tàrraga, escrivà del rei, per tal d'alletar, durant un any prorrogable, l'infant qua ha de néixer de Sança. Berengarona serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 13 lliures per any i també una muda, un vel i una camisa, de la roba usada per Sança, o bé 15 lliures per tot.

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Llibre comú*, 29-IV-1369/13-V-1369, f. 10v.

89

1369, maig, 12. Barcelona

Maria, esposa d'Espanoll Spamfuig, del comtat de Foix, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Guerau de Catllarí, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, Pericó, fill d'aquest i de la seva esposa, Elionor. Maria serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 14 lliures per any i també una muda, dues camises i dos vels. En el cas que el marit de Maria emmalaltís, aquesta podrà tenir-ne cura i fer honor a les despeses.

AHPB, Guillem de SANT HILARI, *Manual*, 7-IV-1369/8-VI-1369, f. 22v-23r.

90

1370, gener, 18. Barcelona

L'esclava Margarida, batejada, és llogada com a dida pel seu propietari, Berenguer Ferrer, mercader, ciutadà de Barcelona, a Ramon de Llagostera, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona, fins a la fi del mes de març propvenent, per tal d'alletar el fill d'aquest, Galcerà. Margarida serà proveïda d'aliments. Hom pagarà pel seu lloguer 30 sous. En el cas que perdés la llet, serà recuperada pel seu propietari, que cobrarà prorrata.

AHPB, Felip GOMBAU, *Manual de vendes*, 10-I-1370/30-III-1370, f. 7v-8r.

91

1370, maig, 11. Barcelona

La vídua de Guillem Ferrer, ferrer, ciutadà de Vic, es contracta com a dida amb

Bernat de Coll, draper, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar el fill d'aquest, Bartomeu. La dida rebrà una paga de 18 lliures per any i també una muda, que valgui 20 sous, dos vels de llana i dos vels de lli.

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 16-XII-1369/27-III-1371, s. n. [v. 108].

92

1371, juny, 1. Barcelona

Sibil-la, habitant de Barcelona, filla del difunt Jaume sa Garriga, reconeix rebre del marmessor de Pere de Màrgens, de la casa del rei, ciutadà de Barcelona, 12 lliures que són la paga per haver fet de dida i haver alletat la filla d'aquest, Elionor.

AHPB, Pere MARTÍ, *Manual*, 14-V-1371/20-IX-1371, f. 35v-36r.

93

1371, octubre, 21. Barcelona

Guillemoneta, vídua de Pere sa Rovira, de la parròquia de Riudarenes, diòcesi de Girona, reconeix rebre d'Alamanda, esposa de Francesc de Boscarons, mercader, ciutadà de Barcelona, 10 lliures que són la paga per haver fet de dida i haver alletat, durant 8 mesos, la filla d'aquesta, Bartomeua, ja difunta.

AHPB, Pere d'OLM, *Manual*, 27-VIII-1371/26-XI-1371, s. n.

94

1372, febrer, 21. Barcelona

Sibil-leta, esposa de Bernat Domènec, de la vila de Cervera, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Bartomeu Bonany, expenser, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, el seu fill, Lleonart. Sibil-leta rebrà una paga de 15 lliures per any [vid. doc. 97].

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Tercium decimum manuale*, 16-XI-1370/29-V-1373, f. 56v.

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Plec d'escriptures soltes i fragments de manuals*, f. 5r.

95

1372, agost, 14. Barcelona

Sibil·la, esposa de Guillem de Puig, del lloc de Golmes, diòcesi de Vic, amb el consentiment del marit, contracta com a dida amb Bernat Guillem sa Bastida, ciutadà de Barcelona, per tal d'al·letar, el temps que calgui, la filla d'aquest, Constancieta. Bernat Guillem sa Bastida i la seva sogra, Sança, vídua de Nicolau de Montjuïc, ciutadà de Barcelona, es comprometen a pagar-li un salari de 20 lliures per any i a donar-li dues camises, dos vels i una muda i a proveir-la d'aliments.

AHCB, Arxiu Notarial, X.6: Pere VIVES, 1372-1373, s. n.

96

1373, maig, 17. Barcelona

Ponç Ferrer, mercader, ciutadà de Barcelona, concedeix a la seva esclava Constança, sarraïna, i al fill d'aquesta, Pere o Pericó, de 16 mesos, la llibertat i alforria amb la condició que durant els quatre anys propvenients alimenti i nodreixi el dit Pericó.

AHPB, Felip GOMBAU, Manual, 9-XII-1372/8-VII-1373, f. 118r-v.

97

1373, març, 18. Barcelona

Sibil·la, o Sibil·leta, i el seu espòs, Bernat Domènec, de la vila de Cervera, reconeixen haver rebut, en diversos pagaments, de Saurina, esposa de Bartomeu Bonany, ciutadà de Barcelona, 15 lliures que són la paga per haver fet de dida i haver al·letat llur fill, Leonart, segons contracte finalitzat el proppassat 21 de febrer. Amdues parts volen que el dit contracte sigui cancel·lat [vid. doc. 94].

AHPB, Francesc de LADERNOSA, Plec d'escriptures soltes i fragments de manuals, f. 5r.

98

1374, gener, 30. Barcelona

Berengarona, vídua de Pedro Martín Deyà, de la ciutat de Saragossa, reconeix

haver rebut de Pere Corretger, ciutadà de Barcelona, el salari que li pertoca per haver fet de dida i haver alletat la filla d'aquest.

AHPB, Guillem d'ORTA, *Manual comú*, 29-XII-1373/2-V-1375, f. 16v i 80r.

99

1374, març, 1. Barcelona

Benvinguda, esposa de Guillem Torra, escuder, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Ramon de Màrgens, ciutadà de Barcelona, administrador dels béns de la seva esposa, Claret, difunta, 9 lliures que són la paga que aquesta li havia promès per fer de dida durant un any a partir de mitjan juliol proppassat [cancel·lat; vid. doc. 100].

AHPB, Felip GOMBAU, *Manual*, 17-X-1373/2-V-1374, f. 27r.

100

1374, març, 14. Barcelona

Benvinguda, esposa de Guillem Torra, escuder, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, reconeix rebre de Ramon de Màrgens, ciutadà de Barcelona, 12 lliures, 14 sous i 6 diners que són la paga de 7 mesos i 10 dies per haver fet de dida, a raó de 20 liures per any [vid. doc. 99].

AHPB, Felip GOMBAU, *Manual*, 17-X-1373/2-V-1374, f. 30r.

101

1374, abril, 10. Barcelona

Joana, esposa de Ramon del Joncar, habitant de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Guerau Julià, peller, ciutadà de Barcelona, per tal d'al·letar, durant un any prorrogable, el fill d'aquest, Joanet.

AHPBA, Bernat de CASTELLVELL, *Manual*, 3-XII-1373/5-V-1374, f. 38v.

102

1374, abril, 15. Barcelona

Francesca, esposa de Pere Garriga, de Sentmenat, es contracta com a dida amb

Arnau Vallès, de la tresoreria de la reina, per tal d'alletar, durant dos anys, el seu fill, Joanet.

AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Tercium decimum manuale*, 16-XI-1370/29-V-1373, f. 12v.

103

1374, maig, 26. Barcelona

Elisenda, vídua de Bernat Serra, de la parròquia de Sant Vicenç de Cervelló, reconeix rebre de [...] de Muntells, blanquer, ciutadà de Barcelona, 8 sous que restaven del salari per haver fet de dida i haver alletat la seva filla.

AHPB, Guillem d'ORTA, *Manual*, 3-V-1374/31-V-1374, f. 43r.

104

1374, octubre, 20. Barcelona

Joana, esposa de Joan Ferran, mestre de campanes, del lloc de Barcurabla, regne de França, ara habitant de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Eulàlia, esposa de Guillem Oliver, de la casa del rei, per tal d'alletar, durant dos anys prorrogables, llur fill, Joanot Oliver. Joana serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 18 lliures per any i també una muda, camises i vels. Passats els dos anys, la paga serà a voluntat d'Eulàlia.

AHPB, Pere MARTÍ, *Manual*, 7-IX-1374/1-I-1375, f. 61r-v.

105

1375, maig, 11. Barcelona

Elisenda, esposa de Pere Antoni, de la parròquia de Sant Pere de Martorell, diòcesi de Girona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Romeu sa Clascània, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar el fill d'aquest.

AHPB, Berenguer ERMENGOL, *Manual*, 11-IV-1375/10-IX-1375, f. 29v-30v.

106

1375, juliol, 2. Barcelona

Blanca, esposa de Burguet de Sarrià, jurista, ciutadà de Barcelona, atorga testament i disposa que, quan la seva filla, Antígona, compleixi 10 anys, la seva esclava Caterina, que fa de dida i alleta la dita Antígona, sigui lliure i alforra. Tanmateix, l'esclava haura de servir els seus hereus durant 10 anys, a partir del dia de la mort de Blanca. En el cas que Antígona morís abans dels 10 anys, l'esclava Caterina serà lliure. Blanca va morir el dia 6 de juliol de 1375.

AHPB, Guillem de SANT HILARI, *Secundus liber testamentorum*, 1364-1387, f. 61v.

107

1375, juliol, 21. Barcelona

Joana, esposa de Domingo Garcia, macip de ribera, habitant de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Ramon de Llagostera, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, el fill d'aquest, Bernardó. Joana rebrà una paga de 12 lliures. Hom li bestreu 2 florins.

AHPB, Pere MARTÍ, *Manual*, 20-VI-1375/23-X-1375, f. 31v-32v.

108

1375, setembre, 3. Barcelona

Magdalena, esposa de Berenguer Martina, de la vila d'Hostalric, diòcesi de Girona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Joan Dagrés, de la casa del rei, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill d'aquest nascut fa 10 dies. Magdalena serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 16 lliures per any i mudes segons és costum a Barcelona.

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 7-V-1375/5-V-1376, s. n. [v. 110].

109

1375, desembre, 8. Barcelona

Joan de Turra [...], beneficiat a la Seu de Lleida i rector de l'església de Belsa (Bielsa), diòcesi de Lleida, concedeix la llibertat i alforria a la seva esclava

Caterina, tàrtara, amb la condició que durant tres anys faci de dida i allesti el fill d'ambdós, Guillem. Durant aquest temps no rebrà altra llet.

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 7-V-1375/5-V-1376, s. n. [v. 110].

110

1376, maig, 4. Barcelona

Contracte de didatge referent a Agnès, esposa de Gueraudó de Palol.

AHPB, Pere VIVES, *Secundum manuale*, 25-II-1374/I-IX-1376, f. 120v i 122v.

111

1377, setembre, 9. Barcelona

Bernat Ubac, mercader, ciutadà de Barcelona, concedeix la llibertat i alforria a la seva esclava Gomicel-la, sarda, del lloc de Settimo, illa de Sardenya, amb la condició que haurà de fer de dida i alletar, durant dos anys, el fill d'ambdós, Antoni. Durant aquest temps s'haurà d'abstenir de relacions sexuals.

AHPB, Pere MARTÍ, *Manual*, 31-VII-1377/2-III-1378, f. 38v-40r.

112

1378, juny, 9, 26. Barcelona

L'esclava Margarida, batejada, tàrtara, és venuda pel seu propietari, Miquel de Font, mercader, ciutadà de Barcelona, a Joan de Vallseca, llicenciat en lleis, ciutadà de Barcelona, durant 7 anys tan sols, per tal que allesti i nodreixi el fill d'aquest, pel preu de 50 lliures [vid. doc. 120].

AHPB, Pere VIVES, *Quartus liber vendicionum*, 15-IX-1377/15-VI-1379, f. 73r-v i 79v-80r.

113

1378, novembre, 18. Barcelona

Maria, esposa de Bernat Carabaça, de la vila de Faràs, terme de Calaf, comtat de Cardona, és contractada com a dida pel seu marit amb Pericó de Pla, ciu-

tadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, el fill d'aquest. Maria serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 20 lliures.

AHPB, Berenguer ESCUDER, *Primum manuale*, 30-XII-1377/22-XII-1378, f. 27r-v.

114

1378, novembre, 24. Barcelona

Elisenda, esposa de Bernat de Torre, de la parròquia de Santa Perpètua, diòcesi de Tarragona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Pere Bos, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar i tenir cura, durant una any prorrogable, de la filla d'aquest, Isabel. Elisenda serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 21 lliures per any. Hom li bestreu 38 sous i 6 diners.

AHPB, Bartomeu EIXEMENO, *Manual*, 31-XII-1377/24-XII-1378, f. 78r.

115

1379, abril, 2. Barcelona

Isabel Alfonso, esposa d'Alfonso Duran, de la vila de Mora, regne de Portugal, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Bernat Carbó, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, la filla d'aquest, Caterina. Isabel serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 20 lliures per any per tots els conceptes.

AHPB, Andreu FIGUERA, *Manual*, 1-XII-1378/25-IV-1379, f. 43v i cèdula.

116

1379, octubre, 1. Barcelona

Guillemoneta, esposa de Pere Oller, agricultor, del vescomtat de Cardona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Eulàlia, esposa de Guillem de Vilatorra, doctor en decrets, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, llur filla, Isabel. Guillemoneta serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 15 lliures per any. A la fi de l'any, rebrà dues tovalloles, dues camises i una muda que valgui 20 sous. Endemés, també serà proveïda d'aliments la filla de la dida, Guillemoneta. Aquesta rep en bestreta 2 florins d'or d'Aragó.

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 19-VII-1379/15-XI-1379, s. n. [v. 203].

117

1380, novembre, 5. Barcelona

Francesc de Lena, jurista, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Bernat Roure, de la parròquia de Sant Cristòfol de Folgars [Fogars de Montclús], diòcesi de Barcelona, una esclava borda de la seva propietat, de dos anys, filla de Margarida, també esclava seva, tàrtara. Bernat Roure l'havia nodrida per més de 20 mesos. Li són pagades totes les despeses.

AHPB, Joan EIXIMENIS, *Manual*, 20-VIII-1380/30-V-1381, f. 54v.

118

1381, setembre, 24. Barcelona

L'esclava Magdalena, lactant, tàrtara, de 33 anys, i la seva filla, Joaneta, que ha nascut fa poc, són venudes per la seva propietària, Joaneta, vídua d'Arnau Oliver, ciutadà de Barcelona, a Isabel, esposa de Pere Ermengol, sotsexpenser del duc, pel preu de 55 lliures.

ACB, Pere BORRELL, *Capibrevium*, 22-V-1381/8-X-1381, s. b. [v. 206].

119

1382, març, 4. Barcelona

Constança, esposa de Pere Antoni, de la parròquia de Sant Muç de Cànoves, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Angelina, esposa de Miquel Roure, de la tresoreria del rei, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant el temps que calgui, llur fill, Miquelet. Constança rebrà una paga de 22 lliures per any i també les sabates que necessiti, dues camises, dos vels i una muda cada any.

AHPB, Antoni BELLVER, *Manuale quintum*, 20-V-1381/20-V-1384, f. 42v.

120

1382, agost, 7. Barcelona

Joan de Vallseca, llicenciat en lleis, ciutadà de Barcelona, concedeix la llibertat i alforria a la seva esclava Margarida, tàrtara, que havia estat comprada el dia 3 de juny de 1378 a Miquel de Font, mercader, ciutadà de Barcelona, per

7 anys tan sols, passats els quals obtindria la llibertat. Li és concedida ara com a guardó perquè va fer de dida i va alletar el fill de Joan de Vallseca [vid. doc. 112].

AHPB, Pere VIVES, *Manual*, 21-VII-1382/24-XI-1382, f. 3r-v.

121

1382, agost, 14. Barcelona

Margarida, vídua de Pere de Muntessqui, hortolà, de la vila de Perpinyà, es contracta com a dida amb Pere des Munt, draper, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill que ha de néixer de la seva esposa. Margarida serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 25 lliures per any.

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 7-IV-1381/28-IV-1383, s. n. [f. 111].

122

1382, setembre, 14. Sant Andreu de Palomar

Margarida, esposa de Bernat Roure, de la parròquia de Sant Cebrià de Fogars [Fogars de Tordera], diòcesi de Girona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Burguet de Sarrià, jurista, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any prorrogable, la filla d'aquest, Margarida. La dida Margarida rebrà una paga de 20 lliures i també una muda, camises i vels.

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 17-IV-1382/23-IX-1382, s. n. [v. 208].

ACB, Pere BORRELL, *Manuale*, 6-IV-1381/28-IV-1386, s. n. [v. 111].

123

1383, octubre, 7. Barcelona

Sibil·la, esposa de Guillem Dorpi, del castell de Tous, diòcesi de Vic, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Jaume Terrassa, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys prorrogables, el fill d'aquest, Miquel. Sibil·la serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 36 lliures pels dos anys: cada mig any, 9 lliures.

AHPB, Arnau LLEDÓ, *Manual comú*, 19-XII-1382/18-I-1384, f. 56v-57r.

124

1383, novembre, 7. Barcelona

Cília, esposa de Bartomeu d'Olivella, del castell de Fals-roig, es contracta com a dida amb Clara, esposa de Francesc de Lena, jurista, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant el temps que vulgui Clara, llur fill, Antoni Joan. Cília serà proveïda d'aliments, vestit i calçat i rebrà una paga de 18 lliures per any [cancel·lació: 26-VIII-1385].

ACB, Pere BORRELL, *Fragment de manual*, 28-X-1383/24-XII-1383, s. n. [v. 99].

125

1383, desembre, 9. Barcelona

Nicolau Jover, sabater, ciutadà de Barcelona, reconeix deure 28 sous a Francesca, esposa de Guillem des Bruc, de la parròquia de Sant Pere de Terrassa, per haver alletat el fill d'una seva esclava.

ACB, Pere BORRELL, *Capibrevium*, 19-X-1383/9-III-1384, s. n. [v. 209].

126

1384, gener, 2. Barcelona

Francesca, esposa de Pere Esquarget, del castell d'Anglès, comtat de Cabrera, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Margarida, esposa de Mateu Ferrandell, escrivà de la cort del rei, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill d'aquest, Mateuó Ferrandell. Francesca serà proveïda d'aliments i rebrà una paga a la fi de 20 lliures i també 20 sous per a una muda, una camisa i un vel.

AHPB, Berenguer ESCUDER, *Septimum manuale*, 28-XII-1383/24-XII-1384, f. 5r-v.

127

1384, maig, 23. Barcelona

Margarida, esposa de Guerau Benet, sastre, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Miquel d'Arters, per tal d'a-

lletar, durant un any, el fill d'aquest, Miquel d'Arters. Margarida serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 24 lliures.

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 30-IV-1384/3-VIII-1384, s. n. [v. 210].

128

1384, juny, 25. Barcelona

Nicolaua, esposa de Pere Viader, porter de l'Infant, reconeix rebre 13 lliures de Guillem Serra, porter de la duquessa, per haver fet de dida i haver alletat el fill d'aquest.

ACB, Pere BORRELL, *Capbreu*, 30-IV-1384/3-VIII-1384, s. n. [v. 210].

129

1384, setembre, 13. Barcelona

L'esposa d'Issach Blixech, sastre, jueu de Barcelona, reconeix rebre d'Issach Vidal, jueu de Barcelona, el salari que li devia per haver fet de dida i haver alletat el fill d'aquest, Salamó.

AHPB, Joan de SOLER, *Manual*, 15-VII-1384/23-VIII-1385, f. 5v.

130

1384, octubre, 14. Barcelona

Sisant, esposa de Merdufay Sucran, jueu de Barcelona, es contracta com a dida amb Bonafilla, vídua de Bertsalay Caracosa, jueu de Barcelona, per tal d'alletar llur filla, Bonadona.

AHPB, Joan de SOLER, *Manual*, 15-VII-1384/23-VIII-1385, f. 8r.

131

1385, abril, 12. Barcelona

Cici, esposa de Jucef Brunell, jueu de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Abomarí Issach Rossell, jueu de Barcelona, per tal d'alletar, durant 8 mesos, el fill d'aquest, Maimó. Cici rebrà una paga de

20 sous per mes, és a dir, un total de 8 lliures. Cici complirà el pacte sota pena de 10 lliures. El marit es compromet també a no tenir relacions sexuals amb Cici i a proveir-la d'aliments. En el cas de malaltia o mancança de llet de la dida, hom rescindirà el contracte.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual*, 8-II-1385/30-XII-1385, f. 31v.

132

1385, juny, 8. Barcelona

Guillemona, esposa de Pere sa Riba, amb el consentiment d'Arnau Vidal, procurador de l'espòs, es contracta com a dida amb Antoni Ponç, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any prorrogable, la filla d'aquest, Maria, de 10 mesos. Guillemona serà proveïda d'aliments i rebrà 18 lliures en concepte de salari, muda i tot el que hom acostuma a donar a les dides.

AHPB, Joan NADAL, *Manual*, 5-VII-1384/20-VII-1385, f. 20r.

133

1385, juliol, 19. Barcelona

L'esclava Caterina, albanesa, és llogada com a dida pel seu propietari, Luppo Sánchez Dahuero, cambrer del duc, a Jaume de Vic, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill d'aquest. El preu del lloguer de l'esclava és de 28 lliures [vid. doc. 142].

AHPB, Joan EIXIMENIS, *Liber vicesimus secundus vendicionum*, 19-VII-1385/24-VII-1386, f. 3v.

134

1385, juliol, 25. Barcelona

Francesca, habitant de Barcelona, filla del difunt Pere Rodó, de la parròquia de Sant Pere de Terrassa, amb el consentiment de Berenguer de Cies, ciutadà de Barcelona, es contracta com a dida amb Constança, esposa de Bernat de Pratarbonès, de la tresoreria del rei, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill d'aquest, Bernardó. Francesca serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 60 lliures, és a dir, 30 lliures per any. Hom li bes-

treurà, el mes de desembre, 15 lliures. Quan li calgui, hom li bestreurà 3 o 4 florins. També s'haurà de bestreure de la seva paga 27 sous cada mes per pagar a la dida que alletí el fill de Francesca. Quan el fill de Francesca sigui desmamat, Constança haurà de proveir-lo d'aliments tan sols fora de casa seva.

AHPB, Jaume de TRILLA, *Manual*, 30-I-1385/12-IX-1385, f. 75v.

135

1385, setembre, 15. Barcelona

Francesca, tàrtara, esposa d'Antoni Grec, aventurer de Girona, reconeix haver rebut de Pere d'Agre, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona, tant pel seu salari de 2 anys i 10 mesos menys 5 dies durant els quals va fer de dida i va alletar el fill d'aquest, com també per les mudes que li havia promès, 11 florins.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual*, 8-II-1385/30-XII-1385, f. 112r.

136

1385, octubre, 25. Barcelona

Abraham Salamó, jueu de Barcelona, reconeix haver rebut de Bonafre, vídua de Bertzelay Caracasa, jueu de Barcelona, 16 sous que són el salari per 15 dies durant els quals la seva esposa, Astruga, va fer de dida en alletar Bonadona, filla de Bonafre, que no pogué alletar-la perquè estava malalta. I això va durar fins que Bonafre va contractar la dida actual de Bonadona.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual*, 8-II/30-XII-1385, f. 128v.

137

1385, novembre, 3. Barcelona

Francesca, filla de Pere de Fàbregues, de la parròquia de Sant Cugat del Vallès, es contracta com a dida, durant dos anys, amb Jaume Fous, mercader, ciutadà de Barcelona, i la seva esposa, Serena. Francesca serà proveïda tan sols d'aliments i rep ara una paga de 20 lliures. En un altre instrument, els esposos Jaume Fous i Serena prometen a Guillem Ubac, ciutadà de Barcelona,

que, durant els dos anys propvinents, Serena alletarà la nena Agnesona, parenta del dit Guillem. Els esposos Fous proveiran d'aliments, durant aquest temps, la dida Francesca. I reconeixen haver rebut de Guillem Ubac 20 lliures.

AHPB, Berenguer ESCUDER, *Manual*, 29-XII-1383/22-XII-1385, f. 94v.

138

1385, novembre, 29. Barcelona

L'esclava Tudora, lactant, de 25 anys, és venuda per la seva propietària, Guillema, vídua de Ramon Rossell, ciutadà de Barcelona, a Jaume de Soldevila, mercader, ciutadà de Barcelona, pel preu de 50 lliures. Guillema es queda el fill de l'esclava Tudora.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual*, 8-II-1385/30-XII-1385, f. 136r.

139

1386, agost, 20. Barcelona

L'esclava Caterina és llogada com a dida pel seu propietari, Pere Banuç, rajoler, ciutadà de Barcelona, a Violant, esposa d'Antoni de Puig, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, llur fill, Nicolau. L'esclava serà proveïda d'aliments i el seu propietari rebrà un lloguer de 22 liures per any.

AHPB, Antoni BELLVER, *Manual*, VII-1386/14-I-1387, f. 10r i cèdula 9bis.

140

1386, setembre, 28. Barcelona

Maria, esposa d'Issach Andali, jueu de Barcelona, es contracta com a dida amb Bonjuha Samuel Bolaix, jueu de Barcelona, per tal d'alletar, durant mig any, la filla d'aquest, Regina. Maria serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 30 sous per mes. En cas d'incompliment del contracte, Maria pagarà una pena de 100 sous.

AHCB, *Arxiu Notarial*, X.4: Pere de PUJOL, *Fragment de manual*, 28-IX-1386/4-I-1387, f. 1r.

141

1387, gener, 24. Barcelona

Boneta, esposa de Mardofay Calvó, jueu bastard de Barcelona, és contractada com a dida per aquest amb Bonjuha Samuel Bolaix, per tal que alletí, durant un any, la seva filla, Regina, que té 5 mesos, a casa de Mardofay i de Boneta, que rebran una paga de 30 sous per mes. Hom els presta un parell de llençols. En cas d'incompliment de contracte per part d'ambdues parts, pagaran 10 lliures [cancel·lació: 3-VIII-1387].

AHPB, Pere de PUJOL, *Manual*, 20-I-1387/17-XII-1388, f. 1v.

142

1387, febrer, 6. Barcelona

Luppo Sánchez Dahuero, cambrer del rei, reconeix rebre de Jaume de Vic, mercader, ciutadà de Barcelona, 28 lliures que són el preu per haver-li llogat com a dida, el dia 19 de gener de 1385, la seva esclava Caterina, albanesa, per tal d'alletar un fill seu durant dos anys [vid. doc. 133].

AHPB, Joan EIXIMENIS, *Manual*, VII-1386/5-VII-1387, f. 92v.

143

1387, febrer, 14. Barcelona

Joia, esposa de Sentou Guebbay, dauer, jueu de Barcelona, és contractada com a dida pel seu marit amb Asquia de Millan, jueu de Barcelona, per tal que alletí, amb mitja llet, durant 4 mesos, la seva filla, Bonadona. L'alletarà a casa de Sentou, però dormirà cada nit a casa d'Asquia de Millan. Joia serà proveïda d'aliments pel seu espòs, Sentou. La paga pel didatge serà de 20 sous per mes. En cas d'incompliment del contracte per ambdues parts, hom pagarà una pena de 100 sous [cancel·lació: 1-III-1387].

AHPB, Pere de PUJOL, *Manual*, 20-I-1387/17-XII-1388, f. 12r.

144

1387, març, 11. Barcelona

Ester, esposa de Salamó Issach, sabater, jueu de Barcelona, és contractada com a dida pel seu marit amb Asquia de Millan, jueu de Barcelona, per tal que alle-

ti, durant 6 mesos, la seva filla, Bonadona. Ester dormirà cada nit a casa de Asquia de Millan i serà proveïda d'aliments pel seu espòs, Salamó, a casa seva, el qual s'abstindrà de tenir relacions sexuals amb ella. La paga pel didatge serà de 26 sous per mes. En cas d'incompliment del contracte per ambdues parts, hom pagarà 100 sous.

AHPB, Pere de PUJOL, *Manual*, 20-I-1387/17-XII-1388, f. 25r.

145

1387, març, 15. Barcelona

Mardofay Calvó, jueu de Barcelona, reconeix rebre de Bonjuha Bolaix, jueu de Barcelona, 54 sous que són el salari de la seva esposa, Boneta, per haver fet de dida en alletar Regina, la filla de Bonjuha.

AHPB, Pere de PUJOL, *Manual*, 23-I-1387/17-XII-1388, f. 29r.

146

1387, maig, 8. Barcelona

L'esclava Margarida, tàrtara, propietat d'Antònia, esposa de Bernat Corró, àlies Ninou, de la parròquia de Sant Julià de Palou, diòcesi de Barcelona, és llogada com a dida per Bernat Corró a Ramon Fivaller, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill d'aquest, Huguet. L'esclava serà proveïda d'aliments i rebrà cada any una muda, dues camises i dos vels. El lloguer serà de 20 lliures per any [vid. doc. 166].

AHPB, Ponç AMORÓS, *Primum manuale*, 3-V-1386/20-XII-1388, f. 72r-v.

147

1387, maig, 8. Barcelona

Bonadona, vídua de David Certon, jueu de Barcelona, reconeix rebre d'Astruch Bonjuha, tutor de na Gojo, filla de Bonadona i de David Certon, difunt, jueu de Barcelona, 37 sous i 6 diners que són el seu salari per haver fet de dida i haver alletat durant 3 mesos la dita Gojo.

AHPB, Pere de PUJOL, *Manual*, 23-I-1387/17-XII-1388, f. 49r.

148

1387, agost, 12. Barcelona

Bonadona, esposa d'Abraham Figueroll, sabater, jueu de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Bionus de Piera, jueu de Barcelona, per tal d'alletar, durant 8 mesos, el nét d'aquest, Jucef, fill d'Abraham Corayef, que hi consenteix, i de la seva esposa, Astruga, filla de Bionus de Piera. Bonadona rebrà una paga de 24 sous per mes per tots els conceptes. Ambdues parts pagaran una pena de 25 lliures en cas d'incompliment de contracte.

AHPB, Pere de PUJOL, *Manual*, 23-I-1387/17-XII-1388, f. 45v.

149

1387, octubre, 8. Barcelona

L'esclava Maria, propietat de Pere sa Calm, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona, és contractada com a dida per l'esposa d'aquest, Sereneta, a Constança, esposa de Joan Forest, jurista, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, llur filla, Violant. L'esclava serà proveïda d'aliments i també de tot allò que s'acostuma a donar a les dides. El lloguer pel didatge és de 22 lliures, que seran pagades a terminis de 5 lliures i mitja cada tres mesos.

AHPB, Arnau PIQUER, *Manual*, 19-XII-1387/14-IV-1388, f. 87r-v.

150

1388, febrer, 28. Barcelona

Els marmessors de Joan de Puig, mercader, ciutadà de Barcelona, reconeixen rebre de Tomàs Sala, mercader, ciutadà de Barcelona, el salari pel lloguer de l'esclava Llúcia, neòfita, ara lliure i alforra, per haver fet de dida i haver allestat, durant un any, finalitzat el dia 14 de febrer, Tomàs, fill de Tomàs de Sala.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium octavum*, 4-I-1388/8-VI-1388, f. 22r.

151

1388, maig, 11. Barcelona

L'esclava Nicolaua, lactant, neòfita, tàrtara, de 22 anys, és venuda pel seu pro-

pietari, Pere Serra, pintor, ciutadà de Barcelona, a Ponç Bonell, mercader, ciutadà de Barcelona, i a la seva esposa, Antígona, durant dos anys i 6 mesos, pel preu de 30 lliures [cancel·lació: 5-IV-1390].

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium octavum*, 4-I-1388/8-VI-1388, f. 75r.

152

1388, maig, 22. Barcelona

Sibil·la, també dita Caterina, esposa de Pere Cortal, agricultor, de Vilafranca del Penedès, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Antoni Bussot, ciutadà de Barcelona, per tal que allesti, durant un any, Antoni, fill d'aquest i de la seva esposa, Isabel. Sibil·la serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 22 lliures per any i les mudes acostumades.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium octavum*, 4-I-1388/8-VI-1388, f. 81r.

153

1388, novembre, 23. Barcelona

L'esclava Magdalena, lactant («cum lacte»), neòfita, tàrtara, de 30 anys, és venuda pel seu propietari, Bernat de Perarnau, mercader, ciutadà de Barcelona, a Francesc Tortós, candeler de cera, ciutadà de Barcelona, pel preu de 52 lliures.

AHPB, Pere de GRANYANA, *Primus liber vendicionum, stabilimentorum et aliarum alienacionum*, 29-I-1388/I-X-1389, f. 94v.

154

1389, abril, 12. Barcelona

Gueraulona, esposa d'Antoni de Granyena, del lloc de Guimerà, de l'arquebisbat de Tarragona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Margarida, esposa d'Arnau de Prats, mercader, ciutadà de Barcelona, representat per procurador, per tal d'alletar, durant un any, llur filla, Angelina, de 12 mesos. Gueraulona serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 25 lliures, de les quals rep ara 8 lliures i 5 sous [cancel·lació: 2-V-1390].

AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 25-VIII-1388/15-IV-1389, f. 96r-v.

155

1389, maig, 25. Barcelona

Francesca, filla de Tomàs d'Olla i de la seva esposa, Anna, de la vila de Palma de Solç, illa de Sardenya, reconeix rebre de Jaume de Vic, mercader, ciutadà de Barcelona, 12 lliures que són el salari per haver fet de dida durant un any.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium undecimum*, 31-III-1389/17-VII-1389, f. 37r.

156

1389, juny, 4. Barcelona

L'esclava Astàsia, neòfita, tàrtara, és llogada com a dida pel seu propietari, Ramon Oliver, mercader, ciutadà de Barcelona, a Antoni Raboster, canviador, ciutadà de Barcelona, per tal que alletí, durant dos anys, el fill d'aquest, Franciscó. L'esclava serà proveïda d'aliments i rebrà una muda, com és costum a Barcelona. El salari pel didatge de l'esclava és de 46 lliures, a raó de 23 lliures per any.

AHPB, Arnau LLEDÓ, *Manuale sextum*, 8-XII-1388/20-IX-1389, f. 58r-v.

157

1389, juliol, 2. Barcelona

Constança, esposa de Ramon Serra, agricultor, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Constança, vídua d'Arnau de Salavert, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar a casa seva, durant un any, Antoni, fill dels dits Constança i Arnau, de dos mesos. La dida rebrà una paga de 16 lliures per any.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 17-IV-1389/29-X-1389, f. 37v-28r.

158

1389, juliol, 28. Barcelona

Jaumeta, filla del difunt Francesc Mateu, carnisser, ciutadà de Girona, reconeix rebre de Guillem Santpol, carnisser, ciutadà de Barcelona, 26 lliures que són

el salari d'un any per haver fet de dida i haver alletat Margarida, filla del dit Guillem Santpol. El salari és donat a Francesc Sorbera, espòs de Jacmeta.

AHPB, Arnau LLEDÓ, *Manuale sextum*, 8-XII-1388/20-IX-1389, f. 74r.

159

1389, agost, 12. Barcelona

L'esclava Coloma, lactant («cum lacte»), tàrtara, de 18 anys, és venuda per la seva propietària, Francesca, esposa de Pere de Terrassa, apotecari, ciutadà de Barcelona, a Jaume Marquet, ciutadà de Barcelona, pel preu de 60 lliures.

AHPB, Pere de GRANYANA, *Primus liber vendicionum, stabilimentorum et aliarum alienacionum*, 24-I-1388/1-X-1389, f. 186v-187r.

AHPB, Pere de GRANYANA, *Manuale tercium*, 11-XII-1388/24-XII-1389, f. 65v.

160

1389, agost, 20. Barcelona

Astruga, esposa de David Faym, jueu, es contracta com a dida amb Bonjuha Bolaix, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un mes, el fill d'aquest, Samuel Bonjuha Bolaix. Astruga rebrà una paga de 33 sous, de les quals rep ara 22 sous.

AHPB, Pere de PUJOL, *Manual*, 11-V-1389/20-I-1390, f. 48v.

161

1389, agost, 31. Barcelona

Elisenda, de 20 anys, esposa d'Antoni Soler, del castell de Bordell, diòcesi de Vic, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Pere Ferrer, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, l'infant que ha de néixer de la seva esposa, Angelina, filla del difunt Jaume Cever. Elisenda serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 50 lliures, a raó de 25 lliures per any. Si l'infant morís, Elisenda podrà rescindir el contracte i no haurà de tornar res del que hom li haurà bestret.

AHPB, Arnau LLEDÓ, *Manuale sextum*, 8-XII-1388/20-IX-1389, f. 84r-v.

162

1389, setembre, 15. Barcelona

L'esposa de Mossé Debitòria, jueu de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Bonjuha Bolaix, jueu de Barcelona, i la seva esposa, Bonadona, per tal d'alletar, durant dos mesos i mig, llur fill, Samuel Bonjuha, durant la nit a casa seva i durant el dia a casa dels pares de l'infant. El salari pel didatge és de 9 florins.

AHPB, Pere de PUJOL, *Manual*, 11-V-1389/20-I-1390, f. 57r.

163

1389, novembre, 10. Barcelona

Bonadona i el seu espòs, Ahim Catzet, jueus, oriünds de Balaguer, habitants ara de Barcelona, contracten amb Vidal Ferrer, jueu de Barcelona, per tal que Bonadona faci de dida i allesti Bonosam, filla del dit Vidal Ferrer. Bonadona serà proveïda d'aliments. El salari pel didatge serà de 15 sous per mes.

ACB, Nicolau de FÀBREGA, *Manual*, 3-VIII-1389/17-XI-1390, f. 28v [v. 156].

164

1389, desembre, 29. Barcelona

Margarida, esposa de Berenguer Ferrer, del castell de Foixà, diòcesi de Girona, reconeix rebre de Bernat de Jonqueró, secretari del rei, 13 lliures que són part del salari per haver fet de dida i haver allestat la filla d'aquest, Joaneta, fins al proppassat dia 15 de setembre.

AHPB, Antoni COSCÓ, *Capibrevium*, 15-XI-1385/15-IV-1395, f. 110v.

165

1390, març, 19. Barcelona

Bernat Paçoles promet a Guillem Tomàs, fuster, que la seva esposa, Maria, farà de dida i allestarà, durant tot el mes d'abril, prorrogable, l'esclau Jordi, fill del dit Guillem Tomàs, el qual havia venut el dit esclau Jordi al dit Bernat Paçoles per 11 lliures. Guillem Tomàs pagarà 20 sous per mes.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 30-X-1389/3-VI-1390, f. 65v.

166

1390, maig, 22. Sant Julià de Palou

Bernat Corró, àlies Ninou, i la seva esposa, Antònia, de la parròquia de Sant Julià de Palou, reconeixen rebre del seu procurador 27 lliures i 10 sous que són el preu de la venda temporal per 6 anys de la seva esclava Margarida, tàrtara, venda feta a Guillem Ermengol, cotoner, ciutadà de Barcelona. Reben també les quantitats pagades per raó del didatge de la dita esclava per dos anys a la ciutat de Barcelona. Bernat Corró i la seva esposa, Antònia, signen instrument d'alforria a la dita esclava, que tindrà efecte en finalitzar la venda temporal [vid. doc. 146].

AHPB, Berenguer ERMENGOL, *Manual*, 19-I-1390/23-IX-1390, f. 92r-3r.

167

1390, setembre, 9. Barcelona

Eulàlia, esposa d'Arnau Soler, de la parròquia de Sant Sadurní de sa Roca [La Roca del Vallès], diòcesi de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Berenguer Sesdeus, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'al·letar durant dos anys la filla d'aquest, Jaumeta.

AHPB, Arnau PIQUER, *Manual*, 13-VIII-1390/12-X-1391, f. 13v-14r.

168

1390, octubre, 20. Barcelona

Jaumeta, esposa de Guillem Gombau, teixidor de draps de lli, del castell de Ceret de Vallespir, comtat del Rosselló, ara habitant de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Burguet de Sarrià, jurista, ciutadà de Barcelona, des del dia en què Anna, esposa de Burguet de Sarrià, parirà fins a dos anys. Jaumeta serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 22 lliures per any: cada tres mesos, 10 florins d'or d'Aragó. Rebrà també 10 mudes.

AHPB, Jaume de TRILLA, *Undecimum manuale*, 12-X-1390/26-I-1392, f. 3r-v.

169

1391, abril, 1. Barcelona

L'esclava Esteva, lactant, neòfita, tàrtara, és llogada com a dida pel seu propie-

tari, Pere Ferrer, ciutadà de Barcelona, a Bernat de Montjuïc, ciutadà de Barcelona, per tal que alletí, durant mig any prorrogable, la filla d'aquest, Joaneta. L'esclava serà proveïda d'aliments. El sou o salari serà de 8 lliures: 7 lliures i 3 sous, ara, i a la fi del mig any, 17 sous.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 14-XII-1390/5-VI-1391, f. 59r.

170

1391, maig, 24. Barcelona

Sança, esposa de Pere Tor, paraire de draps de llana, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, reconeix rebre del tutor de Romió Llull, fill i hereu universal de Joan Llull, ciutadà de Barcelona, 29 lliures, 12 sous i 6 diners que són la paga per haver fet de dida i haver alletat, durant un any i un mes i 5 dies, Pericó Llull, fill del dit Joan Llull, a raó de 27 lliures per any. El didatge va finalitzar el dia 21 de maig.

AHPB, Jaume de TRILLA, *Undecimum manuale*, 12-X-1390/26-I-1392, f. 87v.

AHPB, Jaume de TRILLA, *Liber negociorum Raymundi de Valle, tutoris testamentarii filiorum Iohannis Lulli, civis Barchinone*, 22-XII-1390/22-VI-1394, f. 14r-v.

171

1391, juny, 2. Barcelona

Alamanda, vídua de Pere Viader, agricultor, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre del tutor de Romió Llull, fill i hereu universal de Joan Llull, ciutadà de Barcelona, 69 sous que són la paga per haver alletat Bernardó Llull, difunt, fill de Romeu Llull, aquest germà del difunt Joan Llull.

AHPB, Jaume de TRILLA, *Liber negociorum Raymundi de Valle, tutoris testamentarii filiorum Iohannis Lulli, civis Barchinone*, 22-XII-1390/22-VI-1394, f. 14v.

172

1391, juliol, 7. Barcelona

Maria, de 18 anys, filla de Gonzalvo de Triacastela, del lloc de Triacastela [província de Lugo], regne de Castella, es contracta com a dida amb Guillem de Fonollet, mercader, ciutadà de Barcelona, i amb Isabel, vídua d'Hug de Montagut, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, Joa-

net, fill d'Isabel, que té 6 mesos. Maria es compromet a viure amb Isabel a la ciutat de Barcelona, al regne de València i als dominis del rei d'Aragó. Maria rebrà una paga de 40 lliures: 20 lliures per any, i també una muda, una camisa i un vel. En el cas que el fill de la dida Maria, que té tres mesos d'edat, manqués de llet i no pogués trobar una dida, o bé pogués contreure matrimoni, Maria podrà rescindir el contracte amb el consentiment de Duran de Cruells, llicenciat en medicina, i de Pere Guillem Jofre, canonge de la Seu de Barcelona. En tot cas, la paga sencera o prorrata s'haurà de donar al dit Duran de Cruells.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 7-VI-1391/2-I-1392, f. 18v-19r.

173

1391, setembre, 15. Barcelona

Agnès, vídua de Joan Llull, ciutadà de Barcelona, paga 20 sous a la dida que va alletar durant un mes Joan, fill d'Eulàlia, esclava de Romió Llull, fill i hereu universal de Joan Llull, dida aquesta de Pericó Llull, germà del dit Romió. Paga també 61 sous i 5 diners a una altra dida que va alletar, durant 2 mesos i mig, el dit Pericó.

AHPB, Jaume de TRILLA, *Liber negociorum Raymundi de Valle, tutoris testamentarii filiorum Iohannis Lulli, civis Barchinone*, 22-XII-1390/22-VI-1394, f. 22r.

174

1392, febrer, 22. Barcelona

Ramon sa Vall, ciutadà de Barcelona, que ha contractat com a dida Clara, esposa de Miquel Esteve, porter del rei, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment d'aquest, promet a Francesc de Serraclara, mercader, ciutadà de Barcelona, que tan aviat com finalitzi el contracte de didatge de Clara, li donarà el salari que pertoca a aquesta des d'avui fins a la fi del contracte.

AHPB, Arnau PIQUER, *Manual*, 16-X-1391/24-XII-1392, f. 48r.

175

1392, maig, 21. Barcelona

Instrument referent al contracte de didatge de l'esclava Caterina, tàrtara, pel seu

propietari, Ramon d'Horta, mercader, ciutadà de Barcelona, a Guillem de Quer, mercader, ciutadà de Barcelona.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manuale quintum*, 14-XII-1391/19-VII-1392, f. 72r.

176

1392, juliol, 10. Barcelona

L'esclava Tudora, lactant, búlgara, de 26 anys, i la seva filla, Margarida, de 2 mesos, són venudes per llur propietari, Guillem Bofill, mercader, ciutadà de Barcelona, a Pere de Vytubri, mercader, ciutadà de Barcelona, pel preu de 55 lliures, mitjançant Francesc Oliver, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Arnau PIQUER, *Manual*, 16-X-1391/24-XII-1392, f. 108v.

177

1392, juliol, 16. Barcelona

L'esclava Antònia, lactant, neòfita, circassiana, de 25 anys, i el seu fill, Joan, de 15 dies, són venuts per llur propietària, Jaumeta, esposa de Miquel Rohís, mariner, ciutadà de Barcelona, a Joan Clapers, mercader, ciutadà de Barcelona, pel preu de 51 lliures, mitjançant Bernat Vendrell, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Bernat NADAL, *Llibre*, 25-III-1392/16-VII-1392, f. 211r-v.

178

1292, agost, 26. Barcelona

Ramon Moyó, del lloc de Rofi, diòcesi de Girona, i la seva esposa, Margarida, reconeixen rebre de Bartomeu Sirvent, protonotari del rei, ciutadà de Barcelona, 27 lliures i 10 sous que són el salari de dida de Margarida per haver alletat, durant 2 anys i mig, Bartomeu, fill de Bartomeu Sirvent, a raó de 15 lliures per any. També reconeixen haver rebut les mudes, vels i altres robes promeses.

AHPB, Bernat NADAL, *Decimum manuale*, 11-VII-1392/23-I-1393, f. 27r.

179

1392, setembre, 14. Barcelona

Erina, que es troba «in statu libero», que fou esclava del difunt Jaume d'en Aulà, peller, ciutadà de Barcelona, amb el qual es troba en talla, esposa de Miquel Coc, esclau del monestir de Santa Caterina, reconeix rebre dels marmessors de Saurina, vídua de Pere Juliol, 29 sous per haver fet de dida i haver alletat, durant un mes i mig, un fill espuri de Maria, esclava de la dita Saurina.

AHPB, Joan EIXIMENIS, *Manual*, 27-VII-1391/24-IX-1393, f. 70v.

180

1392, desembre, 2. Barcelona

Caterina, esposa de Ramon sa Vall, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Antoni Serra, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill d'aquest. Caterina serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 46 lliures, a raó de 23 lliures per any. En cas d'incompliment del contracte, pagarà una pena de 100 lliures.

AHPB, Bernat NADAL, *Decimum manuale*, 11-VII-1392/23-I-1393, f. 79r.

181

1392, desembre, 3. Barcelona

Magdalena, dida de Berengaró Bertran, donzell, fill del difunt Berenguer Bertran, cavaller, reconeix rebre de Pere Bertran, ciutadà de Barcelona, tutor del dit Berengaró, 55 lliures per haver alletat el dit Berengaró.

AHPB, Ponç AMORÓS, *Quartus liber comunis*, 18-XII-1391/13-VII-1392, f. 150r.

182

1393, maig, 10. Barcelona

Margarida, lliure i alforra, neòfita, tàrtara, qua havia estat esclava del difunt Francesc Agustí, mercader, ciutadà de Barcelona, es contracta com a dida amb Ramon Rodó, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, Gaspar, fill d'aquest i de la seva esposa, Miqueleta. Margarida serà

proveïda d'aliments, vestit i calçat i rebrà una paga de 110 sous per tot el temps.

AHPB, Bernat NADAL, *Secundus liber anni a nativitate Domini MCCCXC ter-cii*, 10-V-1393/15-VII-1393, f. 11v-12r.

AHPB, Bernat NADAL, *Undecimum manuale*, 23-I-1393/4-VII-1393, f. 73r.

183

1393, juny, 2. Barcelona

Antònia, esposa de Pere Nicolau, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Joan de Vallseca, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona, 24 lliures i 4 sous que són part de la paga de 25 lliures per haver fet de dida i haver alletat, durant un any, Agnesona, filla de Joan de Vallseca.

AHPB, Joan EIXIMENIS, *Manual*, 27-VII-1391/24-IX-1393, f. 126v.

184

1393, juny, 10. Barcelona

Francesca, esposa de Pere Ballas, de la vila de Torroella de Montgrí, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Francesc de Trilla, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, Umbert de Trilla, fill d'aquest i de la seva esposa, Clareta. Francesca serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 20 lliures i també 4 canes de drap de lli, dos vels, que valguin un florí d'or, i una muda que valgui 20 sous.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium vice-simum tercium*, 2-VI-1393/4-X-1393, f. 8v.

185

1393, juliol, 11. Barcelona

L'esclava Joana, lactant, circassiana, de 25 anys, és venuda pel seu propietari, Jaume Hospital, argenter, ciutadà de Barcelona, a Antoni Buçot, ciutadà de Barcelona, pel preu de 54 lliures.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium vice-simum tercium*, 2-VI-1393/4-X-1393, f. 30 v.

186

1393, juliol, 26. Barcelona

L'esclava Margarida, lactant, tàrtara, de 35 anys, és venuda pel seu propietari, Guillem Folch, de la vila de Martorell, a Francesc Oliver, ciutadà de Barcelona, durant tres anys, pel preu de 55 lliures: el primer any, 25 lliures, i els altres dos, 15 lliures.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium vice-simum tercium*, 2-VI-1393/4-X-1393, f. 41r-v.

187

1393, juliol, 27. Barcelona

L'esclava Maria, lactant, neòfita, tàrtara, de 35 anys, i el seu fill Pericó, neòfit, de 4 mesos, són venuts per llur propietari, Guillem Calvet, mercader, ciutadà de Manresa, a Pere Gibert, corredor de felpa, ciutadà de Barcelona, pel preu de 40 lliures, mitjançant Pere Romeu, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium vice-simum tercium*, 2-VI-1393/4-X-1393, f. 43r.

188

1393, agost, 16. Barcelona

L'esclava Llorença, neòfita, russa, és llogada com a dida pel seu propietari, Pere Llobet, ciutadà de Barcelona, a Joan Climent, de la tresoreria del rei, ciutadà de Barcelona, per tal que alletí, durant un any prorrogable, el fill d'aquest, Joanet, tant a la ciutat de Barcelona com a València o en un altre indret. Llorença serà proveïda d'aliments i hom pagarà un salari de 19 lliures per any per tots els conceptes.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium vice-simum tercium*, 2-VI-1393/4-X-1393, f. 58v-59r.

189

1393, setembre, 12. Barcelona

L'esclava Margarida, lactant, de 30 anys, és venuda pel seu propietari, Andreu

Figuera, notari, ciutadà de Barcelona, a Pere Vicenç, ciutadà de Barcelona, pel preu de 68 lliures.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium vice-simum tertium*, 2-VI-1393/4-X-1393, f. 78r.

190

1393. Barcelona

L'esclava Margarida, lactant, neòfita, tàrtara, de 35 anys, és venuda pel seu propietari, Parrot Plahença, sabater reial, ciutadà de Barcelona, a Joan Jalbert, beiner, ciutadà de Barcelona, pel preu de 44 liures i 10 sous, mitjançant Bernat Vendrell, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium vice-simum tertium*, 2-VI-1393/4-X-1393, f. 89v.

191

1393, novembre, 18. Barcelona

Una esclava lactant, de 22 anys, és venuda pel seu propietari, Bernat Cabirol, mercader, ciutadà de Barcelona, a Francesc Planes, candeler de cera, ciutadà de Barcelona, pel preu de 46 lliures.

AHPB, Pere FOLGUERES (menor), *Manual*, 13-XI-1393/17-IX-1394, f. 3v.

192

1393, desembre, 2. Barcelona

L'esclava Margarida, lactant («cum lacte»), batejada, de 22 anys, i el seu fill Joanet, de 2 mesos, són venuts per la seva propietària, Francesca, esposa de Simó de Puig, ciutadà de Barcelona, a Constança, vídua de Francesc de Casals, barber de Barcelona, pel preu de 65 lliures.

AHPBA, Pere VIVES, *Manual*, 3-XII-1392/14-I-1395, f. 69v.

193

1394, febrer, 18. Barcelona

Maria, esposa de Berenguer d'Aguilar, de la parròquia de Santa Maria de Caldes

de Montbui, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Francesca, esposa de Berenguer des Lor, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any prorrogable, la filla d'aquesta, Margarida, de 10 mesos. Maria serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 20 lliures per any.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 20-XI-1393/3-VI-1394, f. 42v-43r.

194

1394, març, 10. Barcelona

L'esclava Maria, lactant, neòfita, tàrtara, de 21 anys, és venuda pel seu propietari, Berenguer de Sorrech, mercader, habitant de la vila de Ripoll, a Pascasi Sabater, corredor de peia, ciutadà de Barcelona, pel preu de 40 lliures, mitjançant Guillem Carner, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 20-XI-1393/3-VI-1394, f. 52r-53v.

195

1394, març, 12. Barcelona

L'esclaveta Eulàlia, de 15 dies d'edat, filla de l'esclava Caterina, ambdues propietat d'Elisenda, vídua de Bernat Codina, de la vila de Sant Cugat del Vallès, és donada per aquesta a Antònia, vídua de Nicolau Coli, caularer, ciutadà de Barcelona, per tal que la nodreixi o alimenti i l'esclaveta la serveixi mentre visqui [vid. doc. 196].

AHPB, Jaume VIDAL, *Manual*, 4-I-1394/X-1397, f. 3r-v.

196

1394, març, 12. Barcelona

L'esclaveta Eulàlia, de 15 dies d'edat, filla de l'esclava Caterina, esclava d'Elisenda, vídua de Bernat Codina, de la vila de Sant Cugat del Vallès, és donada per la seva propietària, Antònia, vídua de Nicolau Coli, caularer, ciutadà de Barcelona, a Jacmeta, conversa, esposa de Joan Elies, convers de Barcelona, perquè la nodreixi o alimenti i l'esclaveta la serveixi mentre visqui [vid. doc. 195].

AHPB, Jaume VIDAL, *Manual*, 4-I-1394/X-1397, f. 3v.

197

1394, abril, 28. Barcelona

Pere Morral, mariner, ciutadà de Barcelona, nomena procurador seu Berenguer Gavet, causídic, ciutadà de Barcelona, perquè reclami d'Antònia, vídua d'en Roure, dita també na Janovesa, un fill del dit Pere Morral i de la seva esposa, Marina, de nom Pericó, de 2 anys i mig, que havia estat encomanat a la dita Antònia perquè fos alletat per aquesta.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 20-XI-1393/3-VI-1394, f. 75v.

198

1394, juny, 10. Barcelona

L'esclava Maria, lactant, neòfita, tàrtara, de 20 anys, és venuda pel seu propietari, Girardo de Doni, patró de nau, ciutadà de Barcelona, a Parrot de Plahença, sabater reial, ciutadà de Barcelona, pel preu de 53 lliures.

AHPB, Joan NADAL, *Liber notularum instrumentorum quadragesimus sextus*, 26-V-1394/13-VII-1394, f. 37v.

199

1394, juny, 12. Barcelona

L'esclava Caterina, lactant («cum lacte»), cristiana, tàrtara, de 35 anys, i el seu fill, Jordi, de 2 mesos, són venuts per llur propietari, Jaume des Vall, mercader, ciutadà de Barcelona, a Ramon des Pla, ciutadà de Barcelona, fill del difunt Francesc des Pla, ciutadà de Barcelona, pel preu de 35 lliures, mitjançant Bernat Vendrell, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Pere BRUGUERA, *Capibrevium*, 16-V-1394/9-XII-1394, f. 29r.

200

1394, juliol, 15. Barcelona

Constança, esposa de Joan Portell, teixidor de draps de lli, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Angelina, esposa de Joan Terró, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, el fill d'aquest, Melcior. Constança rebrà una paga de 18 lliures, a raó de

30 sous per mes, del pare d'Angelina, Andreu Figuera, notari, ciutadà de Barcelona [vid. doc. 266].

AHPB, Pere de FOLGUERES (menor), *Manual, 13-XI-1393/15-IX-1394*, f. 59v-60r.

201

1394, agost, 28. Barcelona

L'esclava Anna, lactant, tàrtara, de 20 anys, és contractada com a dida per la seva propietària, Gràcia, esposa de Pere Moliner, escrivà de la porció de la reina, a Ramonet de Màrgens, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, la filla d'aquest, Constança. L'esclava serà proveïda d'aliments i rebrà un cot de llana nou. Hom pagarà un salari de 17 lliures.

AHPB, Pere GRANYANA, *Manual, 12-VIII-1394/24-XII-1395*, f. 12r.

202

1394, novembre, 14. Barcelona

Eulàlia, esposa de Guillem Cristià, blanquer, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre 57 lliures, 4 sous i 6 diners per haver fet de dida i haver alletat, durant 4 anys i més de 10 mesos, la nena Maria, filla del difunt Antoni Truy, brodadador, ciutadà de Barcelona, i de Joaneta, ara esposa de Pascasi de Peralta, fuster, ciutadà de Barcelona, i filla de Pere Valls, carnisser, ciutadà de Barcelona.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual, 14-XI-1394/9-V-1395*, f. 2r.

203

1394, novembre, 27. Barcelona

L'esclava Maria, lactant, neòfita, búlgara, de 25 anys, és venuda pel seu propietari, Llorenç Luquès, mercader, ciutadà de Barcelona, a Joan Clapers, mercader, ciutadà de Barcelona, pel preu de 56 lliures.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium vicissimum septimum, 5-XI-1394/20-III-1395*, f. 19r.

204

1395, gener, 18. Barcelona

Venda d'una esclava lactant, de 28 anys, i del seu fill, Melxiach, de 7 anys, per llur propietari Guillem Bosch, torner, ciutadà de Barcelona, a Joan Roca, apotecari, ciutadà de Barcelona, pel preu de 65 lliures.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium vicissimum septimum*, 5-XI-1394/20-III-1395, f. 52r.

205

1395, juny, 21. Barcelona

Llúcia, esposa d'Antoni Costa, agricultor, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre d'Antoni Borraç, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona, tutor d'Antoniet, Franciscó i Tomaset, fills del difunt Guillem Raedor, argenter, ciutadà de Barcelona, 46 sous que són la paga per dos mesos en què ha d'alletar el nen Tomàs o Tomaset.

ACB, Berenguer ESCUDER, *Manual*, 7-I-1395/24-XII-1395, s. n. [v. 262].

206

1395, juny, 28. Barcelona

L'esclava Maria, lactant, albanesa, que havia estat venuda, el dia 19 de juny prop passat per 7 anys, per Joan sa Badia, ciutadà de Barcelona, a Elionor, vídua de Francesc de Casesnoves, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar el nét d'aquesta i fill de Pere de Costabella, fill aquest d'Elionor, és tornada, perquè el preu no va ser pagat.

AHPB, Pere FOLGUERES (menor), *Manual*, 27-IV-1395/9-XII-1395, f. 14v.

207

1395, juliol, 1. Barcelona

L'esclava Margarida, lactant, neòfita, tàrtara, de 25 anys, i la seva filla, Constança, d'un mes, són venudes pel seu propietari, Perpinyà Esteve, mercader, ciutadà de Barcelona, a Gaubert de la Geltrú, ciutadà de Barcelona, pel preu

de 70 lliures, mitjançant Bernat Rovellats, corredor públic de Barcelona [vid. doc. 218].

AHPB, Arnau LLEDÓ, *Manual*, 6-V-1394/13-X-1400, f. 49v-50v.

208

1395, juliol, 5. Barcelona

L'esclava Caterina, lactant («cum lacte»), tàrtara, és venuda pel seu propietari, Guillem Martí, moler, ciutadà de Barcelona, a Guillem de Busquets, de l'ofici del mestre racional del rei, pel preu de 73 lliures.

ACB, Gabriel CANYELLES, *Plec de documentació diversa, 1394-1399*, s. n. [v. 369].

209

1395, juliol, 17. Barcelona

L'esclava Maria, lactant («cum lacte»), és llogada com a dida pel seu propietari, Pere de Torremalús, mercader, ciutadà de Barcelona, a Gabriel Ferrer, bataner de fulles d'or, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any i més si el nen ho vol, el fill d'aquest, Jaumet. Maria serà proveïda d'aliments. Hom pagarà un lloguer de 16 lliures per any.

AHPB, Pere GRANYANA, *Manual*, 12-VIII-1394/24-XII-1395, f. 70r.

210

1395, agost, 23. Barcelona

Elisenda, esposa de Pere Asbert, del territori del castell de Subirats, reconeix rebre d'Eulàlia, vídua de Berenguer Maresa, de la tresoreria del rei, ciutadà de Barcelona, 22 lliures per haver fet de dida i haver alletat el fill d'aquesta, Franciscó.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Liber comunis*, 4-IV-1394/31-VIII-1395, f. 181v.

211

1395, novembre, 13. Barcelona

L'esclava Caterina, circassiana, de 22 anys, és venuda per 4 anys pel seu propie-

tari, Ramon Aragonès, mercader, veí de Tortosa, a Francesc Planes, candeler de cera, ciutadà de Barcelona, per tal que alleti un fill d'aquest, pel preu de 30 lliures, mitjançant Guillem Carner, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Pere FOLGUERES (menor), *Manual*, 27-IV-1395/9-XII-1395, f. 44v-45r

212

1396, gener, 19. Barcelona

L'esclava Margarida, lactant, batejada, russa, de 30 anys, és venuda per la seva propietària, Caterina, esposa de Pere Torre, ciutadà de Barcelona, a Pere de Bretons, de la casa del rei, ciutadà de Barcelona, pel preu de 60 lliures.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manuale septimum*, 23-V-1394/13-V-1396, f. 101r-102r.

213

1396, febrer, 6. Barcelona

Bartomeua, oriünda de Castelló d'Empúries, es contracta com a dida amb Francesc de Busquets, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, una filla d'aquest. Bartomeua serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 17 lliures i també una muda, dues camises i dos vels.

AHPB, Joan EIXIMENIS, *Manual*, 13-X-1395/22-III-1398, f. 28v.

214

1396, febrer, 17. Barcelona

Francesca, esposa de Jaume Tomàs, agricultor, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Berenguer Ermengol, notari, ciutadà de Barcelona, 8 lliures i 16 sous, en dos pagaments, que són part del sou de 16 lliures i 10 sous per fer de dida i alletar, durant un any, que acaba el proper dia 26, el fill d'aquest, Pere Guillem. També reconeix rebre, en diversos pagaments, 9 florins.

AHPB, Pere de FOLGUERES (menor), *Manual*, 14-XII-1395/27-IV-1396, f. 22r.

215

1396, febrer, 23. Barcelona

L'esclava Caterina, lactant, neòfita, russa, de 25 anys, és venuda pel seu propietari, Bartomeu Mir, mercader, ciutadà de Barcelona, a Berenguer Pasqual, mercader, ciutadà de Barcelona, pel preu de 44 lliures.

AHPB, Arnau LLEDÓ, *Manuale undecimum comune*, 19-VII-1395/2-VIII-1396, f. 90r.

216

1396, març, 15. Barcelona

L'esclava Llúcia, lactant, neòfita, turca, de 20 anys, i el seu fill d'un dia, no batejat i sense nom, són venuts pel seu propietari, Vicenç Pasqual, mercader, ciutadà de Barcelona, a Berenguer Solsona, jurista de Tarragona, pel preu de 80 lliures.

AHPB, Bernat NADAL, *Decimum septimum manuale*, 13-XI-1395/12-IV-1396, f. 79v.

217

1396, juliol, 8. Barcelona

Gabriela, esposa de Bartomeu Pera, ciutadà de Barcelona, rector o administrador de l'hospital de la ciutat de Barcelona, atorga testament i llega 20 sous a Maria, esposa de Pere Lloret, pescador, que actualment fa de dida i alleta el seu fill, Jaumet.

AHPB, Bernat NADAL, *Llibre de testaments*, 1393-1410, f. 29v.

218

1396, juliol, 13. Barcelona

L'esclava Cali, lactant, neòfita, albanesa, és venuda, per tres anys, per la seva propietària, Cília, vídua de Bernat de Puig-genesós, jurista, ciutadà de Barcelona, a Gaubert de la Geltrú, ciutadà de Barcelona, pel preu de 40 lliures [vid. doc. 207].

AHPB, Arnau LLEDÓ, *Manual*, 6-V-1394/13-X-1400, f. 56v-57v.

219

1396, setembre, 15. Barcelona

L'esclava Caterina, tàrtara, de 26 anys, és llogada com a dida pel seu propietari, Guillem Oliver, mercader, ciutadà de Barcelona, a Joan Perallada, notari, ciutadà de Barcelona, per tal que alletí, durant dos anys, el fill d'aquest. Caterina serà proveïda d'aliments i vestit. Hom pagarà un lloguer de 31 lliures i 10 sous: 16 lliures i 10 sous, ara, i a la fi, 15 lliures [cancel·lació: 15-IV-1399; vid. doc. 248].

AHPB, Joan EIXIMENIS, *Manuale*, 13-X-1395/22-III-1398, f. 88r.

220

1396, setembre, 25. Barcelona

L'esclava Llúcia, neòfita, tàrtara, és llogada com a dida pel seu propietari, Gabriel Amigó, mercader, ciutadà de Barcelona, a Sança, esposa de Jaume de Vic, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal que alletí, durant un any, la filla d'aquest, Bartomeua. Llúcia serà proveïda d'aliments i rebrà una camisa i un vel. Hom pagarà un lloguer de 18 lliures.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 23-IV-1396/29-IX-1396, f. 86r.

221

1396, desembre, 2. Barcelona

Eulàlia, mitjançant el seu espòs, Francesc Tries, del terme del castell de Sentmenat, rep d'Antoni des Noguers, mercader, ciutadà de Barcelona, tutor dels fills del difunt Guillem Company, hostaler del castell de Montcada, 6 lliures i 10 sous que són el sou de mig any per haver fet de dida i haver alletat Picoy (Pericó), fill del dit Guillem Company. El contracte s'havia signat per un any a raó de 13 lliures. El pagament es fa per manament judicial.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual de cartes de pagament de la tutoria de Pericó i Eulàlia, fills de Guillem Company, hostaler de Montcada*, 15-X-1396/29-X-1398, f. 1v.

222

1397, febrer, 7. Barcelona

L'esclava Magdalena, lactant, tàrtara, de 30 anys, és venuda pel seu propietari, Guillem Pere sa Rovira, mercader, ciutadà de Barcelona, a Ramon Canet, mercader, ciutadà de Barcelona, pel preu de 59 lliures, mitjançant Bernat Vendrell, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Pere de GRANYANA, *Octavus liber vendicionum, stabilimentorum et aliarum alienacionum, 1-II-1397/31-VII-1398, f. s. n.*

223

1397, febrer, 14. Barcelona

Francesca, mitjançant el seu espòs, Andreu Tenes, agricultor, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre d'Antoni des Noguers, mercader, ciutadà de Barcelona, tutor de Pere o Pericó i Eulàlia, fills del difunt Guillem Company, hostaler de Montcada, 44 sous per haver fet de dida i haver alletat, durant els dos mesos propassats de desembre i gener, el dit Pericó, a raó de 22 sous per mes. Rep també un sou i 8 diners per dos quartons d'oli cremat per a ús del dit nen. El pagament es fa per manament judicial.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual de cartes de pagament de la tutoria de Pericó i Eulàlia, fills de Guillem Company, hostaler de Montcada, 15-X-1396/29-X-1398, f. 2v.*

224

1397, abril, 9. Barcelona

Francesca, mitjançant el seu espòs, Andreu Tenes, agricultor, ciutadà de Barcelona, abans de la parròquia de Sant Sadurní de la Roca, rep d'Antoni des Noguers, tutor de Pere o Pericó i Eulàlia, fills del difunt Guillem Company, hostaler de Montcada, 51 sous, per haver alletat el dit Pericó durant els mesos de febrer, març i 9 dies del present mes d'abril. Rep també un sou i 8 diners per l'oli cremat per al dit nen.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual de cartes de pagament de la tutoria de Pericó i Eulàlia, fills de Guillem Company, hostaler de Montcada, 15-X-1396/29-X-1398, f. 3r.*

225

1397, abril, 25. Barcelona

L'esclau Pericó, d'un mes, fill d'una esclava lactant, és donat pel seu propietari, Aimó Dalmau, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona, a Pere Serra, de la parròquia de Sant Feliu del terme de Sant Cugat del Vallès. La donació es fa perquè no danyi la feina de dida de la mare, que allesta una filla d'Aimó Dalmau.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual*, 20-XII-1396/II-IV-1398, f. 97r-v.

226

1397, maig, 16. Barcelona

Caterina, esposa de Joan Clota, teixidor de draps de lli, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Ramon sa Rovira, ciutadà de Barcelona, 20 florins d'or d'Aragó en nom i per part de Joana, que viu amb el dit Ramon sa Rovira com a dida. Aquesta quantitat la devia Joana a Caterina per haver fet aquesta de dida i haver alletat un fill de Joana.

AHPB, Pere de GRANYANA, *Nonum capibrevium comune*, 16-IX-1396/II-1398, f. 93v.

227

1397, setembre, 15. Barcelona

L'esclava Llúcia, lactant, neòfita, búlgara, de 22 anys, és venuda pel seu propietari, Bernat Sabater, mercader, ciutadà de Barcelona, a Ramon Degà, cirurgià, ciutadà de Barcelona, pel preu de 60 lliures.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual comú XXI*, I-VIII-1397/4-I-1398, f. 28v.

228

1397, octubre, 17. Barcelona

Maria, vídua de Jaume Flaquer, aventurer, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre d'Antoni des Noguers, mercader, ciutadà de Barcelona, tutor de Pere o Pericó i Eulàlia, fills del difunt Guillem Company, hostaler de Montcada, 44 sous per haver nodrit el dit Pericó durant dos mesos, a raó de dos sous per mes.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual de cartes de pagament de la tutoria de*

Pericó i Eulàlia, fills de Guillem Company, hostaler de Montcada, 15-X-1396/29-X-1398, f. 3v.

229

1397, novembre, 20. Barcelona

Maria, vídua de Jaume Flaquer, aventurer, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre, per manament judicial, d'Antoni des Noguers, mercader, ciutadà de Barcelona, tutor de Pere o Pericó i Eulàlia, fills del difunt Guillem Company, hostaler de Montcada, 14 florins que són el salari per haver nodrit el dit Pericó durant 7 mesos, des del passat mes d'abril, a raó de 2 forins per mes. El pagament es fa per manament judicial.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manuale nonum*, 24-V-1397/21-XI-1398, f. 70v.

230

1398, febrer, 18. Barcelona

Maria, vídua de Jaume Flaquer, aventurer, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre d'Antoni des Noguers, mercader, ciutadà de Barcelona, tutor de Pere o Pericó i Eulàlia, fills del difunt Guillem Company, hostaler de Montcada, 6 florins d'or d'Aragó, per haver nodrit el dit Pericó durant tres mesos, des del dia 9 de novembre proppassat fins al 10 de febrer, a raó de dos florins per mes. El pagament es fa per manament judicial

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual de cartes de pagament de la tutoria de Pericó i Eulàlia, fills de Guillem Company, hostaler de Montcada, 15-X-1396/29-X-1398, f. 4r.*

231

1398, març, 29. Barcelona

L'esclava Antònia, lactant («lactabas sive lac habebas»), tàrtara, va ser venuda, el dia 2 d'octubre de 1392, pel seu propietari, Jaume Solà, mercader, ciutadà de Barcelona, a Guillem de Fonollet, mercader, ciutadà de Barcelona, per tres anys. Passats aquests tres anys, si acomplia totes les condicions de comportament del contracte i Guillem de Fonollet, el seu nou propietari temporal, informava de manera favorable, l'esclava Antònia obtindria la llibertat i alforria de Jaume Solà. A instàncies de l'esclava, Guillem de Fonollet confessa i

reconeix ara que Antònia el va servir com a lactant durant els tres anys bé i legalment i que en va quedar molt content del seu servei.

AHPB, ANÒNIM, *Manual*, 29-III-1398/10-IV-1398, f. 6r.

232

1398, abril, 22. Barcelona

Maria, vídua de Jaume Flaquer, aventurer, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre d'Antoni des Noguers, mercader, ciutadà de Barcelona, tutor de Pere o Pericó i Eulàlia, fills del difunt Guillem Company, hostaler de Montcada, 4 florins d'or d'Aragó per haver nodrit el dit Pericó durant dos mesos, des del passat 9 de febrer fins al 9 d'abril, a raó de 2 florins per mes. El pagament es fa per manament judicial.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual de cartes de pagament de la tutoria de Pericó i Eulàlia, fills de Guillem Company, hostaler de Montcada*, 15-X-1396/21-XI-1398, f. 4v.

233

1398, juny, 19. Barcelona

Joan de Casademunt, peller, ciutadà de Barcelona, oriünd de la vila de Besalú, reconeix deure a Guillem Bonet, hostaler, ciutadà de Barcelona, 26 florins d'or d'Aragó que són el sou de l'esposa d'aquest, Caterina, que alletà Joan, fill de Joan de Casademunt, durant diversos anys: fins a Sant Miquel, pagarà cinc florins, i cada any, 5 florins.

AHPB, Joan EIXIMENIS, *Quartum decimum manuale*, 23-III-1398/28-XII-1400, f. 19r.

234

1398, agost, 17. Barcelona

Maria, vídua de Jaume Flaquer, aventurer, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre d'Antoni des Noguers, mercader, ciutadà de Barcelona, tutor de Pere o Pericó i Eulàlia, fills del difunt Guillem Company, hostaler de Montcada, 8 florins per haver fet de dida i haver alletat el dit Pericó durant quatre mesos, a partir del 9 d'abril proppassat, a raó de 2 florins per mes. El pagament es fa per manament judicial.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual de cartes de pagament de la tutoria de*

Pericó i Eulàlia, fills de Guillem Company, hostaler de Montcada, 15-X-1396/29-X-1398, f. 4v.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manuale nonum*, 24-V-1397/21-XI-1398, f. 118v.

235

1398, agost, 28. Barcelona

L'esclava Elena, lactant («cum lacte»), tàrtara, de 27 anys, i la seva filla, Margarida, espúria, d'un mes, són venudes pel seu propietari, Guillem Martina, draper, ciutadà de Barcelona, a Ramon Canet, mercader, ciutadà de Barcelona, pel preu de 55 lliures.

AHPB, Pere de GRANYANA, *Manual de vendes*, 8-VI-1398/16-XII-1398, f. 19v.

236

1398, octubre, 17. Barcelona

L'esclava Caterina, lactant, tàrtara, de 25 anys, i el seu fill, Jaume, de 4 mesos d'edat, són venuts per llur propietari, Pere Salelles, mercader, ciutadà de Barcelona, a Francesc de Vilanova, cavaller, pel preu de 52 lliures i 10 sous.

AHPB, Francesc FUSTER, *Manuale decimum*, 7-XI-1397/10-II-1399, s. n.

237

1398, novembre, 11. Barcelona

Felipa, de la parròquia de Sant Feliu de Monistrol, diòcesi de Vic, es contracta com a dida amb Bernat de Vilagaià, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona, per dos anys.

AHPB, Antoni Coscó, *Secundus liber notularum*, 7-V-1395/10-I-1403, f. 78r.

238

1398, novembre, 14. Barcelona

Caterina, esposa d'Alfonso Doblites, de la vila de Tauste, regne d'Aragó, amb el consentiment del marit, contracta com a dida amb Berenguer Bayeres, batxi-

ller en medicina, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant dos anys, el fill que ha de néixer de l'esposa d'aquest, Violant. Caterina serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 16 lliures per any: en començar, 6 lliures i 10 sous, i a la fi de l'any, 10 lliures.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manuale nonum*, 24-V-1397/21-XI-1398, f. 145r-v.

239

1398, novembre, 20. Barcelona

Maria, vídua de Jaume Flaquer, aventurer, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre d'Antoni des Noguers, mercader, ciutadà de Barcelona, tutor de Pere o Pericó i Eulàlia, fills del difunt Guillem Company, hostaler de Montcada, 14 florins per haver fet de dida i haver alletat el dit Pericó durant 7 mesos, des del dia 10 d'abril proppassat, a raó de 2 florins per mes.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual de cartes de pagament de la tutoria de Pericó i Eulàlia, fills de Guillem Company, hostaler de Montcada*, 15-X-1396/29-X-1398, f. 5v.

240

1398, desembre, 3. Barcelona

L'esclava Maria, albanesa, de 35 anys, és venuda pel seu propietari, Joan Oliver, mestre d'aixa, ciutadà de Barcelona, a Domènec Sanxo, mercader, ciutadà de Barcelona, pel preu de 35 lliures. La venda es fa per 12 anys, passats els quals l'esclava serà lliure. L'esclava està en poder de Domènec Sanxo i ha alletat un fill d'aquest.

AHPB, Pere de GRANYANA, *Manual de vendes*, 8-VI-1398/16-XII-1398, f. 43r.

241

1399, gener, 16. Barcelona

Sibil·la, esposa d'Antoni Martí, agricultor, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, reconeix rebre de Pere sa Coma, ciutadà de Tarragona, tutor de la seva neboda, Felipa, filla del difunt Berenguer sa Coma, habitant del Barcelona, 27 lliures i 9 sous que són la paga per haver fet de dida i haver alletat la dita Felipa, durant un any i 10 mesos, a raó de 15 lliures per any.

AHPB, Bartomeu EIXEMENO, *Vicesimum secundum manuale*, 27-XII-1398/22-X-1399, f. 12v.

242

1399, gener, 18. Barcelona

L'esclava Antònia, lactant, neòfita, tàrtara, de 25 anys, i el seu fill, Joan, de 20 dies, són venuts per llur propietari, Julià Goday, mercader, ciutadà de Mallorca, a Angelina, esposa de Miquel Roure, ciutadà de Barcelona, pel preu de 60 lliures, mitjançant Bernat Vendrell, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Bernat NADAL, *Llibre, 14-I-1399/12-IV-1399*, f. 17r-v.

243

1399, febrer, 4. Barcelona

L'esclava Caterina, lactant, tàrtara, de 26 anys, és venuda, per dos anys, pel seu propietari, Galcerà de Rosanes, donzell, domiciliat al Vallès, a Jaume Biure, draper, ciutadà de Barcelona, pel preu de 33 lliures. Caterina haurà de ser vestida i calçada per Galcerà de Rosanes a voluntat del comprador. Si l'esclava morís o perdés la llet durant els dos anys, el propietari i venedor tornarà del preu cobrat prorata.

AHPB, Joan NADAL, *Manual, 18-I-1399/13-VI-1399*, f. 10v.

244

1399, març, 4. Barcelona

Joaneta, habitant de Barcelona, filla del difunt Joan Gerona, mariner, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Jaume Tonyà, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona, 9 lliures, 6 sous i 8 diners per haver fet de dida i haver alletat la néta d'aquest, Angelina, filla del difunt Pere Mestre, barber de Barcelona. Va ser alletada a casa de Jaume Tonyà, per manament d'aquest, durant 7 mesos a raó de 26 sous i 8 diners per mes.

AHPB, Bartomeu EIXEMENO, *Vicesimum secundum manuale, 27-XII-1398/22-X-1399*, f. 34v.

245

1399, març, 7. Barcelona

L'esclava Margarida, lactant, neòfita, tàrtara, de 28 anys, és venuda pel seu propietari, Bernat de Boixadors, mercader, fill de Pere de Boixadors, mercader,

de la vila de Benavarri, regne d'Aragó, a Joan de Junyent, mercader, ciutadà de Barcelona, pel preu de 55 lliures, mitjançant Bernat de Ballester, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Bernat NADAL, *Llibre*, 14-I-1399/12-IV-1399, f. 125v-126r.

246

1399, març, 13. Barcelona

Lluca, habitant de Barcelona, lliure i alforra, que havia estat esclava de Berengarona de Ripoll, vídua de Ponç de Pont, ciutadà de València, fins al dia 5 de febrer de 1396, reconeix deure a Francesc de Fonolleda, escriptura del rei, 34 lliures que aquest havia esmerçat en la dida que alletà Elionor, la filla de Lluca, que ara té 5 anys. Es compromet a pagar-ho a la ciutat de Barcelona tan aviat com pugui. Fins aleshores no es contractarà a sou sense llicència de Francesc de Fonolleda. Si ho fes, haurà de donar dues tercers parts del salari. Lluca disposarà de la resta per vestir-se, calçar-se i altres necessitats.

AHPB, Bartomeu EIXEMENO, *Vicesimum secundum manuale*, 27-XII-1398/22-X-1399, f. 43r-v.

247

1399, abril, 12. Barcelona

L'esclava Llúcia, lactant («cum lacte»), circassiana, de 18 anys, és venuda per Sibila, vídua de Francesc sa Sala, també dit Lleonich, mercader, ciutadà de Barcelona, tutora de llurs fills, Nicolau i Genís sa Sala, propietaris de l'esclava, és venuda a Jaume Rossell, ciutadà de Barcelona, durant dos anys, pel preu de 36 lliures. L'esclava rebrà una muda.

AHPB, Arnau PIQUER, *Manual*, 2-I-1399/24-XII-1399, f. 39v.

248

1399, abril, 15. Barcelona

Guillem Oliver, mercader, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Joan Perallada, notari, ciutadà de Barcelona, 11 lliures que són la resta del salari de 31 lliures i 11 sous per haver-li llogat la seva esclava Caterina, tàrtara, de 26

anys, durant dos anys, perquè fes de dida i alletés un fill del dit Joan Perallada [vid. doc. 219].

AHPB, Joan EIXIMENIS, *Quartum decimum manuale*, 23-III-1398/28-XII-1400, f. 70v-71r.

249

1399, abril, 16 i 17. Barcelona

Arnau Burgès, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Guillemoneta, vídua de Galcerà Sitges, ciutadà de Barcelona, tutora dels fills del difunt Bernat de Pratnarbonès, ciutadà de Barcelona, 12 lliures que són el salari de mig any, des del gener passat fins al juliol propinent, per haver-li llogat com a dida la seva esclava Llúcia perquè alletés Galcerà, un dels fills del dit Bernat de Pratnarbonès. L'endemà, Arnau Burgès va cobrar 12 lliures pel període del 15 de juliol de 1398 al 15 de gener de 1399 [vid. doc. 259].

AHPB, Pere de GRANYANA, *Llibre comú*, 2-I-1399/14-IV-1400, f. 28r i 29r.

250

1399, maig, 5. Barcelona

Saurina, esposa de Joan Cortès, agricultor, de Vilafranca del Penedès, reconeix rebre de Llorenç Terrats, ciutadà de Barcelona, 10 florins d'or d'Aragó que són el salari per haver de fer de dida i alletar, durant un any, el fill que ha de néixer de l'esposa de Llorenç Terrats.

AHPB, Bartomeu EIXEMENO, *Vicesimum secundum manuale*, 27-XII-1398/22-X-1399, f. 64v.

251

1399, maig, 27. Barcelona

L'esclava Joana, lactant, neòfita, tàrtara, de 30 anys, i el seu fill, Lluís, neòfit, d'11 dies, són venuts per llur propietari, Guillem Alamany, draper, ciutadà de Barcelona, a Margarida, esposa de Manuel de Rajadell, cavaller, pel preu de 70 lliures, mitjançant Ramon de Feu.

AHPB, Joan NADAL, *Manual*, 18-I-1399/13-VI-1399, f. 84v.

252

1399, juny, 10. Barcelona

L'esclava Maria, lactant, tàrtara, de 35 anys, és venuda pel seu propietari, Galceran Llobet, de l'ofici del mestre racional del rei, ciutadà de Barcelona, a Jaume de Puig-genestós, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona, pel preu de 60 lliures.

AHPB, Bartomeu EIXEMENO, *Vicesimum secundum manuale*, 27-XII-1398/22-X-1399, f. 82r-v.

253

1399, juliol, 11. Barcelona

Saurina, habitant de Barcelona, nomena procurador seu Francesc Mora, habitant del castell de Sitges, perquè demani a Martí Cech, paroler, ciutadà de Vic, 7 florins d'or d'Aragó i 3 sous que són part del salari per haver fet de dida i haver alletat la fillastra d'aquest, Joaneta.

AHPB, Antoni COSCÓ, *Secundus liber notularum*, 7-V-1395/10-I-1403, f. 100r-v.

254

1399, agost, 2. Barcelona

L'esclava Cristiana, neòfita, tàrtara, és llogada com a dida per la seva propietària, Francesca, vídua de Bernat Mata, barquer, ciutadà de Barcelona, hereva de la seva germana Subirana, vídua de Pere de Font, mestre de draps de senyals, ciutadà de Barcelona, és llogada com a dida amb Miquel Marquet, ciutadà de Barcelona, fill del difunt Galcerà Marquet, per tal d'alletar, durant dos anys, prorrogables per un altre any tan sols, el fill d'aquest Galcerà, que té 4 mesos d'edat. L'esclava serà proveïda d'aliments i rebrà les mudes que hom acostuma a donar a les dides. El salari serà de 20 lliures per cada un dels dos primers anys i 12 lliures pel tercer any. Els dos primers anys, es pagaran 100 sous cada tres mesos. El tercer any, hom pagarà les 12 lliures en dos terminis de 6 lliures.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale tricesimum nonum*, 14-VI-1399/4-XII-1399, f. 49v.

255

1399, agost, 2. Barcelona

L'esclava Caterina, lactant, tàrtara, de 30 anys, i la seva filla, Eulàlia, borda, de 4 mesos d'edat, són venuts per llur propietari, Bernat Valor, mestre de coure o de campanes, ciutadà de Barcelona, a Antoni Lunes, carnisser, ciutadà de Barcelona, pel preu de 50 lliures, mitjançant Pere Romeu, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Bartomeu EIXEMENO, *Vicesimum secundum manuale*, 27-XII-1398/22-X-1399, f. 112v.

256

1399, setembre, 1. Barcelona

Pere Vytubri, mercader, ciutadà de Barcelona, concedeix la llibertat i l'alforria a la seva esclava Caterina, tàrtara, en reconeixença perquè aquesta havia alletat alguns fills i filles seus i encara alleta el seu fill Joan. Posa com a condició de l'alforria que l'esclava el serveixi durant 8 anys i segueixi alletant el seu fill Joan. Durant el didatge del nen Joan, li és prohibit expressament tenir relacions sexuals amb cap home.

AHPB, Arnau PIQUER, *Manual*, 2-I-1399/24-XII-1399, f. 99r-v.

257

1399, octubre, 3. Barcelona

L'esclava Elena, lactant, neòfita, tàrtara, de 27 anys, és venuda pel seu propietari, Ramon Canet, mercader, ciutadà de Barcelona, a Pere sa Closa, mercader, ciutadà de Barcelona, pel preu de 56 lliures.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium tricesimum nonum*, 14-VI-1399/4-XII-1399, f. 68r.

258

1399, octubre, 9. Barcelona

L'esclava Marta, lactant, neòfita, tàrtara, de 35 anys, i la seva filla, Francesca, de

2 mesos d'edat, són venudes per llur propietari, Berenguer Martí, mercader, ciutadà de Barcelona, a Guillem Guich, draper, ciutadà de Barcelona, pel preu de 43 lliures.

AHPB, Joan NADAL, *Manuale instrumentorum contractuum comunium tricesimum nonum*, 14-VI-1399/4-XII-1399, f. 71r.

259

1400, gener, 20. Barcelona

Arnau Burgès, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Guillemona, vídua de Galcerà Sitges, ciutadà de Barcelona, 12 lliures que són el salari de mig any, des del 15 de juliol de 1399 al 15 de gener de 1400, per haver-li llogat la seva esclava Llúcia, que va fer de dida i va alletar Galcerà, un dels fills del difunt Bernat de Pratnarbonès, mercader, ciutadà de Barcelona. Guillemona és tutora dels fills d'aquest [vid. doc. 249].

AHPB, Pere de GRANYANA, *Manuale duodecimum*, 14-VII-1399/12-XII-1400, f. 38r.

260

1400, gener, 26. Barcelona

Clara, filla de Ramon Viader, de Sant Celoni, que es troba sota la pàtria potestat d'aquest, és contractada com a dida amb Guillem Sagrera, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, el fill d'aquest. Clara serà proveïda d'aliments i calçat i rebrà una paga d'11 lliures a la fi de l'any.

AHPB, Francesc de RELAT, *Manual*, 3-I-1400/2-IX-1401, f. 3v.

261

1400, febrer, 17. Barcelona

Joana, esposa de Galcerà Lena, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Bernat sa Pila, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, el temps que calgui, el fill que ha de néixer de la seva esposa, Isabel, i mentrestant alletar la filla d'ambdós, Angelina. Joana serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 24 lliures per any i també les camises, vels, mudes i allò que hom acostuma en el treball de les dides.

AHPB, Tomàs de BELLMUNT *Manuale comune tercium*, 29-XI-1399/17-V-1400, f. 50v.

262

1400, febrer, 27. Barcelona

L'esclava Maria, de 20 anys, és llogada com a dida per la seva propietària, Llorença, esposa d'Arnau Guerau, patró de nau, ciutadà de Barcelona, a Guillem Mulet, ciutadà de Barcelona, per tal de fer de dida i alletar, durant dos anys prorrogables, Joanet, el fill del dit Guillem Mulet i de la seva esposa Maria. L'esclava serà proveïda d'aliments i rebrà les mudes acostumades. El seu propietari rebrà un salari de 25 lliures per any, al principi de cada un. En el cas que la dida perdés la llet, haurà de ser retornada al seu amo.

AHPB, Tomàs de BELLMUNT, *Manuale comune tercium*, 29-XI-1399/17-V-1400, f. 61r-v.

263

1400, març, 4. Barcelona

Maria, esposa de Guillem Lleó, cuirasser, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Bernat Esquert, convers, sastre, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant 6 mesos, Jaume, de 7 mesos d'edat, fill del dit Bernat Esquert i de la seva esposa, Isabel. Maria rebrà una paga de 8 lliures, a raó de 16 lliures per any [cancel·lació: 17-VII-1400; vid. doc. 264].

AHPB, Arnau PIQUER, *Manual*, 27-XII-1399/7-V-1400, f. 30v-31r.

264

1400, març, 4. Barcelona

Isabel, esposa de Bernat Esquert, convers, sastre, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Joan de Mitjavila, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar i tenir cura, durant dos anys, de Clara, filla del dit Joan Mitjavila i de la seva esposa, Elionor. Isabel serà proveïda d'aliments i rebrà una paga de 50 lliures, a raó de 25 lliures per any: ara, 15 florins, i cada sis mesos, 12 lliures i 10 sous. Bernat Esquert signa àpoca dels 15 florins i es compromet a tornar-los en el cas que la seva esposa no volgués fer de dida i la nena Clara morís en el temps pel qual es paguen els 15 florins [vid. doc. 263].

AHPB, Arnau PIQUER, *Manual*, 27-XII-1399/7-V-1400, f. 31r-v.

265

1400, març, 17. Barcelona

L'esclava Voyna, lactant, no batejada, paterina de Bòsnia, de 35 anys, i el seu fill, Arradiça, no batejat, d'un any, són venuts pel seu propietari, Berenguer Sunyer, mercader, ciutadà de Barcelona, a Francesc Sala, mercader, ciutadà de Barcelona, pel preu de 44 lliures i 2 sous, mitjançant Pere Gibert, corredor públic de Barcelona.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 3-III-1400/2-VIII-1400, f. 7r-v.

266

1400, març, 18. Barcelona

Constança, esposa de Joan Portell, teixidor de draps de llana, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del marit, es contracta com a dida amb Guillem Rabassa, mercader, ciutadà de Barcelona, per tal d'alletar, durant un any, la nena Juliana, de 3 mesos, filla de Caterina, esclava de Guillem Rabassa. El didatge es farà a casa del marit de la dida i a càrrec d'aquest i de la dida. Pel salari de la dida i per l'alimentació, vestit i calçat de la nena Juliana, es pagaran 11 lliures: 66 sous, ara, i la resta a voluntat del contractant. S'estableix una pena de 10 lliures [vid. doc. 200].

AHPB, Tomàs de BELLMUNT, *Manuale comune tercium*, 29-XI-1399/17-V-1400, f. 64r-v.

267

1400, abril, 6. Barcelona

Francesca, vídua de Francesc de Sala, dit també Lleonich, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre d'Antoni Dalmau, abans de la casa del difunt bisbe de Barcelona Ramon, 13 florins d'or d'Aragó per les despeses del salari d'alletar, dels aliments i vestits de l'infant Mateu, fill d'Antoni Dalmau, engendrat per aquest en una esclava de Francesc Sala. Aquestes despeses abasten des del dia del seu naixament fins avui. L'infant Mateu ha estat lliurat a Ramona, mare d'Antoni Dalmau, la qual paga els 13 florins.

ACB, Gabriel CANYELLES, *Primum capibrevium comune*, 13-IV-1399/2-VIII-1400, f. 138r-v [v. 294].

ACB, Gabriel CANYELLES, *Primum manuale comune*, 13-IV-1399/24-XII-1400, f. 77v-78r [v. 270].

268

1400, abril, 10. Barcelona

L'esclavet Martí, d'un mes, fill de Maria, lactant, russa, és donat pel propietari d'ambdós, Dalmau de Castellbisbal, donzell, a Ponç Llobet. L'esclava havia estat comprada prenyada al prevere Simeó Onzes el dia 19 de febrer. La causa de la donació és que l'esclava Maria ha d'alletar una filla de Dalmau de Castellbisbal i el fill d'aquesta és considerat un obstacle.

AHPB, Francesc de PUJOL, *Manual*, [...] 1399/15-X-1400, s. n.

269

1400, juliol, 20. Barcelona

L'esclava Llúcia, lactant, tàrtara, de 20 anys, és venuda pel seu propietari, Pere Aspert, ferrer, ciutadà de Barcelona, a Pere Miró, ciutadà de Barcelona, pel preu de 79 lliures.

AHPB, Bernat SANS, *Manual*, 2-IV-1400/24-IX-1400, f. 61r.

270

1400, agost, 16. Barcelona

L'esclava Agnès, lactant, tàrtara, de 30 anys, és venuda pel seu propietari, Jaume Carbó, patró de nau, ciutadà de Barcelona, a Guillem Massanet, mercader, ciutadà de Barcelona, per un període d'un any, 10 mesos i 12 dies, pel preu de 31 lliures, 14 sous i 4 diners, a raó de 16 lliures i 10 sous per any. L'esclava havia estat comprada per 2 anys a Pere Borrell, paraire de draps de llana, ciutadà de Barcelona, el dia 28 de juny de 1399. Per tant, finalitzat el temps de la venda temporal actual, haurà de ser tornada a Pere Borrell.

AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 12-VIII-1400/4-II-1401, f. 5v-6r.

271

1400, octubre, 10. Barcelona

Guillem Bonet, sastre, ciutadà de Barcelona, reconeix rebre de Joan de Casademunt, sastre, ciutadà de Barcelona, 26 florins d'or d'Aragó, perquè la seva esposa va fer de dida i va alletar Joan de Casademunt, fill del dit Joan de Casademunt.

AHPB, Joan EIXIMENIS, *Quartum decimum manuale*, 23-III-1398/28-XII-1400, f. 173v.

ÍNDEXS

Índex de les dides lliures «de natura»

- AGNÈS, esposa de Gueraudó de Palol: doc. 110.
AGNÈS, esposa de Guillem Aranyó, del castell de Ribes (el Ripollès): doc. 42.
ALAMANDA, filla de Pere Coma, de Sant Esteve de Tordera, o de Palautordera (el Vallès Oriental): doc. 39.
ALAMANDA, filla de Ramon de Sitges, de Riudarenes, diòcesi de Girona (la Selva): doc. 28.
ALAMANDA, vídua de Pere Viader, agricultor, ciutadà de Barcelona: doc. 171.
ANTÒNIA, esposa de Jaume Ferrer, pescador, ciutadà de Barcelona: doc. 63.
ANTÒNIA, esposa de Pere Nicolau, ciutadà de Barcelona: doc. 183.
ANTÒNIA, esposa de Duran Solà, agricultor, de Sant Vicenç de Calders (el Baix Llobregat): doc. 82.
ANTÒNIA, àlias na Janovesa, vídua d'en Roure: doc. 197.
BARCELONA, esposa de Guillem Gassull, de Montornès, diòcesi d'Urgell (l'Urgell): doc. 62.
BARCELONA, vídua de Guerau Lequer, paraire de draps de llana, ciutadà de Lleida: doc. 85.
BARTOMEUA, de Castelló d'Empúries (l'Alt Empordà): doc. 213.
BENVINGUDA, esposa de Guillem Torra, escuder, ciutadà de Barcelona: doc. 99 i 100.
BENVINGUDA, esposa de Ramon de Planacoval, d'Igualada (Anoia): doc. 18.
BERENGUERA, esposa de Bernat d'en Assèn, de Grossa, diòcesi de Lleida: doc. 48.
BERENGARONA, esposa d'en Busquet, de Claramunt (Anoia): doc. 7.
BERENGARONA, esposa de Bernat de Miramar, de Santa Maria de Barberà (el Vallès Occidental): doc. 88.
BERENGARONA, vídua de Pedro Martín Deyà, de la ciutat de Saragossa, regne d'Aragó: doc. 98.
BERNARDA, esposa de Pere Sabater, sastre, de Vilafranca del Penedès (l'Alt Penedès): doc. 31.
BRUNISSÉN des Pou, de Dessens (el Rosselló?): doc. 35.

- BRUNISSÉN, filla de Gueraula, costurera, de Sant Genís de Palafolls, diòcesi de Girona (el Maresme): doc. 4.
- BRUNISSÉN, filla de Simó d'Església, de Sant Llorenç de Gaserans (la Selva): doc. 27.
- BRUNISSÉN, esposa de Pere sa Roca, agricultor, de Vic (Osona): doc. 24.
- CATERINA, esposa d'Alfonso Doblites, de Tauste, regne d'Aragó: doc. 238.
- CATERINA, esposa de Guillem Bonet, sastre, ciutadà de Barcelona: doc. 233 i 271.
- CATERINA, esposa de Joan Clota, teixidor de draps de lli, ciutadà de Barcelona: doc. 226.
- CATERINA, esposa de Ramon sa Vall, ciutadà de Barcelona: doc. 180.
- CÍLIA, esposa de Bartomeu d'Olivella, del castell de Fals (el Bages): doc. 124.
- CLARA, filla de Ramon Viader, de Sant Celoni (el Vallès Oriental): doc. 260.
- CLARA, esposa de Miquel Esteve, porter del rei, ciutadà de Barcelona: doc. 174.
- CONSTANÇA, esposa de Joan Portell, teixidor de draps de lli, ciutadà de Barcelona: doc. 200 i 266.
- CONSTANÇA, esposa de Pere Antoni, de Sant Muç de Cànoves (el Vallès Occidental): doc. 119.
- CONSTANÇA, esposa de Ramon Serra, agricultor, ciutadà de Barcelona: doc. 157.
- DOLÇA, esposa de Domingo Xulbe, de Peníscola, regne de València: doc. 67.
- ELISENDA, habitant de Barcelona: doc. 53.
- ELISENDA, de Corsaví (el Vallespir): doc. 5.
- ELISENDA, filla de Miquel Roqueta, difunt, de Sant Llorenç de Gaserans, diòcesi de Girona (la Selva): doc. 43 i 44; esposa de Bartomeu Micer, de Sant Salvador de Verdura, diòcesi de Girona (l'Alt Empordà): doc. 45.
- ELISENDA, 20 anys, esposa d'Antoni Soler, del castell de Bordell, diòcesi de Vic (la Segarra): doc. 161.
- ELISENDA, esposa de Berenguer Gualter, de Sant Pere d'Abrera, diòcesi de Barcelona (el Baix Llobregat): 12.
- ELISENDA, esposa de Bernat de Garriga, de Sant Joan d'Avinyó, diòcesi de Vic (el Bages): doc. 20.
- ELISENDA, esposa de Bernat de Canyes, habitant de Barcelona: doc. 23.
- ELISENDA, esposa de Bernat de Torre, de Santa Perpètua, diòcesi de Tarragona, o Santa Perpètua de Gaià (la Conca de Barberà): doc. 114.
- ELISENDA, esposa de Guillem Fuster, ciutadà de Barcelona: doc. 10.
- ELISENDA, esposa de Guillem Vaquer, de Sant Esteve de Granollers, diòcesi de Vic (el Vallès Oriental): doc. 25.
- ELISENDA, esposa de Miquel Lahones, de Sant Briez de Baus, regne de França (Provença): doc. 73.
- ELISENDA, esposa de Pere d'Alvessí, del castell de Conat (el Conflent): doc. 65.
- ELISENDA, esposa de Pere Antoni, de Sant Pere de Martorell (la Selva): doc. 105.

- ELISENDA, esposa de Pere Asbert, del castell de Subirats (l'Alt Penedès): doc. 210.
- ELISENDA, vídua de Bernat Serra, de Sant Vicenç de Cervelló (el Baix Llobregat): doc. 103.
- ELISENDA, vídua de Jaume Ferrer, ferrer o fabre, ciutadà de Barcelona: doc. 30.
- ESCLARAMONDA, esposa de Galcerà de Mates, habitant de Barcelona: doc. 21.
- EULALIA, esposa d'Arnau Soler, de Sant Sadurní de sa Roca (el Vallès Oriental): doc. 167.
- EULÀLIA, esposa de Francesc Tries, del castell de Sentmenat (el Vallès Occidental): doc. 221.
- EULÀLIA, esposa de Guillem Cristià, blanquer, ciutadà de Barcelona: doc. 202.
- FELIPA, de Sant Feliu de Monistrol, o Monistrol de Calders, diòcesi de Vic (el Bages): doc. 237.
- FRANCESCA, filla de Guillem Coscó, difunt, de Santa Maria de Lledó (l'Alt Empordà): doc. 36.
- FRANCESCA, filla de Pere de Fàbregues, de Sant Cugat del Vallès (el Vallès Occidental): doc. 137.
- FRANCESCA, filla de Pere Rodó, difunt, de Sant Pere de Terrassa (el Vallès Occidental), ara habitant de Barcelona: doc. 134.
- FRANCESCA, filla de Tomàs d'Olla i d'Anna, de la vila de Palma de Solç, illa de Sardenya: doc. 155.
- FRANCESCA, esposa d'Andreu Tenes, agricultor, ciutadà de Barcelona: doc. 223 i 224.
- FRANCESCA, esposa de Jaume Tomàs, agricultor, ciutadà de Barcelona: doc. 214.
- FRANCESCA, esposa de Pere Ballas, de Torroella de Montgrí (el Baix Empordà): doc. 184.
- FRANCESCA, esposa de Pere Esquarget, del castell d'Anglès, comtat de Cabrera (la Selva): doc. 126.
- FRANCESCA, esposa de Pere Ferrer, de Sant Muç de Cànoves (el Vallès Oriental): doc. 69.
- FRANCESCA, esposa de Pere Garriga, de Sentmenat (el Vallès Occidental): doc. 102.
- FRANCESCA, esposa de Pere sa Roca, de Viladellops, diòcesi de Barcelona (l'Alt Penedès): doc. 51.
- FRANCESCA, esposa de [...], ciutadà de Barcelona: doc. 70.
- FRANCESCA, vídua de Francesc Sala, àlies Lleonich, ciutadà de Barcelona: doc. 267.
- GUERAULA, esposa de Benet Comte, de Santa Maria de Gualta, diòcesi de Girona (el Baix Empordà): doc. 29.
- GUERAULA, esposa de Berenguer Soler, filla de Jaume Comes, de Castellfollit del Boix, diòcesi de Vic (el Bages): doc. 22.

- GUERAULA, esposa de Pere Sabater, sabater, de prop de Corbera (el Baix Llobregat): doc. 2.
- GUERAULONA, esposa d'Antoni Granyena, de Guimerà, arquebisbat de Tarragona (entre la Segarra i l'Urgell, prop de la Conca de Barberà): doc. 154.
- GUILLEMA, esposa de Guillem Peller, del castell de Clariana (Anoia): doc. 83.
- GUILLEMA, filla de Ramon, de Benviure (el Baix Llobregat): doc. 1.
- GUILLEMA, esposa de Pere Lleó, sastre, ciutadà de Barcelona: doc. 79.
- GUILLEMONA, habitant de Barcelona: 19.
- GUILLEMONA, filla de Bernat d'Orts, de Sant Feliu de Vilamilanys (el Vallès Oriental): doc. 6.
- GUILLEMONA, esposa de Berenguer Alegret, de Sant Sadurní (l'Alt Penedès): doc. 33.
- GUILLEMONA, esposa de Pere sa Riba: doc. 132.
- GUILLEMONA, vídua de Pere Rovira, ciutadà de Barcelona: doc. 76.
- GUILLEMONA, vídua de Pere de Torre, de Vilafranca del Penedès (l'Alt Penedès): doc. 64.
- GUILLEMONETA, esposa de Pere Oller, agricultor, del vescomtat de Cardona: doc. 116.
- GUILLEMONETA, vídua de Pere sa Rovira, de Riudarenes, diòcesi de Girona (la Selva): doc. 93.
- ISABEL, esposa d'Alfonso Duran, de Mora, regne de Portugal: doc. 115.
- ISABEL, esposa de Bernat Esquert, convers, sastre, ciutadà de Barcelona: doc. 264.
- JAUMETA, filla de Francesc Mateu, carnisser, ciutadà de Girona (el Gironès): doc. 158.
- JAUMETA, esposa de Guillem Gombau, teixidor de draps de lli, de Ceret de Vallespir, comtat de Rosselló (el Vallespir), ara habitant de Barcelona: doc. 168.
- JAUMETA, esposa de Jaume Batlle, de Sant Cugat de Sès Garrigues (l'Alt Penedès): doc. 86.
- JOANA, esposa de Domingo Garcia, macip de ribera, habitant de Barcelona: doc. 107.
- JOANA, esposa de Galcerà Lena, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona: doc. 261.
- JOANA, esposa de Joan Ferran, mestre de campanes, de Barçurabla, regne de França, ara habitant de Barcelona: doc. 104.
- JOANA, esposa de Ramon del Joncar, habitant de Barcelona: doc. 101.
- JOANETA, filla de Joan Gerona, mariner, ciutadà de Barcelona, difunt: doc. 244.
- LLÚCIA, esposa d'Antoni Costa, agricultor, ciutadà de Barcelona: doc. 205.
- MAGDALENA, habitant de Barcelona: doc. 181.
- MAGDALENA, esposa de Berenguer Martina, d'Hostalric, diòcesi de Girona (la Selva): doc. 108.

- MARGARIDA, esposa de Berenguer Ferrer, del castell de Foixà (el Baix Empordà): doc. 164.
- MARGARIDA, esposa de Bernat Roure, de Sant Cebrià de Fogars, diòcesi de Girona, o Fogars de Tordera (la Selva): doc. 122.
- MARGARIDA, esposa de Domènec de Rocafort, agricultor, ciutadà de Barcelona: doc. 9.
- MARGARIDA, esposa de Jordi Felip, grec, alforra, trencador, que fou esclau de Francesc Gontarda, sabater, ciutadà de Barcelona: doc. 17.
- MARGARIDA, esposa de Guerau Benet, sastre, ciutadà de Barcelona: doc. 127.
- MARGARIDA, esposa de Pere de Camp, mariner, ciutadà de Barcelona: doc. 50.
- MARGARIDA, esposa de Pere Godes, ciutadà de Barcelona: doc. 87.
- MARGARIDA, esposa de Pere Ombert, de Sant Esteve de Maçanes, diòcesi de Girona (la Selva): doc. 59.
- MARGARIDA, esposa de Ramon Moyó, de Rofí, diòcesi de Girona: doc. 178.
- MARGARIDA, vídua de Pere Jorba, ciutadà de Barcelona: doc. 11.
- MARGARIDA, vídua de Pere de Montesquiu, ortalà, de Perpinyà: doc. 121.
- MARGARIDA, vídua de Ramon de Casesblanques, de Sabadell (el Vallès Occidental): doc. 32.
- MARIA, de 18 anys, filla de Gonzalvo de Triacastela, de Triacastela, regne de Castella (província i diòcesi de Lugo): doc. 172.
- MARIA, esposa de Berenguer d'Aguilar, de Santa Maria de Caldes de Montbui (el Vallès Occidental): doc. 193.
- MARIA, esposa de Berenguer Serra, de Sant Muç de Cànoves, diòcesi de Barcelona (el Vallès Oriental): doc. 57.
- MARIA, esposa de Bernat de Carabaça, de Faràs, comtat de Cardona (Anoia): doc. 113.
- MARIA, esposa de Bonanat de Masquord, de Sant Boi de Llobregat (el Baix Llobregat): doc. 46.
- MARIA, esposa de Espanoll Spamfuig, del comtat de Foix: doc. 89.
- MARIA, esposa de Guillem Lleó, cuirasser, ciutadà de Barcelona: doc. 263.
- MARIA, esposa de Jaume Coc, ciutadà de Barcelona: doc. 38.
- MARIA, esposa de Joan de Gessa, habitant de Barcelona: doc. 75.
- MARIA, esposa de Pere Ametller, sabater, ciutadà de Barcelona: doc. 3.
- MARIA, esposa de Pere sa Costa, sabater, ciutadà de Barcelona: doc. 81.
- MARIA, esposa de Pere Lloret, pescador, ciutadà de Barcelona: doc. 217.
- MARIA, vídua de Jaume Flaquer, agricultor, de Sant Vicenç de Sarrià (el Pla de Barcelona): doc. 71.
- MARIA, vídua de Jaume Flaquer, aventurer, ciutadà de Barcelona: doc. 228, 229, 230, 232, 234 i 239.
- MARIA, vídua de Jaume de Pedrolo, habitant de Barcelona: doc. 80.
- NOVELLA, esposa de Romeu Palou, de Sant Pere de Ribes (Garraf): doc. 60.

- POTENTA, esposa de Bernat des Colom, de Sant Eulàlia, del terme del castell nou de Cervelló, diòcesi de Barcelona (el Baix Llobregat): doc. 52.
- ROMIA, esposa de Francesc Rovira, de Sabadell (el Vallès Occidental): doc. 13.
- ROMIA, esposa de Jaume Ninot, ciutadà de Barcelona: doc. 47.
- ROMIA, esposa de Ramon des Casaldu, de Calders (el Bages): doc. 68.
- ROSA, de Catània, illa de Sicília: doc. 74.
- SANÇA, esposa d'Arnau de Palau, de Sant Esteve de la Garriga (el Vallès Oriental): doc. 15.
- SANÇA, esposa de Pere Tor, pare de draps de llana, ciutadà de Barcelona: doc. 170.
- SAURINA, esposa de Bartomeu de Solanet, de Sant Pere d'Abrera (el Baix Llobregat): doc. 16.
- SAURINA, esposa de Joan Cortès, agricultor, de Vilafranca del Penedès (l'Alt Penedès): doc. 250.
- SAURINA, esposa de Joan Soler, blanquer, ciutadà de Barcelona: doc. 77.
- SAURINA, esposa de Pere Vives, sabater, ciutadà de Barcelona: doc. 61.
- SAURINA, habitant de Barcelona: doc. 253.
- SIBIL·LA, filla de Francesc Llusà i de Sibil·la, difunts, de Vilanova, de la parròquia de Santa Maria d'Igualada (Anoia): doc. 37.
- SIBIL·LA, filla de Jaume sa Garriga, difunt, habitant de Barcelona: doc. 92.
- SIBIL·LA, filla de Ponç Torner, difunt, i d'Agnès, d'Hostalric (la Selva), esposa de Guillem de Vilar, flassader, ciutadà de Barcelona: doc. 41.
- SIBIL·LA, esposa d'Antoni Martí, agricultor, ciutadà de Barcelona: doc. 241.
- SIBIL·LA, de 14 anys, esposa de Francesc Serra, de Sant Pere d'Abrera (el Baix Llobregat): doc. 72.
- SIBIL·LA, esposa de Guillem Dorpi, del castell de Tous, diòcesi de Vic (Anoia): doc. 123.
- SIBIL·LA, esposa de Guillem de Puig, de Golmes, diòcesi de Vic (Osona): doc. 95.
- SIBIL·LA, esposa de Miquel Dalmau, de Sant Eulàlia de Vallcarnera, diòcesi de Girona (la Selva): doc. 55 i 56.
- SIBIL·LA, àlies Caterina, esposa de Pere Cortal, agricultor, de Vilafranca del Penedès (l'Alt Penedès): doc. 152.
- SIBIL·LA, esposa de Pere Figuera, teixidor de draps de llana, ciutadà de Barcelona: doc. 8.
- SIBIL·LA, esposa de Pere Poal, hostaler, ciutadà de Barcelona: doc. 78.
- SIBIL·LETA, esposa de Bernat Domènec, de Cervera (la Segarra): doc. 94 i 97.
- SIMONA, esposa de Guillem Socarrana, de Santa Maria de Montcada (el Vallès Occidental): doc. 58.
- URRACA, esposa de Pedro Ferrándiz, de Calataiud, regne d'Aragó: doc. 49.

Índex de les exesclaves i esclaves dides

- ANNA, tàrtara, 20 anys, esclava de Gràcia, esposa de Pere Moliner, escrivà de la porció de la reina: doc. 201.
- ANTÒNIA, tàrtara, esclava de Jaume Solà, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 231.
- ASTÀSIA, tàrtara, neòfita, esclava de Ramon Oliver, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 156.
- CATERINA, albanesa, esclava de Luppo Sánchez Dahuero, cambrer del duc: doc. 133 i 143.
- CATERINA, circassiana, 22 anys, esclava de Ramon Aragonès, mercader, veí de Tortosa: doc. 211.
- CATERINA, tàrtara, 26 anys, esclava de Guillem Oliver, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 219 i 248.
- CATERINA, tàrtara, esclava de Joan de Turra[.], beneficiat a la Seu de Lleida, rector de Belsa, diòcesi de Lleida: doc. 109.
- CATERINA, tàrtara, esclava de Pere Vytubri, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 256.
- CATERINA, tàrtara, esclava de Ramon d'Horta, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 175.
- CATERINA, esclava de Blanca, esposa de Burguet de Sarrià, jurista, ciutadà de Barcelona: doc. 106.
- CATERINA, esclava de Pere Banuç, rajoler, ciutadà de Barcelona: doc. 139.
- CONSTANÇA, sarraïna, esclava de Ponç Ferrer, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 96.
- CRISTIANA, tàrtara, neòfita, esclava de Francesca, vídua de Bernat Mata, barquer, ciutadà de Barcelona: doc. 254.
- CRISTINA, tàrtara, esclava de Pere Esquerd, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 34.
- ERINA, «*in statu libero*», en talla amb el seu propietari Jaume d'en Aulà, ciutadà de Barcelona; esposa de Miquel Coc, esclau del monestir de Santa Caterina: doc. 179.
- ESTEVA, tàrtara, neòfita, esclava de Pere Ferrer, ciutadà de Barcelona: doc. 169.
- FRANCESCA, tàrtara, lliure, esposa d'Antoni Grec, aventurer, ciutadà de Girona: doc. 135.
- FRANCESCA, «*in statu libero*», en talla amb el seu propietari Pere Gener, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 26.
- GOMICELLA, sarda, del lloc de Settimo, illa de Sardenya, esclava de Bernat Ubac, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 111.
- LLORENÇA, neòfita, esclava de Pere Llobet, ciutadà de Barcelona: doc. 188.
- LLÚCIA, tàrtara, neòfita, esclava de Gabriel Amigó, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 220.

- LLÚCIA, neòfita, lliure, que fou esclava de Joan de Puig, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 150.
- LLÚCIA, esclava d'Arnau Burgès, ciutadà de Barcelona: doc. 249 i 259.
- MARGARIDA, tàrtara, esclava d'Antònia, esposa de Bernat Corró, àlias Ninou, de Sant Julià de Palou (el Vallès Oriental): doc. 146 i 166.
- MARGARIDA, tàrtara, neòfita, lliure, que fou esclava de Francesc Agustí, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 182.
- MARGARIDA, tàrtara, esclava de Joan de Vallseca, llicenciat en lleis, ciutadà de Barcelona: doc. 112 i 120.
- MARGARIDA, tàrtara, batejada, esclava de Miquel de Font, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 112 i 120.
- MARGARIDA, batejada, esclava de Ramon de Llagostera, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona: doc. 90.
- MARIA, 20 anys, esclava de Llorença, esposa d'Arnau Guerau, patró de nau, ciutadà de Barcelona: doc. 262.
- MARIA, esclava de Pere de Torremalús, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 209.
- MARIA, esclava de Pere sa Calm, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona: doc. 149.
- TRIANA, lliure, que fou esclava de Bernat Bertran, ciutadà de Barcelona; esposa d'en Costa, grec: doc. 40.

Índex de les esclaves lactants venudes

- AGNÈS, tàrtara, 30 anys, esclava de Jaume Carbó, patró de nau, ciutadà de Barcelona: doc. 270.
- ANTONIA, circassiana, 20 anys, neòfita, esclava de Jaumeta, esposa de Miquel Rohís, mariner, ciutadà de Barcelona: doc. 177.
- ANTÒNIA, tàrtara, 25 anys, neòfita, i el seu fill, Joan, de 20 dies, esclaus de Julià Goday, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 242.
- CALI, albanesa, neòfita, esclava de Cília, vídua de Bernat de Puig-genestós, jurista, ciutadà de Barcelona: doc. 218.
- CATERINA, russa, 25 anys, neòfita, esclava de Bartomeu Mir, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 215.
- CATERINA, tàrtara, 30 anys, i la seva filla, Eulàlia, de 4 mesos, esclaus de Bernat Valor, mestre de coure o de campanes, ciutadà de Barcelona: doc. 255.
- CATERINA, tàrtara, 26 anys, esclava de Galcerà de Rosanes, donzell, domiciliat al Vallès: doc. 243.
- CATERINA, tàrtara, esclava de Guillem Martí, moler, ciutadà de Barcelona: doc. 208.
- CATERINA, tàrtara, 35 anys, cristiana, i el seu fill, Jordi, de 2 mesos, esclaus de Jaume des Vall, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 199.

- COLOMA, tàrtara, 18 anys, esclava de Francesca, esposa de Pere de Terrassa, apotecari, ciutadà de Barcelona: doc. 159.
- ELENA, tàrtara, 27 anys, i la seva filla, Margarida, espúria, d'un mes, esclaus de Guillem Martina, draper, ciutadà de Barcelona: doc. 235.
- ELENA, tàrtara, 27 anys, neòfita, esclava de Ramon Canet, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 257.
- JOANA, circassiana, 25 anys, esclava de Jaume Hospital, argenter, ciutadà de Barcelona: doc. 185.
- JOANA, tàrtara, 30 anys, neòfita, i el seu fill, Lluís, neòfit, d'11 dies, esclaus de Guillem Alamany, draper, ciutadà de Barcelona: doc. 251.
- LLÚCIA, búlgara, 22 anys, neòfita, esclava de Bernat Sabater, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 227.
- LLÚCIA, circassiana, 18 anys, esclava de Nicolau i Genís, fills i hereus de Francesc sa Sala, àlies Lleonich, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 247.
- LLÚCIA, tàrtara, 20 anys, esclava de Pere Aspert, ferrer, ciutadà de Barcelona: doc. 269.
- LLÚCIA, turca, 20 anys, neòfita, i el seu fill d'un dia, no batejat i sense nom, esclaus de Vicenç Pasqual, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 216.
- MAGDALENA, tàrtara, 30 anys, neòfita, esclava de Bernat de Perarnau, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 153.
- MAGDALENA, tàrtara, 33 anys, i la seva filla, Joaneta, nascuda fa poc, esclaves de Joana, vídua d'Arnau Oliver, ciutadà de Barcelona: doc. 118.
- MAGDALENA, tàrtara, 30 anys, esclava de Guillem Pere sa Rovira, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 222.
- MARGARIDA, russa, 30 anys, batejada, esclava de Caterina, esposa de Pere Torre, ciutadà de Barcelona: doc. 212.
- MARGARIDA, tàrtara, 28 anys, neòfita, esclava de Bernat de Boixadors, mercader, fill de Pere de Boixadors, de Benavarri, regne d'Aragó: doc. 245.
- MARGARIDA, tàrtara, 35 anys, neòfita, esclava de Parrot Plahença, sabater reial, ciutadà de Barcelona: doc. 190.
- MARGARIDA, tàrtara, 25 anys, neòfita, i la seva filla, Constança, d'un mes, esclaves de Perpinyà Esteve, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 207.
- MARGARIDA, tàrtara, 35 anys, esclava de Guillem Folch, de Martorell (el Baix Llobregat): doc. 186.
- MARGARIDA, 22 anys, batejada, i el seu fill, Joanet, de dos mesos, esclaus de Francesca, esposa de Simó de Puig, ciutadà de Barcelona: doc. 192.
- MARGARIDA, 30 anys, esclava d'Andreu Figuera, notari, ciutadà de Barcelona: doc. 189.
- MARIA, albanesa, esclava de Joan sa Badia, ciutadà de Barcelona: doc. 206.
- MARIA, 35 anys, albanesa, esclava de Joan Oliver, mestre d'aixa, ciutadà de Barcelona: doc. 240.

- MARIA, búlgara, 25 anys, neòfita, esclava de Llorenç Luques, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 203.
- MARIA, tàrtara, 21 anys, neòfita, esclava de Berenguer de Sorrech, mercader, habitant de Ripoll: doc. 194.
- MARIA, tàrtara, 20 anys, neòfita, esclava de Girardo de Doni, patró de nau, ciutadà de Barcelona: doc. 198.
- MARIA, tàrtara, 35 anys, neòfita, i el seu fill, Pericó, neòfit, de 4 mesos, esclaus de Guillem Calvet, mercader, ciutadà de Manresa (el Bages): doc. 187.
- MARIA, tàrtara, 35 anys, esclava de Galcerà Llobet, de l'ofici del mestre racional del rei, ciutadà de Barcelona: doc. 252.
- MARTA, tàrtara, 35 anys, neòfita, i la seva filla, Francesca, de 2 mesos, esclaves de Berenguer Martí, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 258.
- NICOLAUA, tàrtara, 22 anys, neòfita, esclava de Pere Serra, pintor, ciutadà de Barcelona: doc. 151.
- TUDORA, búlgara, 26 anys, i la seva filla, Margarida, de 2 mesos, esclaves de Guillem Bofill, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 176.
- TUDORA, 25 anys, esclava de Guillema, vídua de Ramon Rossell, ciutadà de Barcelona: doc. 138.
- VOYNA, paterina de Bòsnia, 35 anys, no batejada, i el seu fill, Arradiça, d'un any, no batejat, esclaus de Berenguer Sunyer, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 265.
- Una esclava de 28 anys, i el seu fill, Melxiach, de 7 anys, propietat de Guillem Bosch, forner, ciutadà de Barcelona: doc. 204.
- Una esclava de 22 anys, propietat de Bernat Cabirol, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 191.

Índex de les dides jueves

- ASTRUGA, esposa d'Abraham Salamó, jueu de Barcelona: doc. 136.
- ASTRUGA, esposa de David Phaym, jueu de Barcelona: doc. 160.
- BONADONA, esposa d'Abraham Figueroll, sabater, jueu de Barcelona: doc. 148.
- BONADONA, esposa d'Ahim Catzet, jueu oriünd de Balaguer, habitant de Barcelona: doc. 163.
- BONADONA, vídua de David Certon, jueu de Barcelona: doc. 147.
- BONAFILLA, esposa de Mossé Maimó Campfí, jueu de Barcelona: doc. 84.
- BONETA, esposa de Mardofay Calvó, jueu de Barcelona: doc. 141 i 145.
- CICI, esposa de Jucef Brunell, jueu de Barcelona: doc. 131.
- ESTER, esposa de Salamó Issach, sabater, jueu de Barcelona: doc. 144.
- JOIA, esposa de Centou Guebbay, dauer, jueu de Barcelona: doc. 144.
- MARIA, esposa d'Issach Andalí, jueu de Barcelona: doc. 140.
- SISANT, esposa de Merdufay Sucran, jueu de Barcelona: doc. 130.

Índex dels nadons, nodrissos i infants a alletar

- AGNESONA, filla de Ramon de B[.], ciutadà de Barcelona: doc. 38.
- AGNESONA, filla de Jaume Fous, ciutadà de Barcelona, i de Serena: doc. 137.
- AGNESONA, filla de Joan de Vallseca, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona: doc. 183.
- ANGELINA, filla de Bernat sa Pila, mercader, ciutadà de Barcelona, i d'Isabel: doc. 261.
- ANGELINA, 12 mesos, filla d'Arnau de Prats, mercader, ciutadà de Barcelona, i de Margarida: doc. 154.
- ANGELINA, filla de Pere Mestre, barber de Barcelona, difunt; néta de Jaume Tonya, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona: doc. 244.
- ANTÍGONA, filla de Guillem de Santjoan i de Guillemona, difunts; néta de Guillem de Santjoan i de Suau, de Sant Joan Despí: doc. 10.
- ANTÍGONA, filla de Burguet de Sarrià, jurista, ciutadà de Barcelona, i de Blanca: doc. 106.
- ANTONI, fill d'Antoni Bussot i d'Angelina: doc. 152.
- ANTONI, 2 mesos, fill d'Arnau Salavert, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona, difunt, i de Constança: doc. 157.
- ANTONI, fill de Bernat Ubac, mercader, ciutadà de Barcelona, i de la seva esclava Gomicel·la, sarda, del lloc de Settimo, illa de Sardenya: doc. 111.
- ANTONI JOAN, fill de Francesc Lena, jurista, ciutadà de Barcelona, i de Clara: doc. 124.
- ARNALDÓ, fill de Guillem de Vallseca, ciutadà de Barcelona, i de Margarida: doc. 25.
- BARTOMEU, fill de Bernat Coll, draper, ciutadà de Barcelona: doc. 91.
- BARTOMEU, fill de Pere sa Plana, llicenciat en lleis, ciutadà de Barcelona: doc. 31.
- BARTOMEU, fill de Bartomeu Sirvent, protonotari del rei, ciutadà de Barcelona: doc. 178.
- BARTOMEUA, filla de Francesc de Boscarons, mercader, ciutadà de Barcelona, difunt, i d'Alamanda: doc. 76 i 93.
- BARTOMEUA, filla de Jaume de Vic, mercader, ciutadà de Barcelona, i de Sança: doc. 220.
- BERENGARÓ, donzell, fill de Berenguer Bertran, cavaller, difunt: doc. 181.
- BERNARDÓ, difunt, fill de Joan de Castelló, ciutadà de Barcelona: doc. 32.
- BERNARDÓ, fill de Ramon de Llagostera, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona: doc. 107.
- BERNARDÓ, difunt, fill de Romeu Llull, nebot de Joan Llull, ciutadà de Barcelona: doc. 171.
- BERNARDÓ, fill de Bernat de Pratnarbonès, tresorer del rei, ciutadà Barcelona, i de Constança: doc. 134.

- BERNARDÓ, fill de Pericó de Santcliment, ciutadà de Barcelona: doc. 13.
BERNARDÓ, fill de Burguet de Sarrià, jurista, ciutadà de Barcelona, i de Blanca: doc. 72.
BERTRAN, fill de Ponç de Vall, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 33.
CATERINA, filla de Guillem de Bastida, ciutadà de Barcelona: doc. 7.
CATERINA, filla de Bernat Carbó, ciutadà de Barcelona: doc. 115.
CATERINA, filla de Jaume de Gualbes, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 59.
CATERINA, filla de Pere Guerau, draper, ciutadà de Barcelona: doc. 21.
CLARA, filla de Joan de Mitjavila, ciutadà de Barcelona, i d'Elionor: doc. 264.
CLARA, filla de Gilabert de Santcliment, causídic, ciutadà de Barcelona, i d'Agnès: doc. 56.
CLARETA, filla de Jaume Gil, notari, ciutadà de Barcelona: doc. 87.
CLARETA, filla de Bernat de Sòria, dispenser d'Alfons, comte de Dènia, i de Clara: doc. 51.
CLIMENTONA, filla de Pere de Vallseca, ciutadà de Barcelona, i de Climenta: doc. 68.
CONSTANÇA, filla d'Arnau de Bastida, mercader, ciutadà de Barcelona, i de Sibilla: doc. 29.
CONSTANÇA, filla de Pere de Conamines, ciutadà de Barcelona, i de Serena: doc. 80.
CONSTANÇA, filla de Guillem Ferran, ciutadà de Barcelona: doc. 3.
CONSTANÇA, filla de Ramonet de Màrgens, ciutadà de Barcelona: doc. 201.
CONSTANÇA, filla de Domènec Mateu, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 12.
CONSTANÇA, filla de Bernat Oliver, mercader, ciutadà de Barcelona, i de Margarida: doc. 70.
CONSTANÇA, filla de Simó de Puig, ciutadà de Barcelona, i de Francesca: doc. 63 i 69.
CONSTANÇA, néta de Bartomeu Terrós, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 20.
CONSTANCIETA, filla de Guillem sa Bastida, ciutadà de Barcelona: doc. 95.
ELIONOR, filla de Francesc Castelló, canviador, ciutadà de Barcelona: doc. 36.
ELIONOR, filla de Lluca, habitant de Barcelona, lliure, que fou esclava de Berengara de Ripoll, vídua de Ponç de Pont, ciutadà de València: doc. 246.
ELIONOR, filla de Pere de Màrgens, de la casa del rei, ciutadà de Barcelona, difunt: doc. 92.
ELISENDA, filla de Ferrer Miró, de Sant Climent d'Amalfà, néta de Pere Miró: doc. 11.
ESTEVA, filla de Nicolau de Pròixida, noble, i d'Elvira: doc. 67.
EULALIONA, filla de Pere Fivaller i de Constança: doc. 55.
FELIPA, filla Berenguer sa Coma, habitant de Barcelona; neboda de Pere sa Coma, ciutadà de Tarragona: doc. 241.

- FRANCISCÓ, fill de Berenguer Maresa, de la tresoreria del rei, ciutadà de Barcelona, difunt, i d'Eulàlia: doc. 210.
- FRANCISCÓ, fill d'Antoni Raboster, canviador, ciutadà de Barcelona: doc. 156.
- GABRIEL, fill de Joan d'Agrers, de la casa del rei: doc. 75.
- GALCERÀ, fill de Francesc de Gualbes, ciutadà de Barcelona: doc. 42.
- GALCERÀ, fill de Ramon de Llagostera, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona: doc. 90.
- GALCERÀ, de 4 mesos, fill de Miquel Marquet, ciutadà de Barcelona: doc. 254.
- GALCERÀ, fill de Bernat de Pratnarbonès, ciutadà de Barcelona, difunt: doc. 249 i 259.
- GENÍS, fill de Guillem Almugàver, mercader, ciutadà de Barcelona, difunt: doc. 74.
- GASPAR, fill de Ramon Rodó, mercader, ciutadà de Barcelona, i de Miqueleta: doc. 182.
- GUILLEM, fill de Joan de Turra[...], beneficiat a la Seu de Lleida, rector de Belsa, diòcesi de Lleida (el Cinca), i de la seva esclava Caterina, tàrtara: doc. 109.
- GUILLEMÓ, fill de Joanet de Bastida, ciutadà de Barcelona, difunt, i d'Isabel: doc. 15.
- GUILLEMÓ, fill de Guillem de Guixers, draper, ciutadà de Barcelona, difunt, i de Ramoneta: doc. 5.
- GUILLEMÓ, fill d'Humbert de Fonollar, cavaller, i de Sibil·la: doc. 16.
- HUGUET, fill de Ramon Fivaller, ciutadà de Barcelona: doc. 146 i 166.
- HUMBERT, fill de Francesc de Trilla, mercader, ciutadà de Barcelona, i de Clareta: doc. 184.
- ISABEL, filla de Pere Bos, ciutadà de Barcelona: doc. 114.
- ISABEL, filla de Pere de Conamines, ciutadà de Barcelona, i de Serena: doc. 78 i 82.
- ISABEL, filla de Guillem de Vilatorta, doctor en decrets, ciutadà de Barcelona, i d'Eulàlia: doc. 116.
- JAUME, 7 mesos, fill de Bernat Esquert, convers, sastre, ciutadà de Barcelona, i d'Isabel: doc. 263.
- JAUME, fill de Guerau de Llagostera, jurista, ciutadà de Barcelona, i d'Elisenda: doc. 14.
- JAUMET, fill de Guillem Ferrer, bataner de fulles d'or, ciutadà de Barcelona: doc. 209.
- JAUMET, fill de Bartomeu Pera, administrador de l'hospital de la ciutat de Barcelona, ciutadà de Barcelona, i de Gabriela: doc. 217.
- JAUMETA, filla de Francesc de Ladernosa, notari, ciutadà de Barcelona: doc. 86.
- JAUMETA, filla de Berenguer Sesdeus, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 167.
- JOAN, fill de Joan de Casademunt, peller s. sastre, ciutadà de Barcelona, oriünd de Besalú: doc. 233 i 271.
- JOAN, fill de Pere de Conamines, ciutadà de Barcelona, i de Serena: doc. 81.

- JOAN, fill de Jaume de Folquers, notari, ciutadà de Barcelona: doc. 6.
- JOAN, fill de Joan de Puig, i de Joaneta, difunts: doc. 71.
- JOAN, fill de Pere de Torremalús, tintorer, ciutadà de Barcelona: doc. 58.
- JOAN, fill de Jaume Genovès, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 57.
- JOAN, fill de Pere Vytubri, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 256.
- JOANA, filla de Ramon de Santcliment, ciutadà de Barcelona, i d'Andreueta: doc. 46.
- JOANET, fill de Joan d'Agres, de la casa del rei, i de Valensona: doc. 61 i 62.
- JOANET, fill de Joan Climent, de la tresoreria del rei, ciutadà de Barcelona: doc. 188.
- JOANET, fill de Guerau Julià, peller, ciutadà de Barcelona: doc. 101.
- JOANET, fill de Romeu Llull, ciutadà de Barcelona, i de Caterina: doc. 41.
- JOANET, 6 mesos, fill d'Hug de Montagut, mercader, ciutadà de Barcelona, difunt, i d'Isabel: 172.
- JOANET, fill de Guillem Mulet, ciutadà de Barcelona, i de Maria: doc. 262.
- JOANET, fill de Pere Ros, mercader, ciutadà de Barcelona, difunt: doc. 27.
- JOANET, fill d'Arnau Vallès, de la tresoreria de la reina, ciutadà de Barcelona: doc. 102.
- JOANETA, fillastra de Martí Cech, paroler, ciutadà de Vic: doc. 253.
- JOANETA, filla de Pere de Conamines, ciutadà de Barcelona, i de Serena: doc. 79.
- JOANETA, filla de Bernat de Jonqueró, secretari del rei: doc. 164.
- JOANETA, filla de Bernat de Montjuïc, ciutadà de Barcelona: doc. 169.
- JOANETA, filla de Joan Soler, notari, ciutadà de Barcelona: doc. 83.
- JOANOT, fill de Guillem Oliver, de la casa del rei, i d'Eulàlia: doc. 104.
- JULIANA, 3 mesos, filla de Guillem Rabassa, mercader, ciutadà de Barcelona, i de Caterina: doc. 266.
- LLEONART, fill de Bartomeu Bonany, expenser, ciutadà de Barcelona: doc. 94 i 97.
- LLORENÇ, fill de Bernat de Puigventós, ciutadà de Barcelona: doc. 4.
- MARGARIDA, filla de Pere de Bosc, escrivà de la porció del rei, i de Constança: doc. 50.
- MARGARIDA, filla de Ramon Feliu, seller, ciutadà de Barcelona: doc. 30.
- MARGARIDA, 10 mesos, filla de Berenguer des Lor, mercader, ciutadà de Barcelona, i de Francesca: doc. 192.
- MARGARIDA, filla de Guillem Oliver, ciutadà de Barcelona, i de Guillemoneta: doc. 23.
- MARGARIDA, filla de Ferrer de Prats, ciutadà de Barcelona: doc. 48.
- MARGARIDA, filla de Guillem Santpol, carnisser, ciutadà de Barcelona: doc. 158.
- MARGARIDA, filla de Burguet de Sarrià, jurista, ciutadà de Barcelona: doc. 122 i 123.

- MARIA, 10 mesos, filla de Antoni Ponç, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 132.
- MARIA, filla d'Antoni Truy, brodador, ciutadà de Barcelona, difunt, i d'Antònia, ara esposa de Pascasi Peralta, fuster, ciutadà de Barcelona: doc. 202.
- MARIONA, filla de Guillem Pere Dusay, ciutadà de Barcelona: doc. 85.
- MATEU, fill d'Antoni Dalmau, abans de la casa del difunt bisbe de Barcelona Ramon, i d'una esclava; nét d'Arnau Dalmau i de Ramona: doc. 267.
- MATEUÓ, fill de Mateu Ferrandell, escrivà de la cort del rei, i de Margarida: doc. 126.
- MELCIOR, fill de Joan Terró, mercader, ciutadà de Barcelona, i d'Angelina; nét d'Andreu Figuera, notari, ciutadà de Barcelona: doc. 200.
- MIQUEL, fill de Miquel d'Arters: doc. 127.
- MIQUEL, fill de Jaume Terrassa, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 123.
- MIQUELET, fill de Miquel Roure, de la tresoreria del rei, ciutadà de Barcelona, i d'Angelina: doc. 119.
- NICOLAU, fill d'Antoni de Puig, mercader, ciutadà de Barcelona, i de Violant: doc. 139.
- PERE s. PERICÓ, 16 mesos, fill de Constança, sarraïna, esclava de Ponç Ferrer, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 96.
- PERE GUILLEM, fill de Berenguer Ermengol, notari, ciutadà de Barcelona: doc. 214.
- PERICÓ, fill de Guerau de Catllarí, ciutadà de Barcelona, i d'Elionor: doc. 89.
- PERICÓ s. PICOY, fill de Guillem Company, hostaler, de Montcada, difunt: doc. 221, 223, 224, 228, 229, 230, 232, 234 i 239.
- PERICÓ, fill de Guillem Lacera, donzell, i de Blanca: doc. 52.
- PERICÓ, fill de Joan Llull, ciutadà de Barcelona: doc. 170.
- PERICÓ, 2 anys i mig, fill de Pere Morral, mariner, ciutadà de Barcelona, i de Marina: doc. 197.
- RAMON, fill de Ramon Ribes, donzell, difunt, i de Sança: doc. 60.
- ROMEU, fill de Cristina, tàrtara, esclava de Pere Esquerd, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 34.
- SERENA, filla de Pere de Conomines, ciutadà de Barcelona, i de Serena: doc. 77.
- SERENETA, filla de Jaume de Gualbes, draper, ciutadà de Barcelona: doc. 8.
- SERENETA, filla de Pere Juliol, draper, ciutadà de Barcelona: doc. 47.
- SIBIL·LA, filla de Pere d'Hort, ciutadà de Barcelona, difunt, i de Joaneta: doc. 22.
- SUBIRANA, filla de Pere de Casavella, moler, ciutadà de Barcelona: doc. 43, 44 i 45.
- TOMÀS s. TOMASET, fill de Guillem Raedor, argenter, ciutadà de Barcelona, difunt; germà d'Antoniet i Franciscó: doc. 205.
- TOMÀS, fill de Tomàs Sala, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 150.
- VIOLANT, filla de Joan Forest, jurista, ciutadà de Barcelona, i de Constança: doc. 149.

Índex dels pares dels quals no consta el nom del fill

- Agrer, Pere d', doctor en lleis, ciutadà de Barcelona: doc. 135.
Bellveí, Guillem de, escrivà del rei, ciutadà de Barcelona: doc. 24.
Clascània, Romeu de, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 105.
Dagrés, Joan, de la casa del rei, ciutadà de Barcelona: doc. 108.
Formós, Berenguer, porter del rei: doc. 2.
Joana, habitant de Barcelona: doc. 226.
Maria, esclava de Saurina, difunta, esposa de Pere Juliol: doc. 179.
Mitjavila, Guillem de, mercader, ciutadà de Barcelona, difunt; esposa, Guillem: doc. 35.
Perallada, Joan, notari, ciutadà de Barcelona: doc. 219 i 248.
Pla, Pericó de, ciutadà de Barcelona: doc. 113.
Planes, Francesc, candeler de cera, ciutadà de Barcelona: doc. 211.
Rovira, Ramon sa, ciutadà de Barcelona: doc. 226.
Sagrera, Guillem, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 260.
Sanxo, Domènec, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 240.
Serra, Ramon sa, ciutadà de Barcelona: doc. 180.
Vall, Pere de, de la casa del rei, ciutadà de Barcelona: doc. 49.
Vallseca, Joan de, llicenciat en lleis, ciutadà de Barcelona: doc. 112 i 120.
Vic, Jaume, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 133 i 143.

Índex dels pares dels quals no consta el nom de les filles

- Busquets, Francesc de, ciutadà de Barcelona: doc. 213.
Conangle, Guillem, junior, ciutadà de Barcelona: doc. 1.
Corretger, Pere, ciutadà de Barcelona: doc. 98.
Gualbes, Pere de, ciutadà de Barcelona: doc. 18.
Julià, Guerau, peller, ciutadà de Barcelona: doc. 40.
Montells, [...] de, blanquer, ciutadà de Barcelona: doc. 103.
Montjuïc, Joan de: doc. 39.
Serra, Pere, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 65.
Vicenç, Pere; esposa, Blanca: doc. 66.

Índex dels pares dels quals no s'especifica res dels fills

- Bonany, Bartomeu, expenser, ciutadà de Barcelona: doc. 73, 94 i 97.
Conill, Bernat, de la casa del rei, ciutadà de Barcelona: doc. 37.
Corbera, Andreu de, saig de la cort de l'oficialat de Barcelona: doc. 28.
Dirgua, Francesc, ciutadà de Barcelona: doc. 53.

Duran, Pere, draper de Barcelona: doc. 19.
 Grau, Pere de, notari, ciutadà de Barcelona: doc. 26.
 Fonollet, Guillem de, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 231.
 Màrgens, Ramon de, ciutadà de Barcelona; esposa, Clareta: doc. 99 i 100.
 Quer, Guillem de, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 175.
 Rovira, Ramon sa, ciutadà de Barcelona: doc. 226.
 Vall, Ramon sa, ciutadà de Barcelona: doc. 174.
 Vallseca, Francesc de, jurista, ciutadà de Barcelona: doc. 17.
 Vic, Jaume de, mercader, ciutadà de Barcelona: doc. 155.
 Vilagaià, Bernat de, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona: doc. 237.

Índex dels pares dels quals consta un «*nasciturus*»

Banyeres, Berenguer, batxiller en medicina, ciutadà de Barcelona; esposa, Violant: doc. 238.
 Ferrer, Pere, ciutadà de Barcelona; esposa, Angelina: doc. 161.
 Mercader, Bernat, paraire de draps de llana, ciutadà de Barcelona; esposa, Margarida: doc. 64.
 Munt, Pere des, draper, ciutadà de Barcelona: doc. 121.
 Pila, Bernat sa, mercader, ciutadà de Barcelona; esposa, Isabel: doc. 261.
 Sarrià, Burguet de, jurista, ciutadà de Barcelona; esposa, Anna: doc. 168.
 Tàrrega, Pere de, escrivà del rei; esposa, Sança: doc. 88.
 Terrats, Llorenç, ciutadà de Barcelona: doc. 250.

Índex dels nadons jueus

BONADONA, filla de Bertsalay Caracosa, jueu de Barcelona, difunt, i de Bonafilla: doc. 130 i 136.
 BONADONA, filla d'Asquia de Millan, jueu de Barcelona: doc. 143 i 144.
 BONOSA, filla de Vidal Ferrer, jueu de Barcelona: doc. 163.
 GOJO, filla de David Certon, jueu de Barcelona, difunt, i de Bonadona: doc. 147.
 JUCEF, fill d'Abraham Corayef i d'Astruga; néta de Bono Dapiera, jueu de Barcelona: doc. 148.
 MAYMÓ, fill de Mossé Maymó Campfí, jueu de Barcelona, i de Bonafilla: doc. 84.
 MAYMÓ, fill d'Abomari Issach Rossell, jueu de Barcelona: doc. 131.
 REGINA, 5 mesos, filla de Bonjuha Samuel Bolaix, jueu de Barcelona: doc. 140 i 145.
 SALOMÓ, fill d'Issach Vidal, jueu de Barcelona: doc. 129.
 SAMUEL BONJUHA BOLAIX, fill de Bonjuha Bolaix, mercader, jueu de Barcelona, i de Bonadona: doc. 160 i 162.

IMATGE CATALANA DE 1360 D'UNA NAU AMB APARELL RODÓ DE TRES PALS

○ ANTÒNIA-VICTÒRIA CARMONA I BUSTOS
UNIVERSITAT DE CASTELLÓ

*«Pren-m-enaxí com al patró qu-en platga
té sa gran nau e pens-aver castell;
vehent lo cel ésser molt clar e bell,
creu fermament d'un-àncora assats haja.»*
Ausias March

Introducció

A la documentació notarial es troben, a vegades, coses una mica insòlites. Aquest ha estat el nostre cas, perquè, a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, treballant sobre la documentació marítima en un manual o llibre del notari Pere d'Om de l'any 1360, vàrem trobar que aquest notari, o un dels seus escrivans, s'havia entretingut a dibuixar una nau a l'espai en blanc que hi havia entre la fi del text d'un document i la subscripció o indicació dels testimonis, que queda dintre del dibuix¹ del qual donem la reproducció a l'apèndix d'aquest article.

La veritat és que la imatge dibuixada resulta una mica ingènua, en alguns trets convencional i força estilitzada, la qual cosa ens fa pensar que l'autor d'aquest dibuix ni era mariner ni tampoc artista, a més del fet que segurament va fer el dibuix de memòria.

Però resulta una imatge molt verídica, ja que el seu autor dibuixa el vaixell amb ratlles de ploma, tal com el veia o com recordava haver-lo vist sense reparar en detalls i, per això mateix, ens va cridar l'atenció que el dibuix referit mostrara una nau de tres pals amb l'aparell rodó clàssic.

Des de la primera ullada ens va sobtar trobar la representació d'una nau de tres pals en una data tan primerenca, sobretot recordant que Björn Landström fixava la representació més antiga d'un vaixell de tres pals al

1. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Pere d'OM, *Llibre, 1360 (13-IV/6-VI)*, f. 76v. Al f. 63 hi ha dibuixada una altra nau.

principi del segle XV.² Deia Landström que, probablement, la representació més antiga coneguda d'un vaixell amb aparell de tres pals es troba en una escudella hispanomora, feta a Màlaga al principi del segle XV, que ens mostra la imatge d'una nau portuguesa. Del mateix tipus que aquest model citat per Landström i una mica posterior (de mitjan segle XV) seria la representació estudiada per Heinrich Winter³ procedent de l'ermita de Sant Simó, de Mataró, que actualment és al Maritiem Museum «Prins Hendrik» de Rotterdam.

Sobre això, hem d'aclarir que l'apreciació de Landström no es pot entendre referida als vaixells mediterranis amb aparell íntegrament llatí; de fet, en coneixem reproduccions amb tres pals des de molt aviat. El mateix Landström en reproduí algun de representat en una pintura italiana del segle XIII,⁴ i Arcadi Garcia i Núria Coll van fer la mateixa observació a propòsit dels vaixells representats als mosaics del segle XII de la Basílica de Sant Marc de Venècia.⁵ Els mateixos autors, en relacionar els inventaris de galeres catalanes, fets els anys 1352-1353, trobaren també una galera grossa amb tres pals: la «Santa Maria de Mallorca».⁶

L'apreciació de Landström, doncs, cal entendre-la només referida als vaixells d'aparell rodó clàssic, amb la vela de mitjana llatina i amb les dels altres pals cairades. Precisament és una nau amb aquest tipus d'aparell la reproduïda al llibre de Pere d'Om, mig segle abans de la referenciada per Landström.

Amb tot, el dibuix de la nau del 1360, que aquí reproduïm, sembla manifestar, dins la història dels vaixells, un moment molt més primerenc que el fixat fins avui per a l'aparició de l'aparell rodó clàssic de tres pals i, per ara, seria el testimoniatge més antic conegut a Europa d'aquest tipus d'aparell en els vaixells rodons.

Examinant breument amb una miqueta d'atenció el buc i l'aparell d'aquesta nau ens en podrem adonar millor.

2. Cfr. Björn LANDSTRÖM, *Sailing Ships*, Londres, 1978, p. 88-89.

3. Heinrich WINTER, *Die katalanische nau von 1450*, Magderburg, 1956 (traducció catalana i cloenda de Santiago HERNÁNDEZ I IZAL, amb el títol *La nau catalana de 1450*, Barcelona, 1986).

4. LANDSTRÖM, *Sailing Ships*, *op. cit.*, p. 54.

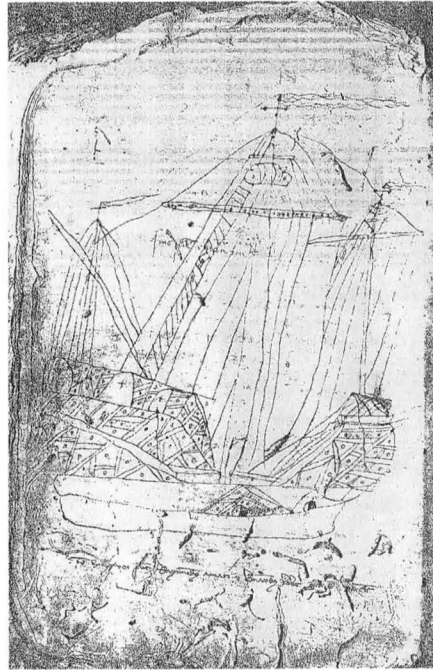
5. Arcadi GARCIA I SANZ, Núria COLL I JULIÀ, *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona, 1994, p. 131.

6. *Ibidem*, p. 140.

El buc

De la proa a la popa de la nau dibuixada, hi trobem les característiques més aviat típiques de les naus catalanes, bé que amb alguna especialitat.

A la proa del buc del vaixell trobem un senó o castell de proa amb tenderol que allunya aquest dibuix de la imatge convencional que sol aparèixer a les naus catalanes d'aquesta època, i que es caracteritzava, en la construcció del buc, per la major sobrietat de l'obra morta en comparació amb els vaixells de tipologia naval atlàntica. Però tampoc no és estrany trobar de vegades elements originàriament propis de la tradició atlàntica o de ponent, com ho és l'alçada de l'obra morta amb castells a popa i també, algunes vegades, a proa.

No obstant això, aquesta proa, sense el senó o castell, sembla reproduir molt bé la forma de la proa de les naus catalanes conegudes del segle XIII, amb la roda corbada cap a l'interior del buc. De fet, és una forma molt repetida en la iconografia naval mediterrània del segle XIII, tal com podem veure en una miniatura de la Bíblia de la Biblioteca Episcopal de Vic, de l'any 1268, que representa la història bíblica de Jonàs, reproduïda per Arcadi Garcia i Sanz.⁷ També Björn Landström en publicà diversos dissenys del segle XIII presos de pintures italianes.⁸

Al costat visible del buc d'aquesta nau del 1360, a l'obra morta del vaixell, el dibuixant hi ha dissenyat unes figures poligonals amb un petit cercle central que no gosem d'interpretar, perquè no és clar què va voler representar exactament el dibuixant amb aquestes figures; tanmateix, tant pot haver intentat de representar algun tipus de gravat de la fusta i que la nau

7. Cfr. Arcadi GARCIA I SANZ, *Història de la marina catalana*, Barcelona, 1977; làmina entre les p. 48-49.

8. Cfr. LANDSTRÖM, *Sailing Ships, op. cit.*, p. 54.

anava molt armada, com pot senzillament interpretar-se que el seu autor mostrava alguna mena d'*horror vacui*, reforçant aquesta última interpretació el fet que les figures són molt espesses.

Si ens fixem en la popa de la nau representada en el dibuix que comentem, aquesta també sembla una mica convencional, però s'hi veu bé la part posterior del castell, que de nou sembla molt gran i molt elevada. De fet, ha estat aquesta característica, l'elevació del castell, la que ens ha fet pensar en aquells versos que, quasi un segle més tard, escriuria Ausiàs March⁹ i que encapçalen aquest article.

Amb tot, és sens dubte l'aparell de la nau, del qual tractarem a continuació, el que ens ha semblat més interessant.

L'aparell de la nau del 1360

Si bé l'aparell de la nau és dissenyat en aquest dibuix del 1360 d'una manera molt simplificada, representant-hi només els arbres i les antenes sense el velam, aquesta mateixa característica, que fa que la imatge no resulte gaire estètica, dona al dibuix un valor testimonial superior al d'una representació purament artística, però, pel detall amb què podem observar l'arboradura i altres arreu de la nau.

Els arbres de la nau

A la proa del vaixell, sortint de la base del senó, sembla haver-hi representat, d'una manera molt estilitzada, un pal oblic que és, sens dubte, el del *bouprès*.¹⁰

L'*arbre del triquet*, amb els seus obencs, hi és representat molt clara-

9. Ausiàs MARCH, *Poesies*, Barcelona, 1952-1959 (ed. Pere BOHIGAS), v. II, p. 8, poema II.

10. Del segle XV coneixem ja exemples de naus amb l'arbre major, el triquet, l'arbre de la mitjana i el bouprès, com veiem a l'inventari de la nau del patró barceloní Francí Antoni Setantí. Cfr. Rolf EBERENZ, *Schiffe an den Küsten der Pryendäenhalbinsel*, Bern/Frankfurt M., 1975, p. 226-227.

També Madurell ens dona alguns exemples de velers menors construïts amb el bouprès: com la caravel·la que, construïda a Barcelona el 1450, arborava l'arbre major, el de mitjana i el bouprès. Cfr. MADURELL, «Antiguas construcciones de naves (1316-1740)», *Hispania*, XXVIII (1968), p. 3-74, doc. 3.

ment damunt del senó o castell de proa amb la seua antena, que sembla tenir-ne a sobre una altra de molt més petita, amb un objecte indefinit al capdamunt que potser vol representar una cofa. Aquest arbre del triquet és més petit que el major, però no pas més curt que el de la mitjana, sinó més aviat més llarg. A les galeres, és documentada l'existència de dues èpoques o fases de la grandària d'aquest arbre del vaixell: la primera, en la qual arboraven la vela del «llop de proa» i el triquet era més gran, documentada des de l'any 1359, i la segona, en la qual el dit pal arborava la vela del triquet, que era molt més petita, documentada almenys des de l'any 1438.¹¹ El fet que en aquest dibuix es represente l'arbre del triquet més llarg que el de la mitjana, pot indicar que també en aquests vaixells pot haver-hi hagut dues èpoques: una primera en la qual aquest arbre del vaixell era més gran, la que correspondria al dibuix, i una època posterior en la qual aquest pal fou reduït, tal com el mostren les representacions iconogràfiques del segle XV.

En aquest dibuix del 1360, l'*arbre major* és molt ben representat, tot i que ho és com si fos tot d'una peça, sense pioles ni mastelers. Té un gruix major que el dels altres arbres del vaixell i també molta més llargada. Es subjecta pels obencs o costers, que hi són representats, d'una manera molt estilitzada, per simples ratlles, sense dibuixar-hi els colladors. L'antena d'aquest arbre major de la nau és també molt més gran que la de l'arbre del triquet i és també representada tota d'una peça, sense enginyes i, a més, a sobre d'aquesta antena major n'hi ha una altra de més petita on sembla que hi havia d'anar envergada la vela de gàbia.

A l'arbre major, també apareix representada la *gàbia*,¹² però només hi és dibuixada, entre una antena i l'altra, d'una manera tan convencional que la fa quasi irrecognoscible, puix que l'únic detall que sembla confirmar-ho és una escala que penja per la part de popa del pal, tal com és corrent de representar-la en les imatges dels vaixells medievals.

Per últim, l'*arbre de la mitjana*, molt més petit que el major, és representat a sobre del castell de popa, també subjectat pels obencs, que hi són representats de la mateixa manera que a l'arbre major. L'antena del pal de la mitjana, molt llarga, és també representada tota d'una peça, sense enginyes, i és dissenyada amb una forta obliquïtat, disposició que fa pensar que hi anava envergada una vela llatina.

11. Cfr. GARCIA, COLL, *Galeres mercants catalanes*, op. cit., p. 144-152.

12. Característica de l'aparell de les naus, fins i tot al cap. 360 del *Llibre del Consolat de Mar* apareix la gàbia com a distintiva de les naus.

Les veles

Aquesta forta obliquïtat de l'antena de l'arbre de la mitjana i la seua llargada, que acabem d'esmentar, contrasta en el dibuix molt clarament amb la sensible horitzontalitat de les antenes dels altres dos arbres del vaixell, cosa que, sens dubte, dóna a entendre que la nau representada porta l'aparell mixt clàssic. Aquest aparell era rodó a l'arbre major, que envergava el *treu* cairat, i a l'arbre del triquet, que envergava la vela d'aquest nom, *vela del triquet*, també cairada i molt més petita, és a dir, veles pròpies de la tradició naval atlàntica i per tant veles quadres aferrades a antenes curtes i armades horitzontalment als arbres; mentre que era llatí a l'arbre de la mitjana, amb la vela *mitjana* de forma triangular aferrada a la llarga antena que, com ja hem dit, era armada obliquament sobre l'arbre.

Com que aquest dibuix és molt simplificat, no podem tenir més informació de les seues veles, ja que no hi són representades, només podem deduir que també hi devia haver corterons armats sobre la gàbia i al bouprès una altra vela quadra petita, anomenada civadera. Amb tot, és clar el fet que *treu* i vela del triquet són cairades mentre que la vela mitjana és llatina, i són precisament aquestes les característiques essencials i més típiques de l'aparell rodó de tres pals que fins ara no havíem trobat en una època tan primerenca.

Els arreus

Al dibuix de la nau, no hi són representats els *timons* del vaixell,¹³ i l'eixàrcia hi és representada d'una manera, a més d'estilitzada, incompleta, cosa explicable si tenim present que el seu autor no era mariner. Abans ja ho hem vist a propòsit dels *obencs*.

A l'antena de l'arbre major semblen recognoscibles les *amantines* i els *badafions* per a la vela, i al cim del mateix arbre semblen també recognoscibles els *estais*, tots representats per simples ratlles fetes a ploma.

En el dibuix hi ha també alguns elements ornamentals o simbòlics del

13. No podem saber, per tant, si portava els dos timons llatins típics de la tradició naval mediterrània, laterals d'espadella, armats a les timoneres i en forma de dues L horitzontals, invertides l'una sobre l'altra; o si també el timó, a més de l'aparell rodó, era el característic de la tradició atlàntica, bé el timó lateral únic armat a la banda d'estribord, bé l'anomenat timó de roda armat a la roda de popa o codast.

vaixell. Les creus que hi ha al cim dels arbres major i del triquet semblen una ornamentació imaginativa i fantasiosa del dibuixant, però les petites flàmules que onegen al cim de tots tres arbres del vaixell potser responen a una realitat vista per ell o recordada. Les creus que hi ha al passamà de la part superior del castell de popa potser també responen a una realitat, però el dibuixant no tingué art suficient per representar-la, bé com a escuts o paveços, o bé com a elements ornamentals de l'obra morta de la popa del vaixell.

Conclusió

Com a resum conclusiu de les observacions que acabem de fer sobre aquest dibuix del notari Pere d'Om, del 1360, podem explicitar singularment les dues que ens han semblat més interessants i més noves per a la cronologia de la història dels vaixells, sobretot per la seua antiguitat.

La primera d'aquestes observacions és la que fa referència a la cronologia de l'aparició de l'aparell rodó de tres arbres a les naus, la qual, fins ara, era situada a la primeria del segle XV pel testimoniatge iconogràfic de l'escudella hispanomora d'aquella època, referit per Björn Landström, el qual hem esmentat abans. Ara, en canvi, cal recular la data d'aquesta aparició fins a l'any 1360 pel testimoniatge, també iconogràfic, del dibuix del notari Pere d'Om que aquí reproduïm.

Potser en aquells moments, aquest tipus d'aparell –i fins i tot el vaixell– era aquí una novetat, i aquest fou el motiu que induí aquell notari a fer-ne aquest dibuix. En realitat, l'aparell rodó de dos arbres, que sembla l'antecedent d'aquest de tres, en les naus no desaparegué de sobte, sinó que durà encara tot el segle XIV i part del XV.¹⁴ El mateix Winter¹⁵ l'atribuí amb força versemblança al model de la nau de Sant Simó de Mataró, de mitjan segle XV, i a la documentació notarial de Barcelona n'hi ha també més d'un exemple del Quatre-cents.¹⁶

L'altra observació que ens ha semblat important en aquest dibuix del

14. Cfr. GARCIA, COLL, *Galeres mercants catalanes*, op. cit., p. 135-137.

15. WINTER, *La nau catalana de 1450*, op. cit., p. 31-32 de la traducció.

16. Vid. a AHPB, VÀRIA, *Contractes marítims*, llig. 11, doc. solt, el noliejament del 5 de juny de 1405, on es pot veure una d'aquestes naus de dos pals, la «Santa Bàrbara» del patró Pere Torrella, que clarament ens mostra inventariats el pal major (amb dos treus i dues bonetes, i amb la gàbia, on aniran armats dos corterons) i l'arbre de la mitjana, fornit d'antenes i amb la seua vela.

notari Pere d'Om, del 1360, és la representació de les petites antenes a sobre de la major i de la del triquet, les quals hi són dibuixades amb molta claredat i donen a entendre que en aquell temps hom ja envergava en aquesta petita antena, a sobre de la cofa de l'arbre major del vaixell, la vela de gàbia, i a la petita antena de sobre de la de l'arbre del triquet, la vela alta. No és obstacle per a aquesta apreciació el fet que, en el dibuix, ni a l'arbre major, ni al del triquet, no hi haja representats els mastelers respectius, perquè això és degut a la simplificació estilitzada del dibuix.

Pel que fa a la cronologia de la història dels vaixells, aquesta observació sembla important perquè, en les naus, la representació més antiga que coneixem d'aquests papafigues és en una pintura de Carpaccio, del final del segle XV,¹⁷ i en les galeres, en la catalana «Sant Guillem i Sant Narcís», que és documentada, navegant, de l'any 1425 al 1450.¹⁸ Ara, en canvi, cal recular l'ús d'aquestes veles altes en els vaixells rodons fins a l'any 1360, pel testimoniatge iconogràfic del dibuix que aquí reproduïm.

Les observacions que acabem de fer sobre aquest dibuix insinuen la importància que sembla haver tingut la navegació mediterrània en la configuració de l'aparell rodó dels tres pals i en les primeres addicions del seu velam, que, fet i fet, són les que arribaren en aquests vaixells als primers segles de l'Edat Moderna. Això, però, ho deixem per als especialistes en la història dels vaixells, perquè el nostre objectiu era només fer conèixer el dibuix del notari Pere d'Om i fer-ne veure la importància que sembla tenir en aquesta història.

Per últim, no volem concloure aquest breu article sense agrair al Dr. Arcadi Garcia i Sanz l'ajuda prestada en la seua redacció. La veritat és que el dibuix d'aquesta nau, del 1360, no havia tingut gaire sort fins ara, primer restant tant de temps inèdit a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona i després anant a caure a les mans de la que subscriu. Puix que, si bé es cert que quan trobarem aquest dibuix a l'Arxiu citat immediatament en traguérem una còpia pensant en la seua publicació, per la importància de la seua datació primerenca, no és menys cert que aquesta no haguera estat possible sense la bibliografia facilitada pel Dr. Arcadi Garcia i Sanz, que amb la seua col·laboració ha suplert aquella mala sort inicial d'aquesta imatge del 1360 d'una nau de tres pals que a continuació reproduïm.

17. Cfr. LANDSTRÖM, *Sailing Ships*, op. cit., p. 90.

18. Cfr. Arcadi GARCIA, Núria COLL, *Galeres mercants catalanes*, op. cit., p. 356-357.

El monestir cistercenc de Santes Creus serva al seu si un bell edifici gòtic identificat tradicionalment com a palau reial. Emplaçat a l'extrem oriental de la banda meridional del segon claustre del cenobi (o claustre vell), les seves dependències s'ordenen a l'entorn de sengles patis. Dels dos, el principal segueix molt de prop el model imperant a l'arquitectura gòtica civil catalana del Tres-cents, bé que les seves proporcions (més reduïdes respecte als exemplars conservats) li atorguen una singularitat innegable. L'escala que comunica el vestíbul d'entrada amb la planta principal del palau, una construcció extremadament elegant, se situa en aquest indret [Fig. 1]. A través d'ella, s'accedeix a la galeria oberta a la planta noble de l'edifici, a l'entorn de la qual s'ubiquen les estances principals. Un segon pati, de menors dimensions que el primer, es localitza a l'est. Ostenta també una galeria al primer pis, bé que només en dues ales. Les obertures d'aquests dos claustres alts presenten el mateix format: les habituals bases i columnes de calcària nummulítica, provinent de Girona, coronades per arcs apuntats [Fig. 2]. Només se n'allunya una de les obertures del claustre menor, ja que, com a suport de l'arc corresponent, exhibeix una columna de pòrfir.*

Aquest material de profund contingut simbòlic és present en un altre indret de l'edifici. És també de pòrfir la columna sobre la qual recolza en part la volta de la magnífica escala del primer pati. Com s'ha defensat des de sempre, ambdós elements s'han de relacionar forçosament amb el transport al monestir de Santes Creus, en època de Jaume II, d'un nombre indeterminat de peces d'aquest material destinades a l'obra dels sepulcres reials, una part de les quals, segons atesta la documentació, va quedar sense ús fins a la segona meitat del segle XIV.

* Bé que les referències a aquest edifici en els estudis consagrats al monestir són nombroses, dins l'aparell crític he recollit únicament els que s'hi refereixen monogràficament, o bé aquells que aporten alguna novetat significativa en la seva anàlisi. També voldria agrair, des d'aquí, l'amabilitat del Sr. Josep M. Foguet, de Santes Creus, que quan preparava aquest estudi em va facilitar la visita del palau i em va guiar amablement en el seu recorregut.

El palau acusa diverses intervencions en la seva fàbrica. Del conjunt, l'àrea amb una unitat morfològica més clara és la situada a l'entorn del pati major. Des d'aquest nucli, que podem entendre que fou l'originari, l'edifici va ser ampliat cap a l'est. Les habitacions i el pati mateix que es troba en aquesta zona corresponen a un període d'obra quelcom posterior, bé que igualment d'època medieval. Dins ja del segle XVI, va ser afegit un nou pis a tota l'estructura que avui es manté, només en part, a l'àrea més oriental.

Com s'ha dit, la historiografia ha designat tradicionalment aquesta construcció que descrivim com a palau reial. Existeixen una sèrie d'arguments a favor d'aquesta interpretació, però potser no són suficients per descartar una altra possibilitat igualment viable, fins i tot diríem que més encara que la primera: que es tracti d'un palau abacial. Val a dir que no som els primers a suggerir un tal ús. La historiografia ha jugat ambigüament amb aquesta interpretació, sempre, però, un cop afirmat el seu caràcter de construcció reial.

Un dels propòsits que perseguim amb el present treball és clarificar aquest extrem a partir de l'anàlisi acurada d'aquells elements del mateix edifici que poden il·luminar-nos en aquest sentit i a través de la informació que proporcionen unes anotacions, inèdites fins ara, relatives a despeses constructives que s'hi refereixen i que hem localitzat entre la documentació de Santes Creus custodiada a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid. Com veurem, ambdues vies es complementen i permeten, d'una banda, situar amb més precisió el període de construcció del palau i, de l'altra, afinar en el tema del seu promotor.

Qüestions a considerar: l'heràldica i els pòrfirs sicilians

Des del primer treball monogràfic que va dedicar-se a aquest edifici, al tombant del segle XIX,¹ els estudiosos han manifestat una atenció especial al tema de l'heràldica present en diversos indrets de la fàbrica i damunt de variats suports. Apareixen emblemes esculpits sobre pedra en punts diversos de les plantes baixa i noble, respectivament; pintats sobre fusta als embigats que cobreixen el vestíbul d'entrada i les quatre galeries ober-

1. Bonaventura BASSEGODA, «Datos inédits relatius a la construcció del Palau real de Santes Creus», *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa* (Barcelona), II (1899-1900), p. 313-318.

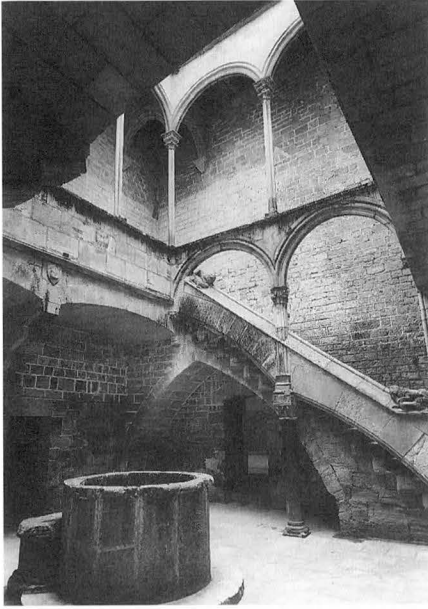

Fig. 1. *Santes Creus. Pati major del Palau Abacial (Barcelona, Arxiu Mas).*

tes al primer pis del pati principal. Figurava igualment a les rajoles que van haver-hi a la planta baixa del primer pati, segons que informen Teodor Creus i B. Bassegoda.² Aquest conjunt d'emblemes, entre els quals n'hi ha de reials i d'abacials, s'ha emprat tradicionalment com a mitjà per a la datació de l'edifici, tot i que no hi ha total coincidència entre els estudiosos pel que fa a la seva identificació. Mentre que, en uns casos, s'ha privilegiat una lectura dels signes heràldics en relació amb personatges històrics concrets, en d'altres, la interpretació ha estat de caire més genèric. Així, per exemple, Bonaventura Bassegoda³ es decanta per considerar els escuts que figuren al costat dels pals d'Aragó

(es tracta de les armes de Sicília i d'Anjou) com a corresponents, respectivament, a Constança de Sicília, l'esposa de Pere el Gran, i a Blanca d'Anjou, la muller de Jaume el Just. Més recentment, però, del comentari que

2. A la monografia de Teodor CREUS COROMINAS (*Santes Creus. Descripción artística de este famoso monasterio*, Vilanova i la Geltrú, 1884, p. 73), hi llegí'm: «y engastados en las paredes de los cuatro lados, azulejos con el escudo del abad Porta». Al seu torn, BASSEGODA (*Datos inédits...*, p. 313) escriu: «També pot reputar-se de l'època del abat Porta lo pati y escala anomenats de Pere III, donchs l'estrany y elegant capitell que recull las ayrosas arcadas es d'un treball exquisit, y per abundar en aquell lloch (abuy ja no) las rajolas de Valencia ab escuts del esmentat abat.» Aquest sòcol al qual al·ludeixen ambdós estudiosos no s'ha conservat. Això no obstant, no podem dubtar d'aquest testimoni i considerar, en conseqüència, que probablement entre l'ampli nombre de rajoles valencianes medievals identificades com a pertanyents a l'abat Domènec Porta de Poblet (1502-1526), n'hi poden haver algunes que corresponen a l'abat santescreuú. Vegeu, a propòsit d'aquestes rajoles repartides per diverses col·leccions públiques i privades, Joseph FONT Y GUMÀ, *Rajolas valencianes y catalanas*, Vilanova i la Geltrú, 1905, p. 171-173. També, Manuel GONZÁLEZ MARTÍ, *Cerámica del Levante Español*, Barcelona: Ed. Labor, 1952, v. II, p. 692-697.

3. *Op. cit.*, p. 316-317.

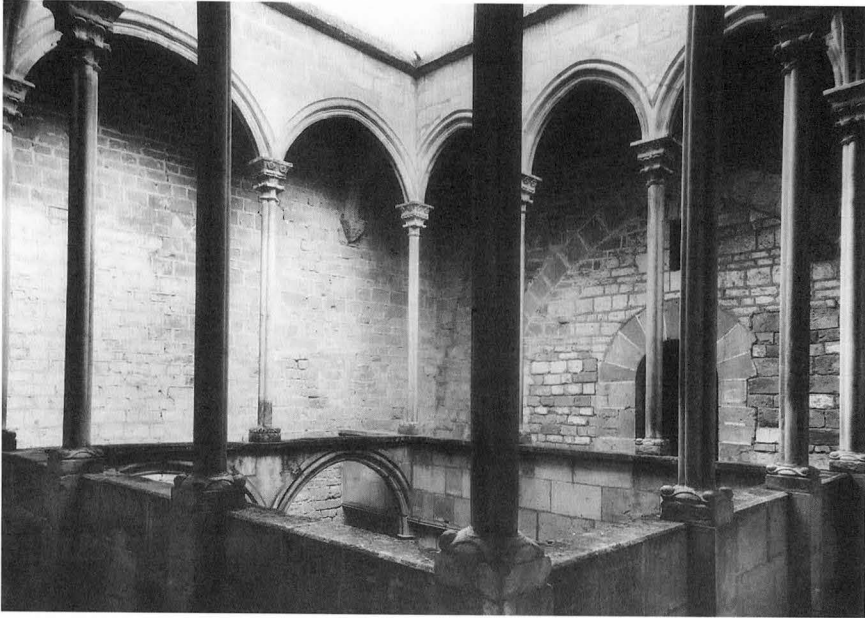

Fig. 2. Santes Creus. Galeria de la planta noble al pati major del Palau Abacial (Barcelona, Arxiu Mas).

Isabel Companys i Núria Montardit⁴ dediquen a la qüestió, sembla desprendre's que creuen que les armes de Sicília reflecteixen sobretot els antecedents familiars del rei Jaume el Just.

Com s'ha assenyalat, al costat d'aquests emblemes n'hi ha també d'abacials. El més antic correspon a l'abat Guillem Ferrera (1347-1375);⁵ són molt abundants els de l'abat Andreu Porta (1380-1402)⁶ i apareix només un

4. Isabel COMPANYS, Núria MONTARDIT, «Embigats gòtics del Palau Reial de Santes Creus», *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic* (Santes Creus), VI (1981), p. 12. Copiem textualment: «D'aquest [Jaume II], per no ésser el primogènit, es veuen les armes familiars, a més de l'escut amb les barres, al·lusiu a la seva dignitat reial».

5. Pel que fa a la identificació de les armes de l'abat, no hi ha cap mena de dubte, atès que figuren a banda i banda de l'epitafi que presideix el frontal del seu sepulcre a l'església del monestir. Consisteixen en una bossa de ferrer de la qual sobresurten les eines pròpies d'aquest ofici. Aquest escut només apareix en un indret del palau: al pati principal, encarat a l'entrada, sota la galeria elevada.

6. Es tracta d'un emblema parlant: una porta amb la creua abacial al bell mig. Figurava a les rajoles avui desaparegudes del sòcol que hi havia al vestíbul (*vid.* la nota 2) i és

cop el de l'abat Joan Pinyana (1430-1438).⁷ Els d'època posterior, que, com veurem, assenyalen ampliacions o reformes de l'edifici,⁸ corresponen als abats Bernardí Tolrà (1519-1534)⁹ i, sobretot, a Jaume Valls (1534-1560).¹⁰

La situació d'aquestes armes dins el palau és un dels fets que ha plantejat més problemes d'interpretació als estudiosos. Mentre a la planta baixa (vestíbul i pati principal) es localitzen les dels abats Ferrera i Porta, les reials (es tracti o no d'heràldica privativa) ornem els enteixinats de la galeria de la planta noble. Des del punt de vista cronològic i d'acord amb la progressió constructiva natural d'un edifici, tal situació és incongruent: s'esdevé que els emblemes més antics s'ubiquen en un indret construït aparentment més tard i que els més moderns apareixen a la zona bastida en primer lloc. En definitiva, l'heràldica sembla estar totalment capgirada. Obviament, una situació com aquesta no té cap mena de sentit. Per aquest motiu, s'han hagut d'invocar possibles reformes de la fàbrica per tractar d'explicar-la.¹¹

present encara al sostre d'aquest àmbit, on alterna amb els pals reials i la creu de Lorena, emblema del monestir a partir del govern de l'abat Porta, escuts, aquests darrers, en losange.

7. Les armes de l'abat Pinyana presideixen un escut sostingut per àngels al sector nord de la galeria del pati menor. De nou es tracta d'un emblema parlant: un pi pinyoner.

8. Recordem que sobre el palau, bastit en el decurs dels segles XIV i XV, va afegir-s'hi una nova planta durant el segle XVI que avui només es conserva en part, atès que l'any 1892 se n'enderrocà un sector (el que hi havia sobre el pati major), perquè afectava l'estabilitat de les galeries. Vegeu Cèsar MARTINELL, *El monestir de Santes Creus*, Barcelona: Ed. Barcino, 1929, p. 248.

9. Aquest el veïem a l'exterior d'una finestra de factura renaixentista ubicada a la planta superior del palau, afegida en el decurs del segle XVI, l'obra de la qual sembla haver-se iniciat durant el govern d'aquest abat. És, de nou, un emblema parlant, el mateix que trobem en el seu enterrament de l'aula capitular: una torre.

10. L'escut d'aquest abat figura en diversos indrets del monestir: «*als quatre murs del pati oriental del Palau Reial... a les claus de volta de guix de l'oratori i en un carcanyol de porta de dit palau, al pilar de la riba esquerra del pont sobre el Gaià i a la seva sepultura de la Sala Capitular*». Cfr. Isabel COMPANYS FARRERONS, M. Joana VIRGILI I GASOL, «La ceràmica d'encàrrec del monestir de Santes Creus (èpoques medieval i moderna)», *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic* (Santes Creus), XV-XVI (1992-1993, 1996), p. 43. És partit: al primer i quart quarters, hi campeja un escudet rodejat de rosetes; en el segon i tercer, un arbre.

11. Ja emprava aquest argument Teodor CREUS COROMINAS, *op. cit.*, p. 75: «*Por lo tanto, ó bien hemos de suponer que el patio que tratamos, construido en tiempo de D. Pedro*

Nosaltres creiem que pot haver-hi una interpretació alternativa més plausible, que, a més, té el valor de permetre conciliar-les totes: progressió de la fàbrica, heràldica i promotor. Abans, però, de presentar aquesta lectura dels fets, convé abordar una qüestió de caire més arqueològic que pot ser un argument complementari al seu favor. Ens referim als pòrfirs de Sicília integrats dins l'obra del palau.

Recordem que, d'una banda, hi ha la magnífica columna instal·lada sota l'escala que uneix el vestíbul amb la planta noble i, de l'altra, la columna ubicada a la galeria del primer pis del pati menor. Aquests elements tan exòtics formen part del conjunt de peces de pòrfir que Jaume el Just va portar a Catalunya al seu retorn de Sicília i que, destinades en principi probablement a l'obra del baldaquí del monument de Pere el Gran, van quedar sense ús en bastir-lo segons una tipologia diversa de la imaginada inicialment.¹² Així ho reconeix el mateix monarca en una carta que data de l'any 1293, escrita doncs dos anys després d'haver tornat de l'illa: «*illis lapidibus quos nos ad hoc misimus de Sicilia...*»¹³

Un seguit de notícies que corresponen significativament a la segona meitat del segle XIV, documenten la presència a Santes Creus, fora d'ús, d'un nombre indeterminat d'elements de pòrfir. S'hi refereixen dues cartes de Pere el Cerimoniós dels anys 1372 i 1376.¹⁴ El rei volia aquestes peces per al seu palau de Barcelona i va demanar-les a l'abat, que aparentment les hi va concedir, però només aparentment. La reiteració de la petició és un toc d'atenció en aquest sentit. Sembla com si els de Santes Creus haguessin donat llargues al monarca. Ho creiem així, perquè les dues columnes a les quals s'al·ludeix coincideixen, fil per randa, amb les que figuren incorporades a l'obra del palau que analitzem. Es tractava de dues peces, «*la una sencera e l'altra escancellada*», que podrien ser identificades fàcilment

ó de D. Jaime II, debio sufrir alguna innovación en lugar tan esencial como las arcadas de la planta baja en tiempo del abad Ferrara, ú otramete considerar el tal patio obra de D. Pedro.» Després d'ell, l'han anat invocant tots aquells que han tractat amb major o menor extensió aquest edifici.

12. Sobre això, Francesca ESPAÑOL, «Une nouvelle approximation sur les tombeaux royaux de Santes Creus», *Memory and oblivion. XXIXth. International Congress of the History of Art* (Amsterdam, 1996), en premsa.

13. Document publicat per Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia*, Berlín-Leipzig: Dr. Walter Rothschild Ed., 1908, v. II, p. 906.

14. Amada LÓPEZ DE MENESES, «Documentos culturales de Pedro el Ceremonioso», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* (Zaragoza), V (1952), p. 716-717 i 720.

amb els dos fusts incorporats respectivament a la planta baixa del pati major i al primer pis del menor (aquest darrer, a més, clarament trencat i afegit). El rei demanava també una làpida de pòrfir (a Santes Creus, segons els termes de la carta reial, n'hi havia dues): «*e una taula d'aquella pedra mateixa, ço és la millor de dues que ha a la porta de la vostra sagristia*».

Bé que també pot no haver estat així. Si aquestes peces esmentades corresponen a les que s'incorporaren a l'obra del palau de Santes Creus, la fàbrica actual difícilment podria ser anterior a la segona meitat del segle XIV. Cal advertir que si les nostres especulacions són certes, aquest fet justificaria plenament la presència de les armes de l'abat Guillem Ferrera (1347-1375) sota l'escala d'accés a la planta noble, enfront de l'entrada al palau, i, igualment, el sòcol de rajoles valencianes (avui perdut) que va haver-hi al vestíbul del pati on campejaven les de l'abat Porta. Fins i tot s'entendria la recança dels de Santes Creus respecte a la petició reial, ja que podríem pressuposar que l'abat s'havia resistit a cedir els pòrfirs a Pere el Cerimoniós perquè els volia emprar en una obra pròpia. De manera que, considerant que l'abat Ferrera va morir el 3 de juny de l'any 1375, entre la primera i la segona carta del monarca (14 de desembre de 1372 / 4 de febrer de 1375), de les dues peces, almenys una ja s'hauria pogut instal·lar al palau de Santes Creus. Per aquest motiu, el rei havia reiterat una petició que difícilment podia ser atesa.

Aquesta cronologia de l'edifici, que sembla apuntar-nos l'heràldica localitzada a la planta baixa del palau amb els escuts dels abats Ferrera i Porta, sembla confirmar-la el quadern de comptes fins ara inèdit que presentem tot seguit.

El quadern de comptes

Les despeses, que corresponen, respectivament, a materials i a soldades, figuren registrades en dos quaderns incomplets¹⁵ que daten de l'any 1388. Abasten de març a novembre, bé que el període comprès pot ser més ampli, atès que, a la primera part de les anotacions, no hi consta el mes. Coincideixen amb l'abadiat d'Andreu Porta (1380-1402). A pesar de tractar-se d'unes notes molt lacòniques, creiem que poden correspondre a l'obra del

15. Archivo Histórico Nacional de Madrid (AHN), *Clero. Santes Creus*, llig. 6.774, núm. 43 i 66. Vegeu l'apèndix del nostre treball.

palau. Hi ha un seguit d'indicis que ens menen a aquesta conclusió: s'al·ludeix, d'una banda, a «*la finestra del Rey*»; s'adquireixen, de l'altra, productes necessaris en obres pictòriques («*III. lliures de oli de linós*» i «*III lliures de trementina*»), que podrien correspondre perfectament a la policromia dels sostres del vestíbul i de les galeries del claustre major; finalment, es fa referència a l'obra d'una xemeneia de guix que pot ser identificada amb la que va conservar-se a una de les cambres de la planta noble fins fa poc temps,¹⁶ de la qual es conserven encara minsos testimonis *in situ* i al museu del monestir.¹⁷ Cal reconèixer que les notícies són poc específiques, però, així i tot, tenen el valor de situar les obres en un precís moment del Tres-cents que, com veurem, encaixa perfectament amb el que assenyalen les aproximacions cronològiques que podem fer per via dels emblemes heràldics.

A Santes Creus, l'any 1388, s'hi havia reunit una colla d'artífexs: El registre de les despeses documenta directament diversos piquers locals: Johan Brunet i un Cirol que, per les dades, cal identificar amb un mestre de biografia coneguda, originari d'Aguiló, un llogaret contigu a Santa Coloma de Queralt; entre ells, hi figura un piquer francès del qual no es diu el nom. També s'atesten uns inidentificats «*mestres del guix*», artífexs de l'escalfapanxes, el fuster Jaume Gasol i un ferrer que sembla procedir del Pla de Santa Maria, un indret proper. Evidentment, l'oli de llinosa i la trementina fan pensar en la presència de pintors en el cenobi, tot i que després les anotacions conservades no els esmenten directament.

La manca de continuïtat en el registre de les soldades que es van pagant periòdicament als mestres piquers no permet establir preeminències entre ells. Joan Brunet és esmentat quatre vegades i cada cop percep un salari diferent: un florí i mig, quatre florins, vuit florins i sis diners o bé dotze florins. Pel que fa a Cirol, se li paguen quatre florins. Ambdós semblen artífexs dels encontorns.

16. La descriu Teodor CREUS, *op. cit.*, p. 76: «*una gran chimenea se conserva en uno de tales aposentos [la planta noble], en bastante buen estado, sostenida su grandiosa campana por un leon y un oso, al parecer, de piedra, cubiertos de una gruesa capa de cal*». N'existeix un testimoni fotogràfic a l'Arxiu Mas: E'-6006.

17. Núm. 171 (mènula), núms. 240-243 (fragments de suport d'escalfapanxes). Cfr. Isabel COMPANYS I FARRERONS, Núria MONTARDIT I BOFARULL, M. Joana VIRGILI I GASOL, «Catàleg dels fons del Museu del Monestir de Santes Creus I», *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic* (Santes Creus), XIII-XIV (1990-1991, 1994), p. 69 i 83.

El primer, potser provenia de Cervera, indret en el qual es documenta un mestre d'obres d'aquest cognom (Berenguer Brunet),¹⁸ durant la segona meitat del segle XIV. Vers el 1362, fou responsable de la fàbrica de la façana d'una capella, consagrada a sant Miquel i sant Macari, que s'edificà a l'hort de la casa del jurista Pere Tallada, segons les disposicions testamentàries del seu fill.¹⁹ Sabem també, gràcies a un document encara inèdit, que pels mateixos anys va treballar a Santa Coloma de Queralt.²⁰

D'un indret molt proper a aquesta vila (Aguiló), n'era nadiu precisament Pere Cirol, l'altre artífex del palau de Santes Creus. Aquest mestre, que va intervenir en diversos projectes coneguts, està documentat com a veí de Santa Coloma entre els anys 1362 i 1371,²¹ període en el qual es féu càrrec d'un seguit d'empreses de diversa magnitud als encontorns. És el cas de la seva supervisió, entre el 1368-1371, per exemple, de l'obra del sepulcre dels Queralt, senyors de Santa Coloma, conservat a Santa Maria de Belloc.²² No limità, però, la seva activitat a aquesta àrea. Els primers documents coneguts del mestre posteriors a aquesta data s'han localitzat a Tarassona, a l'Aragó. L'any 1384, Pere Cirol és identificat com a «*maestro de piedra y de la obra de la claustra de Santa María de Huerta*».²³ Van ser-li pagats aleshores 5.000 sous corresponents a l'obra de «*el primer claustro de la dita claustra*», que Cirol havia enllestit.

Quan vam tenir constància d'aquesta notícia, el desplaçament de l'activitat de Cirol cap a l'Aragó ens va semblar molt estrany, atès que la resta de dades que se li relacionen són totes tarragonines. Potser, però, hi ha una raó per a tot plegat. Quan va acabar la guerra amb Castella, els castells de la frontera aragonesa varen quedar molt malmesos. El rei va fer una crida per tal de reunir un nombre suficient de mestres d'obra, als quals encarregà les corresponents restauracions. Ho atesta un document

18. Hi ha un mestre homònim documentat a Castelló d'Empúries l'any 1354 construint el pont nou de la vila. Cfr. José PELLA Y FORGAS, *Historia del Ampurdan*, Barcelona: Luis Tasso y Serra Impresor, 1883, p. 531, n. 3.

19. Agustí DURAN I SANPERE, *Llibre de Cervera*, Barcelona: Ed. Curial, 1977, p. 334.

20. Es va comprometre a reformar la façana de la casa de Pere Valta.

21. Aquest marge temporal, el defineixen un seguit de notícies inèdites que he reunit sobre el mestre.

22. Cfr. Francesca ESPAÑOL I BERTRAN, «Esteban de Burgos y el sepulcro de los Queralt en Santa Coloma (Tarragona)», *D'Art* (Barcelona), 10 (1984), p. 132 i s.

23. M. T. AINAGA ANDRÉS, «El legado artístico de Pedro y Fernando Pérez Calvillo en la sede episcopal de Tarazona», *Turiaso* (Tarazona), X-II (1992), p. 461 i 467.

servat a l'arxiu de Manresa.²⁴ Potser Pere Cirol fou un d'aquests pedrapiquers, els quals, en determinades circumstàncies, van poder ampliar el seu camp d'acció a l'àmbit religiós, com s'esdevé en aquest cas, ja que Tarassona fou ocupada per les tropes castellanès i caldrien restauracions de tota mena.

Després del sojorn aragonès i de retorn a la Conca, va treballar al monestir de Santes Creus, si bé ignorem fins quan. Això no obstant, coneixem part del seu períple laboral posterior. Entre els anys 1392-1399, va fer-se càrrec de les obres de l'església de Santa Maria de Montblanc, on consta com a mestre major conjuntament amb Pere Perull.²⁵ Durant aquest període va acceptar, però, altres encàrrecs paral·lels.²⁶ És el cas de l'obra d'una capella lateral a l'església de Santa Maria d'Alcover, enllestida l'any 1398,²⁷ i del campanar de Conesa, segons ho atesta un document de l'any 1399.²⁸

Si bé és possible afinar en la identitat dels mestres esmentats fins ara, topem amb una porta barrada en el cas de l'enigmàtic piquer francès que percep un total d'onze florins «*per tot quant hinc ha feyt*», segons apunta el registre de despeses. No sabem de qui pot tractar-se, per bé que els escassos elements escultòrics que es localitzen dins el palau, tots ells, malgrat evidents diferències d'estil, d'una elevada qualitat, reclamen un artífex. Un mestre francès podria ser un candidat idoni, en particular per al cap masculí que decora el capitell que queda a mà esquerra quan es puja per l'escala

24. Es tracta d'un document que publicaré pròximament, relacionat amb la dinastia manresana dels Alerigues, on se'ls nomena mestres d'obres reials.

25. A propòsit d'aquest mestratge, Joaquín GUITERT Y FONTSERÉ, *Real Monasterio de Poblet*, Barcelona, 1929 (3a ed.), p. 174. Maria Rosa TERÉS TOMÁS, «El Palau del rei Martí a Poblet: una obra inacabada d'Arnau Bargués i Françaç Salau», *D'Art* (Barcelona), 16 (1990), p. 36 i f. 46v. Així mateix, Jaume FELIP SÁNCHEZ, «L'església gòtica de Santa Maria de Montblanc», *Aplec de Treballs* (Montblanc), 8 (1987), p. 96.

26. Probablement per les dificultats que, segons atesta una súplica adreçada al Duc de Montblanc en aquest sentit, tenia per cobrar les seixanta lliures que li havien estat promeses per la direcció de l'obra. Data de l'any 1392 i la publica Jaume Felip al treball citat a la nota anterior.

27. Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Les esglésies medievals d'Alcover», a *Retaule. Romànic i gòtic d'Alcover* (Alcover, 1992), Alcover, 1996, p. 25-28.

28. A pesar que el document relatiu a aquest projecte on figura Pere Cirol es va transcriure amb la data equivocada, és innegable que correspon al nostre artífex: Tomàs CAPDEVILA I MIQUEL, «Un mestre quinzenista de Montblanc basteix el campanar de Conesa», *Bulletí Arqueològic de Tarragona* (Tarragona), IV (1935), p. 121.

Fig. 3. Cap masculí. Detall del capitell emplaçat a l'esquerra de l'escala del pati major del palau dels abats. (Fot. J. Yarza).

des del vestíbul al primer pis [Fig. 3],²⁹ però, si les nostres sospites a propòsit de la incorporació de la columna de pòfir en aquest indret són encertades, això s'esdevingué cap al 1375 i la presència documentada del piquer francès data del 1388. Per ara, sense cap altra base documental, seria agorarat pretendre que es tracta del mateix artífex.

L'emmurallament del monestir i el palau

Pel que en sabem, aquestes obres, que es duïen a terme a Santes Creus cap al 1388, degueren coincidir temporalment amb una intervenció molt transcendental sobre la fàbrica del cenobi: el seu emmurallament. Recordem

29. El tractament d'aquest cap no deixa de presentar analogies amb el de certes figures que presideixen els capitells de les galeries gòtiques del claustre de Ripoll, en l'obra de les quals es documenta Jordi de Deu i un mestre per identificar formalment fins ara, Colí de Marveylla, un artífex del nord de França que també va executar diversos sepulcres a la catedral de Vic, entre els quals el de sant Bernat Calbó.

que Pere el Cerimoniós va expressar el seu desig de fortificar-lo en diverses ocasions. La primera notícia es remunta al 1346.³⁰ L'any següent, el monarca va reiterar l'ordre, sense, però, que això, almenys immediatament, tingués cap mena de ressò ni en l'abat ni en la comunitat (aleshores governava el monestir Guillem Ferrera).³¹ Caldrà esperar fins al 1375. Segons que recull un conegut registre trescentista de les obres dutes a terme a Santes Creus, particularment a les anotacions que són posteriors a les de l'abat Bartomeu Ladernosa,³² el dia 1 de gener d'aquell any es començà a fortificar el monestir i les obres es perllongaren fins al 23 de febrer de 1378. No sembla haver-se enllestit tot el que estava previst, ja que el rei insistí de nou en la conveniència de fer-ho el 26 de gener de 1384³³ i, més endavant, serà Joan I qui assumirà aquest paper. Es coneix una ordre molt significativa en aquest sentit que data del mes de gener del 1390, coetània a la que es va adreçar a fra Guillem de Guimerà (prior de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Catalunya), que era qui havia de supervisar aquesta intervenció.³⁴ Hem fet esment d'aquestes obres perquè coincideixen més o menys temporalment amb el bastiment del palau que estudiem i perquè els artí-

30. Bona part de les notícies referents a la fortificació del monestir les va publicar F. CAMINO, «Noticias históricas sobre las fortificaciones de las ciudades, villas y lugares de cada uno de los Estados que han hecho parte del antiguo reino de Aragón», *Bulletí Arqueològic* (Tarragona), III (1925-1927), p. 243-244. Per a una visió de conjunt sobre el tema, que és la que seguirem, Cèsar MARTINELL, *op. cit.*, p. 152-158.

31. Les relacions del rei amb aquest abat no semblen haver estat pas massa cordials. Cfr. José-Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, «Fray Guillermo de Ferrera. Abad del monasterio de Santes Creus y sus diferencias con Pedro el Ceremonioso», *Hispania Sacra*, V (1952), p. 227-262.

32. Aquesta coneguda nota, que ha servit per datar (amb certes reserves) el procés d'obra del monestir i l'original de la qual es conserva en un manuscrit santescreuà custodiat a la Biblioteca Pública de Tarragona (ms. 459, f. 125r), ha estat publicada en diverses ocasions. Integrament per Eufemià FORT I COGUL, «La nota històrica de Fra La Dernosa sobre Santes Creus», *Bulletí Arqueològic* (Tarragona), 1928-1934, p. 127-132. Artemi FOLCH, «Una réplica de la nota històrica de La Dernosa en un códice madrileño», *Santes Creus. Bulletí de l'Arxiu Bibliogràfic* (Santes Creus), II (1964), p. 392-398.

33. Vegeu la nota 30.

34. Vegeu la nota 30. Pel que fa a fra Guillem de Guimerà, recordem que supervisava aleshores altres emmurallaments. És el cas de Poblet (Agustí ALTISENT, *Història de Poblet, L'Espluga de Francolí: Abadia de Poblet*, 1974, p. 300-303) i de Lleida (Francesc CARRERAS CANDI, «Idea del avenç urbà de Catalunya al segle XIV», a *IIer. Congrés d'Història de la Corona d'Aragó* [València, 1923], València: Imprenta Vives Mora, 1923, v. I, p. 195-197).

feixs que en foren responsables, atès el seu caràcter local, varen poder estar implicats en ambdues empreses. Val a dir, a més, que pensem en aquesta coetaneïtat no solament per raons cronològiques.

Pel que fa al mandat reial de l'any 1390, inclou un seguit d'indicacions topogràfiques que convé analitzar. Quan s'assenyalen les intervencions necessàries en el monestir per tal de garantir-ne la defensa, es parla, en primer lloc, de la conveniència d'aterrar la «sala dels abats», que estava adossada a la tanca del convent i a l'exterior d'aquesta, així com d'eliminar totes les edificacions que hi havia a l'altra part del claustre de la infermeria que tinguessin la mateixa extensió que la referida «sala dels abats», etc. Al document s'esmenta, d'una banda, un claustre que no es conserva, el de la infermeria, i de l'altra, l'enigmàtica «sala dels abats». Ambdues construccions havien d'estar emplaçades forçosament en el mateix sector del cenobi: és per això que l'una serveix de referent de l'altra. Crec que és possible plantejar una hipotètica interpretació d'aquestes dades.

A Poblet, el claustre de la infermeria primitiu encara existeix i és contigu a la capella de Sant Esteve. S'aprecia, doncs, clarament que els preceptes de l'orde a propòsit de facilitar als monjos malalts el seguiment dels oficis, es varen seguir escrupolosament. A Santes Creus, si bé el claustre immediat a la infermeria, esmentat al document del 1390, cal pensar que s'ha perdut, no ha estat així amb la capella erigida en aquest sector. Dedicada a Sant Bernat,³⁵ es localitza a l'extrem oriental del monestir. Avui en dia la capella, una edificació de planta rectangular amb volta de canó apuntat, que revela una cronologia primerenca (de mitjan segle XIII), és la construcció d'època medieval que queda més aïllada en el conjunt de tot el cenobi, ja que, a l'entorn, no hi ha cap edificació contemporània. Això només pot voler dir una cosa: que s'han destruït.

Que la capella de Sant Bernat és la de l'antiga infermeria ho confirma el propi manteniment en aquest sector de la infermeria en època moderna. Però hi ha quelcom més. El segle XIX (els vestigis foren destruïts el 1874), es conservaven encara les traces de l'antic claustre que li era contigu. Escriu Cèsar Martinell: «*Sembla que tocant el Claustre [es refereix al que és designat actualment com a claustre vell] hi havia un pati força allargat, i a l'al-*

35. L'advocació d'aquesta capella no està massa clara. Se la identifica també com de la Santíssima Trinitat o de Santa Maria. Vegeu Cèsar MARTINELL, *op. cit.*, p. 245-246.

tra banda un sol cos d'edificacions, que en planta baixa tenia un pas que comunicava el pati esmentat amb els horts posteriors...»³⁶

Reubicat el claustre de la infermeria primitiu, l'ordre reial del 1390 sembla prou clara pel que fa a la sala dels abats. Aquesta dependència no pot correspondre sinó al que avui es coneix com a palau reial. Estava emplaçada fora de la tanca del monestir, però alineada amb uns edificis aixecats a tocar del pati de la infermeria. De tot plegat, el que se'n dedueix és un fet: aleshores, el que no podia existir de cap de les maneres era el gran claustre que va acabar per comunicar totes les estances d'aquest sector i que, com tot sembla indicar, té actualment una denominació que és la més inadequada de les possibles: claustre vell.

Aquest segon claustre de Santes Creus, indret des del qual s'accedeix al palau que estem analitzant, sempre ha estat un element ètens com a singular en el conjunt arquitectònic del monestir. D'una banda, ho és perquè, al seu entorn, s'hi situen dependències (com ara la cuina i el refetor) que, segons la disposició habitual a les cases cistercenques, haurien d'estar emplaçades al primer claustre. De l'altra, perquè la seva pròpia estructura és poc habitual en claustres monacals. La peculiar configuració dels arcs (apuntats, exempts de columna i sense cap mena d'ornamentació),³⁷ ha fet pensar en un reaprofitament massiu de carreus.

Si bé els termes en què va plantejar-se en el seu moment aquesta hipòtesi la feien poc viable,³⁸ la idea en si no ho és. No hi ha cap necessitat de fer venir des d'un monestir desafectat i llunyà un conjunt d'arcades quan aquestes varen poder obtenir-se *in situ*. Això, però, obliga a pensar en una coincidència temporal pel que fa a l'obra d'aquest claustre, l'aterrament de certes dependències del monestir i la conclusió de la muralla del cenobi. Així, els materials provinents dels edificis eliminats (estances amb cobertes de fusta sobre arcs diafragmàtics, per exemple) s'haurien pogut emprar en l'obra de les seves galeries, i la voluntat de preservar el palau dels abats va poder moure a incorporar-lo dins el recinte de muralles i a ordenar defi-

36. *Ibidem*, p. 245. L'estudiós invoca el testimoni de Bonaventura Hernández Sana-huja i de l'arquitecte Salas Ricomà, «que pogueren veure aquestes habitacions abans d'èsser destruïdes l'any 1874», escriu.

37. Jo no conec en claustres res d'equivalent, llevat, potser, del claustre del castell d'Alcanyís o del pati interior del castell de Mora de Rubielos, a l'Aragó.

38. Va suggerir-se que podien procedir de l'extingit monestir cistercenc femení de Bonrepòs, al Montsant: Josep VIVES I MIRET, «El enigma del claustro posterior de Santes Creus», *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic* (Santes Creus), 2 (1955), p. 75-94.

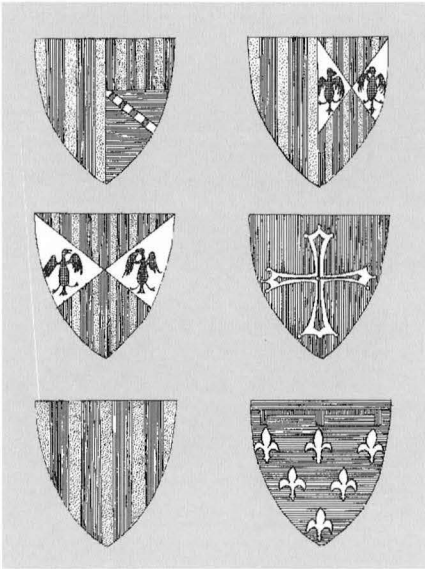

Fig. 4. Escuts reials als embigats de la galeria de la planta noble (segons I. Companys, N. Montardit, «Embigats gòtics...»).

nitivament el sector on aquest s'ubicava, gràcies a la construcció del claustre nou, que connectava el palau amb la resta del monestir. Aquesta lectura dels fets sembla prou versemblant.

Bé que la designació del palau com a sala dels abats al document del 1390 és prou clara i sembla descartar significacions alternatives, no podem passar per alt una altra dada que ve a donar suport a aquesta interpretació. A Santes Creus, tothom reconeix com a palau abacial una construcció existent entre el conjunt d'edificis que ocupen la banda sud de la Plaça Major, les estances de la qual s'ordenen a l'entorn d'un pati interior. L'obra, el caràcter abacial de la qual és incontestable, s'ha atribuït

tradicionalment a l'abat Jeroni Contijoc (1560-1593).³⁹

Això no obstant, no fou el primer edifici d'aquest gènere que s'erigí al monestir. Una nova notícia atesta l'existència, dins la clausura, d'un palau abacial previ. L'any 1532, en el decurs del seu recorregut pels monestirs cistercencs de la península, l'abat Dom Edme de Saulieu, acompanyat d'un seguici del qual formava part el seu secretari, Claude de Bronseval, va visitar Santes Creus. El diari del viatge que redactà aquest darrer esmenta en diverses ocasions el palau de l'abat.⁴⁰ No pot tractar-se en cap cas del que es conserva a la plaça major, perquè aleshores encara estava per construir. L'abat (Bernardí Tolrà), com els seus immediats predecessors, vivia aleshores a l'edifici iniciat en temps de l'abat Ferrera, continuat durant el govern

39. Sobre aquest abat i la seva promoció artística, Isabel COMPANYS I FARRERONS, M. Joana VIRGILI I GASOL, «L'art santescreu en temps de l'abat Jeroni Contijoc (1560-1593)», *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic* (Santes Creus), 1988, p. 19-64.

40. Claude de BRONSEVAL, *Viaje por España 1532-1533 (Peregrinatio Hispanica)*, ed. crítica de Francisco Calero, Madrid: Ed. Centro de Estudios Ramon Areces S.A., s.a. (D.l. 1991), p. 75 (diverses referències).

Fig. 5. Escut reial a les escales del pati major (Fot. J. Yarza).

de l'abat Porta i començat a ampliar per ell mateix a l'entorn de la data en què Bronseval visità el monestir.⁴¹

Si els abats santescreuins havien esmerçat tants esforços per gaudir d'un palau, és comprensible que es resistissin a destruir-lo, malgrat l'ordre del rei Joan I: l'edifici era testimoni del seu propi poder, com ho foren els que erigiren altres abats contemporàniament i com ho havien estat, de molt abans, les residències episcopals.⁴² Això no implica pas que neguem l'ús de les seves estances per part del rei i els seus familiars quan aquests feien camí cap a l'Aragó o en retornaven. Per fer front a aquesta eventualitat, el palau devia disposar fins i tot d'una cambra expressament destinada al monarca, que explicaria sens dubte l'al·lusió a «*la finestra del Rey*» que figura al registre

41. Recordem que Bernardí Tolrà va governar el cenobi entre els anys 1519-1534 i que un escut situat al pis superior del palau (vegeu la nota 9) descobreix la seva intervenció com a promotor d'aquestes obres, que, això no obstant, enllistirà en la seva major part el seu successor, Jaume Valls.

42. També a la darrerria del segle XIV o inici del XV, es va bastir un bell palau abacial al monestir de Sant Benet de Bages.

de despeses d'obres. Ara bé, aquesta realitat,⁴³ que també s'atesta en el cas d'altres palaus privats o episcopals,⁴⁴ no modifica per a res la naturalesa de l'edificació erigida a Santes Creus. Era una construcció de i per als abats, i per aquest motiu l'heràldica dels successius promotors de l'obra (Ferrera, Porta, Pinyana, etc.) ocupa un lloc tan preeminent.

Queda pendent, això no obstant, pronunciar-nos sobre la qüestió de l'heràldica reial,⁴⁵ tan present dins l'edifici; en particular, perquè precisament ha estat l'existència d'aquests emblemes el que va empènyer els estudiosos des del ja llunyà segle XIX a interpretar el palau com un edifici de caràcter àulic i molt més primerenc.

43. La contínua itinerància del rei i del seu primogènit, amb els corresponents següents, feia necessari disposar d'un seguit de residències pròpies en els diversos territoris de la Corona (els palaus reials de Barcelona, Tarragona, Lleida o Vilafranca, a Catalunya, o bé el Reial a València i l'Aljaferia a Saragossa, entre ells). Amb tot, no eren suficients. La comitiva reial s'acollia aleshores en hostals, residències privades o bé monestirs. Poblet, però, sembla haver-se distingit d'entre aquests darrers pel fet que va comptar amb unes estances reservades a la família reial d'ençà del govern del Cerimoniós, probablement per les estretes relacions existents entre el monarca i el monestir. Hi fan referència diversos documents (un d'ells, del mateix Cerimoniós; altres, del seu fill). *Vid.* Agustí ALTISENT, *op. cit.*, p. 313 i s. Per a altres notícies del regnat de Joan I, que corresponen al 1389, Daniel GIRONA, «Itinerari del rei En Joan I (1389-1390)», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), XIII (1928), p. 346-347 (doc. 57), 350-351 (doc. 61) i 355.

44. Remetem a l'eloqüent informació continguda a les cartes que han servit per confeccionar els itineraris reials publicats fins ara. És ben il·lustrativa la que adreça l'Infant Joan al bisbe de Girona l'any 1386. Diu així: «*Lo primogènit. Bisbe. Per tal com nós partints d'ací de camí a Gerona e volem pera nostra posada e de la duquessa nostra cara companyona e dels infants nostres fills lo vostre palau. Pregam vos que encontinent lo ns desembarguets e l'façats buydar de tot e liurar al portador de la present, lo qual trametem primer aquí per aquesta rahó. Dada en Martorell, sots nostre segell secret, a XXI. de Juliol del any M CCC.LXXXVI. Primogenitus.*» Publicada a Daniel GIRONA, «Itinerari de l'Infant en Joan, fill del rei En Pere III. 1350-1387», a *IIIer. Congrés d'Història de la Corona...*, *op. cit.*, v. II, p. 588, doc. 667.

45. Hi figuren, com a armes plenes, els pals d'Aragó i l'emblema dels Anjou (aquest darrer, naturalment, per la reina Blanca). Després, l'escut flangé d'Aragó i Sicília, que d'ençà de Frederic serà privatiu del regne de Sicília, amb la particularitat que, a l'escut santescreuíf, les àligues que habitualment giren els seus caps cap a la banda dreta, aquí es miren (sobre la qüestió, vegeu Martí de RIQUER, *Heràldica catalana. Des de l'any 1150 al 1550*, Barcelona: Quaderns Crema, 1983, v. I, p. 316). Per últim, hi ha uns altres dos escuts partits en pal. El primer, combina els pals d'Aragó al quarter dret amb el flangé de Sicília, al sinistre. Aquesta configuració heràldica ha de correspondre a Constança de Sicília, la muller de Pere el Gran, per ostentar el tipus de partició que fou habitual entre les reines, com ho atesten l'escut d'Elionor de Sicília (l'esposa del Cerimoniós), el de Maria de Sicília

Acabem d'afirmar que l'edifici fou l'expressió de la potestat dels abats de Santes Creus, però això no significa que la jerarquia principal del monestir hagués de renunciar a mostrar, en aquest espai que li era propi, un dels trets més genuïns i capitals pel que fa al prestigi de la casa: el seu caràcter reial. Des d'aquest punt de vista, adquireixen tot el seu significat els emblemes que campegen a l'embigat de la planta noble [Fig. 4] o al relleu que embelleix l'escala que hi mena [Fig. 5]. A través d'ells, s'invoca el patronatge reial de què gaudia el monestir i els vincles antics (d'aquest i dels seus abats) amb la dinastia. Interpretades en aquest sentit, les armes reials són perfectament coherents, des del punt de vista cronològic, amb la progressió de la fàbrica, perquè no identifiquen personalitats precises.⁴⁶ Tot al contrari. Amb una visió que no podem interpretar sinó d'històrica, encarnen la monarquia a través dels signes privatis d'aquells membres que han destacat com a benefactors del cenobi. És la memòria que Santes Creus servava de Jaume II com a gran protector del monestir el que es manifesta a través dels escuts del monarca emplaçats als sostres de fusta de la planta noble, no la contribució del rei a l'obra del palau.

lia, muller de l'Infant Martí, i el de Maria de Castella, que ho fou del Magnànim (Cfr. *Ibidem*, p. 316, i v. II, fig. 249 i 250). Encara hi ha un enigmàtic escut més, que de nou apareix dimidiat i que ostenta els pals d'Aragó al quarter dretre (per tant, pot tractar-se novament de l'esposa d'un membre de la dinastia), sense, però, que puguem avançar més enllà.

46. Recordem que una de les qüestions que ha preocupat tradicionalment els estudiosos en relació amb aquest palau, ha estat precisament aquest punt. Les armes pròpies del rei Jaume II apareixien en un indret construït, semblava que amb posterioritat, a aquell que exhibia emblemes d'abats que havien governat la casa a la fi del segle XIV.

APÈNDIX DOCUMENTAL⁴⁷

1388, març (?) - novembre. Santes Creus

Registre incomplet de despeses, una part en concepte d'obres realitzades l'any 1388 al monestir de Santes Creus. Les anotacions, ordenades per partides, corresponen a materials i a soldades. El període comprès comença amb anterioritat al mes de març del 1388 (pel caràcter incomplet del registre, aquest punt no és possible precisar-lo) i acaba el dia 1 de novembre del mateix any.

Archivo Histórico Nacional de Madrid (AHN), *Clero. Santes Creus*, llig. 6.774 (quaderns núm. 43 i 66)

Mesions comunes feytes en lo any de nostre Senyor M CCC LXXXVIII

f. 1v

<i>Item lo bastiment de fusta de la finestra del Rey</i>	<i>XXXIII s.</i>
<i>Item taxes</i>	<i>IX s.</i>
<i>Item veta blanca</i>	<i>V s. V d.</i>
<i>Item VI gólfens de ferrera per tenir lo bastiment</i>	<i>VI s.</i>
<i>Item IIII lluires de oli de linós</i>	<i>V s. IIIId.</i>
<i>Item III lluires de trementina</i>	<i>XXV s. III d.</i>

número 66

f. 3

Dades de soldadas del any de la nativitat de Jesuchrist M CCC LXXXVIII

<i>Item a Johan Brunet piquer per son salari</i>	<i>XII fl.</i>
<i>Item d'altra part a el mateix per son salari</i>	<i>III fl.</i>

47. De les anotacions que contenen aquests quaderns, només s'han tingut en compte les relatives a obres.

Item li domam d'altra part per obres que aviem feites [el temps] que ere estat en presó *I fl. y mig*

Item als maestres del guix que feren la exemeneia per XII jornals *LXVI florins*

Item per II paletes que perderen per esmena *V s. VI d.*

f. 3v

[anterior al diumenge 15 de març]

Item a Jacme Guasol, fuster, per sa soldada *II fl.*

Item al piquer francès per tot quant hinc [sic] ha feyt *XI fl.*

Item an Brunet, piquer, y és paguat de tot y és semanat *VIII fl. VI d.*

Item a XXII de mars al ferer des Pla per sa soldada *IIII fl.*

Item al ferer per sa solsada *I fl.*

[17 de maig]

f. 4

Item al mestre piquer per la obra dels archs que parda a el y al fadri XXXVII s.

[1 de novembre]

Item an Cirol picapedrer prima dia de noembre *IIII fl.*

CONSIDERAZIONI SUL COMMERCIO NEL MEDITERRANEO OCCIDENTALE, SECONDA METÀ DEL XV SECOLO

ROBERTO PILI

INSTITUCIÓ MILÀ I FONTANALS, BARCELONA

Le considerazioni che porporremo in queste pagine nascono dalla lettura di una serie di registri notarili custoditi presso l'*Arxiu Històric de Protocols* di Barcellona (da qui AHPB), li indichiamo in nota;¹ e dalla riflessione su cosa quei dati potessero aggiungere e offrire a una migliore comprensione del tema studiatissimo,² ma non per questo completamente esaurito, dei traffici mediterranei della fine del medioevo.

In questa prima fase del lavoro che diamo alle stampe, abbiamo ristretto l'area di interesse, privilegiando alcune notizie riguardanti le relazioni economiche della parte piú occidentale del Mediterraneo e, in particolare, quelle tra Barcellona e Sardegna, senza però tralasciare del tutto alcune questioni che allargavano il campo all'attuale sud d'Italia.

1. I registri consultati sono riportati per notaio in ordine alfabetico, con l'indicazione del numero dei volumi consultati e gli anni che comprendono la documentazione. Ci siamo permessi alcune omissioni nella scheda completa dei registri in quanto potranno essere facilmente sanate attraverso la consultazione del I volume di José Maria MADURELL MARIMÓN, *Índice Cronológico Alfabético*, III v., Barcelona, 1944-1959; strumento indispensabile di consultazione per chi si avvicina ai protocolli dell'AHPB.

Galcerán BALAGUER: 47 manuali dal 1475 al 1500; Marcos BUSQUETS (mayor): 9 manuali: 1455/1490; Marcos BUSQUETS (menor): 10 manuali, 1488/1500; Juan FLUVIA: 6 manuali, 1462/1500; Dalmacio GINEBRET: 10 manuali, I - IX e XI, 1461/1480; Guillermo JORDÀ (menor): 14 manuali, I - III, V, VII, XVI, 1459/1481; Andrés MIR: 15 manuali, 1469/1487; Pedro PASCUAL: 10 manuali, V, VI, VIII, XII, XXI, XXII, XXIV, XXV, XXVI, XXVIII, 1461/1489; Francisco ROMEU: 2 manuali, 1469/1483; Esteban SOLEY: 14 manuali, 1461/1514; Bartolomé TORRENT: 10 manuali: 1492/1497; Pedro TRITER: 23 manuali, 1473/1501; *IDEM: Secundus liber comunis; nonum; s.n.*: 1483/1489.

2. Una scelta di titoli sul tema del commercio mediterraneo nel medioevo riempirebbe da sola molte, troppe pagine; nelle prossime note indicheremo, quando convenga, una serie di studi che si sono utilizzati. Per un approccio iniziale al problema è utile Marco TANGHERONI, Lilia DI NERO, *Commercio e navigazione nel Mediterraneo medioevale*, Roma, 1978, p. 191; il numero 24 (1994) dell'*Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), p. 1081, dedica la parte monografica proprio al «Comercio y navegación en el Mediterráneo medieval», la trentina di lavori che la compongano sono anche un'ottima via di approfondimento bibliografico.

Si tratta, come avremo modo di sottolineare piú volte, di una ricerca non conclusa, se mai sia possibile affermare che una ricerca storica abbia una conclusione definitiva; una ricerca che ci ha offerto alcuni suggerimenti alla riflessione che sono, in sostanza, il nucleo e il fine di questo lavoro. Come è quasi superfluo sottolineare, le fonti consultate possono offrire solo una serie di spunti sul tema indicato dal titolo e, questo, non solo per i limiti quantitativi dei registri utilizzati. Apriamo una breve parentesi a modo di autogiustificazione.

Anche ricerche ben piú solide, da tutti i punti di vista, patiscono di alcuni limiti intrinseci alla natura delle fonti d'archivio: in molti casi la loro conservazione – e diremo anche il loro ritrovamento – è aleatorio e casuale. Per motivi che, in ogni caso, è del tutto fuori tema trattare in questo spazio, il lungo cammino che ha portato quelle pagine sino a noi non è stato sempre generoso con la carta scritta. Piú di una volta un temporale, un allagamento dei depositi o la fame di un roditore o di un insetto, sono piú schiettamente rappresentati, che non i dati preziosi che spiegavano la rotta prevista, il tipo di merci, i nomi dei patroni, i termini di una commanda, l'importo di un'assicurazione e via discorrendo, tutte notizie che appena si intuivano attraverso una grande macchia viola e devastatrice che occupava pagine e pagine del registro appena consegnatoci, volume che eravamo costretti a restituire, desolati del poco frutto che se ne era potuto trarre.

Nonostante queste incertezze, la quantità dei documenti custoditi nell'AHPB, offrono grandi tesori di conoscenza che ci auguriamo, almeno in parte, di contribuire a far conoscere con queste note. Sono solo l'ultimo di una serie di studiosi sardi che a questi fondi ha dedicato il suo interesse, nel tentativo di completare la sempre lamentata povertà della documentazione medioevale presente negli archivi sardi, da quella ci si è abituati a spremere fino all'ultima goccia di ipotesi di lavoro,³ per cui quanto è consultabile nell'AHPB, rispetto a quanto si può trarre dalla fonte notarile sul tema di cui ci occupiamo, rappresenta un vasto e confortante pelago, dove navigare comodamente e, soprattutto, dove poter usare l'induzione senza eccessivi timori di confonderla con un poco giustificabile esercizio di ipotesi basato sulle ipotesi delle ipotesi.

3. Anche se son passati piú di una decina d'anni dalla sua pubblicazione e nuovi lavori hanno arricchito il panorama della storiografia sulla Sardegna, cfr. *Archivio Storico Sardo* (ASS), vol. XXXIII (Cagliari, 1982), dedicato agli atti del Convegno di studio «La Ricerca storica sulla Sardegna».

Per chi è abituato a trattare con poche carte che, da sole, rappresentano il tesoro completo di testimonianze di interi decenni, anche un primo approccio alla mole documentale custodita negli archivi di Barcellona rappresenta un'esperienza galvanizzante. Il primo approccio, dicevo, poiché in una fase successiva, a questa piacevole sensazione di continua scoperta, se ne aggiunge un'altra, man mano che la documentazione si accumula e si moltiplica.

La quantità dei dati a disposizione provoca una forte incertezza di fronte alla doppia via di sviluppo che ad un certo punto impone il lavoro: passare al calcolo, alle somme, alla costruzione di tabelle, per dirla in una parola: alla valutazione statistica dei numeri e degli episodi? Oppure riconoscere che la quantità dei dati raccolti, comunque e irrimediabilmente risentendo di gravi soluzioni di continuità, non consente una sequenza statistica credibile?

Siamo propensi a scegliere questa seconda strada, che ci ha portato ad offrire quanto rilevato dalla documentazione consultata, in una forma meno schematica, anche se chissà meno proficua per chi al tema ha dedicato molti anni di studio. Uno dei rischi è di non aver colto la giusta via di mezzo tra il dare e non dare per scontate certe informazioni, omettendo o, viceversa, ricordando più del necessario; per questi e altri errori chiediamo vena in anticipo a chi ci legge.

In ogni caso quanto presentato in queste pagine è solo il primo passo di un cammino che ci auguriamo possa essere molto più lungo, diciamo il primo segmento di un lavoro appena agli inizi, che soffre, tra le altre cose, delle debolezze di chi compie, se non i primissimi, i passi immediatamente successivi ai primi. Delle centinaia e centinaia di volumi dei notai catalani disponibili all'AHPB per l'epoca di cui ci occupiamo, quelli realmente consultati da chi scrive sommano a poco più di centocinquanta, dunque, molto, moltissimo resta da fare.

La ricerca nei *manualia*⁴ notarili non è delle più grate rispetto alla continuità del ritrovamento dei dati, almeno se l'obiettivo che ci si pone è quello di studiare specificatamente i traffici mercantili. La documentazione interessante sul tema si trova dispersa in un mare d'atti di vario genere e si

4. Per un primo approccio allo strumento notarile, non solo catalano, disponiamo del chiarissimo lavoro di Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La redacció de l'instrument notarial a Catalunya», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, (Barcelona), vol. IV (1974), p. 29-191; rispetto al tema dei *manualia*, vedi p. 60 e segg.

richiede una buona dose di pazienza per non accelerare eccessivamente il ritmo della ricerca, col rischio conseguente, di saltare qualche nota utile, anche se a volte solo indirettamente.⁵

La scelta di intraprendere una ricerca su questo versante della documentazione nasce, principalmente, dalla constatazione che questa serie di volumi sono stati i meno studiati ed i meno utilizzati da chi si è occupato di commercio e traffici marittimi basso medioevali, per cui ci è sembrato valesse la pena osservare cosa di nuovo potessero offrire. Né credo di sbagliare quando, osservando la quantità di interventi pubblicati sul basso medioevo mediterraneo, noto il dislivello esistente tra gli studi sul XIV e quelli sul secolo successivo, sensazione ancora più forte se restringiamo il campo alla seconda metà del '400, in cui l'occhio vigile dei ricercatori contemporanei si è soffermato assai meno di quanto sarebbe auspicabile.⁶

Molte più informazioni e con una confortante continuità si trovano nei *libri securitatum*, ma la revisione completa e minuziosa di questi volumi mi è sembrata inopportuna o, almeno, prematura, visto che in questa fase del lavoro potevo rifarmi, tra gli altri, a due studi che rappresentano una miniera fertilissima di informazioni.⁷ Evidentemente, non ho resistito alla tentazione di dare un'occhiata ad alcuni⁸ di quei preziosi libri che, da soli, possono dare, ad un lettore sensibile, un'eccellente pennellata sul vivissimo mondo marittimo del Mediterraneo medievale: non si tratta, anche se a prima vista ciò potrebbe apparire, di un semplice e arido elenco di nomi e

5. È il caso per esempio della nomina di un esecutore testamentario, apparentemente innocua, se non fosse che alcuni documenti dopo ritroviamo il figlio omonimo del sopra citato *Geraldus*, esercitare il mestiere di *tapinerius* a Cagliari ed essere coinvolto in attività commerciali: AHPB, Pedro TRITER, *Manuale nonum*, 1490.

6. Tra le opere che contraddicono questa affermazione, cfr. Jaqueline GUIRAL-HADZIOSSIF, *Valencia, puerto mediterráneo en el siglo XV (1410-1525)*, Valencia, 1989 (trad. dell'ed. Paris, 1986).

7. Mario DEL TREPPO, *I Mercanti Catalani e l'espansione della Corona d'Aragona*, Napoli, 1972, p. 870; forse proprio la solida presenza di questo classico, basato sulle fonti notarili, ha scoraggiato molti giovani e meno giovani studiosi a riprendere in mano certa documentazione dell'AHPB riguardante l'Italia, che la profondità dell'analisi del Del Treppe pareva aver prosciugato. L'altro lavoro a cui ci riferiamo è quello di Maria Teresa FERRER I MALLOL, Arcadi GARCÍA I SANZ, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, 2 vol., Barcelona, 1983, p. 778 complessive; il secondo volume offre una utilissima *apèndix documental*, nel primo ampia bibliografia sul tema, a cui rimandiamo.

8. Abbiamo consultato i nove conservatisi di Pedro Triter ed i cinque di Antonio Vilanova, cfr. *Índice Cronológico...*, cit., p. 163 e 169.

cifre da cui poter trarre calcoli non meno freddi, su fattori di rischio e di convenienza, su investimenti finanziari destinati a fruttare capitali da reinvestire in nuove operazioni; quelle cifre sono utili per capire altri dati di maggiore spessore umano: osservare le fluttuazioni nei premi delle assicurazioni, la quantità di imbarcazioni che partono, le rotte che un premio alto indica come ritenute pericolose, potremmo proseguire a lungo, rappresenta un passo fondamentale per capire il mondo in cui tutto ciò avveniva. Possediamo oltre ad alcuni capitoli del testo, la straordinaria «Appendice II» del citato volume di Del Treppo che ci presenta, in un piatto d'argento, un lavoro certosino già fatto.⁹

Ora, rileggendo quei dati e riflettendo in base a quanto letto nel corso della ricerca, provavo la sensazione che il fattore umano, e le molte variabili che il comportamento degli individui impone su tutte le attività che essi compiono, fosse stato sottovalutato, o non sufficientemente preso in considerazione ed espresso, al momento di spiegare certi elementi e certe situazioni, ad esempio i motivi di non sempre comprensibili fluttuazioni del premio di assicurazione.

Esistono ragioni palesi nelle variazioni del calcolo del rischio che può correre un naviglio, col suo più o meno prezioso carico di uomini e merci e quindi del relativo e citato premio;¹⁰ dette ragioni sono espresse con chiarezza dai contratti di assicurazione: cosa si assicura, per quanto tempo, quali porti e quali rotte si prevede toccherà l'imbarcazione, quale imbarcazione effettuerà il viaggio: la stazza, l'età, in che stagione si prevede verrà affrontata la navigazione.

Il contratto di assicurazione, però, in molti casi, omette o lascia in sospeso uno o più d'uno di questi elementi: si lascia libertà di carico,¹¹ si propone un'assicurazione di una certa merce, ma non si specifica quale rotta dovrà seguire la nave che la trasporta,¹² a volte non si indica il tipo di imbarcazione. L'indicazione o meno di uno dei termini ci fa supporre che esso rappresenta, per chi rischia il proprio denaro, non una semplice esplicita-

9. *I mercanti Catalani...*, cit., p. 639-733.

10. *I mercanti Catalani...*, cit., p. 423 e segg., cfr. anche *Assurances i canvis...*, cit., p. 193 e segg.

11. Cfr. P. TRITER, *Lib. sec. sextum*, 27 giugno 1496, si assicura un'imbarcazione proveniente da Rodi, una nota indica il normale arrivo a Barcellona. Le indicazioni potrebbero moltiplicarsi, citiamo un solo documento come esempio.

12. *Idem*, 27 maggio 1496, si assicura un carico di lana, diretto a Rodi, ma si dà libertà di percorso.

zione dei termini del contratto, ma un fattore piú o meno rilevante, piú o meno decisivo al momento di valutare la augurata buona riuscita dell'affare. Una grossa parte dei pericoli di un viaggio non erano prevedibili, se lo fossero stati, probabilmente non ci sarebbe stato l'incremento che conosciamo delle assicurazioni marittime; ma se questo è vero, non è meno vero che si considerasse auspicabile poter accrescere i margini di sicurezza con elementi che rappresentassero una maggiore affidabilità: stabilire a priori, ad esempio, che il viaggio venga effettuato proprio con quella nave e non con un'altra, magari piú vecchia, meno sicura, o piú piccola.

Credo si possa aggiungere qualcosa che rafforzi l'importanza del fattore umano, pur nella sua scarsa apparenza documentale. Resto nel limite dell'esempio citato, ma si potrebbe aprire una parentesi per ognuno degli altri fattori presenti nei contratti di assicurazione. Non mancano i casi in cui, pur non specificandosi l'imbarcazione che dovrà essere utilizzata per il trasporto della merce, si specifica però quale imbarcazione non deve proprio essere usata.¹³ A cosa è dovuta un'esclusione cosí palese? Se in alcuni casi al documentabile scopo di evitare un duplicarsi di assicurazioni su uno stesso carico, una stessa imbarcazione o una stessa persona, altre volte, perché no? certe esclusioni possono derivare da fattori meno dimostrabili, poiché non presenti nel tipo di fonte che utilizziamo, ma completamente intuibili per la forma d'essere della natura umana: non saranno mancate imbarcazioni a cui la *vox populi* aveva associato un rischio indefinibile da un punto di vista numerico, ma che il buon senso consiglia, obbliga a tenere in conto: la fama di imbarcazione sfortunata, la cattiva sorte che la superstizione finisce per affibbiare a qualcosa o a qualcuno.

Dietro termini precisi, prodotti, stazze e valori non possiamo dimenticare che stavano uomini in carne ed ossa. Di quegli uomini possiamo conoscere spesso solo poco piú del nome, ma la loro presenza, in qualche caso, si ripete nei volumi dei notai abbastanza da saperne qualcosina di piú:¹⁴ il mestiere, i traffici di cui si occupa, la capacità di investimenti, le

13. Cfr. *Assegurances i canvis...*, cit., doc. 137, nell'assicurazione pubblicata si dice che può essere utilizzata qualsiasi *fusta*, purché sia almeno di trecento botti, ma si esclude categoricamente possa essere la *nau* di un certo *Roig*, non meglio specificato. Dello stesso tenore: AHPB, P. TRITER, *Lib. sec. sextum*, 25 maggio 1496; 12 dicembre 1496; *IDEM*, *Lib. sec. tercium decimum*, 2 novembre 1501; G. BALAGUER, *Sextum man.*, 20 ottobre 1480.

14. Cfr. per il XIII secolo Carmen BATLLE, «La vida y las actividades de los mercaderes de Barcelona dedicados al comercio marítimo», in *Le genti del mare Mediterraneo*, Napoli, 1981, p. 291-339.

aree d'azione che preferisce, quando esistono. Un lavoro di questo tipo, nei casi in cui fosse possibile, potrebbe offrire qualche dato in più non solo alla ricostruzione di una prosopografia mercantile, già di per se utile, ma anche a livello più ampio. Non dovremmo considerare quei dati quali meri fattori complementari al complesso economico rappresentato dallo scambio di merci. Non è questo un semplice invito all'umanizzazione del dato economico e finanziario; si tratta di valutare nella giusta misura un elemento inconfutabile: la conclusione di qualsiasi transazione economica è profondamente influenzata dal modo di essere delle parti in causa, sia dal carattere di chi contratta, come dall'idea o dai pregiudizi che le parti hanno l'una dell'altra.

Come si comporterebbe quell'equipaggio e quegli ufficiali nel caso in cui si trovassero di fronte a certi rischi? Il tale, che comanderà la galera per la cui assicurazione ho intenzione di investire del denaro è una persona affidabile?

Poiché si tratta di uomini e, come tutti gli uomini, essi possono essere più o meno capaci, avere una maggiore o minore esperienza, aver percorso più di una volta le rotte previste. Di importanza basilare sarà stata la fama dei capitani, ci saranno stati quelli che hanno affrontato e superato situazioni pericolose, la cui nomea di esperti e preparati è passata di bocca in bocca; oppure sono persone a cui è stato appiccicato un marchio di infamia, a cui una debolezza di un giorno ha messo in pericolo il futuro. Chi rischia il proprio denaro sicuramente tiene conto anche di questi dati.

Tra la stipula del contratto d'assicurazione e la conclusione del viaggio passano a volte degli anni ed è in un certo senso emozionante osservare questo lungo tempo racchiuso in poche righe. Il termine a buon fine del viaggio si deduce, nella gran parte dei casi, dalla mancanza di una indicazione precisa nel documento: è praticamente la regola. Quando qualcosa succede, il notaio prende nota del fatto, non necessariamente drammatico, per fortuna, ed allora si aprono allo studioso nuovi scenari.

Ci si può trovare di fronte ad una semplice variazione dei termini del contratto, all'approvazione o meno di un cambio di rotta, allo sbarco in un porto non previsto o al carico di nuove merci, ma talvolta la nota, terribile anche per la sua brevità e per il contrasto che offre con lo spessore del dramma vissuto da chi su quella nave si trovava, annuncia la fine tragica dell'avventura mercantile.

Tra i motivi principali della perdita delle imbarcazioni erano i fattori

metereologici e, spessissimo com'è noto, la cattura da parte di pirati o di corsari.¹⁵

Alla fine del XV secolo le rotte sarde avevano smesso di soffrire dei pericoli provocati dal conflitto secolare tra le forze dei sovrani catalano-aragonesi e la resistenza arborense.¹⁶ Questa guerra aveva reso pericolose le coste dell'isola per tutte le imbarcazioni che vi si avvicinavano, minacciate da due fronti: sia da Sardi e Genovesi, sia dagli stessi Catalano-aragonesi di stanza nei ridotti difensivi costieri di Cagliari e Alghero, necessitati a catturare qualsiasi imbarcazione, amica o nemica, per la mancanza di un sostegno adeguato da parte continentale.¹⁷

Già nella prima metà del '400 la situazione era andata via via migliorando. Qual è la situazione, nella seconda metà del '400?

Alfonso il Magnanimo ha segnato un punto finale all'interminabile contenzioso interno all'isola nella prima metà del secolo,¹⁸ ma non è stata certo risolta la tranquillità dei traffici: il pericolo genovese appare e scompare a intermittenza. La perdita di imbarcazioni a causa di attacchi genovesi è frequentissimo e registrato costantemente nei documenti consultati.¹⁹

Viene però meno, purtroppo, la ricchezza documentale delle fonti di cancelleria che abbiamo consultato presso l'Archivio della Corona d'Aragona a Barcellona.²⁰ Se dovessimo giudicare la sicurezza del Mediterraneo occidentale nella seconda metà del XV secolo, partendo da una base

15. Sulla corsa e la pirateria nel Mediterraneo occidentale basso medioevale richiamiamo la recente pubblicazione di Pinuccia F. SIMBULA, *Corsari e pirati nei mari di Sardegna*, CNR, Istituto sui rapporti italo-iberici, Cagliari, 1995, p. 491, che tra i molti pregi ha quello di raccogliere una ricca bibliografia sull'argomento.

16. F. C. CASULA, *La Sardegna Aragonese*, Sassari: Chiarella, 1990, 2 vol.

17. M. T. FERRER I MALLOL, «La conquista de Sardenya i la guerra de cors mediterrani», in *Els catalans a Sardenya*, Barcelona (ediz. Italiana: Milano, 1984), p. 35-40.

18. Bruno ANATRA, «Dall'unificazione Aragonese ai Savoia», in *Storia d'Italia*, vol. X: *La Sardegna medioevale e moderna*, Torino: Utet, 1984, p. 849; cfr. p. 347 e segg.

19. AHPB, P. TRITER, *Lib. sec. tercium*, che va dal 15 febbraio 1490 al 7 febbraio del 1493, escluso un caso di cui non viene fornito il colpevole, tutte le note di perdita del carico o dell'imbarcazione sono attribuite a Genovesi: f. 26v; 83r; 91r; 124r; 138v; alla carta 106 non si indica chi ha causato la perdita dell'imbarcazione; alla carta 138v si indica che la cattura da parte di una galiota di Genovesi è avvenuta in acque della Sardegna.

20. Quanto prima porremo un punto e virgola al frutto delle ricerche compiute presso il citato Archivio della Corona d'Aragona di Barcellona (ACA), a cui abbiamo potuto dedicarci grazie al sostegno del programma "Estancias temporales de Científicos y Tecnólogos extranjeros en España" del Ministerio de Educación y Ciencia spagnolo.

quantitativa della documentazione cancelleresca, dovremmo concludere che la situazione cambia radicalmente rispetto alle epoche precedenti,²¹ in cui gli episodi di pirateria si ripetevano costantemente; le rotte sembrano farsi piú sicure, gli episodi di pirateria e corsa diminuiscono drasticamente: almeno questo si potrebbe intuire dalla caduta in picchiata della documentazione relativa ad episodi di questo tipo.

In realtà è proprio la documentazione notarile dell'AHPB a confermarci che esiste un cambio di soggetti e di protagonisti, ma la pirateria, forse meno la corsa,²² continuano a rappresentare un pericolo importante per la navigazione, anche se la Cancelleria Reale smette, per motivi ancora da chiarire, di porre la sua attenzione a questi episodi.

Sí continuano a porla, detta attenzione, coloro che viaggiano e coloro che assicurano i carichi, per motivi piú che ovvi, ma è di fatto una questione, in un Mediterraneo in cui le contese dei grandi protagonisti del XIV secolo e del principio del XV vanno lentamente pacificandosi e trasformandosi in nuove contese, che assume un carattere diverso, di carattere, vorrei dire, piú privato.

Non è piú il sovrano a fomentare la corsa e ad assumersene il carico economico, le lettere di marca, con la loro moltiplicazione, la loro sempre piú frequente inesigibilità, hanno dimostrato di essere cosa ben poco solida, la pratica si va estinguendo e la documentazione cancelleresca pure.

Diffusa e consolidata, invece, l'assicurazione, la documentazione notarile diviene una fonte principale e irrinunciabile per la ricostruzione della sicurezza o insicurezza delle rotte mediterranee.

Il nuovo pericolo che si avvicina è quello dei Turchi, ma perché questo diventi una costante nella zona mediterranea piú a occidente della Sicilia, dovremmo superare i limiti del XV secolo, gli episodi testimoniati nei libri di assicurazione dell'AHPB che abbiamo consultati sembrerebbero dimos-

21. P. F. SIMBULA, *Corsari e pirati...*, cit., p. 403-439, raccoglie nella Tabella VI, 265 episodi, tra il 1366 e il 1414, la grande maggioranza testimoniata da fonti dell'ACA, è sufficiente fare un confronto, per esempio, con le poche decine di attacchi che ho riscontrato nello spoglio di tutti i registri di cancelleria del regno di Giovanni II, per gli anni 1458-1479.

22. La definizione di corsa e pirateria ha fatto versare fiumi di inchiostro, per una ricapitolazione dei termini cfr. M. Dolores LÓPEZ PÉREZ, «Piratería y Corsarismo en el Mediterráneo occidental medieval; el control de las actividades corsarias en Mallorca a finales del siglo XIV y principios del XV», in *VII Jornades d'Estudis Històrics locals, La Mediterrània: Antropologia i Història*, Palma, 1989 (1988), p. 173-205; oltre al già citato SIMBULA, *Corsari...*, p. 21 e segg. e nota 1.

trarlo, non contraddetti, per quanto abbiamo potuto vedere, dalla documentazione cancelleresca dell'ACA. Altro discorso andrebbe fatto per la Sicilia, dove già nella seconda metà del '400 il tema turco si fa scottante.

In Sardegna, con un carattere locale, alla fine della guerra con il regno d'Arborea, e la scomparsa di quest'ultimo trasformato in Marchesato d'Oristano, segue una conflittività feudale che per qualche episodio irrompe nel panorama dei traffici mercantili con la Sardegna.

Lo scontro tra Leonardo Alagon e il viceré Nicola Carroz²³ e rispettive famiglie e forze, avrà i suoi capitoli anche nel mare e non mancherà, soprattutto negli anni di maggior conflittività, di creare qualche problema alla normale navigazione.

Negli anni 1476-78 la percentuale dei premi d'assicurazione calcolata da Del Treppo²⁴ sale sensibilmente al 5 e persino al 6 per cento, per ridiscendere dopo il 1478, anno in cui la battaglia di Macomer pone fine al conflitto,²⁵ a medie più consone del 4 e 3 per cento. Nonostante l'incertezza dei dati (la tabella offerta dallo studioso testimonia un vuoto di 13 anni, dal 1463 al 1476), quei valori credo siano ampiamente giustificati dalla situazione di tensione che si viveva nell'isola, ben riflessa dall'ampia serie di documenti presenti in alcuni registri dell'ACA.²⁶

Nonostante questi rischi, i traffici commerciali con la Sardegna nella sostanza sono ben lungi dal diminuire, non subiscono un cambio radicale né il tipo di merci, né le rotte praticate; d'altra parte lo scontro tra Alagon e Carroz è una breve parentesi, occupa meno di dieci anni, e solo dopo il 1475 si fa realmente virulento, al punto da rendere rischiosi certi approdi, soprattutto quelli della costa orientale, che è però tra le coste dell'isola la meno accessibile e dunque la meno trafficata. Questo conflitto locale, come lo abbiamo definito, in una forma chissà riduttiva, viste proprio le conseguenze economiche e le reazioni nelle varie piazze che commerciavano con l'isola, non va tralasciato sia per ciò che finiamo di dire, sia perché può essere utile esempio di come sia necessaria la conoscenza degli avvenimenti locali per spiegare le più volte ricordate variazioni nei dati ricavati da fonti come quelle notarili, che solo raramente offrono una spiegazione dei motivi di un cambio apparentemente repentino.

23. Cfr. B. ANATRA, *Dall'unificazione...*, cit., p. 365-381.

24. Nella citata Appendice II de: M. DEL TREPPO, *I mercanti...*, p. 652 - 653.

25. F. C. CASULA, *La Sardegna...*, cit., p. 660 e segg.

26. ACA, Canc. JOAN II, *Registri Sardiniae*, 3403, 3404 e 3405.

Altri cenni sugli scambi con la Sardegna.

Effettivamente non possiamo negare, parlando del mercato sardo, che esso è condizionato principalmente da un fattore ineludibile, ovvero la scarsità della popolazione che, da sempre, abita l'isola. Almeno da un punto di vista quantitativo il mercato sardo è, per esempio in comparazione con l'altra grande isola del Mediterraneo occidentale, la Sicilia, decisamente inferiore. Ci chiediamo piuttosto i limiti del significato di questa differenza quantitativa. Se il fine di un'indagine documentale è quello di dimostrare che invece di 10 panni lana un altro mercato è capace di assorbirne 80, niente di più semplice che ammettere il dato come inconfutabile. In ogni caso quei soli dieci panni lana di qualità erano richiesti e sempre c'era qualcuno disposto a commerciarli nell'isola. La documentazione consultata mostra come, anche se in quantità più ridotte, tutti i tipi di manufatti che sono trasportati, ad esempio, verso la Sicilia o il Napoletano lo sono anche in Sardegna.

Rispetto alla tipologia qualitativa dello scambio, i porti sardi assumono lo stesso rilievo di altri porti mediterranei. Gli studi sul tema delle merci importate in ed esportate dalla Sardegna è stato approfondito soprattutto per il XIV secolo e per l'inizio del successivo.²⁷ Gli studi indicati in nota, arrivano qualche volta a superare lo scoglio dell'epoca di Alfonso il Magnanimo, ma assai raramente la superano.

Un aggiornamento completo del tema non mi è possibile a questo punto della ricerca, ma poiché il destino di ogni ipotesi storica è quella di essere confutata da nuove scoperte documentali o dalla reinterpretazione di dati noti, spero mi sarà concessa la facoltà di trarre da quanto visto sin'ora all'AHPB alcune ulteriori considerazioni.

27. M. TANGHERONI, «Il "Regnum Sardiniae et Corsicae" nell'espansione mediterranea della Corona d'Aragona. Aspetti economici», in *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona* (CHCA), Sassari-Alghero, 1990 (1993); *Id.*, *Aspetti del commercio dei cereali nei Paesi della Corona d'Aragona. I La Sardegna*, Pisa, 1981; G. MELONI, *Studi di Storia economica sulla Sardegna medioevale*, ASS, XXXIII (1982), p. 179-191; Ciro MANCA, *Fonti e orientamenti per la storia economica della Sardegna Aragonesa*, Padova, 1967; *Id.*, *Aspetti dell'espansione economica catalano-aragonesa nel Mediterraneo occidentale. Il commercio internazionale del sale*, Milano, 1966; V. SALAVERT Y ROCA, *Los motivos economicos en la conquista de Cerdeña*, VI CHCA, 1957(1959); M.T. FERRER I MALLOL, *La conquista de Sardenya...*, cit; F. C. CASULA, *Nuovi documenti per la storia economica della Sardegna aragonesa*, ASS, XXX (1976); M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani...*, cit.; la bibliografia potrebbe continuare.

Rispetto ai traffici commerciali, e quindi alle rotte che, dalla costa catalana, si dirigevano verso est, soprattutto quelli che passavano e sostavano nei porti dell'isola di Sardegna, non mi sembra che appaiano grandissime variazioni rispetto all'epoca precedente, questo, come dicevo, per quanto riguarda la tipologia delle merci trasportate, rispetto, invece, a quanto concerne la frequenza delle partenze, il tipo di fonte scelta non offre informazioni sufficienti a stabilire rotture. Anche nell'epoca di maggior incrudelirsi della peste, quando nella seconda metà del XIV secolo il crollo della popolazione è tremendo, i traffici non smettono. Né fu capace di bloccarli del tutto la guerra a cui abbiamo accennato sopra, così come non lo furono né la pirateria, né la corsa. In realtà i traffici basso medievali si fondano su una realtà economica e un mercato Mediterraneo consolidato, che non viene meno, nonostante molte "apparenze" possano suggerire il contrario, nemmeno nei periodi di maggior crisi. Come ha dimostrato ampiamente Dufourcq²⁸ a proposito del traffico con i paesi musulmani, mille volte messo in dubbio e dato per agonico per una o per altra causa, tanto più le rotte tra paesi cristiani, possono in qualche caso ridursi o accrescersi, però mai fermarsi. Le variazioni dei cicli produttivi o le grandi carestie, favorivano flussi mercantili di origine diversa, intendo con questo, che altri operatori commerciali erano pronti a prendere il posto di chi veniva a mancare per una o per altra ragione. Ogni volta che si è cercato di dimostrare una tesi di crisi o di boom economico, in epoca basso medievale, è sempre stata portata all'attenzione degli studiosi una teoria opposta, che cercava di dimostrare il contrario.²⁹

In molti casi i viaggi testimoniati non avevano come destino finale l'isola sarda, le imbarcazioni, dopo aver scaricato una parte delle merci e, spesso, caricato altri prodotti, proseguivano verso la Sicilia o il Napoletano; una buona parte, chiudeva il percorso di andata nei vari porti dell'Oriente: soprattutto Alessandria, Rodi e Bugia; i tragitti con destino finale Alessandria, appaiono decisamente più indicati rispetto a quelli di altri porti Orientali.³⁰ Sebbene sia totalmente noto che molte delle rotte toccavano la Sar-

28. Tra le molte sue opere, citerò per tutte: «Chrétien et musulmans durant les derniers siècles du Moyen Âge», in AEM, 10 (1980), p. 207-225.

29. Basterà citare il caso della presunta disastrosa crisi catalana della fine del '300, discussa ora da più parti, cfr. M. TANGHERONI, *Il "Regnum..."*, cit., p. 73.

30. Ad esempio: AHPB, nei *manualia* del notaio BALAGUER sono testimoniati i seguenti viaggi: Alessandria 82, Rodi 64, Bugia 38, Algeri 6, ecc.; GINEBRET: Alessandria 21; Rodi 15, Cipro 4, ecc.

degnata per dirigersi poi in altri porti, ciò non significa che quelli sardi siano da considerarsi, in un ipotetico bilancio dei contatti mercantili, solo punti di passaggio e, tantomeno, di breve passaggio.³¹

Un documento dell'ottobre del 1483³² riporta un contratto tra Gaspar Montmany e Joan Fortia, mercanti di Barcellona, e il patrono Bernat Cabanyes per un viaggio che prevede tutta una serie di tappe nella costa prima catalana e poi in quella sarda. Nel documento si indica che la *sagetia* del Cabanyes dovrà recarsi da Barcellona, nella cui spiaggia era ancorata al momento della stipula del contratto, prima a Lloret e non starvi per oltre tre giorni, poi rientrare a Barcellona e da qui muovere per Valenza, entro due giorni, se non ci fossero stati impedimenti di sorta. A Valenza doveva portare dei beni del Montmany e del Fortia, che non superassero però i nove *quintar*, detti beni sarebbero stati liberi da nolo. Da Barcellona a Valenza il Cabanyes avrebbe potuto occupare il resto della *sagetia* con merci di sua pertinenza. Da Valenza, dopo altri due giorni, si prevedeva una tappa a *els Alfacs* di Tortosa, dove avrebbe caricato 90 *cafissos* di sale che si incaricava di portare in Sardegna, scaricato il sale sarebbe rientrato subito a Valenza, dove i mercanti gli avrebbero affidato altre merci da portare o a Barcellona o in Sardegna. A Valenza sarebbe rimasto cinque giorni, da qui avrebbe mosso per Barcellona, una volta giunto a Barcellona, vi sarebbe rimasto tre giorni per partire poi verso Alghero, in Sardegna.

Nel porto di Alghero la sosta prevista è decisamente più lunga: venti giorni. Non si dice cosa i mercanti avrebbero fatto durante quel tempo, ma è facile immaginare — e non solo perché la tappa successiva prevista era Bosa, al sud di Alghero, sempre nella costa occidentale dell'isola — che i due mercanti si sarebbero dedicati, dopo la vendita di quanto tratto dalla Penisola, alla raccolta di merci da esportare verso Barcellona. A Barcellona, infatti, dopo 5 giorni di sosta a Bosa e altri cinque nuovamente ad Alghero, era previsto si chiudesse questo contorto percorso previsto dal documento appena riassunto.

Ho scelto di dilungarmi su questo documento perché assume un carattere emblematico ed esemplificativo di tutta una serie di questioni corroborate da altri atti notarili di vario tipo che sono stati rinvenuti.

Nella seconda metà del XV secolo i traffici da e per la Sardegna rap-

31. Come invece afferma, per un'epoca precedente, Claude CARRÈRE, *Barcelone centre économique à l'époque des difficultés 1380-1462*, Paris, 1967, v. II, p. 610 e segg.

32. AHPB, P. TRITER, *Secundus liber comunis...*, 25 ottobre 1483.

presentano, all'interno della documentazione consultata, una percentuale che, alla luce delle dimensioni del mercato sardo, può essere senza dubbio considerata importante. Nell'appendice II del volume di Del Treppo, più volte citato, si valuta che un 14 per cento circa dei tragitti complessivi documentati riguardino la nostra isola. Calcolando non solo le rotte che si chiudevano in Sardegna, ma anche quelle che toccavano l'isola per ripartire verso altri porti, questa percentuale è decisamente più alta. Non mi azzardo a un calcolo preciso, visto che mancano parecchi volumi da consultare e continuo ad essere convinto che un valore numerico preciso basato in una documentazione incompleta si trasformi automaticamente in una mera indicazione di massima.

Fatta questa premessa, mi sarà permesso contraddirmi immediatamente: la somma eleva di qualche punto in percentuale i contatti testimoniati dai *manualia*. Molti di questi contratti riguardano operazioni commerciali in cui sono impegnati mercanti barcellonesi, sebbene non necessariamente le imbarcazioni muovessero o toccassero direttamente le acque di Barcellona. Appare, invece, decisamente in espansione il traffico proveniente dalle coste meridionali della Penisola Iberica e da quelle atlantiche, traffico che, dopo aver spesso toccato Valenza, muove alla volta dell'isola e prosegue verso i porti siciliani. Mi permetto di insistere su quest'ultimo punto, anche se si tratta di una considerazione che si basa su dati parziali. La supposta crisi del porto di Barcellona, seguita alla disastrosa guerra civile, pare sí colpire le partenze dal porto della città, ma assai meno l'attività economica delle sue forze sociali, e dei suoi mercanti in particolare. Ciò appare riflesso, credo, dall'innumerabile quantità di atti registrati dai notai consultati, non direttamente pertinenti ai traffici con la Sardegna, o anche ai traffici via mare in generale, atti che però mostrano una larga serie di cittadini di Barcellona intervenire in altre piazze, dal sud della Penisola Iberica, al Portogallo, alla Gran Bretagna. Restando nell'ambito dei commerci marittimi, è evidente come molti di questi siano finanziati da cittadini di Barcellona, anche se poi i beni scambiati non passino per la loro città.

Solo una parte dei documenti consultati ci riferisce dei carichi delle varie sagetie, galere, galeotte, naus eccetera. I documenti presi in esame indicano spesso solo una parte del percorso della nave, trattandosi in generale di procure, si stabilisce la piazza dove riscuotere una lettera di cambio, dove incassare una data somma, in non pochi casi però si tratta di incarichi per recuperare delle merci. Dette merci dovranno essere o vendute in una tappa successiva del viaggio, o riportate a Barcellona, in qualche occasione si dice anche in quale altro porto dovranno essere smerciate.

Quali sono le merci che compongono questi traffici, quali quelle che arrivano nell'isola e quali ne ripartono?

Qualche sorpresa costituisce la presenza di carichi d'argento,³³ niente a che vedere, ovviamente, con le quantità prodotte nella prima epoca della conquista catalano-aragonese, quando tra l'ottobre del 1326 e la fine del 1363, epoca per cui si ha una documentazione soddisfacente, furono coniate circa 15 milioni di alfonsini d'argento. L'alfonsino valeva più o meno un soldo, quindi 15 milioni di *sous* in circa 37 anni. Ovvero 45.000 chilogrammi d'argento coniato. La zecca, intorno agli anni trenta del XIV secolo, sfornò 70.000 alfonsini al mese. I *manualia* offrono cifre tutt'altro che disprezzabili, anche qui: se non si tratta di quantità rilevantissime, esistono contratti che menzionano questo prezioso metallo come parte del carico. Sono ricordati sia carichi monetati, che carichi di metallo grezzo.³⁴

Nè stupisce, ed è testimoniato dal documento sopra riassunto, la presenza di importazione di sale verso l'isola. Prezzi, quantità, qualità, saranno entrati a far parte delle motivazioni nel momento di scegliere e preferire da dove e da chi comprare il sale; se era possibile importarlo, significava che quello prodotto in loco o non era sufficiente o era meno competitivo. Se le produzioni locali non mancavano, non deve però nemmeno stupirci che due mercanti barcellonesi trovassero conveniente comprare sale di Tarragona per venderlo in Sardegna. Non ci deve stupire perché ciò avveniva, con più fortuna per la nostra isola, nel secolo precedente, quando il fabbisogno interno era totalmente coperto dalla produzione locale e gli ingranaggi di estrazione del sale, i sistemi di reclutamento della manodopera ereditati dalle leggi giudicali, facevano della Sardegna una grossa produttrice di questo bene prezioso, anche se relativamente economico, tanto più allora, quando rappresentava l'elemento essenziale alla conservazione degli alimenti deperibili. Nel '200 e nel '300 il prezzo e la qualità del sale sardo erano competitivi. Nel XIV secolo si toccarono punte di produzione di 120.000 quintali all'anno. Il sale sardo veniva trasportato oltre che nei porti italiani, da Napoli a Venezia, da Trapani a Genova, in numerosi porti della Corona catalano-aragonese: da Barcellona a Tarragona, da Mallorca a Dénia, l'elenco di quelli documentati sarebbe molto lungo.³⁵ Alla fine

33. Marco TANGHERONI, *La città dell'argento. Iglesias dalle origini alla fine del Medioevo*, Napoli, 1985.

34. Docc. BUSQUETS, GINEBRET, JORDÀ.

35. C. MANCA, *Aspetti dell'espansione...*, cit.

del XV secolo la situazione del sale sardo appare decisamente meno fortunata; come abbiamo visto nel documento riassunto sopra, si hanno casi di importazione in questo caso proprio da Tarragona, città verso la quale si esportava un secolo prima, il fatto sembra indicare che il ciclo della produzione delle saline si è spezzato.

Quali sono le piazze più attive? Il porto di Alghero è citato in quasi il doppio dei casi rispetto a quello cagliaritano. Le rotte possono toccare o solo uno dei centri, oppure prima Cagliari e poi Alghero, o viceversa. Poiché, invece, non in tutti i documenti si indica il porto di partenza, non è facile stabilire in quale misura e se ci fossero preferenze rispetto al porto finale in rapporto a quello di partenza.

L'impressione chiara è che la piazza di Cagliari sia passata in secondo piano rispetto ad Alghero e Bosa. Questi ultimi due centri sono spessissimo associati, a volte addirittura con la formula dubitativa, nel senso che, ad esempio, una medesima operazione si prevede possa essere conclusa sia ad Alghero che a Bosa, sebbene nella maggior parte dei casi, si abbia l'indicazione di due operazioni distinte previste nello stesso viaggio.³⁶ Cagliari la ritroviamo in alcune transazioni finanziarie, poco come base di scambi mercantili, mentre Alghero e Bosa appaiono come centri di grande attivismo, e base del traffico delle merci più diverse. La produzione corallina algherese è ben testimoniata dalla documentazione consultata.³⁷ Il corallo di Alghero prende sia la strada di Barcellona che quella della Sicilia.³⁸ Le quantità monetarie legate al traffico del corallo rappresentano decisamente i valori più elevati rispetto a tutte le altre testimonianze. L'esempio di Pere Pardo, «mestre en medicina» de l'Alguer, che assicura presso il

36. Ad esempio: AHPB, MIR, *Man.* V, 4 marzo 1475. Nicolau Pensano fa una procura e incarica il mercante catalano Ramon Senglada di riscuotere 52 ducati ad Alghero. Idem, *Man. s.n.*, 18 agosto 1482, altra procura per consegnare lettere di cambio a varie persone ad Alghero e a Bosa; AHPB, E. SOLEY *Man. s.n.*, 2 febbraio 1489, lettera di cambio da riscuotere o ad Alghero o a Bosa; e ancora: AHPB, Pedro PASCUAL, *XXIV man.*, 4 aprile 1484, lettere di cambio ad Alghero e panni lana a Palermo; seguono con esempi: AHPB, P. TRITER, *Lib. II*, 7 ottobre 1483, il già citato Gaspar Montmany, mercante di Barcellona, incarica Joan de Viladecans, di Tortosa, di pagare tutta una serie di importi a cittadini di Bosa e Alghero che gli hanno consegnato, provenienti da quei centri, varie merci.

37. Sarà sufficiente osservare come si è ritrovato almeno un documento in cui è citato il corallo di Alghero in ognuno dei registri consultati.

38. AHPB, Marcos BUSQUETS (mayor), *Man. s.n.*, ottobre 1479, ottobre 1473, novembre 1484, ecc.; AHPB, Juan FLUVIA, *II Man.*, 4 marzo 1474; ecc.

39. Cfr. DEL TREPPO, *I mercanti...*, cit., p. 173; AHPB, E. MIR, *Secur.*, 27 maggio 1461;

notaio E. Mir un carico di corallo di oltre mille libbre, diretto prima a Cagliari e poi a Palermo è solo il caso piú ecclatante.³⁹

Rispetto alla maggiore o minore presenza del porto di Cagliari, considerando la natura dei documenti su cui ho lavorato, propenderei per considerare, comunque, questa impressione di inferiorità con un certo beneficio di inventario, o almeno lascerei la sua affermazione ad una conferma successiva, sebbene le assicurazioni studiate dal Del Treppo confermino questa ipotesi. Credo che, muovendo dal porto meridionale beni quali cereali, prodotti alimentari o manufatti di valore relativamente inferiore, questi richiamassero meno la necessità di stipulare un contratto notarile, giustificabile, invece, anche in caso di piccoli carichi, ma di alto valore, come appunto per il corallo. Certe sfasature potrebbero essere originate dalla natura stessa delle procure, che rappresentano, come ho detto, la maggior quantità dei documenti che ci testimoniano quanto cercavamo.

L'argento muove poche volte dalla piazza di Cagliari,⁴⁰ mentre molte piú volte da Bosa e da Alghero. La presenza del porto di Bosa sembrerebbe eccessiva rispetto all'idea che mi ero fatto, attraverso la bibliografia pubblicata, nella fase previa all'inizio del lavoro. Ugualmente sorprendente è quanto poco siano citati altri approdi, ad esempio non si fa menzione di Porto Torres; la città di Sassari trova probabilmente, in questo fine '400, uno sbocco piú frequente ad Alghero; ugualmente irrisoria è la presenza di contatti con approdi della costa orientale. Anche in questo caso è probabile che ciò sia dovuto alla natura della documentazione e dal luogo, Barcellona, in cui essa si produce. Sembrerebbe conseguente: le rotte che provengono da ovest, rispetto alla Sardegna, quindi da Barcellona, da Valenza o da Maiorca, ed i mercanti che viaggiano alla volta dell'isola, non hanno bisogno, anche nel caso in cui qualche attività volessero svolgere nelle zone piú orientali della Sardegna, di recarvisi via mare. Un'altra spiegazione di questi dati potrebbe provenire da elementi quali: la viabilità interna dell'isola e la scelta di sbocchi naturali per determinati prodotti, se ciò è tanto palese per il corallo algherese, mi sembra anche abbastanza chiaro, per esempio, per l'esportazione di formaggi da Bosa, sbocco naturale dell'en-

PASCUAL, *Man.* VI, 27 settembre 1472, 550 libbre di corallo; G. JORDÀ (menor), *Man.*, 3 agosto 1485.

40. AHPB, BUSQUETS, *Man.*, 2 ottobre 1497; P. TRITER, *Man.* XX, 2 settembre 1498; Andrés MIR, *Man.* XXV, 20 agosto 1484, dicembre 1984; *Man. s. n.*, 1 aprile 1482, ecc.

trotterra pastorale. Perché invece l'argento non muova dal porto di Cagliari appare più difficile da capire. L'area orientale dell'isola, in ogni caso, appare più disposta ai traffici con operatori economici provenienti dalla Penisola italiana e meno, almeno direttamente, con quelli Iberici, ciò è giustificabile sia per questioni di distanza, che per tradizioni che risalgono ai secoli precedenti.

Rispetto alla questione dei contatti tra la Sardegna e la Sicilia e il Napolitano, questi appaiono, nella seconda metà del XV secolo, decisamente più attivi rispetto alle epoche precedenti. Se i contatti con la Sicilia non sono mai mancati, mi sembra che debba valutarsi con la giusta attenzione la presenza di un traffico costante di uomini e merci verso i porti campani. Probabilmente la Sardegna gode del riflesso dell'accresciuto contatto della Catalogna con quelle terre.

LA MENTALITAT PROFESSIONAL DELS MERCADERS DE LA BARCELONA DEL SEGLE XV: LA FUNCIÓ DELS ESCRIPTORIS

0 JAUME AURELL I CARDONA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

L'estudi de la vida privada ha estat un dels temes que més ha interessat darrerament els historiadors, sobretot arran de les propostes metodològiques de la història de les mentalitats.¹ L'anàlisi d'alguns aspectes que fins fa ben poc havien estat considerats secundaris per la historiografia tradicional –la formació intel·lectual, les lectures, la cultura material, etc.–, pot obrir ara noves vies interpretatives en el camp de la recerca. La documentació notarial és, en aquest sentit, un testimoni privilegiat, que progressivament està essent tractada amb tota la riquesa de matisos inherent a la seva mateixa configuració.

Els documents més representatius en aquest context historiogràfic són els inventaris. En un altre lloc hem elaborat un estudi epistemològic i metodològic d'aquest tipus documental.² El que ara pretenem fer és una aplicació concreta d'aquella proposta metodològica, tot centrant el camp de recerca en l'estudi monogràfic d'un dels espais més determinants de la cultura professional del mercader barceloní baixmedieval: els *escriptoris*.

Entre els mercaders barcelonins d'aquesta època, és freqüent l'enregistrament d'*escriptoris* entre els espais de la seva llar. Els inventaris barcelonins així ho constaten, tot assumint un inequívoc paral·lelisme amb els *studia* de la Toscana baixmedieval. La dedicació d'un espai de la casa a aquesta funció és prou eloqüent del grau de desenvolupament i de maduresa que la feina mercantil havia assolit al final de l'edat mitjana a Barcelona.

1. L'exemple potser més paradigmàtic d'aquesta nova orientació és l'estudi conjunt coordinat per Georges DUBY, Philippe ARIES, *Historia de la vida privada*, Madrid: Taurus, 1988 (5 vols).

2. Jaume AURELL, «Els inventaris post mortem i la cultura dels mercaders medievals», *Medievalia*, 11 (1994), p. 107-121.

La vida quotidiana del mercader barceloní: entre la dimensió domèstica i la dimensió professional

En una primera aproximació a la identitat del mercader baixmedieval és força complex distingir, en la pràctica, aquells trets que es refereixen a la seva dimensió domesticofamiliar i aquells altres que s'insereixen dins la seva activitat professional. Aquest fet ve determinat en gran mesura per la simbiosi existent –des d'una perspectiva *mental* (les conviccions) i des de la seva cultura material (els objectes que l'envolten)– entre aquests dos camps tan bàsics de la vida del mercader. De fet, l'estament mercantil troba la seva cohesió més immediata amb la constatació comuna de l'exercici d'una mateixa activitat professional –el comerç–, més que no pas per l'equiparació d'un determinat nivell adquisitiu o de qualitat de vida.

El mercader barceloní baixmedieval no tenia cap interès especial a distingir d'una manera explícita a casa seva –ni conceptualment ni formalment– el que entrava dins la seva ocupació professional i el que s'esqueia dins la seva vida familiar. Els objectes més directament relacionats amb una i altra activitat els trobem dispersos pels diferents espais de la llar mercantil, sense cap ordre ni esquematització prèvia. Aquesta confusió fa que sigui necessari, des del primer moment, un procés de *destriament* dels objectes més directament relacionats amb la feina mercantil: no es pot seguir un criteri de classificació espacial sinó més aviat funcional. Aquests «béns professionals» es troben dispersats per la llar mercantil, però tenen uns subespais més característics on se n'aplega la majoria: els escriptoris (com a màxims exponents de la funció organitzativa) i les botigues (representants de la funció acumulativa).

Una ràpida ullada als objectes mobles de les llars dels mercaders barcelonins fa pensar des d'un primer moment en la manca d'interès dels mercaders a establir unes fronteres nítides entre la seva activitat professional i la seva dimensió familiar. Aquesta confusió-barreja té una repercussió en tres camps de la cultura del mercader: en la seva cultura material, en la seva concepció espacial i en la seva mentalitat professional.

Pel que fa a la distribució dels espais domèstics, aquesta confusió esdevé menys palpable, i es pot parlar, en principi, d'uns espais amb una funció típicament professional i d'altres amb una funció clarament domesticofamiliar. Entre els primers, destacarien precisament les botigues i els escriptoris; entre els segons, les cambres personals, el menjador o la cuina.

En efecte, en l'estructura interna de la llar del mercader, hi ha un seguit

d'espais vertebradors de la vida familiar, com el menjador –com a espai més obert a la vida de relació del mercader– i la cambra del mercader –com a *espai de la privacitat* per excel·lència. I, al mateix temps, uns altres espais professionals, entre els quals en destaquen tres: l'escriptori, les botigues i els cellers –amb el complement d'altres estances com l'entrada i algunes cambres que sovint esdevenen espais acumulatius de les mercaderies.

Aquestes *zones professionals* –sobretot escriptoris i botigues– tenen una prioritat espacial, en el sentit que solen estar situades a les parts més exteriors i exposades de la casa. Aquest fet ve determinat per dos factors: d'una banda, perquè actuarien com una primera frontera per tal de conservar l'espai més íntim del mercader (la cambra principal, habitatge del mercader, bàsicament); de l'altra, per una essencial característica del desenvolupament de la feina comercial, que els feia reservar els espais més orientats al món exterior per a l'exposició i acumulació de les mercaderies.

Tanmateix, es pot parlar d'una notable compenetració i interconnexió espacial domesticoprofessional en la vida dels mercaders. La raó de fons d'aquesta simbiosi és que el mercader barceloní del final de l'edat mitjana encara no estava suficientment preparat per marcar una línia ben delimitada entre espai professional i espai domèstic. Aquesta simbiosi fa especialment necessari un estudi monogràfic de cadascuna de les estances de la casa del mercader per enregistrar, no només els objectes que allà s'apleguen, sinó també la funció concreta que tenen dins la llar mercantil.

Els inventaris dels mercaders ens han deixat unes anotacions molt valuoses pel que fa a la dimensió professional del mercader: l'enregistrament dels *estudis-escriptoris* de les seves llars. Els *escriptoris* són uns espais molt característics dels mercaders, tal com els estudis més específics s'han encarregat d'assenyalar. Bé que la seva presència no és exclusiva de l'estament mercantil respecte a altres grups socials, té unes connotacions des del punt de vista de la dimensió professional i de la vida privada del mercader que el fan susceptible d'un estudi monogràfic.

L'escriptori és com el *sancta sanctorum* de la dimensió professional del mercader, tot i que la seva funció s'estén també a altres camps de la seva vida. De fet, és en aquest espai on precisament la confusió espai professional-espai íntim esdevé proverbial: hi trobem des d'un document marcadament comercial (contractes mercantils de tota mena) fins als llibres de la biblioteca amb una finalitat d'esbarjo.

L'aparició i consolidació de l'escriptori com a espai domèstic està relacionada amb la major diversificació funcional de les estances de les cases

dels mercaders.³ A mesura que el nivell de vida del mercader és més alt i les necessitats a cobrir augmenten, es fa urgent l'assoliment d'un espai amb les característiques peculiars que té l'escriptori per a la feina mercantil. A més, les exigències domèstiques augmenten també amb la riquesa, i es creen necessitats que fins aleshores eren considerades com a simples *capricis*. En la base de la proliferació dels escriptors a les llars dels mercaders hi cal veure, doncs, un major augment de les exigències inherents a la feina mercantil, inseparables de les necessitats creades per un major poder econòmic i adquisitiu del comerciant.

D'altra banda, la proliferació dels escriptors a les llars de la baixa edat mitjana s'insereix en un context urbà que facilita les condicions idònies per al seu desenvolupament, i contrasta amb la seva pràctica anul·lació a l'ambient rural. En efecte, els inventaris publicats d'algunes llars rústiques i castells demostren que, als masos rurals, hi manquen sistemàticament els escriptors.⁴ La funció que aquests duen a terme a la ciutat és substituïda al camp per altres espais, com la polivalent *sala*, que sembla tenir una gran animació durant el dia i una gran polivalència funcional a les cases rurals.

A l'àmbit urbà, els escriptors són sobretot característics dels estaments més benestants, com els ciutadans honrats i els mercaders. Els primers els fan servir per a la direcció i planificació dels seus negocis rendistes (hi trobem, per exemple, els títols de les rendes del ciutadà junt amb la seva biblioteca particular).⁵ Per als segons, l'escriptori té una funcionalitat molt més polivalent: a la biblioteca del mercader (que compta amb volums d'una gran varietat temàtica: religiosos, professionals i d'entreteniment) s'hi afegeixen les seves rendes i els estris més relacionats amb el desenvolupa-

3. Vid. la justificació d'aquesta idea a *Historia de la vida privada*, op. cit., t. II, p. 184.

4. Alguns exemples d'inventaris de castells a Ramon d'ALÓS, «Inventaris de castells catalans», *Estudis Universitaris Catalans*, IV (1910), p. 129-192. Un bon estudi metodològic, que se centra en els habitatges urbans en contraposició dels rurals, a R. QUENEDEY, «L'habitation urbaine et son évolution», *Annales d'histoire économique et sociale* (1934), p. 63-68 i 138-147.

5. Un bon exemple a Teresa GARCÍA PANADÉS, «Los bienes de Ferrer de Gualbes, ciudadano de Barcelona (hacia 1350-1423)», *Acta Mediaevalia*, IV (1983), p. 149-207. L'ample *estudi* d'aquest ciutadà («la cambra hon tenia le studi») està recollit a les p. 177-184. A part de la formidable biblioteca enregistrada, hi ha altres objectes força representatius del contingut d'aquest espai de l'esmentat ciutadà, que també trobarem en els escriptors dels mercaders barcelonins: en aquest sentit, es pot afirmar que els escriptors i estudis dels mercaders s'assimilen molt més als dels ciutadans honrats que els de qualsevol altre estament de la ciutat.

ment de la seva feina comercial. Els menestrals, per la seva banda, solen concentrar la funció professional –tant acumulativa com organitzativa– a l'*obrador*, espai molt característic dins les cases dels components d'aquest estament barceloní.⁶ Quant als artistes i els representants de feines més específiques i més relacionades amb el món intel·lectual i espiritual (juristes, notaris, canonges) solen tenir uns *estudis* molt més monopolitzats en la feina que desenvolupaven, cosa que normalment palesen els temes dels llibres de la seva biblioteca.⁷

Per a la interpretació i anàlisi de l'escriptori dels mercaders, recorrerem en primer lloc a situar-lo dins l'espai intern de la llar del mercader, a través de les notes que ens han deixat els inventaris que enregistren la seva situació dins el conjunt general de la casa. En un segon moment, analitzarem els estris que s'apleguen al seu interior, i els intentarem classificar des del punt de vista de la seva funció.

La professionalització de l'àmbit domèstic

El primer que cal assenyalar és que, el que els documents anomenen *scriptori*, pot referir-se a un espai o a un subespai dins d'una estança superior que l'emmarca. En aquest segon sentit, més que d'*estudi* podríem parlar del típic *bureau*, és a dir, un moble molt específic la funció del qual s'assimil·laria a la dels escriptors que ocupen tota una estança (per tant, des del punt de vista del que ens interessa aquesta distinció serà purament formal i no tindrà una incidència real en la cultura del mercader). De tota manera, serà interessant apuntar aquesta distinció quan es trobi reflectida als documents.

6. Un cas paradigmàtic a Teresa-Maria VINYOLES I VIDAL, «La casa i l'obrador d'un esmolet de Barcelona a finals del segle XIV», *Cuadernos de Historia Económica de Catalunya*, XV (1976), p. 9-49. En canvi, en els casos dels menestrals la feina dels quals s'apropava més a la dels mercaders –des d'un punt de vista social i també des d'un punt de vista merament professional–, l'escriptori ja comença a tenir un cert pes dins la jerarquia interna de la llar. Vid. el cas de l'especier gironí Guillem de Coll, recollit a l'article de Lluís BATLLE I PRATS, «Inventari dels béns de Guillem de Coll, apotecari-especier de Girona, 1454», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, VI (1978), p. 97-213. L'escriptori està transcrit a la p. 204.

7. Vid. l'exemple de l'estudi del jurista Pere Becet, recollit a Joan RUIZ I CALONJA, *Retaula de la vida medieval. Textos catalans coetanis*, Barcelona, 1990, p. 171-172 («Primo atrobam en l'estudi del dita alberg, lo qual és sobre lo verger, los llibres e béns següents...»), que conté també alguns llibres de temàtica espiritual.

L'escriptori no té un lloc assignat i fix dins de l'espai domèstic. La seva *polivalència espacial* –que va acompanyada també per una clara *polivalència funcional*– és un dels seus trets més característics. De fet, el trobem escampat pels diferents indrets de la casa, però sempre a la planta baixa. Tot i així, en la gran majoria de les cases dels mercaders, l'escriptori està situat ben endins de la casa i ocupa un lloc destacat dins la vida privada del mercader: així com botigues i cellers se solen col·locar al vessant més exterior de la llar, els escriptoris se solen situar en espais molt més íntims, lluny de l'abast de visites d'estranyos i fins i tot d'amics. Això pot venir determinat pel fet que normalment a l'escriptori es conserven documents molt valuosos per al mercader, com els contractes comercials o les seves rendes, i fins i tot algun document de tipus privat, com els testaments personals o d'altres familiars.

Aquesta regla podria deixar d'acomplir-se, de manera excepcional, si el mercader veia més oportú –des del punt de vista pràctic– que botigues i cellers –que representen la dimensió acumulativa de la feina mercantil– fossin a prop de l'escriptori –el principal exponent de la dimensió organitzativa. Aquest fet es constata, per exemple, a l'inventari del mercader Guillem de Trilla, on hi ha enregistrat un «*scriptori del dit alberch, lo qual era prop la entrada*»,⁸ on hi ha algun llibre de comptabilitat, força paper en blanc, alguns quaderns, tinters i canelobres: un bon exemple del que hi podria haver en un escriptori qualsevol.

La indeterminació dels inventaris a l'hora de la descripció concreta de l'espai que ocupa l'escriptori dificulta la seva catalogació dins l'espai domèstic: alguns semblen ser simplement un moble més de la casa –això sí, molt qualificats– i altres ocupen tota una estança de la casa. Aquesta dicotomia vindria també determinada pel grau de riquesa del mercader, pel seu volum de compravenda i per la quantitat dels seus negocis: uns necessitarien un espai molt reduït per desenvolupar la tasca organitzativa de la seva feina comercial i altres un espai molt més gran i específic.

En efecte, sembla que és al segle XIII quan es van començar a fer habituals els escriptoris a les llars mercantils, però encara com un moble més de la casa. Carme Batlle n'enregistra alguns exemples per aquell temps: per exemple, parla d'un moble que tenia a casa seva el mercader Burget de Banyeres i que feia servir com a escriptori («*unam tahut que facta est ad*

8. AHCB, Arxiu notarial, I, 4, f. 6v (inventari del 1415).

modum escriptorii).⁹ De tota manera, no és fins al segle XV que els escriptors ocupen tota una estança de la casa i esdevenen un dels espais clau per al desenvolupament de la feina mercantil.¹⁰

En l'inventari del mercader Guillem Pujol, per exemple, trobem «*un scriptori*»¹¹ que està enregistrat a la mateixa alçada que el menjador, la cuina, el porxo, el galliner, etc.: sembla, per tant, que es tracta d'un espai unitari i independent on trobem tota mena d'estris i de documents, sempre relacionats amb la feina mercantil. Però el fet que sigui enregistrat junt amb altres espais unitaris de la casa no ens assegura que ocupi tota una estança: en analitzar els objectes aplegats, no en trobem cap amb la suficient dimensió com per fer-nos pensar que l'esmentat escriptori ocuparà tota una estança (la majoria dels estris inventariats són documents mercantils, a part d'una bona biblioteca). En qualsevol cas, si no ocupés tota una estança, hauria de ser un moble força gran i consistent per poder suportar tot el pes dels objectes enregistrats (entre els quals hi ha, també, dos «*oratoris de Sant Miquel, altre de Sancta Maria*»).¹²

En canvi, en uns altres inventaris, l'anotació que l'escriptori és senzillament un moble –i no una habitació sencera– és enregistrada explícitament. En la venda als encants dels béns del mercader Ferrer Despuig s'enregistra «*un scriptori de fust de pi qui són diverses peces an Bernat Nadal, notari, qui.l ha pres en son compta, 2 lliures, 8 sous*». ¹³ El fet que l'escriptori és un moble com un altre de la casa és ben patent en aquest cas. D'altra banda, el seu valor és relativament baix: en el mateix encant hi ha volums de llibres, per exemple, que són bastant més cars que tot aquest escriptori.

9. Carme BATLLE, «La vida y las actividades de los mercaderes de Barcelona dedicados al comercio marítimo (siglo XIII)», a *Le genti del mare Mediterraneo*, I, Napoli, 1981, p. 291-339 (p. 321).

10. C. Carrère, també una bona coneixedora de les cases dels mercaders del segle XV, apunta que «l'aménagement d'un "scriptori" confortable et doté de grandes possibilités de rangement (on sent que le marchand se tient fréquemment dans cette pièce) et le gout nouveau pour un éclairage abondant». Claude CARRÈRE, «La vie privée du marchand barcelonais dans la première moitié du XVe siècle», *Anuario de Estudios Medievales*, III (1966), p. 263-291 (p. 277).

11. AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Pliego de inventarios, 1441-1450*, f. 148v (inventari del 2 abril 1449).

12. Id., f. 149r.

13. AHCB, Arxiu notarial, I, 2 (inventari del 1400), f. 13r.

Tanmateix, el mercader Jaume Botaller té «*un stoix de dues cases dins lo qual havie signatures e memorial del dit defunt de pocha importància*»¹⁴ i «*une caxe de fuste grossa ab son pany e clau*» on conserva sobretot cartes públiques i censals.¹⁵ Fins i tot dins d'aquesta caixa trobem encara «*un caxó de la dita caxa*» (en el qual hi ha una excel·lent biblioteca i força documents mercantils).¹⁶ El que també es desprèn d'aquestes notícies és que, en aquests mobles, hi arxivaven tots els seus papers comercials i també aquells de caire més privat –com els testaments de familiars– i els estris més relacionats amb la feina mercantil.

En molts documents, a més a més, els escriptors són col·locats al final, no per una raó de distribució espacial, sinó més aviat per tal de recollir la *regesta* de tots els papers que tenia arxivats el mercader en qüestió.

El cas de l'inventari del mercader Francesc Malda és ben entenedor en aquest aspecte: les tres últimes estances estan relacionades amb la feina mercantil. En concret, la penúltima habitació que apareix a l'inventari d'aquest mercader és «*lo scriptori*», en el qual hi ha la biblioteca –a part de molts altres diferents objectes relacionats amb la feina mercantil–;¹⁷ després, s'enregistren els objectes del «*rabost de les ampolles*» –una curiosa barreja de mercaderies i d'estrís i aliments relacionats amb el consum familiar–,¹⁸ i, per fi, s'acaba fent referència a un «*llibre manual de l'obrador*»,¹⁹ amb un memorial dels deutes del mercader en el moment de morir,²⁰ uns quants llibres de comptes²¹ i cinc cartes públiques, on es recullen alguns negocis del comerciant.²²

En altres inventaris es fa simplement l'anotació «*rendes*», i s'enregistren a continuació tots els títols, censals i documents mercantils i privats conservats a casa dels mercaders, però sempre al final de l'inventari, com

14. AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Pliego de inventarios, 1441-1450*, f. 187r (inventari del 26 agost 1449).

15. Id., f. 188r.

16. Id., f. 199r.

17. AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Pliego de inventarios, 1441-1450*, f. 128v-129v. (inventari del 1457).

18. Id., f. 129v-130r.

19. Id., f. 130r.

20. Id., f. 130r-131v.

21. Id., f. 131v.

22. Id., f. 131v-132r.

és el cas del de Berenguer Massanet²³ o el de Francesc Sanjust, en el qual tota la segona part està dedicada al recompte i exposició dels abundantíssims censals morts d'aquest mercader, amb els seus béns immobles –tres albergs, una casa i un hort–, rebuts probablement del seu pare.²⁴

Fetes aquestes observacions prèvies, es pot afirmar que l'estructura interna dels inventaris sol ser bastant invariable quant al seu contingut: comença per enregistrar els espais més pròpiament *acumulatiu* de la feina comercial –entrada, cellers, botiga–, s'endinsa posteriorment en la vida més íntima del mercader –sala d'estar, cuina, cambres personals– i acaba fent referència al vessant més *organitzatiu* de la seva feina –sobretot a base del contingut dels escriptoris. Són com tres fases que cal distingir dins l'estructura interna de la llar del mercader, que els documents notariais han sabut recollir amb nitidesa i claredat, per damunt de la imprecisió terminològica a què hem fet referència en els paràgrafs anteriors.

Una anàlisi atenta de l'estructura interna de la casa dels comerciants –que s'organitza col·locant els espais relacionats amb la professió en la part més exterior de la llar i els de la vida íntima en les estances interiors–, ajuda a fer-se una idea de la veritable concepció que el mercader tenia de la seva pròpia vida privada: el professional constituïa la primera frontera aïlladora de la vida exterior; la vida familiar quedava restringida als espais més íntims i, per acabar, els testimonis que representaven el seu estatus i l'establiment d'un prestigi social –rendes, documents comercials i privats– eren gelosament servats a l'espai més interior de la casa.

Aquestes idees són també aplicables a les cases amb més d'un pis, freqüents en un estament com el dels mercaders, teòricament amb un bon nivell de riquesa material. L'inventari del mercader Bernat Ponçgem –confeccionat ben entrat el segle XV– torna a col·locar l'escriptori al final, tot i que està situat «a la mige scala»,²⁵ havent-hi altres habitacions en una planta més amunt. A més, és molt il·lustratiu que altres mercaders facin servir quasi bé una idèntica expressió per consignar la localització de l'escriptori: en l'inventari de Pere Gircós es parla d'«un scriptori qui es quasi

23. AHPB, *Inventarium factum de bonis venerabilis Berengarii Maçaneti, quondam mercatoris, civis Barchinone, 1442*. El contingut dels últims folis d'aquest inventari són ben eloqüents respecte del que diem al text.

24. AHCB, Arxiu notarial, I, 10 (inventari del 1455).

25. AHPB, Andreu MIR, *Pliego de inventarios sueltos, 1466-1487* (inventari del 1486). Per als notaris, a més, devia ésser molt més pràctic enregistrar tots els documents dels mercaders al final del document.

a mig scala del dit alberch».²⁶ Aquesta expressió —«*a mig escala*»— delata una forta inclinació per situar l'escriptori en l'espai que deixava lliure l'escala de les cases dels mercaders més benestants.

La llar de Guillem Ferrer és, també, força il·lustrativa pel que fa a la concepció de la feina dins l'espai domèstic d'aquests mercaders més rics i puixants. La seva casa, extensa, curulla d'objectes d'ostentació,²⁷ és una bona mostra del que era la llar d'un mercader amb una gran puixança en els seus negocis i freqüents viatges per la Mediterrània. L'escriptori està situat al «*cap del dit menjador o sala, al pujant de la scala*»,²⁸ i té un espai i una funció completament independents. De fet, el que hi ha en el seu interior és tan extens que el notari ho ha distribuït en dues gran seccions: l'enregistrament dels objectes mobles —recollits enmig de l'inventari, entre el porxo i la botiga— i el dels *instrumenta*, els llibres de comptes, els llibres de lectura del mercader i altres tipus de documents —que estan recollits al final de l'inventari, com sol ser habitual. Aquest inventari és com un paradigma de les idees que hem anat exposant fins ara sobre la cultura professional dels mercaders barcelonins de l'època.

A la llar del mercader Pericó Sesdeus —que també tenia una casa força gran i abundants objectes— trobem l'escriptori²⁹ situat concretament entre una «*cambreta contigua al menjador*» (que ja conté alguns articles de mercaderia o d'ús domèstic, com la farina i la llana)³⁰ i una «*cambre gran*», al costat del menjador. En aquest inventari es fa exactament la mateixa distinció que ja es recollia a l'inventari de l'esmentat Guillem Ferrer: la biblioteca i els documents comercials es deixen per al final del document.³¹ En efecte, aquest és un altre lloc bastant típic on podem trobar l'escriptori: inserit en el mateix espai del menjador —l'habitació amb la funcionalitat més polivalent de la casa— o contigu a ell.

26. ACB, v. 517 (inventari del 1437), f. 2r. Aquest extensíssim escriptori abasta els f. 2r-9r de l'inventari.

27. Vid. especialment els f. 68r-68v del seu inventari (AHCB, Arxiu notarial, I, 1; inventari del 1398).

28. Id., f. 73r.

29. AHCB, Arxiu notarial, I, 3 (inventari del 1406), f. 5r.

30. Id., f. 4v-5r.

31. Els objectes mobles de l'escriptori són recollits a partir del f. 5r de l'inventari citat a la nota anterior (un mirall, un estoig amb uns pesos, balances de fusta, etc.), i la biblioteca, als f. 14r-16v.

Per citar-ne un altre cas, el mercader Guillem de Cabanelles té una habitació independent que l'inventari enregistra com «*una cambra contigua al menjador en la qual lo dit defunt tenia scriptori*». ³² En aquest escriptori, el mercader hi guarda tota mena d'objectes relacionats amb la seva feina (que devia apropar-se molt a l'activitat canvista, perquè conserva monedes de Florència, Gènova, Siena, Sicília i Nàpols), junt amb una bona biblioteca. Això referma encara més la idea que els mercaders que disposen d'un espai independent per a l'escriptori són els que tenen una activitat comercial més activa i pròspera; aquells mercaders que només limiten l'escriptori a un moble, solen tenir un volum de comerç molt menys considerable.

En els inventaris dels mercaders més rics es pot intuir la presència de l'escriptori encara que no sigui consignat explícitament per la documentació. En l'inventari del mercader Joan Roig, per exemple, no hi ha enregistrat el nom de cada estança, però es pot situar força bé l'escriptori ³³ pels objectes que s'enumeren en un moment donat: unes balances, un tinter d'estany, etc.: tots ells amb una clara funcionalitat professional. A més, els mateixos notaris devien conèixer bé els objectes que solien trobar-se a l'escriptori. Els llibres, per exemple, no hi solien faltar, de manera que els notaris podien consignar en l'encapçalament d'alguns escriptoris l'existència de la biblioteca (i es parla llavors dels escriptoris com a llocs «*on trobam los llibres e béns següents*»). ³⁴

En definitiva, mercaders grans i petits valoren la funció de l'escriptori com a centre de la vessant organitzativa de la seva professió. D'altra banda, aquesta concepció tan *professional* de la seva funció no impedeix que l'escriptori sigui considerat un dels espais jeràrquicament més importants dins la vida privada del mercader, com ho palesa el fet que, en moltes llars, estigui situat en l'espai més interior.

Haver analitzat l'estructura interna de l'escriptori i la seva funció dins l'espai domèstic facilita endegar l'estudi del seu contingut. L'escriptori, com a centre de la vida organitzativa del mercader, solia tenir uns objectes bastant comuns, que són enregistrats als inventaris en detallar-se cadascun dels objectes que el configuren.

32. AHCB, Arxiu notarial, I, 5 (inventari del 1423), f. 5v.

33. ACB, v. 343 (inventari del 1406), f. 7r-8v.

34. Tal com s'apunta a l'inventari del mercader Pere Guineta: ACB, v. 513 (inventari del 1450), f. 1v.

Els objectes de l'escriptori: entre la utilitat professional i l'esbargiment del mercader

En començar l'anàlisi més detallada dels escriptoris que ens han arribat a través de la documentació notarial, ens trobem amb un problema metodològic de base: alguns inventaris enregistren un grup d'ítems dins d'un espai concret, que anomenen «*scriptori*», però altres no s'han pres la molèstia d'especificar-ho. En aquest apartat partirem de les notícies dels inventaris compresos en aquest primer grup: els que fan una referència explícita a l'escriptori. Però no podem excloure tampoc aquells inventaris on una determinada tipologia d'objectes *delatin* l'existència de l'escriptori, malgrat que aquest no sigui enregistrat explícitament: en qualsevol cas, desenvoluparan la seva mateixa funció.

En efecte, hi ha mercaders en els inventaris dels quals no hi ha enregistrat explícitament cap escriptori, però que fan servir una taula qualsevol de la casa –normalment situada en un lloc cèntric i interior de la llar–, atorgant-li la mateixa funció d'*estudi-escriptori* del comerciant. En l'inventari del mercader Jaumer Soler, on no es fa cap distinció per cambres, apareix una «*taula plegadissa petita ab II peus*»,³⁵ sobre la qual trobem una «*caxeta en què havia algunes scriptures*», un «*sacot ab algunes llibres de comptes de deu e deig*», un «*poal de roura ab una tassa trencada*», un «*caletro de ferro*» i un «*tinter d'estany ab III peus trencat*».³⁶ Tots són objectes que poden formar part de la típica taula de treball del mercader, que en altres llocs s'anomena explícitament «*scriptori*».

Aquesta primera enumeració ja ens transmet alguns dels objectes més freqüents dins els escriptoris dels mercaders: el tinter, els documents mercantils, els llibres de comptabilitat i algun que altre objecte complementari pels casos dels mercaders que passaven llargues estones treballant-hi (en aquest cas, el «*poal*» –càntir o galleda–, amb la tassa corresponent per ofegar la set després d'una llarga estona de treball). D'altra banda, la presència dels «*tinters*» és ben eloqüent respecte al tipus de feina que hi devien desenvolupar, força sedentària, organitzativa i de direcció de negoci.

En l'escriptori del mercader Guillem Pujol trobem un altre dels elements més típics i representatius: la biblioteca. Després d'enumerar totes les

35. AHPB, Simó CARNER, *Secundus liber inventariorum et encantum*, 1415-1429, f. 166r (inventari del 1420).

36. Id., f. 166r-166v.

habitacions, la penúltima de les quals és el «galliner», el notari apunta l'existència d'un «scriptori», del qual enregistra tots els seus objectes.³⁷ Entre aquests es poden destacar un «saquet de canamàs» que conté coral, un «paper en què ha tanquadors de libre», dos «plechs d'agulles», etc.:³⁸ estris tots ells relacionables amb la feina mercantil (com també ho són altres objectes, com alguna mercaderia –en aquest cas, el coral– o els enquaderadors per confeccionar els llibres de comptabilitat, que devien tenir una estructura força simple). Junt amb aquests, s'enregistra una bona biblioteca, composta de deu volums, tots ells títols de matèria religiosa (un «breviari», unes «ores», un «flos sanctorum», un «llibre dels àngels», etc.).³⁹ A continuació, l'inventari anota tots els documents que servava el mercader –tal com s'apunta al mateix inventari: «*persequendo dictum inventarium fuerunt inventa instrumenta*»–,⁴⁰ on apareixen diverses vendes, pagaments i rebuts en possessió del mercader, així com algun que altre censal.

L'escriptori que acabem d'esmentar té la típica estructura dels que apareixen als inventaris dels mercaders d'aquesta època. En primer lloc, es consignen els diferents objectes que s'han trobat; després, s'enumeren els volums de la biblioteca –si aquesta existeix, i si és a l'escriptori, cosa que no sempre és així–; per acabar, s'enregistren tots els documents que el mercader guardava zelosament al seu escriptori. En aquest últim grup hi sol haver una gran varietat i heterogeneïtat temàtica: des d'una carta pública on es parla d'una venda del mercader fins a un testament d'un familiar, passant pels seus títols de renda pública, tan útils per a l'estudi de la mentalitat econòmica –capitalista o rendista.

L'adinerat mercader Jaume Botaller, per la seva banda, té aquests objectes –tan característics de qualsevol escriptori– escampats per tota la llar. Després de la seva «capella», s'enregistra un «*stoix de dues cases dins lo*

37. AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Pliego de inventarios, 1441-1450*, f. 148v-152r (inventari del 2 abril 1449). Ja hem esmentat el fet que molts cops els escriptors són al final dels inventaris per la senzilla raó que es deixa per al final la regesta de tots els documents mercantils que serva el comerciant en qüestió. L'inventari que citem n'és un bon exponent, amb el recull de cartes públiques, èpoques i documents de renda pública al final del text.

38. Aquests objectes són recollits al f. 148v de l'esmentat inventari, que dissortadament està molt mal conservat.

39. Id. f. 148v-149r.

40. Id. f. 149v. Aquests documents són enregistrats als f. 149v-152r.

qual havie signatures e memorial del dit defunt de pocha importància»,⁴¹ documents que no estan especificats a l'inventari. Després de la descripció de la «reracambre», el «porxo» i una altra cambra, s'anota «*une caxe de fuste grossa ab son pany e clau dins lo qual staven les coses següents*»:⁴² unes quantes cartes públiques, amb força documents acreditatius de negocis, vendes i censals del mercader;⁴³ el testament de Joan Carbonell, antigament servidor seu («*olim cambrer*»), els negocis del qual devia portar el mateix Jaume Botaller;⁴⁴ uns quants llibres de comptes, que justifiquen àmpliament el volum de negocis que devia portar entre mans aquest mercader,⁴⁵ i «*en lo caxó de la dita caxa*»⁴⁶ els volums que componen la biblioteca del mercader,⁴⁷ per acabar encara amb més «*cartes públiques*» que fan referència a altres negocis –mercantils i privats– del dit mercader.⁴⁸

En l'inventari esmentat, només tres folis⁴⁹ estan dedicats a l'enregistrament dels objectes que el mercader té per la casa –que no són pocs–, i la resta –tretze folis–,⁵⁰ als documents que acabem de descriure al paràgraf anterior. Això dóna una idea de la transcendència que els notaris donaven a aquesta informació, tot i que aquest major *volum documental* ve afavorit pel fet que les anomenades *cartes públiques* i els llibres són descrits en el seu contingut i en la seva forma, la qual cosa allarga força l'espai que se li dedica a l'inventari.

En qualsevol cas, el que es desprèn de l'inventari de Jaume Botaller és que la documentació mercantil, els llibres de comptabilitat i la biblioteca personal eren guardats zelosament pel comerciant, moltes vegades en cofres i caixes destinades explícitament a tal efecte, quan no tenien un lloc determinat –que en la majoria dels mercaders serà l'escriptori.

41. AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Pliego de inventarios, 1441-1450*, f. 187r (inventari del 26 agost 1449).

42. Id., f. 188r.

43. Id., f. 188r-197v.

44. Id., f. 197v.

45. Id., f. 197v-188v.

46. Id., f. 199r.

47. Id., f. 199r-199v. La temàtica d'aquesta biblioteca oscil·la entre la comercial («un libre d'albarans»), l'espiritual-religiosa (un recull de salms i oracions: «los samps penitencials e moltes oracions»), algun de jurídic (heretat potser d'algun familiar: «arte de notaria, els usatges»), etc.

48. Id., f. 199v-201r.

49. Id., f. 185r-188r.

50. Id., f. 188r-201r.

El mercader Francesc Malda té un dels escriptoris més complets dels inventaris que hem estudiat, que també està recollit cap al final de l'inventari.⁵¹ Això es deu, en gran mesura, al fet que aquest *estudi-escriptori* ocupa una estança sencera, i no el típic moble que conté els documents i els estris que el mercader ha de tenir més a mà per a l'exercici de la seva feina. Hi trobem, en primer lloc, sis volums de la biblioteca del mercader, la majoria dels quals de temàtica religiosa. Després s'enregistren alguns objectes bastant representatius, tenint present que, en aquest cas, l'espai de l'escriptori abasta una estança completa, no només un moble: un mirall dolent i un altre de millor, provinent de Flandes; una capsa amb alguns objectes preciosos, confeccionats d'or i plata; una capseta amb dos compassos i alguns flascons de poc valor; un barrilet; dues capses pintades, dins de les quals hi ha quatre diamants i uns quants anells de llautó; una bossa que conté or; sis llibres més, alguns dels quals no estan especificats; «XV grans de paternostres [...] grossos i enfilats» (un collar de considerables dimensions), i alguns articles més, relacionats tots ells amb la feina del mercader i potser també amb la seva vida.

En efecte, aquest «*scriptori*» ens ajuda a descobrir dos trets nous, força característics i representatius del contingut d'aquests espais que estem analitzant, que estan més relacionats amb la vida *interior* i familiar del mercader que amb el desenvolupament de la seva tasca professional: la presència d'objectes religiosos-espirituals i la profusió d'articles de luxe. En concret, en aquest mateix escriptori trobem un «*paper de la Passió*»⁵² i un «*paper qui és la imatge de la Verge Maria*»,⁵³ representacions que devien ajudar els mercaders a tenir més present el sobrenatural enmig de les seves ocupacions professionals quotidianes i afavorir la seva pietat personal. El fet que en l'escriptori, centre de l'activitat mercantil en la dimensió domèstica, trobem aquests testimonis de la seva religiositat, demostra fins a quin punt la preocupació espiritual s'inseria en la vida quotidiana dels mercaders.

51. Aquest escriptori el podeu trobar a AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Pliego de inventarios, 1455-1467* (inventari del 10 novembre 1457). Ja hem comentat l'estructura i el contingut dels últims folis d'aquest inventari. Ara només apuntarem els objectes enregistrats concretament a l'espai que l'inventari anomena «*scriptori*» (f. 128v-129v), prescindint de les anotacions dels deutes del mercader i de les seves cartes públiques, que figuren als folis finals.

52. Id., f. 129r.

53. Id., f. 129v.

Tanmateix, els testimonis esmentats dels articles de luxe que hem trobat en aquest escriptori, també són ben eloqüents de la *confusió intencionada* de la dimensió professional i privada-familiar de la vida del mercader: les joies que apareixen poden ser de la seva dona, tenir-les en préstec o fer-les servir com a negoci especulatiu. De fet, és difícil determinar en la majoria dels casos la funció concreta que devien tenir cadascun dels articles de luxe que hi ha enregistrats als inventaris. En qualsevol cas, aquesta presència referma la idea que ja hem exposat respecte a la qualitat dels escriptors com un lloc on el mercader servava zelosament els articles més valuosos, des del punt de vista de la seva riquesa material (com és el cas d'anells i collars) i des de la perspectiva de la seva feina comercial (llibres de comptabilitat, contractes de compravenda), passant pels testimonis més fefaents del seu prestigi social i de les seves relacions familiars i d'amistat (títols de rendes, testaments de parents, etc.).

De tota manera no podem oblidar que hi ha un bon grup de mercaders que no donen tanta prevalença a l'escriptori. La funció d'aquest, llavors, està repartida entre la cambra del mercader –pels aspectes amb més repercussió familiar i domèstica– i les botigues o els cellers –pels aspectes més directament relacionats amb la feina comercial.

El mercader Galbertí Antich, per exemple, conserva només «*un scriptori qui sta sobre un peu [...] ab pany e clau*»,⁵⁴ amb algun petit complement, a una de les cambres de casa seva. Així mateix, Pere Terrassa, amb la seva gran riquesa, no destina cap estança independent a escriptori, però trobem força testimonis dels instruments de la seva feina comercial escampats per tota la llar (un «*balanser de fust... ab dos gorniments de balances*»⁵⁵ en la cambra del menjador, escriptures notariales i volums de la biblioteca en la cambra major,⁵⁶ i diversos articles relacionats amb la feina mercantil dins els cellers i l'entrada de la casa).

En l'inventari del mercader Arnau Salavert, sense que s'hi consignï d'una manera explícita l'escriptori, també hi ha enregistrats alguns articles típics d'aquest espai, com són els tinters i les plomes –que fins ara no havien aparegut esmentades a cap inventari, probablement perquè quan a la documentació es parla d'un «*plomer*» s'entén que també s'hi inclouen les «*plo-*

54. AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Pliego de inventarios, 1455-1467*, f. 161r (inventari del 1457).

55. AHPB, Id., f. 216v (inventari del 2 novembre 1458).

56. Id., f. 186v-187r.

mes» amb les quals efectivament s'escrivia. En concret, en l'inventari d'aquest mercader es parla d'un «*tinter de boix*», un «*tinter domasquí*», un altre «*tinter de boix tornejat*» i un altre tinter amb dos «*tallaplomes*» (afiladors) i unes tisores,⁵⁷ així com també d'unes quantes «*plomes d'escriure*».⁵⁸

L'escriptori del mercader Berenguer Sesdeus és un altre bon exponent d'aquesta certa *uniformitat* d'objectes que aquest espai domèstic sol servir. En primer lloc trobem un «*axeló*», que cobria la taula de l'escriptori i augmentava la seva excel·lència dins la casa («*Item trobam en lo scriptori del dit alberch un axeló de què stava cuberta la taula del dit scriptori*»)⁵⁹ Entre altres objectes, també s'hi apleguen un tinter de plom, un segell i «*molts llibres de diverses scriptures veyes*».⁶⁰ El tinter i les escriptures devien ser, doncs, uns estris força invariables, i la seva absència devia ser l'excepció.

En aquesta mateixa línia també es pot situar l'escriptori del mercader Pericó Sesdeus, on trobem, entre altres articles, un mirall, un estoig amb uns pesos i unes balances de fusta,⁶¹ estris també força comuns, o el del mercader Pere Guineta, on hi ha «*tres llibres de comptes, tres saquets plens de cartes velles scrites en pergamins, una caixa veneciana ab son pany e clau, dins la qual havia un libra de comptes*», un «*stoig de vuyt cases pintat*» i «*dos bancals o cobri-cofres listats ja usats*» (és a dir, pràcticament només documentació mercantil).⁶²

El que sembla bastant provat, segons el que es desprèn de la documentació, és que la dimensió de l'escriptori per una banda i el volum comercial i la riquesa del mercader en qüestió per l'altra, són dues realitats íntimament relacionades. Un bon exponent d'això és el mercader Guillem Ferrer, l'escriptori del qual ocupa també una bona part de l'inventari. L'estança està plena de cofres petits, amb moltíssimes teles i draps de diferents qualitat i procedència (especialment de Sicília i de Flandes), dels quals s'especifica fins i tot l'amplada (els «*palms*», segons la documentació). La

57. Tots aquests articles a AHPB, ANÒNIM, *Inventario por orden alfabético de los bienes relictos del difunto Arnaldo Salavert, 1436*, f. 12r.

58. Id., f. 13r.

59. AHCB, Arxiu notarial, I, 2 (inventari del 1398), f. 5v.

60. Id., f. 5v.

61. AHCB, Arxiu notarial, I, 3 (inventari del 1406), f. 6r. La biblioteca hi és enregistrada més endavant, als f. 14r-16v.

62. ACB, v. 513 (inventari del 1450), f. 1v-2r.

biblioteca del mercader també està situada dins l'escriptori, així com els llibres de comptabilitat i els reculls documentats dels afers del mercader, que són una bona mostra del seu volum i activitat comercial, a la qual ja ens hem referit més amunt.⁶³

Certament que en aquests mercaders més rics s'hi afegeix, a la funció *organitzativa* de l'escriptori, l'*acumulativa*. Però és fins i tot possible que en l'escriptori només s'acumulessin aquelles mercaderies més properes a la venda, o aquelles que el mercader volgués inventariar per al seu posterior emmagatzematge. En qualsevol cas, l'escriptori, en aquests casos, sempre està ben complementat per l'existència a la casa d'altres espais amb finalitat acumulativa, sobretot cellers i botigues. En el cas de Guillem Ferrer això s'acompleix a la lletra: si bé és cert que a l'escriptori hi trobem força mercaderies acumulades –a part dels objectes més típics d'aquest espai–, no és menys constatable que a la mateixa casa hi ha força cellers i botigues, plens de mercaderies similars a les acumulades a l'escriptori.

L'inventari d'aquest ric mercader ens proporciona una dada que fins ara havia restat inèdita: el que hi havia sobre la taula de l'escriptori d'un mercader. El notari ho anuncia així: «*Item atrobam sobre la taula del dit scriptori, en la qual scrivia lo dit deffunt, les coses següents*».⁶⁴

- unes tisores;
- un canelobre de ferro, que devia aportar la llum específica per a aquesta taula;
- un tinter de plom gran amb unes tisoretetes per a tallar les puntes de les plomes;
- unes altres tisores normals, aquestes més llargues –la funció de les quals devia estar relacionada amb la documentació i les trameses comercials–;
- un mirall sobre la mateixa taula;
- un altre tinter gran, aquest de terra, provinent de València;
- un altre tinter mitjà de plom;
- unes fustetes;

63. Podeu consultar el contingut d'aquest escriptori a Josep Maria CASAS, «L'heretatge d'un mercader barceloní», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, III (1969-1970), p. 65-84.

64. Id., p. 83. Pensem que val la pena comentar una mica aquesta informació, tot i que ja ha estat publicada, perquè l'autor únicament la transcriu amb un petit comentari a l'inici.

- una empunyadura d'espasa, envernissada;
- unes altres tisores «*abtes per tallar paper*» –aquí sí que se n'especifica la funció– amb un «*puntxot*» –potser per a reunir els diversos papers i documents–;
- una capseta petita amb un tros de coral, de poc valor;
- quatre pergamins;
- un llibret de comptes, de pergamí;
- uns quants paperots deslligats;
- una altra capseta amb petits clauets (ara en diríem *xinxetes* –«*una capça dins la qual ha tatxes de ferre petites*»–);
- un sac petit de tela;
- dos segells per a posar l'empremta del mercader –«*dos puntxos de fust, abtes per a cloure letres* (segellar)»–;
- quinze papers grossos;
- una capseta plana amb alguns papers de poc valor i un tros de paper també deslligat;
- alguns hams de pescar –«*una senelleta petita ab alguns ams de pescar*». ⁶⁵

Tots aquests objectes són un bon exponent de la riquesa de matisos que devia reportar la vida mercantil per als comerciants. La gran varietat d'estrís que hi trobem (des dels tinters als hams, passant per unes tisores i les «*tatxetes*») és una bona mostra de fins a quin punt la vida professional del mercader estava inserida dins la seva vida privada, de manera que no es pot parlar d'una i altra com de dues realitats dicotòmiques, sinó més aviat perfectament encaixades i interdepenents.

Un altre mercader la riquesa del qual és ben representada per l'extensió de l'escriptori i la gran quantitat dels estrís que s'hi apleguen és Pere Gir-cós,⁶⁶ amb la presència de taulells, segells, cabassos, quaderns de comptes, caixes, anells i altres articles de luxe, un reliquiari, un mirall i una bona biblioteca, entre altres objectes. Val a dir que aquest escriptori servava una gran independència respecte a les altres cambres de la casa i devia ser bastant extens. La seva situació («*a mig scala del dit alberch*»),⁶⁷ en una casa de dos pisos, ens recorda les estances que podem admirar encara en alguna casa conservada al barri gòtic barceloní, a mig recorregut de l'escala del pati central.

65. Id., p. 83.

66. Vid. ACB, v. 517 (inventari del 1437), f. 2r-9r.

67. Id., f. 2r.

En l'escriptori del ric comerciant i home de negocis barceloní Joan Tàrraga, del qual s'han fet ja diversos estudis monogràfics, hi trobem algunes mercaderies –panys i pells, sobretot–, «*un sagellador de vori ab la marcha d'argent*», unes balances «*per pesar florins*», alguns documents, un «*tinter redon*», un «*tallampenes*» (tallaplomes), un llibre de lectura espiritual («*unes hores petites de madona santa Maria ab les cubertes vermelles*») i un «*taulell per jugar escachs ab alguna partida d'escachs*». ⁶⁸ Aquests objectes ens demostren, un cop més, la gran varietat funcional i la diversitat material que s'aplega als escriptors, des dels objectes amb una funció específicament professional fins a un joc per al lleure del mercader, passant per un llibre espiritual per a les seves estones de pregària.

D'altra banda, un fet també bastant característic i representatiu d'aquests inventaris de mercaders amb més volum de comerç és l'existència d'una bona biblioteca i, sobretot, d'aquells llibres relacionats amb el desenvolupament de la feina mercantil.

En l'escriptori de Guillem de Trilla, ⁶⁹ per exemple, trobem una biblioteca que no conté cap títol literari (de temàtica religiosa o d'esbarjo per al mercader), però sí que s'hi enregistren molts llibres de comptabilitat i d'albarans. En concret, es parla de sis llibres de paper amb les despeses del mercader; un llibre de paper amb albarans; dos llibres de paper –amb cobertes de pergamí– també amb comptes comercials; un altre volum de similars característiques; vint-i-dos llibres més de paper, grans i petits, «*per algunes mercaderies e nòlits e acordaments fets per la dita nau [del mercader] e per algunes despeses fetes per aquella e per alguns comptes de deu e deig, los quals ja [sic] apart, que sien posats e finits, e açò per la companyia de les dites naus qui són ja aclarides, finides e dissises gran tamps ha*»; ⁷⁰ alguns quaderns amb contractes de diversos negocis del mercader «*per lo dit ofici de comprador del senyor Rei*» ⁷¹ i alguns altres papers dispersos sobre altres comptes del dit comerciant.

A més d'aquests llibres relacionats amb els seus afers comercials, aquest mercader té al seu escriptori un calaix de fusta amb algunes cartes i albarans,

68. Vid. R. CONDE Y DELGADO DE MOLINA, «Joan Tàrraga: Comerciante y hombre de negocios barcelonés del siglo XV», *Miscellanea barcinonensia*, XLVII (1977), p. 55-95 (a la p. 62 hi ha descrit l'escriptori a què ens referim al text).

69. El podeu trobar a AHCB, Arxiu notarial, I, 4 (inventari del 1415), f. 6v-7r.

70. Id., f. 6v.

71. Id., f. 6v.

tres capses de fusta amb alguns altres albarans, dues balances petites amb els seus corresponents pesos, un estoig amb les seves balances de fusta, un canelobre d'aram, un segell, dos tinters de plom mitjans i un de gran, un altre canelobre, aquest de ferro, i un banc llarg ple de llana, tots ells estris bastant representatius del que hi solia haver als escriptors dels mercaders.

La biblioteca que trobem a l'escriptori del mercader Guillem de Cabanelles és, en aquest sentit, molt més variada. En efecte, a part dels llibres més típicament de comptabilitat, aquest mercader té força títols que podríem catalogar dins de la categoria dels *llibres literaris* (en els quals incloem llibres de temàtica religiosa, però també d'entreteniment del mercader, com *La conquesta del Sant Gresal* o les *Conquestes del rey en Pere*).⁷² Junt amb aquesta bona biblioteca, trobem també una gran quantitat d'estrils relacionats amb la tasca mercantil (moltes monedes de diferents procedències, caixes i cofres plens d'articles per mercadejar i fins i tot «*una ploma pocha de argent*»).⁷³ L'escriptori es completa amb l'enregistrament de força articles de luxe,⁷⁴ entre els quals cal destacar un «*anell d'or ab encast de I granat ab lo sagell del dit deffunt*».⁷⁵

Un cas molt similar és el de l'escriptori del mercader Eloi de Navel,⁷⁶ en el qual trobem també una bona biblioteca, junt amb la resta dels objectes relacionats amb la tasca mercantil. En concret, s'hi ressenyen una trentena de llibres de comptes i altres negocis del mercader –amb alguna esporàdica intercalació d'algun llibre no comercial–⁷⁷ i, tot seguit, s'enumera la formidable biblioteca d'aquest mercader, composta d'uns quaranta volums.⁷⁸ Tot aquest gran «metratge» de paper ens ajuda a fer-nos una idea, d'una banda, de la gran quantitat de negoci mercantil que Eloi de Navel estava duent a terme (o havia dut a terme) i, de l'altra, del temps que li podia quedar lliure per fruit de la seva gran biblioteca. La conjunció en una

72. AHCB, Arxiu notarial, I, 5 (inventari del 1423), f. 10r-13r.

73. L'escriptori el podeu trobar a Id., f. 5v-20v, i la referència concreta a la ploma, al f. 18r. L'amplada d'aquest escriptori dóna una primera idea de la seva riquesa.

74. Id., f. 18r-20v.

75. Id., f. 20v.

76. AHCB, Arxiu notarial, I, 10 (inventari del 1455), f. 22v-30v.

77. Id., 22r-27v.

78. Id., 27v-30r. Aquesta biblioteca va ser publicada originàriament per Josep Maria MADURELL I MARIMON, *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474)*, Barcelona: ANABA, 1974, i recollida per Carme BATLLE GALLART, «Las bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona en el siglo XV», a *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime*, París: ADPF, 1981, p. 15-34.

mateixa persona dels dos aspectes –gran volum de negoci i al mateix temps gran biblioteca– només era possible a través de l'esmentat augment del pes de la sedentarització de la feina mercantil, afavorida pel perfeccionament de les tècniques comercials i la possibilitat d'una major delegació dels afers per part del mercader titular.

Conclusions

La feina organitzativa del mercader requeria un temps i un espai concrets. La primera d'aquestes coordenades –el temps– aniria dinamitzant-se progressivament, paral·lela al creixement del volum dels afers comercials: el mercader ompliria cada cop més el seu temps a organitzar tota la seva posterior activitat comercial *in situ* (a través de viatges o operacions comercials més properes). Aquesta major dedicació de *temps* a les tasques relacionades amb el vessant més organitzatiu de la seva professió mercantil, demanarien també un *espai* adient per desenvolupar aquest tipus de feina. Aquestes circumstàncies explicarien el gran protagonisme que assoliria ràpidament l'escriptori a les llars mercantils.

Aquestes motivacions tan relacionades amb el desenvolupament de la feina del mercader, que haurien fet necessària la fixació de l'espai de l'escriptori, no poden fer oblidar que aquest s'aniria convertint també en un lloc molt personal per al mercader, no només restringit a fer de suport físic de les seves ocupacions comercials. El lleure del mercader també està representat en els objectes que hem trobat en aquest espai, el símbol més característic del qual seria la presència en molts dels escriptoris esmentats d'una bona biblioteca. Això podria explicar el caràcter més íntim i discret d'aquest espai dins la casa del mercader, potser un dels únics racons autènticament *privats* del mercader.

Si altres espais amb alguna funcionalitat professional estan més aviat cap a fora de la casa (botigues, entrades, cellers), l'escriptori sol queda força arraconat, ben endins, com si el mercader volgués servir-lo per a allò més íntim de la seva personalitat i activitat. No és estrany, doncs, que hi trobem estris tan lligats a la intimitat del mercader com anells, el segell de la família, els documents familiars més transcendents –com els testaments–, que es confonen amb una gran naturalitat amb aquells estris més pròpiament mercantils, com la documentació emesa per a les transaccions comercials o els estris més bàsics de la professió mercantil, com unes balances, unes tisores o un tinter. En molts casos, l'escriptori és annex a la cambra del

mercader, fet que accentua encara més la pertinença d'aquest espai dins el món més privat-personal del mercader.⁷⁹

En l'escriptori, per tant, tampoc no podem fer una distinció gaire nítida entre vida domèstica-vida professional del mercader, perquè un estudi del seu mateix contingut demostra l'artificial d'aquesta teòrica distinció. I això, tractant-se d'un dels espais que, *a priori*, tenen unes connotacions més *professionalitzades*. Potser l'única cosa que caracteritza l'escriptori d'una manera peculiar i específica és que el mercader hi desenvolupa la part més *organitzativa* de la seva feina.

La distinció de funcions de cada escriptori vindria més aviat determinada pel tarannà de cada mercader i pel tipus concret de la seva feina. Per a alguns mercaders, els que haurien assolit un gran volum de comerç, l'escriptori devia ser un element clau de la seva feina, on estudiaven les futures orientacions, feien els balanços dels resultats i prenen les decisions més transcendents de la seva feina. En canvi, altres que en algun moment havien desenvolupat una gran activitat comercial però ara fiaven els seus guanys més aviat en activitats menys productives i arriscades –i que portaven menys feina *de camp*– haurien invertit en una bona biblioteca i en altres ocupacions encara més sedentàries: els seus escriptors són plens de llibres i de títols –censals, sobretot–, però hi manquen els elements més típicament mercantils. Per últim, hi ha aquells mercaders que, atesa la seva escassa activitat mercantil, no poden dedicar un espai específic a l'escriptori, desenvolupant la seva tasca organitzativa d'una manera més dispersa, a les altres cambres de la llar (com per exemple al menjador, autèntic *comodí funcional* de la casa del mercader).

La gran varietat de les formes i de les funcions de cadascun dels escriptors no és més que el resultat de la gran heterogeneïtat de circumstàncies professionals que trobem en els mercaders barcelonins del final de l'edat mitjana.

L'escriptori al capdevall, és un lloc indiscutiblement bàsic per al desenvolupament de la feina organitzativa del mercader, tot i que aquesta tasca és indissociable de la seva vida domèstica, familiar i privada. Aquesta *tasca organitzativa-directiva* és complementada per la necessària tasca acumulativa del mercader, a la qual destinava majoritàriament altres estances

79. Aquesta és la mateixa situació en què es troba a les cases dels rics mercaders toscans, tal com es fa notar a *Historia de la vida privada*, op. cit., p. 221 («Anejo a la alcoba podrá haber también un despacho –studio–, lugar también secreto y sagrado...»).

de la llar, com l'entrada, les botigues i els cellers. En aquest context, es pot afirmar que l'espai més típicament mercantil és l'*escriptori*, el qual s'endinsa més i més a la llar, i constitueix de fet un autèntic espai de la vida privada del mercader, un racó de tranquil·litat on poder-se dedicar a les tasques organitzatives que –cada cop més– la tasca comercial demanava i fins i tot a les tasques més personals del comerciant –com el lleure o la formació intel·lectual.

A més, el mercader d'aquesta època sembla haver trobar un major equilibri que en èpoques anteriors pel que fa a la seva mobilitat: sedentarisme i nomadisme començarien a moure's en uns paràmetres més harmònics, tendència que se seguirà consolidant en el mercader del segle XVI.⁸⁰ Aquestes dues tendències aparentment contraposades tenen una font comuna en la casa del mercader, el veritable centre de les seves operacions comercials.

El mercader barceloní estableix, doncs, un centre d'operacions mercantils –la seva pròpia llar– que el capacita per llançar-se a l'estranger a la recerca de millors mercats. Així mateix, la seguretat que li dona aquesta estabilitat, li permet formar una estructura comercial suficient com per poder delegar alguns aspectes de la seva feina, perquè li asseguri la continuïtat del negoci durant les seves absències o el seguiment a distància d'alguna de les seves operacions comercials.

80. Vid. Pierre JEANNIN, *Les marchands au XVIè siècle*, París, 1957, especialment el capítol titulat «De l'aventure au mécénat», p. 127-148.

UN DOCUMENTO INÉDITO SOBRE EL CONSULADO DE CASTELLANOS DE BARCELONA Y ALGUNAS CONSIDERACIONES SOBRE ÉSTE

○ ISTVÁN SZÁSZDI, INÉS RODRÍGUEZ
UNIVERSIDAD DE VALLADOLID

El hallazgo de un nuevo documento relativo al Cónsul de Castellanos de Barcelona nos sirve como pretexto para revisar lo hasta ahora escrito sobre dicho oficio.

La primera noticia de un Cónsul de Castellanos en Barcelona data, según parece, de 1388. En 1391 era Cónsul de Castellanos el mercader Sancho de Medinaceli. García de Alcaudete ocupó el oficio consular en Barcelona en 1395, tras haber sido separado del mismo volvió a ocuparlo en 1399.¹ García Caudet o de Alcaudete, alias «Negre», había sido destituido como consecuencia de falsas informaciones provenientes de algunos envidiosos; el rey Martí pidió al rey Enrique de Castilla, su sobrino, que le restituyera en el oficio haciendo grandes alabanzas de su persona. El 11 de octubre de 1399 Enrique III atendió positivamente la recomendación de su tío, comunicando el rey Martí a los Cónsules del Mar de Barcelona el 20 de dicho mes la restitución de Alcaudete como Cónsul de Castellanos en la ciudad.

El Consulado de Castellanos de Barcelona era un consulado de extranjeros, exclusivo para los vasallos del rey de Castilla que contrataban y mareaban en Aragón. La documentación temprana revela que tenía una jurisdicción territorial sobre todo el Principado de Cataluña. Dentro de la Corona de Aragón existían otros Cónsules de Castellanos: el de Mallorca, Menorca, Ibiza y el más tardío de Valencia.²

Es precisamente durante el reinado de Martín el Humano cuando se registra una viva actividad mercantil y un claro interés del rey por favore-

1. Elisa FERREIRA PRIEGUE, *Cónsules de castellanos y cónsules de españoles en el Mediterráneo bajomedieval. Castilla y Europa. Comercio y mercaderías en los siglos XIV, XV y XVI*, Burgos: Diputación Provincial, 1995, p. 223.

2. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Documents sobre el consolat de castellans a Catalunya i Balears», *Anuario de Estudios Medievales*, Barcelona: Instituto de Historia Medieval de España, 1964, p. 599-605. Para el desarrollo de la institución consular entre los castellanos, consúltese Santos M. CORONAS GONZÁLEZ, *Derecho mercantil castellano. Dos estudios históricos*, León: Colegio Universitario, 1979, p. 38-39.

cer el crecimiento y la organización de las naciones mercantiles que habitaban en su reino. Su protección a los extranjeros evidencia que la Corona veía en ellos una clara fuente de bienestar y prosperidad para su reino: el desarrollo del comercio significaba un aumento en las rentas recogidas por derechos y un enriquecimiento general para sus vasallos. Las relaciones comerciales con Castilla se intensificaron y se nota un reiterado favor real a los castellanos, tanto en los territorios peninsulares de Aragón como en las islas.³ Esto tiene una perfecta explicación si recordamos la historia política del reinado del rey Martí. En mayo de 1397, en Avignon, el rey de Aragón había acordado con el papa Benedicto XIII formar con los reyes de Castilla y de Navarra una alianza con objeto de apoyar al Papa aragonés. Quizás no se haya visto la voluntad del Papado, cuyo objetivo era estabilizar la Península Ibérica, logrando ante todo la paz permanente entre Aragón y Castilla como medio para obtener el deseado fin de lograr el apoyo de sus príncipes a la causa del papa Luna y a la unidad de la Iglesia. La estrecha política del rey Martí con el Papa tenía fuerza de sangre, al estar casado con doña María de Luna, sobrina de Benedicto XIII.

El rey de Aragón no descansó hasta que su sobrino, Enrique III de Castilla, volvió a la obediencia del papa Luna en abril de 1403. Por otro lado, el matrimonio entre Blanca de Navarra y Martín el Joven de Aragón permitió el acercamiento al reino pirenaico. La atención a sus familiares fue característica del reinado de Martín el Humano, los asuntos internacionales peninsulares adquirieron un trato afectuoso. El rey de Aragón se entendía con los hijos de su hermana Leonor, Enrique III de Castilla y Fernando el de Antequera, de tal modo que la normalización de las relaciones políticas, y también las económicas, permitían vislumbrar un futuro común y pacífico.

Cuando el rey Martí llegó a Barcelona en abril de 1397, encontró los reinos que había heredado de su hermano en un estado de decadencia económica lamentable. La corrupción, la incapacidad de la Corona para devolver los préstamos, la escasez de moneda y el malestar de los burgueses de Barcelona —quienes se creían los más perjudicados por el mal gobierno— habían caracterizado la época anterior. Por ello, desde el primer momento, fue Barcelona fiel valedora del Humano, cosa que no olvidaría el rey y que

3. István SZÁSZDI LEÓN-BORJA, «Sobre el Consulado Castellano de Mallorca en la Baja Edad Media», *Historia Medieval. Anales de la Universidad de Alicante*, 10 (en vías de publicación).

recompensaría.⁴ En 1401, el rey Martí otorgó al Consulado del Mar el privilegio por el cual, además de poder conocer en los pleitos marítimos, también podía hacerlo en todos aquellos de materia mercantil, sin atender el estamento de los implicados.⁵ La villa de Alicante se dirigió al rey en 1409 describiéndole su ruina debido a la guerra con Castilla, hacía casi 40 años; algo de cierto habría en su decadencia, puesto que el rey les concedió el que solamente pagaran 100 florines por los derechos de maridaje, coronación y otros.⁶ El restablecimiento de sus puertos y del comercio marítimo fue acompañado de diversas expediciones como la del saqueo de los puertos norteafricanos en 1398. Con la sucesión en el trono de Fernando de Antequera, las relaciones económicas entre la Corona de Aragón y Castilla se consolidarán a la sombra de la política de intervención de sus hijos en Castilla. Fernando fue electo en Caspe, sobre todo, porque era una alternativa para la regeneración económica de los reinos aragoneses y el mantenimiento de la unión de aquellos. El Infante don Fernando, con su reputación caballeresca debida a la toma de Antequera y, sobre todo, con los notables recursos que le ofrecían las ferias de Medina del Campo que se celebraban en su señorío, era para el patriciado barcelonés el candidato idóneo. Sin embargo, con el tiempo, sería Valencia la mayor beneficiada, al aumentar el tráfico mercantil entre la Meseta y el Mediterráneo.⁷

El mismo año de 1399, quizás debido a la muerte de Alcaudete, fue nombrado Cónsul de Castellanos de Barcelona y de toda la Corona de Aragón Gonzalo Álvarez, de la Casa del rey Martí. La documentación conocida del siglo XV no puede ser más escasa: en 1451 era Cónsul de Castellanos en Barcelona Alfonso López, y entre 1474 y 1484 lo era para todos los «regnos e señoríos de Aragón e Siçilia» Bartolomé de Melgar.⁸ Estos Cónsules Generales o Cónsules Mayores de Castellanos aparecen a partir de la tercera década del siglo XV, radicando su sede en Barcelona, desde donde

4. Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ, *Los Trastámara y los Reyes Católicos. Historia de España*, Madrid: Ed. Gredos, 1985, v. 7, p. 64-68 y 78-80.

5. Enrique GACTO, *Historia de la jurisdicción mercantil en España*, Sevilla, 1971. José Antonio ESCUDERO, *Curso de Historia del Derecho. Fuentes e Instituciones Político-Administrativas*, Madrid, 1995, p. 592.

6. José HINOJOSA MONTALVO, «Demografía y poblamiento en Alicante durante la Baja Edad Media: siglos XIII-XV», *Estudios de Historia Medieval en homenaje a Luis Suárez Fernández*, Universidad de Valladolid, 1991, p. 276-278.

7. SUÁREZ, *op. cit.*, p. 81 y 86.

8. FERREIRA, *op. cit.*, p. 223.

ejercían su jurisdicción sobre todo el territorio de la Corona. A la vez subsistían Cónsules de Castellanos particulares en Mallorca y Menorca, planteándose conflictos de jurisdicción.⁹

La Real Provisión de 5 de diciembre de 1506

La provisión objeto de nuestro estudio nos ofrece una interesante noticia tanto de los cónsules como de la naturaleza de su oficio. Afecta directamente a Johan Castello, Cónsul de Castellanos de Barcelona que ocupaba el oficio desde 1504.¹⁰

En 1506, Martín de Aztroquia, Martín Peres de Marquina, Sancho Guarnizio, Joan López de Urrusti y Martín Peres de Travales, maestros de naos de Vizcaya y de Guipúzcoa, hicieron relación a la reina doña Juana denunciando a Joan Castello, que contra el tenor de las leyes seguía ocupando el oficio de Cónsul de Castellanos de Barcelona después de haber sido reconciliado dos veces. Su sanbenito colgaba en el monasterio de Santo Domingo de Barcelona como señal para su público conocimiento. Los maestros vascos pedían a la reina la destitución de Castello, por ser contrario a las pragmáticas dadas por los Reyes Católicos en las que prohibían que los reconciliados pudieran ejercer oficios públicos. La de 4 de septiembre de 1501 decía: «dimos una carta de pragmática sançión por la qual mandamos que ningund rreconçiliado por delito de heregía o hijo o nieto de quemado o condenado por el dicho delito fasta la segunda generaçión por línea masculina e fasta primera por línea semenina non pueda thener ni vsar ningund ofiçio público ni rreal en todos nuestros Reynos e señoríos e porque más complidamente lo contenido en la dicha nuestra carta se guardase e nuestras justicias mejor lo executasen por ella nombramos algunos ofiçios públicos e rreales e de honrra a que nuestra merçed e voluntad fue que los susodichos ni alguno de ellos non pudiese thener ni ser rreçibidos e agora

9. Pablo CATEURA BENASSER, «El consulado medieval de Castilla en el Reino de Mallorca», a *Actas del II Congreso de Historia de Andalucía. Historia Medieval II*, Córdoba: Publicaciones de la Consejería de Cultura y Medio Ambiente de la Junta de Andalucía, 1994, p. 294 y 297.

10. FERREIRA, *op. cit.*, p. 223. La investigadora escuetamente señala que era mercader gallego y ofrece para su consulado los años «1504-1507?» sin ofrecer sus fuentes. El documento que ahora estudiamos nos hace pensar que dejaría de ocupar el oficio a finales de 1506.

a Nos es fecha rrelaçión que algunos de los susodichos por la dicha nuestra pragmática proybidos vienen deziendo e alegando algunas rrazones para que a los susodichos ofiçios pueden ser admitidos e rreçibidos syn enbargo de lo contenido en la dicha nuestra pragmática e asy mismo quieren dezir que nuestra merçed e voluntad fue proybir e vedar a los susodichos non pudiesen thener tan solamente los ofiçios por la dicha nuestra pragmática nombrados e que de otros ofiçios de honrra podían vsar e ser rreçibidos a ellos». En ella, los reyes dejaban bien claro que se trataba de todos los oficios públicos sin excepción ninguna, no quedando resquicio para cualquier otra interpretación posible. Por tanto, estaban incluidos todos los Consulados de Castellanos de fuera de sus reinos y señoríos entre estos oficios públicos a los que se refería la prohibición. A pesar de todo, la pragmática del 21 de septiembre del mismo año insistía sobre lo ya prohibido y ofrecía una lista de oficios públicos, además de la prohibición general ya referida: «non puedan ser ni sean del nuestro consejo ni oydores de las nuestras avdiençias e chançillerías e chançillerías ni de alguna dellas ni secretarios ni alcaldes ni alguaziles ni maiordomos ni contadores maiores ni menores ni thesoreros ni pagadores ni contadores de cuentas ni escriuanos de cámara ni de rrentas ni chançiller ni rregistrador ni rrelator ni abogado ni fiscal ni thener otro ofiçio público ni rreal en la dicha nuestra casa e corte e chançellerías e asy mismo que non pueda ser ni sea corregidor ni juez ni alcalde ni alcaide ni alguazil ni merino ni preboste ni veynte e quatro ni rregidor ni jurado ni fiel ni executor ni escriuano público ni del consejo ni maiordomo ni notario público ni físico ni çirujano ni boticario ni thener otro ofiçio público ni rreal en alguna de las dichas çibdades e villas e lugares de los dichos nuestros Reynos e señoríos».¹¹ Bien se ve que había habido conflictos a la hora de determinar el carácter público de ciertos oficios de la Casa Real, y que estas diferencias en la interpretación de la pragmática anterior eran harto corrientes. Sin embargo, esta enumeración no suponía un *numerus clausus*, dándose entrada a cualquier otro oficio no citado, incluido el de los Consulados Castellanos.

Por otro lado, el gran número de conversos que trabajaban en la cosa pública levantó la ira y la envidia de muchos. Mientras algunas familias

11. Hemos cotejado la obra atribuida a Juan Ramírez y hemos confirmado el texto y la existencia de las dos pragmáticas. *Libro de las Bulas y Pragmáticas de los Reyes Católicos* (prefacio por don Alfonso García-Gallo y don Miguel Ángel Pérez de la Canal), Madrid: Instituto de España, 1973, t. I, p. IXv-XIv.

aragonesas conversas como los Caballería, Santángel o los Conchillos podrían capear el temporal, otros con menos influencias sirvieron de chivos expiatorios. La Corte de los Reyes Católicos acogió a numerosos conversos, en especial los servidores de don Fernando y los oficiales principales de la Cancillería de Aragón: fue el caso de Luis de Santángel, escribano de ración; el de Gabriel Sánchez, tesorero general del Reino de Aragón; el de Sancho de Paternoy, maestre racional; el de Felipe Climent, protonotario; el del vicecanciller Alfonso de la Caballería o el del mismo Miguel Pérez de Almazán, Secretario Mayor.¹²

Quizás lo que cabe resaltar es que el Cónsul de Castellanos era un oficio público castellano, cosa de la que, después de la lectura de la provisión que nos concierne, no queda ninguna duda. Además, la pragmática del 21 de septiembre de 1501 asimilaba el ejercicio de oficios públicos por reconciliados y condenados por delito de heregía y apostasía o por los descendientes de éstos, al uso de dichos oficios por aquellas personas que no tenían capacidad ni habilidad para ello, incurriendo en iguales penas además de la confiscación de todos sus bienes. No sólo esto, sino que incurrían en tales penas por el propio hecho, sin necesidad de proceso, sentencia ni declaración alguna.¹³

Por la provisión de 1506 se constriñe a Castello para que, en cumplimiento de las dichas pragmáticas, no use más el oficio de Cónsul de Castellanos y añade que, si no lo cumple, ejecutará en él la pena prevista en las pragmáticas; asimismo, encomienda a los jueces y justicias de dicha ciudad de Barcelona para que le constriñan y apremien para que deje dicho oficio y no le permitan ejercerlo más en contra del tenor de las pragmáticas dadas en 1501.

La destitución de Joan Castello, o Castelló, es un capítulo más de la creciente presencia de los vascos o de la nación de los vizcaínos y guipuzcoanos a orillas del Mediterráneo, la vacante que dejaba implicaba la posible elección de un vasco para el oficio consular de castellanos en Barcelona. Recordemos que en 1504 los patrones y mercaderes vascos habían

12. Julio CARO BAROJA, *Los judíos en la España contemporánea*, Madrid: Editorial Istmo, 1978, v. II, p. 21-22.

13. Ya anteriormente FERREIRA, *op. cit.*, afirmó la naturaleza pública del oficio de Cónsul de Castellanos basándose en el contenido de la Real Provisión del 22 de noviembre de 1485, en la cual se aludía a la ley 62 de las ordenanzas de las Cortes de Toledo de 1480, que regulaban la transmisión de oficios públicos.

elegido como Cónsul de Vizcaínos y Guipuzcoanos en Valencia a Pedro de Vidania, mercader de Azcoitia. Patrones vascos en Mallorca alegaron en 1488 un privilegio real por el cual «*tribuitur familias hominibus naciones regni Castelle, quod quotienscumque contingerit adesse in uno portus quinque naves, patroni illarum concordés, si eis videtur, possunt destituere et revocare consulem sue nacionis illius loci et alium eligere.*» Al rey no le constaba tal privilegio pero pidió a su lugarteniente en Mallorca que se informara. Tanto Martín de Portugaleta, como Bartolomé de Pachs, habían sido apoyados por los vascos para alcanzar el Consulado de Castellanos en Mallorca.¹⁴ Y queremos subrayar ese protagonismo de los patrones vizcaínos y guipuzcoanos, así como de los cántabros, para evidenciar la intensa relación entre los hombres de mar del Cantábrico y del Mediterráneo. Si Fuenterrabía y Colliure estaban separados por tierra, sus hombres se encontraban unidos por el mar.

Con estas páginas hemos querido añadir unas líneas al conocimiento del oficio consular castellano en Barcelona, pieza clave en el conocimiento de la nación castellana de mercaderes y mareantes en la Corona de Aragón.

14. FERREIRA, *op. cit.*, p. 199, 211-212 y 224. CATEURA, *op. cit.*, p. 295 y 298. Debemos recordar, siguiendo a Mollat du Jourdin, que la «nación» era una entidad social y jurídica viva y respetada, un grupo nacional numeroso, coherente e influyente con un estatuto particular otorgado por la autoridad pública y, por tanto, superior a la mera comunidad geográfica y lingüística que caracterizaba a sus componentes. Michel MOLLAT DU JOURDIN, *Europa y el mar*, Barcelona: Crítica, 1993, p. 88-89.

APÉNDICE DOCUMENTAL

1506, diciembre, 5. Burgos

Ynsera la premática e declaraçión sobre que los hijos / e nietos de condenados non puedan tener oficios para / el cónsol de castellanos de Varçelona. /

Doña Juana etc. A vos Joan de Castello vesino de la çibdad / de Barçelona salud e gracia sepades que el Rey don Fernando mi padre e la Reyna doña Ysabel mi señora madre que santa gloria aya / mandaron dar e dieron dos de sus cartas pragmáticas fir/madas de sus nombres e selladas con su sello e se/ñaladas de los del su consejo su thenor de las quales es / este que se sygue: Don Fernando e doña Ysabel etc. Al / nuestro justiçia maior e a los del nuestro consejo, oydores / de la nuestra audiençia, alcaldes e alguaziles e otras justicias / qualesquier de la nuestra casa e corte e chançillerías e a / todos los concejos, corregidores, asystentes, alcaldes, al/guaziles, merinos, prebostes, veynte e quattros, (* rregidores) / jurados, cavalleros, escuderos, ofiçiales e omes buenos / de todas las çibdades e villas e lugares de los / nuestros Reynos e señoríos e otras qualesquier persona / a quien lo en esta nuestra carta contenido atañe o atañer puede / en qualquier manera e a cada vno e qualquier de vos a / quien esta nuestra carta fuere mostrada o su traslado synado / de escriuano público salud e gracia sepades que Nos somos informados / que algunos (* que esto) rreconçiliados e fijos e nietos de conde/nados por el delito de la heregía e apostasía han / vsado e exerçido e vsan e exerçen en la dicha nuestra / corte e en algunas villas e logares de los / dichos nuestros Reynos e señoríos de ofiçios públicos / e rreales non lo pudiendo ni deviendo hazer como son / ynábiles e ynca-pazes de los dichos oficios por / [fv.] disposyçión de derecho canónico e civil, leyes e fueros de los dichos / nuestros Reynos e señoríos por rrazón de las dichas sus rre/conçiliaciones e condenaçiones de los dichos sus padres / e ahuelos e Nos queriéndolo prouher e rremediar por algunas / justas cabsas que a ello nos mueven acordamos de / mandar dar esta nuestra carta por la qual mandamos e defende/mos que de aquí adelante ningund rreconçiliado por / el dicho delito de heregía e apostasía ni / fijo ni nieto de condenado por el dicho (* de) delito fasta / la segunda generaçión por línea masculina e fasta la / primera por línea semenina non puedan ser ni sean del nuestro consejo / ni oydores de las nuestras avdiençias

e chançillerías / ni de alguna dellas ni secretarios ni alcaldes ni alguaziles / ni maiordomos ni contadores maiores ni menores ni thesoreros / ni pagadores ni contadores de cuentas ni escriuanos de cámara ni / de rrentas ni chançiller ni rregistorador ni rrelator ni / abogado ni fiscal ni thener otro ofiçio público ni rreal en la dicha / nuestra casa e corte e chançellerías e asy (* s) mismo que non pueda / ser ni sea corregidor ni juez ni alcalde ni alcaide ni alguazil ni / merino ni preboste ni veynte e quatro ni rregidor ni jurado ni / fiel ni executor ni escriuano público ni del consejo ni maiordomo ni notario / público ni físico ni çirujano ni boticario ni thener otro ofiçio / público ni rreal en alguna de las dichas çibdades e villas e lugares de los dichos nuestros Reynos e señoríos so las penas / en que cahen e yncurren las personas privadas que / vsan de los ofiçios para que non tienen abilidad ni caçaçion / e so pena de confiscaçion de todos sus bienes para la nuestra / cámara e fisco en las quales penas yncurren por el mismo / fecho syn otro proçeso e sentencia ni declaraçion e las / personas queden a la nuestra merçed e mandamos a vos las / dichas nuestras justiçias e a cada vno de vos en vuestros / lugares e juridiciones que guardéys e cunpláys e / fagáys guardar e complir esta dicha nuestra carta e todo / lo en ella contenido so pena de la nuestra merçed e de privaçion de los / [F.2] ofiçios e confiscaçion de vuestros bienes para la nuestra cámara e / fisco e porque lo susodicho sea notorio e ninguno ni algunos de ello / non puedan pretender ynorançia mandamos que esta nuestra carta sea / pregonada en la dicha nuestra corte e en las çibdades e villas / e lugares de los dichos nuestros Reynos e señoríos / por pregonero e ante escriuano público e de como esta nuestra / carta e publicada e los vnos e / los otros la cunpliéredes mandamos so la / dicha pena a cualquier escriuano público que para esto / fuere llamado que de ende al que vos la mostrare te/stimonio sygnado con su sygno porque Nos sepamos / en cómo se cunple nuestro mandado. Dada en la çibdad de Granada a veynte / e vn días del mes de setiembre de mill e quinientos e / vn años. Yo el Rey. Yo la Reyna. Yo Joan Ruyz de / Calçena secretario del Rey e de la Reyna nuestros señores / la fiz escribir por su mandado. Episcopus Gienensis. Bartolomeus / licenciatus. Rodericus Mercado doctor. Don Fernando e doña Ysabel etc. / Al nuestro justicia maior e a los del nuestro consejo e oydores de la nuestra au/diençia, alcaldes de la nuestra casa e corte e chançillería e a / todos los corregidores, asystemtes e alcaldes e / otras justicias e juezes qualesquier de todas las çibdades / e villas e lugares de los nuestros Reynos e señoríos e / otras qualesquier personas nuestros vasallos e súbditos e / naturales de qualquier estado condiçion e dignidad que sean / e a cada vno e qualquier de vos a quien esta nuestra carta / fuere mostrada o el traslado de ella sygnado de escriuano / público salud e gracia bien sabedes como ovimos mandado / dar e dimos vna carta de pragmática sançion por la qual / mandamos que ningund reconçiliado por delito de heregía / o hijo o nieto de quemado o condenado por el dicho delito / fasta la segunda generaçion por línea masculina / e fasta primera por línea semenina non pueda thener / ni vsar ningund ofiçio público ni rreal en todos nuestros Reynos / e señoríos e porque más complidamente lo contenido en la dicha

/ nuestra carta se guardase e nuestras justicias mejor lo executasen / [fv.] por ella nombramos algunos ofiçios públicos e rreales e de / honrra a que nuestra merçed e voluntad fue que los susodichos ni alguno de ellos / non pudiese thener ni ser rreçibidos e agora a Nos es fecha rrelaçión / que algunos de los susodichos por la dicha nuestra pragmática proybidos / vienen deziendo e alegando algunas rrazones para que a los suso/dichos ofiçios pueden ser admitidos e rreçibidos syn embargo / de lo contenido en la dicha nuestra pragmática e asy mismo quieren / dezir que nuestra merçed e voluntad fue proybir e vedar / a los susodichos non pudiesen thener tan sola/mente los ofiçios por la dicha nuestra pragmática nombrados e / que de otros ofiçios de honrra podían vsar e ser rreçibidos / a ellos e porque avnque non fuese por el dicho rrespeto en la / dicha pragmática contenido Nos como Rey e Reyna e / señores naturales podemos proybir e vedar a qualquier / persona que bien visto Nos fuere que non vsen ni puedan / ser rreçibidos a qualquier de los ofiçios de todos nuestros Re/ynos e señoríos porque nuestra merçed e voluntad es que lo contenido en la / dicha carta pragmática se guarde e se cumpla e execute / e que los susodichos ni alguno de ellos non puedan thener ni / vsar ni ser rreçibidos a ningund ofiçio público ni de honrra / en todos los dichos nuestros Reynos e señoríos non enbargante / qualquier rrazón que en contrario por su parte se pueda dezir / e alegar queremos que quando (* algunos) algunos de los suso/dichos alegaren alguna rrazón deziendo que no se estiende / a ello lo contenido en la dicha pragmática que no se conosca de ello / syno por Nos o por quien Nos mandaremos porque en la esa/minaçión de ello se mire lo que cumple a seruicio de Dios e / nuestro e a lo que como Rey e Reyna e soberanos señores / en este caso podemos proybir e dispensar lo qual todo visto por / los del nuestro consejo e con Nos consultado fue acordado que devíamos / mandar dar esta nuestra carta e pragmática sançión la / qual mandamos que agora e de aquí adelante en todos nuestros / Reynos e señoríos ningund rreconçiliado por el dicho / delito de heregía o hijo o nieto de quemado o condenado por el / [F.3] dicho delito por la línea masculina fasta la / primera non puedan syn nuestra liçençia e espeçial / mandado thener ni vsar de ningund ofiçio de los / contenidos en la dicha nuestra pragmática ni menos pueda / ser alcaide de ninguna çibdad o villa o lugar o / fortaleza de todos los nuestros Reynos e señoríos ni menos pueda ser thesorero de la casa / de moneda ni alcalde ni ensayador de ella / e asy mismo non puedan thener ningund ofiçio / público ni de honrra en todos los dichos nuestros Reynos e señoríos syn la dicha nuestra licencia e porque se po/dían rrecreçer al/gunas dudas so estas / palabras generales / de ofiçio de honrra / de que el derecho en este caso vsa qué ofiçios / se comprehenden debaxo de ellas rreservamos en Nos / el poder e facultad para que podamos declarar qué ofiçios se / comprehenden debaxo de la dicha probyción e quales non / segund la ynformaçión que adelante sobre ello oviéremos / e mandamos a las dichas personas e a cada vna de ellas / que no vsen de los dichos oficios nin de algunos de ellos so las / penas en que cahen e yncurren las personas privadas que / vsan de oficios para que non tienen habilidad ni capaçidad / e so pena de confiscaçión de

todos sus bienes para nuestra / cámara e fisco en las quales penas yncurren por el mismo / fecho syn proçeder a ello ni para ello optro conosçimiento de / cabsa ni otra sentencia ni delaraçión alguna e las personas / queden a la nuestra merçed e mandamos a vos las dichas / nuestras justicias e a cada vno de vos en vuestros lugares / e juridiçiones que guardéys e cunpláys e conpláys / e fagáys guardar e complir esta dicha nuestra carta e / todo lo en ella contenido e contra el thenor e forma de ella non vayades / ni pasedes ni consintades yr ni pasar e porque lo susodicho / sea público e notorio a todos e ninguno de ellos pueda pretender yno/rançia mandamos que esta nuestra carta sea pregonada / públicamente en nuestra corte por pregone-ro e ante escriuano público e los / vnos ni los otros etc. Dada en la çibdad de Éçi-ja / [fv.] a quatro días del mes de setiembre de mill e quinientos e vn / (* seys) años. Yo el Rey. Yo la Reyna. Yo Gaspar de Grizio / secretario del Rey e de la Reyna nuestros señores la fize escribir / por su mandado. Don Álvaro. Joanes Episcopus Obetensis. Petrus / dotor. Martinus dotor. Archidiconus de Talavera. Licenciatus Çapata. Licenciatus Múxica rregistrada. / Alonso Peres. Francisco Días chançiller. E agora por parte de Martín de Aztroquia / e Martín Peres de Marquina e Sancho Guarnizio e Joan López de / Vrrusti e Martín Peres de Travales maestres de naos del / mi condado de Vizcaya e prouinçia de Guipúscoa / me fue fecha rrelaçión por su pertiçión deziendo que vos el dicho Joan Castello diz que syendo como soys rreconçiliado dos / vezes e vuestro sanbenito puesto por señal en el monasterio / de Santo Domingo de la dicha çibdad de Barçelona e non / pudiendo vsar ni exerçer oficio público diz que vos vsáys de el / oficio de cónsul non lo pudiendo ni deviendo vsar lo qual es contra / la dicha pragmática e me suplicaron e pidieron por merçed / que pues la persona que tenía el dicho ofiçio de cónsul lo tenía / e avía de thener de los Reyes de estos Reynos de Castilla / e vos herades vos mandase que non vsáredes de él o proueyese / en ello como la mi merçed fuese e yo tovelo por bien porque / vos mando que veades las dichas cartas pragmáticas que de / suso van encorporadas e la guardedes e cunplades en todo / e por todo segund que en ellas e en cada vna de ellas syn e contra / el thenor e forma de ellas non vayades ni pasedes por / alguna manera con aperçibimiento que vos fago que sy no lo hizíredes / e cunpliéredes que executare en vos la dicha pena e sy asy / (* que executaren) no lo hizíredes e cunpliéredes como dicho / es o escusa o dilaçión en ello pusiéredes por esta nuestra carta rruengo / e encargo a los juezes e justicias de la dicha çibdad de / Barçelona que vos costrña e apremie a ello e que contra / el thenor e forma de las dichas cartas suso encorporadas / non vos consientan thener el dicho ofiçio. Dada en Burgos a / çinco días del mes de diziembre de mill e quinientos e seys / años. El Obispo de Jaén. Licenciatus Múxica. Dotor Carvajal. Licenciatus / Polanco. Licenciatus Guerrero e yo Joan Ramires escriuano. / Pedro de Lasa [rubricado]. /

AGS. RGS. 1506-XII, s.f.

ELS PRIMERS ESTABLIMENTS DEL COL·LEGI DE NOTARIS DE TORTOSA (5-VI-1507)

0 VICENT GARCÍA EDO
UNIVERSITAT DE CASTELLÓ

No gosàrem dir que l'existència del Col·legi de Notaris de Tortosa siga completament desconeguda en els nostres dies, però és ben cert, pel que sabem, que en els darrers anys ha passat completament desapercibuda per als historiadors, tot i haver estat un col·legi actiu, almenys, fins ben entrat el segle XIX.

És per això, segurament, que a l'encara recent I Congrés d'Història del Notariat Català, celebrat a la fi de novembre del 1993 a Barcelona, no es va esmentar l'existència d'aqueix col·legi, ni a les ponències ni a les comunicacions.

Amb posterioritat hem pogut trobar una certa documentació d'importància,¹ relativa al Col·legi de Notaris de Tortosa, que ens permet una perfecta recuperació de la institució, del seu funcionament i de les peculiars característiques que tenia.

En aquest breu article només volem donar a conèixer un dels documents trobats: el text dels establiments del Col·legi, corresponents a l'any 1507, i que sembla que eren els primers amb què va comptar.

Un manuscrit de la catedral de Tortosa

El mes d'abril del 1995, durant els treballs de reordenació d'una part dels fons documentals de la catedral de Tortosa, tasca en la qual col·laborem amb el senyor canonge arxiver, Mn. Manuel Garcia Sancho, vam trobar, dins un calaix que no tenia cap indicació del seu contingut, un conjunt

1. Aquesta documentació inclou, a més del manuscrit de la catedral de Tortosa, que cita en el text i les notes a continuació, els establiments del Col·legi de Notaris fets l'any 1585, conservats a l'Arxiu Municipal de Tortosa, i, encara, uns establiments de mitjan segle XVIII, a l'Arxiu del Col·legi de Notaris de Barcelona, notícia aquesta que devem al seu arxiver, el senyor Laureà Pagarolas. Properament esperem poder publicar tots aquests documents.

de llibres de confraries, entre els quals es trobava un quadern² que contenia aquests quatre documents bàsics per a la història del notariat tortosí:

1. La taula dels salaris de les escriptures, datada el 26 de novembre de 1448.³

2. L'elecció de priors del Col·legi, del 26 de novembre de 1507.⁴

3. Els establiments del Col·legi o Confraria de Notaris de Tortosa, datats el 5 de juny de 1507.⁵

4. I els establiments del mateix Col·legi, datats el dia 1 de desembre de 1512, que inclouen una nova taula de salaris de les escriptures que actualitza l'anterior.⁶

Aquest quadern, que està en mal estat de conservació a causa de l'oxidació de la tinta, ens va introduir en el coneixement d'aquest Col·legi i ens va plantejar alguns dubtes, que en part s'han pogut resoldre i en part encara no.

2. El quadern ha quedat registrat, en la nova classificació, en la secció *Papers solts*, caixa 1, núm. 1. La numeració dels folis és actual i s'ha fet incloent-hi els que figuren en blanc.

3. La taula dels salaris del 1448 o «*Tatxaciones salariorum notariorum*» està en primer lloc, ocupant els folis 1r-9r. En blanc, 1r/v, 7v i 8v.

4. La primera elecció de priors «*constat de hiis in libro collegii*», es registra al foli 11v (en blanc, 9v, 10r/v i 11r) i es transcriu tal com segueix: «*Die veneris XXVI° mensis novembris anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo septimo, in quo die celebrabatur anniversarium solitum celebrari in ecclesia beate Catherina, post festum illius, cum dies proxime lapsa fuit dictum festum beate Catherina, fuit facta conclusio in collegio notariorum congregato in ipsa ecclesia, quatenus abinde fiet quolibet anno elleccio priorum notariorum presentis Dertuse civitatis in modo sequenti: quomodo in anno millesimo quingentesimo octavo sint prioris infrascripti Martinus Johannis et Franciscus Johannes Galindo, et sich deinde in quolibet anno, donech omnes infrascripti notarii fuerint aut sint priores dictorum notariorum. Et finito dicto numero infrascriptorum notariorum, iterum revertatur modus eligendi in predictam formam. Et sunt notarii sequentes: [1^a. col.] En Martí Johan, en Miquell Sanç, en Benet Rius, en Bernat Chies, en Pere Primer, en Luís Palau, en Johan Parent, en Carles Trilles. [2^a. col.] En Francesch Johan Galindo, en Johan Vilar, en Pere Rius, en Yherònim Ferriç, en Johan Bosch, en Johan Pallerès, en Jaume Revull, en Francesch Palau*».

5. Els establiments del 1507 es registren als folis 13r-18r. En blanc, el foli 13r/v, on tan sols figura el títol: «*Stabliments de la confraria de la gloriosa sancta Catherina e de l'art de la notaria*».

6. Els establiments del 1512 ocupen els folis 21r-37v. En blanc, els folis 18v, 19r/v, 20r/v, 21r/v, on figura el títol: «*Altres Stabliments de l'art de notaria e confraria de aquella. Et tatxaciones salariorum instrumentorum pertinencium notariis*». També en blanc, el darrer foli: 38r/v.

Estructura dels establiments de 1507

El document del qual ens ocupem ara conté el text dels establiments o estatuts del Col·legi de Notaris de Tortosa, datats l'any 1507, que consten d'un preàmbul i setze articles, presentats en forma de crida pública, ordenada per les autoritats municipals tortosines.

El manament va ser fet pels jutges ordinaris de la ciutat de Tortosa,⁷ amb presència del veguer mossèn Pere Joan Dezpuig, al síndic de la ciutat, el notari Joan Pallerès, per tal que *«foren provehits e adjudicats los presents stabliments, e per ço ésser publicats ab veu de pública crida per los lochs acostumats de la present ciutat, segons que-s segueix...»*

En el preàmbul s'indica que l'articulat es publicava per ordre del regent de la batllia, el doctor en Dret Tomàs de Vilanova, que actuava en nom del batlle reial Joan de Rebolledo.

Els estatuts eren conseqüència de l'obligació que tenen els *«regidors et administradors de les universitats de considerar en quina forma, pau, tranquil·litat, humanitat e amicitia entre los ciutadans sia conservada»*.⁸

I el Col·legi es va posar sota la protecció de santa Caterina, a l'església de la qual era costum celebrar-ne la festa i era on tenien lloc les reunions dels notaris per tractar els seus assumptes.

Els setze establiments tracten tota mena d'aspectes organitzatius, però no parlen de qüestions professionals, si no és pel que fa a l'assegurament de la conservació dels protocols dels notaris morts, la possibilitat de reprendre els notaris, i poc més.

El text és escrit en català, llevat dels encapçalaments de cadascun dels establiments o de les seues subdivisions,⁹ que ho són en llatí. Els establiments VIII, XI, XV i XVI no tenen cap encapçalament.

7. Els jutges ordinaris del 1507 eren els notaris Manuel Cerdà i Carles Trilles. El primer no figurarà uns mesos després en la nòmina de notaris que han d'ésser priors a partir del 1508 i durant els set anys posteriors. N'ignorem les causes. El segon, Carles Trilles, seguint l'ordre de l'elecció transcrita en la nota 4, hauria d'ésser prior el 1515.

8. Aquest preàmbul desapareix en la redacció de nous establiments feta el 1512, segurament perquè aquests no els substitueixen, sinó que complementen els vells. En canvi, al text dels establiments del 1585, tant el preàmbul com la pràctica totalitat dels establiments del 1507 s'integraran literalment a la nova redacció.

9. Realment, aquests encapçalaments llatins, així com la numeració correlativa en xifres romanes, figuren al manuscrit en el marge esquerre de cada establiment o subdivisió. Els establiments I, II, III, VII i XIII tenen, respectivament, 3, 2, 2, 5 i 2 subapartats o subdivisions, relatives a qüestions diferents però relacionades amb l'article corresponent.

L'articulat s'estructura tal com segueix:

I

- I.1 Solempnitzacio festivitatis.
- I.2 Electio priorum fienda.
- I.3 De honoribus et potestate priorum.

II

- II.1 De caritate solvenda per iurisperitis et notariis dicte confratrie.
- II.2 De pena aposita illis qui ad solempnitzandum huius festivitatis et aniversarium deffuerint.

III

De procuratoribus et consindicis, de caritate solvenda.

IV

- IV.1 Facultas data prioribus distribuendi caritatis dictas anime confratrie per iurisperitos, notariis, tam syndicos et scriptores.
- IV.2 De administratis reddenda racione, et de facultate illius.

V

De execucione fienda per dictos priores contra iurisperitos, notariis, et alios recusantes dictam caritatem dare.

VI

Potestas atributa prioribus contra iniuriatores.

VII

- VII.1 De modo eligendi priores.
- VII.2 Potestas data prioribus, de tatxando instrumenta.
- VII.3 De iuramento per priores prestando.
- VII.4 De notaris et scriba prioris et collegii.
- VII.5 De consulente et assessore.

VIII

Provisio super notis et scripturis notariorum deffunctorum.

IX

[sense títol: sobre protocols de notaris difunts]

X

Potestas data prioribus de recognoscendi libri notarii et scribanis.

XI

[sense títol: sobre indulgències episcopals]

XII

De pena non venientes ad convocationem collegii.

XIII

De observancia deliberacionum.

XIV

- XIV.1 De il·luminaria.
- XIV.2 De missis celebrandis.

- XV [sense títol: sobre dubtes dels establiments]
 XVI [sense títol: vigència dels establiments]

La creació del Col·legi de Notaris de Tortosa

De la mateixa manera que en altres poblacions on hi havia col·legis notariaus, creiem que l'origen del de Tortosa cal cercar-lo en una disposició reial, actualment desconeguda, de característiques similars a la concedida als notaris de Morella el dia 15 d'abril de 1410 pel rei Martí, en la qual els donava llicència¹⁰ perquè pogueren reunir-se periòdicament, en presència del justícia major de la vila, per tractar dels seus assumptes i redactar els establiments que estimaren més convenients, relatius a l'ofici. Tanmateix podien celebrar la seua festa o festes a l'església dels frares menors de Morella.

El que no sabem, certament, és el moment en què aquesta suposada disposició reial en favor de Tortosa es devia concedir ni per quin monarca, però el fet que en la taula, ja citada, de les taxes de les escriptures, datada el 26 de novembre de 1448, figuren dos notaris, Joan Sunyol i Mateu Amiguet, «*regia auctoritate priores olim licet indigni vestrorum dominorum notariorum presentis civitatis Dertuse*», és ben indicatiu que, d'alguna manera, la corona estava implicada en un cert moviment organitzatiu del Col·legi de Notaris de Tortosa, el qual tindria encara el 1448 característiques molt primàries, i que trigaria molts anys a constituir-se formalment en Col·legi amb estatuts propis.

Aquest llarg període —diguem-ne constituent— no significa que hi hagués poc d'interès per part dels notaris, sinó poca necessitat per constituir-se en un organisme molt més complex que l'existent immediatament després de la publicació del suposat privilegi reial.

I per això mateix, el 1448, data de la primera notícia certa d'una organització col·legial mínima, la preocupació dels priors Sunyol i Amiguet vindria únicament a respondre a la necessitat de resoldre un problema, important però només un: regular les taxes de les escriptures, i amb això els ingressos de tots els notaris de Tortosa, ja que cadascú podia actuar de forma lliure, i de fet ho feia, i tot i que hi havia un costum antic, «*cum non fue-*

10. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Cancelleria*, reg. 2.208, f. 81r. Aquest document encara és inèdit.

rit in scriptis redacta», podia interpretar-se de manera diferent, com diplomàticament ens ho declaren els priors, en afirmar que el pas del temps podia confondre les voluntats dels notaris a l'hora d'aplicar les taxes antigues.

Una volta redactada i publicada la taula dels salaris, que devia ser la primera posada per escrit, segons acabem de veure, quedava resolt l'únic problema d'importància. Els priors, segurament, ja no haurien de preocupar-se més que per seguir celebrant la festa anual dedicada a santa Caterina, ja que, pel que fa a altres qüestions relatives a l'ofici pròpiament dit, quasi ni els estatuts se n'ocuparan, probablement perquè hi havia una regulació completa a través de la literatura notarial i els formularis, que coneixien perfectament i empraven, atès que en major o menor mesura les escrivanies els tenien al seu abast.

Al començament del segle XVI, però, amb un «col·legi» funcionant de forma elemental des de feia molt de temps, els notaris tortosins es plantegen donar un pas endavant amb la confecció dels primers estatuts, que vindrien a ser la seua vertadera partida de naixement i que serviren, tal com s'indica al pròleg, per a la *reformació de tan insigne col·legii*», també anomenat al mateix establiment *«societat e companya»*.

Col·legi o pietança

A l'esmentat Congrés del Notariat Català, Arcadi Garcia Sanz va definir,¹¹ en la seua ponència relativa als precedents, origen i evolució dels col·legis notariais, els dos diferents tipus que podien trobar-se dins l'àmbit de parla catalana: el primer, el componien les *«pietances»* i les *«congregacions»*, de les quals els col·legis de Cervera i València serien bons exemples, i el segon seria el model *«sense tanta influència religiosa i mendicant ni tanta autonomia i amb major dependència del municipi»*, l'exemple principal del qual seria el col·legi de Barcelona. Tots tres documentats des del segle XIV.

El Col·legi de Tortosa recull, d'alguna manera, totes aquestes tradicions anteriors i conforma un nou tipus, que presenta unes característiques ben significatives, ja que és una pietança, un col·legi promogut pel municipi i un col·legi mixt.

11. Arcadi GARCIA SANZ, «Precedents, origen i evolució dels col·legis notariais», a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, 1994, p. 167-188.

1. El caràcter de «piança» és evident. El Col·legi de Tortosa estava fundat sota l'advocació (establiment I) de la «*benaventurada madona sancta Catherina*» i, per aquest motiu, anualment, la vespra de la festivitat de la santa, els notaris havien de reunir-se, anar a resar vespres i completes i solemnitzar la missa, acte que repetien el dia de la festivitat. En aquesta reunió anual es nomenaven representants per a l'any següent, com després veurem.

Per aquest mateix caràcter, tots els col·legiats estaven obligats a contribuir anualment (estab. II) amb una certa quantitat de diners als oficis religiosos i altres dedicacions pies. Els establiments regulaven les penes en què incorrerien els notaris que es negaren a pagar (estab. V), de la mateixa manera que premiaven els bons pagadors i devots de santa Caterina (estab. XI) amb la concessió de quaranta dies «*de perdó*», que el senyor bisbe havia promès i que molt aviat s'havia de fer oficial mitjançant les corresponents cartes episcopals.

2. El col·legi del 1507 és promogut per iniciativa municipal, i així consta al pròleg d'una manera absolutament clara, atès que es declara de forma expressa l'obligació dels «*regidors e administradors de les universitats*» de mirar pel «*bé universal e públich*», que en aquest cas es materialitza amb la promulgació dels establiments. L'interès del municipi, però, moltes voltes corre paral·lel al dels notaris, ja que al llarg dels segles trobem quasi sempre algun notari ocupant càrrecs municipals.

3. És un col·legi mixt, format no tan sols per notaris, sinó també per juristes (estab. I), i açò és una de les principals característiques i, potser, una de les majors singularitats,¹² bé que la unió no era més que producte de la necessitat, ja que ni els notaris de Tortosa ni els juristes eren prou nombrosos com per poder tenir col·legis separats.

Més encara, per incrementar el nombre dels seus integrants, podien contribuir-hi econòmicament, bé que sense formar part dels òrgans col·legials, els escrivans de les notaries i també els cosíndics i procuradors de Tortosa. Amb la contribució de tots ells se solemnitzaria millor la festa anual.

12. Aquest caràcter mixt es trobarà el 1611 al nou col·legi de notaris, juristes i procuradors de Vic. M. Lluïsa CASES LOSCOS, «El col·legi notarial de Vic», a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, 1994, p. 688 i s.

Els priors

Per aquest caràcter mixt, anualment s'escollirien tres priors: dos en representació dels notaris i el tercer dels juristes, els quals exercirien el seu càrrec durant tot l'any següent.

L'elecció s'efectuava al voltant de la festa de santa Caterina i eren nomenats els qui el col·lectiu d'assistents estimava més adequats.

L'establiment número VII conté d'una manera molt clara la regulació de l'elecció i les obligacions dels priors. Segons aquesta disposició, l'elecció s'havia de fer l'endemà de la festa de santa Caterina (estab. VII.1), anava precedida dels oportuns parlaments dels assistents que ho desitjaven i comptava amb el consell dels juristes i notaris més antics de Tortosa.

Una volta elegits, els priors tenien autoritat per taxar el treball de qualsevol notari o jurista de Tortosa (estab. VII.2), la qual cosa serviria, potser, per estalviar abusos d'alguns professionals.

També havien de jurar el seu càrrec en el moment de prendre'n possessió (estab. VII.3) i el notari més jove dels priors tenia obligació (estab. VII.4) d'exercir com a escrivà del col·legi l'any següent; de la mateixa manera que l'únic jurista prior tenia obligació d'actuar com a assessor del col·legi (estab. VII.5) l'any següent al del seu manament.

En els actes públics els priors precedien la resta dels membres del col·legi (estab. I.3), excepte quan un notari exercia un ofici reial, i tenien la facultat d'interpretar i executar els establiments vigents del col·lectiu.

De la mateixa manera, podien administrar els diners per a la festa i, si en sobraven, destinar-los bé a obres pies, bé a l'obra de l'església de santa Caterina, be al que volgueren (estab. IV.1).

Diu encara l'articulat (estab. XIV) que feta la festa i l'aniversari pels difunts, si encara sobraven diners, s'havien de fer dotze ciris blancs, d'una lliura de pes, que es portarien a les processons dels combregars de membres del col·legi.

Una volta acabat el termini del seu govern (estab. IV.2), havien de retre compte als nous priors, els quals donarien el corresponent vistiplau.

Els priors podien sancionar els membres del col·legi que els faltaren de paraula, bé a ells, bé al col·lector de les rendes (estab. VI), fins a la suma de 5 sous, o de 10 en cas de reincidència.

Els priors tenien obligació i autoritat per anar a casa de qualsevol notari mort (estab. VIII) i agafar tots els seus papers relatius a l'ofici, en presència d'hereus i marmessors, llevat del cas en què el notari haguera

disposat al respecte, amb la qual cosa passarien a un nou notari per inter-mediació dels priors.

En aquests establiments del 1507, en ser els primers, es va fixar (estab. IX) el termini d'un mes perquè tots els notaris de Tortosa lliuraren nota als priors de tots els notals o protocols de notaris antics que tenia cadascú, per tal que es poguera confeccionar un llistat sobre un llibre comprat expres-sament, on també es copiarien els establiments del col·legi. No ens consta que aquest llibre s'haja conservat actualment.

També es va donar autoritat als priors (estab. X) per visitar totes les notaries de Tortosa i comprovar si els notaris tenien els seus protocols o notals al dia, almenys des de feia 10 anys, ja que era costum freqüent no confeccionar o no guardar les notes o matrius dels documents autoritzats per ells, la qual cosa era considerada molt perjudicial per a la cosa pública.

Els priors podien convocar (estab. XIII) les reunions a la casa de santa Caterina o a qualsevol altre lloc i, per bé que no es diu de manera directa, els establiments semblen deixar clar que a les assemblees tan sols assistien notaris i juristes, però no cosíndics, escrivans i altres contribuents.

Dels col·legiats

Per la seua banda, els membres del col·legi en general també tenien obligacions. La primera, la d'assistir als actes religiosos commemoratius de la festa de santa Caterina (estab. II.1) i la d'aportar una contribució anual, variable segons la qualitat dels col·legiats: cada jurista o notari pagaria anualment 4 sous i 4 diners i els cosíndics i els escrivans de Tortosa apor-tarien anualment 2 sous i 2 diners (estab. III).

Els membres del col·legi tenien obligació de pagar les contribucions anuals sota pena (estab. V), però els notaris podien fraccionar-ne (estab. XI) el pagament, donant un diner setmanal al col·lector.

Tots els notaris, finalment, tenien obligació d'acudir a la crida (estab. XII) dels priors, donat el cas que els convocaren a alguna assemblea per demanar-los compte d'algun assumpte, sota pena de 2 sous en cas contrari, «*exequatats sens mercè denguna*».

Conclusió

El retrobament del manuscrit de la catedral de Tortosa, o el privilegi del rei Martí relatiu als notaris de Morella, tots dos demostratius de l'existència de dos col·legis notariais nascuts el segle XV a la nostra terra i oblidats després, són bon indicatiu de la importància que la institució notarial tenia i de la preocupació dels notaris de les principals ciutats i viles per agrupar-se en col·legis o confraries, tal com ho feien la majoria dels oficis per defensar la seua pròpia identitat.

Són també bon exemple, aquests documents, de la tasca que encara ens cal fer per tenir un perfecte coneixement del funcionament del notariat català en tota la seua extensió, tasca a la qual hem volgut contribuir amb la publicació dels establiments que figuren a continuació.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1507, juny, 5. Tortosa

Establiments del Col·legi i Confraria de Notaris i Juristes de Tortosa.

Arxiu de la Catedral de Tortosa (ACT), *Papers solts*, caixa 1, núm. 1, f. 13r-18r. Còpia coetània, en paper, en mal estat de conservació, inclosa dins un volum en quart, de 38 fulls numerats actualment.

Stabliments de la Confraria de la Gloriosa Sancta Catherina, e de l'Art de la Notaria.

Die sabbati, V^a mensis iunii anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo septimo.

Per juhí dels honorables En Manuel Serdà e d'En Carles Trilles, notaris, ciutadans e jutges ordinaris l'any present de la ciutat de Tortosa, present lo magnífich mossèn Pere Johan Dezpuig, donzell, veguer de dita ciutat e ribera de Ebro per lo molt alt senyor Rey, instant e requerint lo honorable e discret En Johan Pallerès, notari, síndich de dita ciutat, fóren provehits e adjudicats los presents stabliments, e per ço ésser publicats ab veu de pública crida, per los lochs acostumats de la present ciutat, segons que-s segueix:

Ara hoiats què-us fa a saber, per manament de la senyoria e dels prohòmens de la ciutat de Tortosa, lo magnífich micer Thomas de Vilanova, doctor en quiscun dret, regent la batlia de dita ciutat per lo noble don Johan de Rebolledo, batle de dita ciutat per lo molt alt senyor Rey e los prohòmens dessus dits, a tot hom generalment de qualsevol stament e condició sia, com a los regidors et administradors de les universitats principalment s'esguarde considerar en quina forma, pau, tranquil·litat, humanitat e amicitia entre los ciutadans sia conservada, per ço que aquell bé universal e públich per lo qual la societat e unió de la ciutat és stada practicada no sofrescha, mas enans aquells ab maior hubertat, rahiletat, vera caritat, sens la qual és impossible a la devinal magestat plaure; per ço a honor, lahor e servey de Nostre Senyor Déu Jhesuchrist e de la glorioussíssima Verge Maria, mare sua, filla e

mare Verge sacratíssima, special advocada de tota christiandat molt piadosa, hoch encara, ab protecció de la benaventurada madona sancta Catherina sots presidi e patrona, de la qual lo col·legi davall scrit és fundada, volents en la societat, amicitat, comunió e humanitat del col·legi e professió dels juristes e notaris de la present ciutat aquell vigilantment entendre, dels quals la sciència, consell e regiment e fe de la cosa pública principalment dependeix, e d'ells en los altres singulars, no altrament que de les fonts les aygües en los rius la virtut perflueix; per tant, per reformatió de tan insigne col·legii, són stats ordenats provehits he manats, los stabliments infrasegüents:

I

[I.1] Solempnitzacio festivitatis

Primerament han stablit, statuhit e ordenat, que tots los juristes e notaris qui ara són o per temps seran en la present ciutat de Tortosa, sots nom e invocació e patrocinii de la benaventurada sancta Catherina, tinguen e observen e sien tenguts tenir e observar col·legi, societat e companya, segons que fins ací han bé acostumat, en la qual tots los notaris qui són de les dites professions, per la honor e servey de Nostre Senyor Déu, e per millor conservació e concòrdia de aquells, sien tinguts la vespra de santa Catherina, après dinar, anar a les vespres e les completes, les quals se diran en la sglésia de sancta Catherina de la ciutat, e aquí solempnizar la missa e vespres, segons que cascú mils porà. E en lo dia de festa de la dita sancta, anar a la missa e vespres en dita sglésia, hon l'offici divinal sia fet solempnament, com és acostumat.

[I.2] Electio priorum fienda

E après dites vespres, en lo dia de la dita festa, los priors del dit col·legi qui de present són e de aquí avant seran, en la forma e manera davall escrita, sots pena de deu lliures a la dita patrona e coses pies a d'aquella aplicadores, sien tenguts de elegir e nomenar en prior, qui en loch d'ells succehesquen, tres hòmens del dit col·legii, los qui millors los semblarà, ço és un juriste e dos notaris, los quals sien priors en tot aquell any següent, fins en l'altra festa de sancta Catherina del dit col·legi.

[I.3] De honoribus et potestate priorum

E prechesquen en totes honors e avisos, a tots los altres del dit col·legi qui no seran oficials reals, o de la ciutat, e hagen facultat de executar los presents e d'avall scrits stabliments, segons que davall se conté, no obstant los costums e privilegis de la ciutat de Tortosa lo contrari disponents, los effectes dels quals durant lo temps dels presents stabliments.

II

[II.1] De caritate solvenda per iurisperitis et notariis dicte confratrie

Item, han stablit e ordenat que quiscun juriste e notari de la dita ciutat, haja e

sia tengut donar e pagar ab les compulces daval scrites als dits priors elets, o al qui per ells hi sia diputat, col·lector, en cascuns anys, en la forma davall scrita, quatre sous quatre diners. E aquells servesquen en fer e solempnizar los dits officis divinals, en sermó, cantors, orgue, beneyts solempnament, e per celebració e caritat de un aniversari celebrador en la dita sglésia de sancta Catherina, per ànimes dels juristes e notaris, e altres qui pagaran en dita confraria, e per tots fells deffuncts, en los quals aniversari e festivitats, tots los juristes e notaris sien tenguts e obligats ésser presents.

[II.2] De pena aposita illis qui ad solempnitzandum huius festivitatis et aniversarium deffuerint

E si no-y seran, sien los qui hi manquaran incorreguts e executats en pena de un real, per quiscun acte dels sobredits en què manquaran, la qual se adquiresca en aquelles obres pies qui als priors novells serà ben vist, e sia per aquells executats segons deiús. Los quals quatre sous quatre diners hajan a pagar en sta manera: ço és un diner quiscun diumenge a-l andador, o tot en plegat si ho volran, dins un mes que l'any serà comensat.

III

De procuratoribus et consindicis, de caritate solvenda

Item, han stablit e ordenat, que tots los consíndichs e procuradors que no sien notaris, hoch encara tots los scrivents qui viuen entre la professió dels notaris de la dita ciutat, hajan e sien tenguts pagar quiscú d'ells dos sous dos diners per a les coses desús dites, justa manera un diner de quinze en quinze dies a-l andador, o tots en plegat dos mesos aprés l'any serà començat.

III

[IV.1] Facultas datis prioribus distribuendi caritatis dictas anime confratrie per iurisperitos, notariis, tam sindicos et scriptores

Item, han statuhit e ordenat que si dels dits quatre sous quatre diners pagadors per quiscun joriste o notari, dos sous dos diners per cascun consíndich e scrivent, segons dessús satisfet a-l offici divinal e aniversari, sobrarà alguna cosa en poder dels dits priors e col·lectors, que sia en líbera voluntat dels dits priors de dispendre tot ço e quant sobra en coses pies, e en la hobra de sancta Catherina, o en lo que volran, ab que sia cosa pia, com mils los semblarà e a ells serà ben vist.

[IV.2] De administratis reddenda racione, et de facultate illius

Volents, emperò, que los dits priors e col·lector, exhigida la sobredita quantitat, dins un mes aprés serà finit son offici, sien tenguts donar compte e fer rahó als priors, e de posar e metre en poder de aquells, si res sobrarà, e aquells hajan poder e facultat per tot lo col·legii en definir-los, e per donar dits comptes puxen per dits priors nous ésser destrets, compel·lits e forçats, axí ab imposicions de penes fins en suma de vint sous, e fer executar aquelles com en altres maneres a ells ben vistes.

V

De execucione fienda per dictos priores contra iurisperitos, notariis, et alios recusantes dictam caritatem dare

Item, han statuhit e ordenat que si algú o alguns dels dits juristes, notaris e procuradors, recusaran pagar los dits quatre sous quatre dines, o dos sous dos dines, e aquell e aquells recusants pagar sien compel·lits e forçats en pagar e executats per los dits priors o col·lector, en axí que a sola requesta d'ells, o de la hu d'ells, los honorables veguer e sotveguer, sens algun altre juhí, sien tenguts donar e liurar als dits priors o col·lector los missatgés e nunciis que volrà, e a d'aquells manar que executen aquells qui pagar recusaven, segons dalt sta specificat. E los dits priors o col·lector facen e puixen fer vendre les penyores e los preus rebre, en nom e per part de tot lo col·legii, e les vendes per aquells instades, e fer requestes, sien de tanta efficàcia e valor com si per sentència dels honorables jutges ordinaris en cosa jutgada passada fossen executades, tota apel·lació remoguda e no admesa. E per quant la dita paga és caritat, que en fer e complir aquella, si als priors o col·lector de aquella serà vist, puixen ésser compel·lits los recusants ab juhí e sentència de l'honorable official ecclesiàstich, e ab sensures de aquell.

VI

Potestas atributa prioribus contra iniuriatores

Item, si per ventura algú o alguns del dit col·legii, de paraula o àlias se desonestaran en alguna manera contra dits priors o collidor o ajudador, han statuhit e ordenat que los dits priors hajan facultat e poder de muntar aquell o aquells que inreverentment los tractaran en cinch sous. E si perseveraran en deu sous. E axí augmentant, segons que merexerà la contumàcia e la calitat de l'inhobedient. La qual pena sia executada segons dessús adquisida, lo terç a l'injuriat, lo terç al senyor Rey e lo terç altre al dit col·legi, deduhides de comú les despeses. E lo magnífich batle a d'aquest tal li puga fer procés, axí pròpiament com si havia injuriat o maltractat un dels officials reals.

VII

[VII.1] De modo eligendi priores

Venint a la forma de la elecció dels priors desús dits, han statuhit e ordenat que los qui de present són priors, e seran de aquí avant, lo sent demà de sancta Catherina après lo aniversari, en lo qual aniversari, segons dessús és dit, hajan e sien tenguts entrevenir tots los joristes e notaris, sots la dita pena de un real hajan e sien tenguts de ajustar e convocar ensemps ab tots los notaris qui s'i atrobaran en la casa e ho apartament de la casa de sancta Catherina, hon quiscun any ajustar se acostumen; e aquí, hagut primer parlament, consell e col·loqui ab dos dels juristes e tres notaris dels pus antichs que-y seran, eligesquen e deputen en novells priors aquell joriste e notaris que mils los semblarà als tots o a la major part de ells. En axí que après que seran elets entre ells, per lo prior notari pus antich hajan ésser

nomenats e publicats públicament e alta, per forma que tot hom sàpia qui són los priors, e aquells axí publicats, sien tot l'any següent priors, e usen e hagen, de les porrogatives, honors e preheminències dessus dites.

[VII.2] Potestas data prioribus, de tatxando instrumenta

E hajen facultat e poder de tatxar tots e sengles treballs, actes e contractes, ço és lo prior dels juristes haja e puixa tatxar los treballs dels juristes, e los priors dels notaris hagen e puguen tatxar los treballs dels notaris. A la tatxació dels quals se haja star e sien tenguts per ordinaris en dites coses, no altrament que los honorables jutges ordinaris. E sien tenguts en tot e per tot com a ordinària en dites causes, en axí que aquells davant altri per apel·lació o àlias, no se'n puixen ésser tretes, iuxta la sentència dels husatges, sospenents les costums e privilegis lo contrari disponents, e aquests presents stabliments, en tot o en part enpatxants, durant lo temps dels presents stabliments.

[VII.3] De iuramento per priores prestando

Volents, emperò, e ordenants que los priors que quiscun any novament seran elets, sien tinguts jurar en poder dels priors qui aquell any se exiran, de bé e degudament, segons Déu e ses consciències, haver-se en les coses de dit priorat, segons sta dispost e ordenat, e a tota utilitat e profit de dit col·legi.

[VII.4] De notaris et scriba prioris et collegii

E que lo prior dels notaris pus jove que aquell any exirà de prior, reste notari o scrivà per a-l any après vinent, dels priors qui novament seran entrats e de son col·legi.

[VII.5] De consulente et assessore

E lo joriste lo qual en dit any serà exit de prior, reste per consellant e assessor de dit col·legi per a-l any après vinent, sens salari algú.

VIII

Provisio super notis et scripturis notariorum deffunctorum

E considerants encara quant va en guardar les actes e contractes rebuts per los notaris e rebedors per conservació del bé públich, han statuhit e ordenat que quant algun notari morrà, en continent los priors del dit col·legi sien tenguts anar, e per sa pròpia autoritat vagen a la casa del notari qui serà mort, e prenguen a lur mà totes les scriptures de aquell tocants a-l art de la notaria, en presència dels hereus, marmessors e successors de aquells, de manera que frau algú no-y puga ésser fet. E si cars serà, lo dit notari defunt haurà dispost de les sues notes, vinguen en poder de algun notari, e aquelles li sien per dits priors liurades. E si no-y haurà dispost, sien compel·lits los hereus de tal notari difunt, per los dits priors, en posar les dites notes o vendre aquelles al notari als dits hereus ben vist. E açò sien tenguts fer dits

hereus dins dit temps de un mes après la mort del dit deffunt. E si cars era que dins dit temps de un mes no-u feyen, los dits priors hajen facultat e plen poder de vendre o comanar dites notes al notari a ells ben vist.

E si les acomanaran a algun notari qui regesqua aquelles, ne haja a respondre als hereus del dit deffunt de la mittat de tots los emoluments de dites notes, o per causa de dites notes rebrà dit notari, deduhit de comú scrivent e pregamí. La qual mittat lo notari qui dites notes regirà, haja de pagar medio iuramento, e hoyr per açò sentència de scomunicació.

E si cars serà que per ha huy hi haja dins la present ciutat algunes notes o scriptures de algun notari que ja sia mort, les quals no stiguen en poder de algun notari qui aquelles tinga en son poder per compra o per regiment o àlias, que de continent dits priors les tals notes hajen a sagellar aquelles dins lo estudi del notari de qui seran stades, o dins una caxa en la casa de dit notari, o allà hon se trobaran, e prefengisqua temps als qui les tendran, o de qui seran per elegir notari qui tals notes regesqua, o en son poder tingua.

E si dins dit termini de un mes, per dits priors prefingidor no hauran fet, los dits priors ho puguen fer segons dessús és dit e ordenat en lo present capítol.

VIII

E pensants encara, quantes notes velles se van a perdre per ésser mal guardades, e encara moltes notes no-s troben per no saber quin notari regeix les notes de molts notaris antichs, han stablit e ordenat, sia per los priors qui huy són, comprar un libre hon sien scrìts los presents stabliments dels juristes e notaris qui són en dit col·legi, e que dins un mes tots los notaris del dit col·legi, quiscú porte als dits priors en un paper memòria de les notes que té de notaris antichs, a fi que alí se pugua continuar ab menys dificultat. Los qui hauran mester contractes antichs, trobaran en dit libre qui té tals notes.

X

Potestas data prioribus de recognoscendi libri notarii et scribanis

Item, atenant e considerant que per conveniència nos ha mostrat, que molts notaris antichs se són tinguts no fer prothocolls ni notals dels seus actes e contractes, ans ho portaven per paperets o la major part de aquells, e molts scrivents de corts e cases públiques, no continuaven degudament los que havien de continuar, la qual cosa redunda en gran dan de la cosa pública, e en sdevenidor li-n poria tenir molt més mal si no-y era provehit; han per ço stablit e ordenat que los priors dels notaris que huy són o per temps seran, ensemps ab son scrivà, dins dos meses après que seran elets, vagen a totes les cases dels notaris e scrivanies o cases, e ab penes fins en sexanta sous, e execució de aquelles si mester serà, los manen los facen exhibició de sos prothocolls e libres consernants la utilitat pública de deu anys passats ençà, e miren si porten sos actes en forma continuades en sos prothocolls e libres, de manera no vagen per paperets. E si no-u porten degudament, ab penes

los manen fer prothocolls, dins lo termini o terminis als dits priors ben vist. E si no obtenperaran dits manaments, puixen executar dites penes, e partir segons dessús és dit.

XI

E per augmentar la devoció als fells christians en la doctressa e verge sancta Catherina, aquells qui per servey seu se posaran en dita confraria, e donaran la caritat de un diner quiscun diumenge a l'andador o plegador, e visitaran la sua casa en lo dia e vespra de la sua festa, los notifiquen com lo reverent senyor mossèn Stheve de Garret, official e vicari general de l'il·lustre e reverent senyor bisbe los atorga quaranta dies de perdó, havent de açò special poder del dit Il·lustre senyor bisbe, segons dites coses més largament ab ses letres se publicaran en la Seu de Tortosa.

XII

De pena non venientes ad convocationem collegii

E per quant moltes voltes se sdevé que los priors de dit col·legi, concurrent-los cosa alguna, per lo bé de dit col·legi, o per haver de consellar a d'aquells, han menester ajustar lo dit col·legi de notaris, e quant los de dit col·legi són per aquells demanats, recusen de venir allí hon són demanats per los dits priors, han per ço stablit e ordenat que tota hora e quant dengú dels dits notaris sia demanat per los dits prior o l'altre de aquells, o per llur andador per tot hora que seran demanats, hajen de ésser a la casa de sancta Catherina, e aquell qui hi serà demanat e no-y serà, encórrega en pena de dos sous, exequatats sens merçè denguna, aplicadors per a les necessitats de dit col·legi.

XIII

De observancia deliberacionum

Item, han stablit e ordenat que los priors qui ara són o per temps seran, puixen e hajen facultat de ajustar los notaris tots, o los que a ells parrà, axí en la casa de sancta Catherina com en altres parts, per deliberar e provehir en qualsevol coses conserment al dit col·legi, e les deliberacions que faran per son scrivà hajen de ésser continuades en libre del dit col·legi, e aquelles hajen de ésser observades per aquells juristes e notaris a qui tocarà ab aquelles penes que per los dits priors e consell hi seran imposades.

XIII

[XIV.1] De il·luminaria

Item, han stablit e ordenat que a la fi de quiscun any, tot lo que sobrarà als dits priors, feta la festa de la gloriosa verge sancta Catherina e lo aniversari, se haja de convertir en fer dotze siris blancs, quiscú de una lliura, los quals servesquen per acompanyar lo cors preciós de Jesuchrist, quant hirà a combregar en alguna casa de algú de dit col·legi, e a altres que faran caritat a la dita confraria.

[XIV.2] De missis celebrandis

E si més hi sobrarà, sia convertit en misses celebradores en la dita sglésia de sancta Catherina, per lo reverent comanador, a coneguda de dits priors.

[XV]

E si dubte o dubtes dels presents stabliments exiran, volen que aquells sien interpretats e declarats per los dits honorables lochtinent de batle e prohòmens des-sús dits.

[XVI]

Item, volen e ordenen que los presents stabliments hajen fermetat per temps de vint anys.

Vt. regens predictus.

Introducció

Moltes foren les denúncies, els enfrontaments i les polèmiques que per motius laborals van protagonitzar diferents gremis durant els últims segles de l'Edat Mitjana i a l'Edat Moderna.¹ En tot cas, a l'hora de parlar de controvèrsies, destaquen les protagonitzades entre els dos col·legis de notaris de Barcelona. Per trobar els orígens d'aquest conflicte, cal remuntar-se al final del segle XIV, moment que coincideix amb la fundació del Col·legi de Notaris Públics d'aquesta ciutat. El punt més àlgid de l'enfrontament tindrà lloc en els segles XVII i XVIII coincidint, en algunes ocasions, amb fets històrics rellevants com l'arribada de la dinastia borbònica i la implantació del Reial Decret de Nova Planta.

Aquest debat protagonitzat pels dos col·lectius de notaris tingué una àmplia difusió a Barcelona, a causa de la gran quantitat d'impresos i fulletons que van ésser estampats. La seva finalitat fou afirmar les seves línies ideològiques i rebatre les acusacions contràries.²

Aquest article s'ha plantejat en dos apartats. En primer terme, els orígens i desenvolupament dels col·legis de notaris de Barcelona, punt de par-

1. P. BONNASSIE, *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Barcelona: CSIC, 1975.

2. Té singular importància l'article publicat pel malaurat professor José TRENCHS ODENA, «Fuentes impresas para la Historia del Notariado Catalán (siglos XV-XIX)», *Estudios Históricos i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), IX (1981), p. 7-25. També pot consultar-se: M. C. SIMON PALMER, «Bibliografía de Cataluña. Notas para su realización. Tomo I (1481-1765)», *Cuadernos Bibliográficos* (Madrid, CSIC), Núm. XLI (1974), i «Bibliografía de Cataluña. Notas para su realización. Tomo II (1766-1820)», *Cuadernos Bibliográficos* (Madrid, CSIC), Núm. XLII (1982). A més R. NOGUERA DE GUZMÁN, J. M. MADURELL MARIMON, «Privilegios y ordenanzas históricas de los notarios de Barcelona», a *Centenario de la Ley del Notariado* (Sección cuarta: «Fuentes y Bibliografía»), Barcelona, 1965, v. II, t. I; i també *Catálogo de la Colección de folletos Bonsoms, relativos en su mayor parte a historia de Cataluña. Folletos anteriores a 1701*, Barcelona: Diputació Provincial de Barcelona - Biblioteca de Catalunya, 1974.

tida d'aquest enfrontament, per estudiar, a continuació, les controvèrsies presentades pels dos grups notariais durant els segles XVII i XVIII.

El Col·legi de Notaris Públics de Barcelona

El 1395 es funda el Col·legi de Notaris Públics, culminació d'un llarg procés de configuració d'una consciència notarial barcelonina.³ En aquestes dates actuen fonamentalment dos grups de fedataris: els notaris públics, nomenats pels consellers i pel veguer (com a representant del rei), i els notaris reials, nomenats directament pel monarca o pel lloctinent de la Cancelleria Reial. Encara que durant el segle XIII les diferències entre els dos col·lectius són pràcticament inexistents, a mesura que el municipi, mitjançant els privilegis, es va independitzant de la potestat monàrquica, seran els consellers de la ciutat els qui adquiriran competència de presentar-se en els nomenaments. En tot cas, la potestat de crear notaris encara és un privilegi monàrquic o del veguer en nom seu.

Durant el segle XIV, convertir-se en notari públic de Barcelona es fa cada cop més difícil com a conseqüència de les exigències imposades pels consellers, que només volen acceptar persones capacitades per exercir aquest ofici. Així, l'any 1337 s'imposa com a requisit imprescindible l'examen davant del veguer, única forma de demostrar els coneixements dels aspirants.⁴ També els notaris reials han de fer una prova de suficiència, encara que en presència del canceller. D'aquesta forma, durant el segle XIV es van configurant dos grups de notaris: els públics i els reials. Pertànyer a un col·lectiu notarial no exclouïa ésser de l'altre. El cert és que, durant els segles XIV, XV i XVI, la major part dels notaris públics van ser al mateix temps notaris reials.

També durant el segle XIV, els notaris prenen consciència de ser un col·lectiu diferent d'altres grups laborals. Així, els fedataris de Barcelona mantenen una certa unitat en la defensa de les seves prerrogatives. L'any

3. Cap a l'any 1360 un col·lectiu de més de 30 notaris envien una carta al monarca en què manifesten la seva disconformitat en l'aplicació de la Constitució de Perpinyà, referent a la inspecció de protocols i manuals. Cfr. J. M. MADURELL MARIMON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, p. 36.

4. Cfr. J. HERNANDO, J. FERNÁNDEZ, J. GÜNZBERG, *Liber examinationis notariorum civitatis Barchinone (1348-1386)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1992 (Acta Notariorum Cataloniae; 4).

1351, poc després d'haver-se celebrat les Corts de Perpinyà, que tanta importància van tenir per al conjunt dels notaris catalans, un col·lectiu de més de trenta fedataris envien una carta al monarca sol·licitant la revocació d'aquelles constitucions que fiscalitzaven la seva activitat. A partir d'ara, els notaris procuraran actuar de manera consensuada.

L'onze de maig de l'any 1395 el rei Joan I concedeix a tots els notaris que actuen a Barcelona un privilegi de reunió, perquè en tractar i debatre els afers relacionats amb el seu ofici no sigui necessari demanar l'obligada autorització.⁵ Tradicionalment, es considera aquest privilegi com la carta fundacional del Col·legi de Notaris Públics de Barcelona, encara que en cap moment en el document es parla ni de col·legi ni de fundació. El cert és que només els notaris públics seran els que integraran aquesta nova institució, marginant els fedataris reials. En els anys posteriors, el monarca demanarà repetidament als consellers que defensin els fedataris reials, cada cop més discriminats en l'ofici notarial.⁶

En el segle XV el Col·legi de Notaris Públics va anar regulant l'ingrés i la forma de vida dels notaris públics, introduint ordinacions cada cop més restrictives pel que fa a l'accés i l'exercici de l'ofici.⁷ Tot això no va fer sinó augmentar les diferències socials, polítiques i laborals entre els notaris públics i els reials. Davant d'aquesta situació, aquests últims feren algunes protestes, satisfetes només parcialment.⁸ En tot cas, la restricció labo-

5. Cfr. J. MADURELL MARIMON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, doc. núm. 42.

6. Cfr. J. MADURELL MARIMON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, doc. núm. 46.

7. Entre les ordinacions que es promulguen al llarg del segle XV poden destacar-se:
 - Any 1416. Ordinació de la ciutat de Barcelona regulant l'Art de la Notaria.
 - Any 1433. Acceptació de només dos aprenents a l'hora d'accedir a l'examen notarial.
 - Any 1436. Prohibició que cap convers, o fill o descendent del mateix, pugui ser notari.
 - Any 1445. Necessitat de vuit anys de pràctiques per a aquells que vulguin exercir com a notari.

- Any 1462. Ordenació per la qual els fills de fedataris tindran preferència a l'hora de ser admesos a l'examen.

- Any 1465. Prohibició que els notaris reials puguin tenir escrivanies pròpies a la ciutat de Barcelona.

- Any 1465. Ordenació disposant que ningú no pugui ser admès a l'ofici notarial, sense el previ i favorable informe dels priors del Col·legi de Notaris.

8. Protesta presentada pels notaris reials contra la concessió de preferència als fills de notaris en els exàmens notarials. Cfr. J. MADURELL MARIMON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, doc. núm. 106.

ral imposada pel Col·legi de Notaris Públics també es produeix al final del segle XV en altres oficis de Barcelona. Es pot dir que els notaris seguiren la mateixa dinàmica que altres col·lectius laborals.

El Col·legi de Notaris Reials

La fundació del Col·legi de Notaris Reials té lloc en el segle XVI. Els notaris reials, recordem-ho, eren els nomenats pel canceller de la Reial Audiència.⁹ La diferència amb l'altre grup de fedataris rau en el fet que el municipi no participava en el seu nomenament. Ser natural dels territoris de la Corona d'Aragó era una condició imprescindible per ésser designat fedatari reial. Aquests notaris tenien la potestat d'exercir tant al Principat com als regnes de la Corona d'Aragó. Durant el segle XV, els notaris reials procuraren agrupar-se, per bé que no aconseguiren formar un col·lectiu uniforme. A Barcelona, la Reial Audiència fou la principal institució on els fedataris reials desenvoluparen la seva activitat. Per tant, si volien treballar com a fedataris independents, a la ciutat de Barcelona, només ho podien fer o a la seva pròpia casa o a l'escrivania de qualsevol notari públic, atès que tenien prohibit fer-ho en un obrador propi.

L'actitud contrària del Col·legi de Notaris Públics respecte als notaris reials no es va traduir en un enfrontament entre els dos col·lectius notariaus. La raó era que tant a la baixa Edat Mitjana com a l'alta Edat Moderna, la majoria dels notaris de Barcelona eren al mateix temps notaris públics i notaris reials. Aquesta doble autoritat que posseïen es mantingué fins al segle XVII, època en què s'inicia l'enfrontament dialèctic entre els dos grups.¹⁰

En el segle XV, les limitacions que s'imposen als notaris reials són cada cop més nombroses. Així, la ciutat, a instància dels notaris públics, va anar aprovant normatives amb la intenció d'impedir que els notaris reials obrissin escrivanies pròpies.¹¹ Important és la sentència promulgada l'any 1497

9. Els notaris reials sempre al·legaren que eren nomenats directament pel rei. Cfr. *El Colegio de notarios públicos y reales colegiados de número de la ciudad de Barcelona, en apoyo de la preferencia que debe tener en los concursos con el Colegio de Notarios Públicos de la ciudad*, p. 11.

10. Entre els notaris que al segle XVI tenien les dues autoritats hi havia: Esteve Gilabert BRUNIQUER, Pere Ferrer CAPERÓ, Josep SAFONT i Gaspar Montserrat XAMALLAU.

11. Ordinació promulgada el 27 de novembre de l'any 1465, per la qual es disposa que els notaris reials no podran tenir oberts obradors propis a la ciutat. Cfr. J. MADURELL MARI-MON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, doc. núm. 96.

per la Reial Audiència i per la qual s'obliga a tancar totes les escripturacions que els notaris reials tenien en funcionament a la ciutat.¹² Amb posteritat, el 1524, els notaris públics presenten una reclamació davant els consellers demanant que els notaris reials no puguin exercir l'ofici de fedatari ni a la ciutat de Barcelona ni a la seva vegueria.¹³

La fundació del Col·legi de Notaris Reials de Barcelona té lloc l'any 1544, a conseqüència d'una súplica que els notaris reials fan davant l'emperador Carles V. En aquest privilegi de fundació es parla pròpiament de Col·legi i d'uns administradors anomenats priors. El 1585 Felip II confirma la fundació que havia fet el seu pare.¹⁴ Les causes que expliquen l'inici d'aquesta institució és la importància que cada cop més tenen els funcionaris reials dins el Principat.

Tot seguit després de la fundació, es comença a estructurar la nova institució, que pren com a model el col·legi dels seus adversaris. D'aquesta manera, en pocs anys els notaris reials regularen els exàmens d'accés a l'ofici que havien de fer-se a la Reial Audiència,¹⁵ l'organització de la nova institució¹⁶ i, sobretot, la impossibilitat d'actuació a la ciutat d'aquells notaris reials no matriculats al Col·legi.¹⁷

També, en els primers anys que seguiren a la fundació, la Reial Audiència va haver de sentenciar sobre una sèrie de plets presentats pels dos col·legis notarials. Atesa la vinculació de la nova institució amb l'alt tribunal, l'Audiència va donar la raó al Col·legi de Notaris Reials.¹⁸ Des d'a-

12. Sentència de la Reial Audiència per la qual s'ordena el tancament de les escripturacions que alguns notaris reials tenien obertes a la ciutat. Cfr. J. MADURELL MARIMON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, doc. núm. 126 i 127.

13. Cfr. J. MADURELL MARIMON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, doc. núm. 136.

14. Cfr. J. MADURELL MARIMON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, doc. núm. 157.

15. Té lloc l'any 1553. A partir d'aquest moment els notaris que vulguin entrar dins l'ofici hauran d'obtenir el vistiplau del Col·legi de Notaris Reials. Cfr. J. MADURELL MARIMON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, doc. núm. 148.

16. Decisió presa pel Col·legi de Notaris Públics sobre diversos aspectes de l'organització d'aquesta institució el 15 de juliol de 1555. Cfr. J. MADURELL MARIMON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, doc. núm. 150.

17. Cfr. J. MADURELL MARIMON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, doc. núm. 151.

18. El 1556. Cfr. J. MADURELL MARIMON, R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Privilegios, op. cit.*, doc. núm. 151.

quest moment, l'enfrontament entre els dos col·lectius i institucions serà una constant.

Les controvèrsies dels col·legis abans del Decret de Nova Planta

Es pot dir que és a partir del segle XVII quan s'inicia de manera plena el debat entre els dos col·lectius notariais. En aquest enfrontament s'aborden temàtiques com la història, l'antiguitat, la noblesa i les competències dels dos col·legis. Atès que els impresos i fulletons van sortir al llarg dels anys, analitzarem aquestes controvèrsies des d'una perspectiva cronològica.

La primera referència de la qual tenim constància apareix l'any 1619, quan el síndic del Col·legi de Notaris Reials respon al síndic de la ciutat recordant els càrrecs, honors i beneficis que en aquell moment tenia la institució. Paral·lelament, fa extensius els privilegis als notaris reials, sempre que prèviament hagin estat examinats i admesos en el col·legi.¹⁹

El 1612 els notaris públics de Barcelona redacten una resposta contra els notaris reials. La raó d'aquest manifest són les insaculacions per a la conselleria cinquena de la ciutat. Aquesta conselleria corresponia periòdicament als notaris, un dels grups que configurava l'estament dels artistes tal com ho havia establert el rei Ferran el Catòlic. En el manifest es diu que el nombre de notaris públics insaculats ha estat més gran que el de notaris reials. Per això, finalitzen manifestant que aquests últims sempre han tingut menys protagonisme en les institucions municipals.²⁰ Davant d'aquesta publicació, la resposta dels notaris reials no es va fer esperar i en aquest mateix any també publiquen un escrit. Hi destaquen la importància que tenen els notaris reials, no tan sols per accedir a la conselleria cinquena, sinó a més en els càrrecs d'arxiver, síndic, sotssíndic i ajudant de l'escrivania del Racional. La principal línia argumental que aporten els notaris reials és el fet que el rei Ferran el Catòlic no va diferenciar mai els dos grups notariais.²¹ Per això, els fedataris reials manifesten que en les llistes

19. *Iuris responsum pro syndico Collegii Notariorum regionum Barchinone contra syndicum eiusdem civitatis*, Barcelona: Sebastià Comelles, 1619.

20. *Dominus illuminatio mea. Iuris responsum pro notarios publicus Barchinone contra notarios regios*, Barcelona: Lorenzo Deu, 1620.

21. *Relació breu y substancial de fet de la causa que los notaris reales aportan contra los notaris públichs de Barcelona, sobre la inseculació dels llochs de la Casa de la ciutat*, Barcelona: Lorenzo Deu, 1620.

dels escrivans del Consell de Cent no hi ha cap referència sobre l'autoritat dels notaris, atès que tots ells són considerats iguals.²²

El 1625 els dos col·lectius tornen a publicar diversos escrits. S'incideix una altra vegada en l'elecció del conseller cinquè, de l'escrivà major i dels ajudants d'aquest últim. En aquest aspecte, el Col·legi de Notaris Públics assenyala el major nombre de vegades que han aconseguit aquest lloc.²³ En concret, els seus representants fan una detallada relació, notari per notari, de tots els beneficiats.²⁴ Paral·lelament, els notaris reials redacten un manifest sobre les condicions i la preparació que han de reunir els seus candidats per accedir a l'ofici.²⁵ Per això, rebutgen l'escrit dels fedataris públics.²⁶ Per als fedataris reials, en el moment de reestructurar-se la conselleria cinquena, el rei no va fer cap mena de distinció entre els dos col·lectius. Raonament negat pels seus oponents. De nou els notaris públics tornen a emfasitzar, a través d'un altre escrit, la seva preeminència a l'hora d'accedir a la conselleria cinquena.²⁷ En la controvèrsia, els notaris reials recorden els drets adquirits per ocupar-la.²⁸ Resumint, en els primers anys del segle XVII, hi ha un debat entre els dos col·lectius notarials. No pot oblidar-se, per tant, el poder i el prestigi que comportava tant per a uns com per als altres accedir a aquesta conselleria.

22. «Que tampoch no pot ser de consideració que en los dits memorials dels anys 1507 y 1510 estigan tots los notaris sub un nomine, et parèntesi, perquè lo scrivà del Consell qui scrivia dits memorials ex se ipso y prenent aquell stil, no advertint es més sinó que eran notaris, los escrivia tots en una columna, y'ls lligava tots ab una ralla, o parèntesis sub nomine de notaris...». Cfr. *Relació breu y substancial*, op. cit., p. 7.

23. *Discurs en fet per a provar la uniforme observàntia del número de divuyt, vint y vint y sinch llocs en bosse de conseller quint, artiste, scrivà major y ajudant, en favor del Col·legi dels Notaris de Barcelona*, Barcelona [Stephanum Liberos], 1625.

24. P. MOLAS RIBALTA, «La condició social dels notaris de Barcelona a l'Edat Moderna», a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català (Barcelona, 11-13 de novembre de 1993)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 713-726.

25. *Sequuntur aliae ordinationes*, Barcelona, 1625.

26. *Iuris responsum pro Collegio Notariorum regionum contra Collegium Notariorum publicorum Barchinone*, Barcelona, 1625.

27. *Discursus iuris pro notariis publicis Barchinone contra notarios regios, coram doctissimo Iosepho Roca, regio consiliario*, Barcelona, 1625. També publiquen en aquest any *Initium sapientie timor Dominum. Pro notariis publicis civitatis Barchinone contra notarios regios non collegiatis*, Barcelona [1625].

28. *Dominus illuminatio mea. Pro notariis regis contra notarios publicos*, Barcelona [Sebastiani Comellas], 1625.

En tot cas, el 1625 finalitza aquesta controvèrsia i no serà fins pràcticament els últims anys del segle XVII quan els dos col·lectius tornaran a enfrontar-se. Fins llavors, els col·legis es dediquen només a publicar diversos opuscles sobre el funcionament de l'ofici notarial. El 1635, el Col·legi de Notaris Reials, gràcies a un privilegi del monarca Felip IV, prohibeix que els notaris exerceixin a la Reial Audiència si abans no són matriculats en el Col·legi de Notaris Reials.²⁹ El 1674, Ramon Pellisser redacta un escrit sobre les condicions i anys d'aprenentatge necessaris per poder formar part del Col·legi de Notaris Reials.³⁰ Per la seva banda, els notaris públics responen a quatre escriptors que havien protestat davant del Consell de Cent per limitar el nombre de places de fedatari.³¹ En aquesta mateixa línia s'inscriu un altre interessant escrit, publicat l'any 1682, pel qual els notaris remarquen el privilegi de què gaudeix el Col·legi de Notaris Públics a l'hora d'admetre o no qualsevol candidat. Aquest escrit és la resposta que dona el Col·legi a la sol·licitud presentada per Antoni Oriol al rei, de ser investit directament com a notari, forma de pagament dels serveis prestats a la Corona per ell i la seva família.³² El 1689, es presenta un altre opuscle en el qual es remarca l'obligació per part dels notaris públics d'estar matriculats en el seu Col·legi.³³

El 1690, després de cinquanta anys d'una certa pau i sense controvèrsies, els dos col·lectius tornen a enfrontar-se. Tal com diu un escrit: «si bé entre dits col·legis en temps passat foren suscidades algunes controvèrsias però de alguns anys a esta part, vivian sos col·legiats ab total quietut i recíproca correspondència».³⁴ Aquesta nova disputa té els seus orígens en la uti-

29. *Regium privilegium* [Barcelona, 1635].

30. *Attesor et cum presenti fidem facio ego Raymundus Pellicer actoritatibus Apostolica, atque regia notario publicus civis Barchinone* [Barcelona, 1674].

31. *Proposició feta en lo savi Consell de Cent, sobre la dispensació y derogació de las Ordinacions del Col·legi de Notaris públichs de Barcelona* [Barcelona], 1678.

32. *Señor. La ciudad de Barcelona representada en sus consellers y Consejo de Ciento, dize que el lugarteniente General de V. M. por medio del canceller en el mes de septiembre 1682 partizipó a la ciudad un real despacho de su magestad de 13 de julio de mismo año* [Barcelona, 1682].

33. *Fos fe jo, Ioan Guiu, notari públich de Barcelona y escrivà dels negocis y afers del venerable Col·legi de Notaris públichs de Barcelona*, Barcelona, 1689.

34. *Demostració eficàs y verdadera, en què los notaris reals y públichs per totas las terras y dominacions del Rey... y del Col·legi Real de Barcelona manifestan la insubsistència de las rahons, en què los notaris públichs de la mateixa ciutat y son Col·legi fundam una nova pretenció*, Barcelona, 1690.

lització del terme «públic», que a partir d'ara fan servir els notaris reials. Cal dir que fins llavors només els notaris examinats per la ciutat feien ús del terme.³⁵ En aquesta controvèrsia també participaran tant la Casa Ciutat, és a dir, la institució més representativa del municipi de Barcelona, com la Reial Audiència, institució vinculada amb la monarquia. En un escrit, el municipi pren partit pels notaris públics de Barcelona, remarcant que només aquells fedataris nomenats per actuar a la ciutat i la seva vegueria poden ser designats notaris públics.³⁶ Aquest raonament municipal no impedeix que a partir de llavors els notaris reials i el seu col·legi incloguin el terme públic a la seva denominació.

L'any 1700 encara continuava el debat entre els dos col·legis. Atès que no s'havia pogut arribar a cap acord, la qüestió es va presentar davant la Reial Audiència. En aquest any la institució falla a favor dels notaris reials, autoritzant-los a emprar la denominació de notari públic, nomenclatura que des de feia alguns anys ja usaven. No pot estranyar aquesta sentència, a causa de l'estreta relació entre la institució i els notaris reials.³⁷

En aquest ordre de coses, durant el segle XVII també apareixen alguns escrits en defensa de privilegis, prebendes i prerrogatives d'aquestes insti-

35. «Consisteix en las ditas rahons, ço és, la primera, en la observança de no haverse may intitulat públichs los notaris reals Collegiats en sas clàusuras, havent deixat dit títol, com a peculiar y propi dels Notaris de Barcelona, del qual han usat sempre». Cfr. *Demostració eficàs, op. cit.*, p. 2.

36. *Pública y verídica manifestació que la ciutat de Barcelona ostenta en desengany y resposta de un paper que han publicat los notaris reals collegiats y son Col·legi, ab títol de demostració eficaz y verdadera, ab què se solidan los fonaments per los quals los notaris públichs de Barcelona deven dins dita ciutat nomenarse ab la qualitat de públichs*, Barcelona: Casa Comellas, 1690.

37. *Regia sententia lata die 20 martii 1700 in Regia Audientia Principatus Cathalonie... in causa inter syndicum Collegio Notariorum Publicorum Regiorum Barchinone et syndicum civitatis Barchinone ac Collegium Notariorum illius*, Barcelona: Iacobus Suria, 1700.

També «Y com real sentencia promulgada a relación del Nob. Señor Don Ioseph Pastor y Mora, à los 20 de março 1700, actuario Don Ioan de Morer y Pasqual, fue declarada que los notarios Reales Colegiados de Barcelona, podían y devían usar en todas las escrituras e instrumentos de la qualidad y título de públicos y puntualmente fueron condenados los Notarios Públicos de Barcelona, y el syndico de la ciudad, que en todos los calendarios de las escrituras, e instrumentos otorgados por los notarios públicos Reales Colegiados de Barcelona, huviesen de nombrarles y tratarles Notarios Públicos Reales colegiados de Barcelona, y que no les fuesse lícito omitir esta qualitat de públicos». Cfr. *Representación, op. cit.*, p. 10 i 11.

tucions.³⁸ El 1693, el Col·legi de Notaris Públics Reials imprimeixen un manifest pel qual es recorda que només els notaris reials col·legiats poden actuar en la redacció dels processos de la Reial Audiència.³⁹

Les controvèrsies fins a la unificació col·legial

Les controvèrsies entre els dos col·legis van continuar amb la mateixa intensitat en els primers anys del segle XVIII. Les al·legacions presentades per cada col·lectiu reflecteixen la situació política que es viu a Barcelona. En aquest període pràcticament tots els impresos fan referència a una antiguitat difusa. Aquesta situació es produeix en bona mesura a causa de la Guerra de Successió.

L'any 1701, el Col·legi de Notaris de Barcelona censura els instruments autoritzats pels notaris reials de Lleida, encara que aquesta manifestació no afecta la controvèrsia entre els notaris de Barcelona.⁴⁰ El següent opuscle apareix anys més tard, concretament el 1722. En aquest moment té lloc l'aparició d'una nova línia de debat, que es mantindrà durant la primera meitat del segle XVIII.

Significatiu és el fet que a partir de l'any 1714 tots els impresos publicats es redactaran íntegrament en castellà. Un altre aspecte remarcable són les contínues referències al capítol 49 del Reial Decret de Nova Planta, article que parla de la conservació del Col·legi de Notaris de Número de Barcelona.⁴¹

38. *Resolución. El Colegio de Notarios Reales de la ciudad de Barcelona fue erigido con privilegio real, concedido por el señor emperador Carlos quinto, de gloriosa memoria, a los 24 de enero de 1544, sense any i sense impressor.*

39. *Molt illustre y molt reverent senyor. Los priors y collegi de notaris públichs reals collegiats de la present ciutat de Barcelona diuen: que segons les generals constitucions de Catalunya y Reals privilegis tenen dret y facultat de actuar qualsevols procesos y causas,* Barcelona, 1693.

40. *Relació i censura feta per los magnífichs y discrets priors y Collegi de notaris públichs de Barcelona, als 11 de janer del corrent any de 1701. Sobre la legalitat de un instrument de Emancipació, Donació e Insinuació, feta en la Cort Real de Lleyda als 19 de setembre 1572,* Barcelona, 1701.

41. El capítol 49 diu: «Hallándome informado de la legalidad y pericia de los Notarios de Número de la ciudad de Barcelona, mando que se mantenga su Colegio; y si sobre sus ordenanzas y lo demás hubiere algo que prevenir, se me consultará por la Audiencia: y ordeno, que uno de los Ministros de la Audiencia Civil sea protector y asista en todas las juntas del Colegio al que se le avisará antes de tenerlas». J. CAMP I ARBOIX, *El Decret de Nova Planta*, Barcelona: Edicions Dalmau, 1985 (Episodis de la Història; 38), p. 56.

L'any 1722 el Col·legi de Notaris Públics edita un primer fulletó. Importants són els arguments presentats, on destaquen la seva vinculació amb la monarquia i la seva desvinculació dels consellers. Per reforçar aquest fet i tal com ho demanava el Reial Decret de Nova Planta, s'expliquen els fets històrics, antiguitat, privilegis, prestigi i fama d'aquest col·lectiu des del segle XIV fins al XVIII. En l'imprès no es fa cap referència als notaris reials.⁴²

L'any següent, el Col·legi de Notaris Reials fa una al·legació per defensar i conservar aquesta institució. En aquell moment, el Col·legi de Notaris Reials es troba en una situació política més privilegiada que els seus contraris, fet que utilitzaran per atacar el Col·legi opositor. D'aquesta forma, el fulletó menciona: «... y aunque los notarios públicos de B. han dado linea en Memorial impreso para informar a la Real Audiencia, a fin de consultar a su magestad en favor de ellos, y contra los notarios públicos Reales Colegiados, apropiándose para sí los Privilegios y... que éstos supieron merecer de la Real Munificencia de los señores Reyes de España». Per reforçar el seu discurs, els notaris reials fan ressaltar la seva vinculació amb la Reial Audiència i, per tant, amb el rei. Per contra, denuncien els notaris públics per haver depès del veguer i dels consellers, dues institucions desaparegudes després de la derrota del 1714.⁴³ Els notaris reials no dubten a declarar el continu suport municipal que sempre havien tingut els seus oponents, remarcant la importància dels notaris reials per ésser nomenats directament pel rei, autoritat superior al municipi.⁴⁴ Per això, finalitzen dient que, atès que per Reial Decret s'han derogat els càrrecs de veguer i de consellers a la ciutat de Barcelona, és incompreensible la permanència del Col·legi de Notaris Públics.⁴⁵

En tot cas, l'any 1735, Felip V confirma la continuïtat dels dos col·legis,

42. *Motivos que el Colegio de Notarios Públicos de la Ciudad de Barcelona pone en la recta superior comprensión de la Real Audiencia para que en vista de su solidez y eficacia, se digne hacer consulta favorable a S. M. (Dios le guarde), para el logro de su conservación como contenido en el cap. 49 del R. Decreto Nueva Planta, Barcelona: Juan Piferer, 1722.*

43. *Representación a la Real Audiencia de Cataluña por el Colegio de Notarios públicos reales colegiados de Barcelona, en defensa de la regalía de su Magestad de crear notarios en la ciudad de Barcelona y restante del Principado de Cataluña, Barcelona: Maria Martí, 1723.*

44. R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Los notarios de Barcelona en el siglo XVIII*, Barcelona, 1978, p. 15 i 16.

45. Cfr. *Representación, op. cit.*, p. 78.

autoritzant-los a seguir amb les seves activitats. Aquesta confirmació comportarà una sèrie de novetats en la configuració de les dues institucions. Així, apareix una nova figura, el ministre protector, procedent de la Reial Audiència amb funcions d'organització i de govern.⁴⁶ Com que les normatives seran molt similars en els dos col·legis, amb la circumstància d'estar les dues institucions tutelades per un mateix ministre protector, a partir d'aquest moment pot dir-se que l'enfrontament entre els col·legis notariais arriba a la seva fi.

Per aquestes dates i sota els auspicis del Col·legi de Notaris Públics, apareix una taula de classificació de tota mena de notaris que treballen a la ciutat. S'hi posa de manifest que aquesta institució és molt més antiga que el seu oponent. Fins i tot quan Felip V confirma la continuïtat dels dos col·legis, els notaris públics recorden que la seva confirmació es produeix dos dies abans que la dels notaris reials.⁴⁷ En tot cas, amb aquesta publicació finalitzen els conflictes polítics entre els dos col·lectius. El 1740 els notaris reials editen un opuscle mencionant les reials ordinacions aprovades pel Consell de Castella el 1739.⁴⁸

Colofó

Pot dir-se que amb el Reial Decret de Nova Planta desapareixen les diferències entre els notaris d'una i altra autoritat, amb excepció de la competència en assumptes judicials, que històricament ha estat atribuïda als notaris reials. Amb la uniformitat en les normatives i amb la submissió a una única autoritat, s'eliminen les diferències polítiques que els dos col·legis havien mantingut. La concòrdia de pacificació entre aquestes dues institucions té lloc el 19 de juliol de 1768.⁴⁹

En el segle XIX les coincidències entre els dos col·lectius foren sempre

46. Cfr. R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Los notarios*, op. cit., p. 134.

47. *Breve demostración de las especies de notarios que hay en la ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1735.

48. *Reales autos de el Real y Supremos consejo de Castilla dados en los días 8 de abril y 16 de mayo de 1739, confirmatorios de las Reales ordenanzas, concedidas al Colegio de Notarios Públicos Reales, colegiados de número de esta ciudad. Auto por su ejecución hecho por el Ilustre señor D. Francisco de Montero, como a protector de dicho Colegio...*, Barcelona: Jayme Surià, 1739.

49. R. NOGUERA DE GUZMÁN, *Los notarios*, op. cit., Barcelona, 1978, p. 72 i 73.

més grans que no pas les seves desavinences. Fins a la unificació dels dos col·legis, l'any 1852, i la posterior Llei Orgànica del Notariat, del 1862, els fedataris d'una i altra institució actuen junts defensant els seus drets sobre la formació i autorització d'escriptures.⁵⁰ Així, durant aquesta centúria adquireixen singular importància els plets presentats contra la família Dalmases arran del nomenament que fa aquesta família d'escrivans en alguns tribunals, a causa del manteniment d'antics privilegis.⁵¹ En conseqüència, es nega la validesa de tots aquells documents no autoritzats pels notaris de qualsevol dels dos col·legis.⁵² Per aquest motiu, el 1837 els notaris publiquen un informe denunciant aquest fet i exigint mesures correctores.⁵³

50. La unió definitiva d'ambdós col·legis es produeix el 1852. *El Col·legi de Notaris de Barcelona. Història de la seu d'una institució civil catalana*, Barcelona: Il·lustre Col·legi de Notaris de Barcelona, 1995, p. 25.

51. Jaume I havia establert a Romeu Ferrer i als seus fills les escrivanies del tribunal del veguer de Barcelona. Amb el temps aquesta família arribà a tenir catorze escrivanies. La casa de Corbera, successora de Ferrer, també va disposar de les escrivanies dels tribunals del Batlle. Després de la promulgació del Reial Decret de Nova Planta, la Casa Dalmases va mantenir les escrivanies del Jutjat del Corregidor (abans anomenada del veguer). Aquesta situació va perdurar fins al segle XIX, tot coincidint amb la supressió dels oficis històricament alienats per la corona. Cfr. F. DURAN I CAÑAMERAS, «Notas para la Historia del notariado catalán», *E.H.D.A.P.* (Barcelona), III (1953), p. 183.

52. La Casa Dalmases disposava de la potestat de nomenar vuit o més escrivans de la Cúria del Corregidor. De la mateixa forma, la Casa Moià i la de Cabanes podien nomenar-ne tres dels sis existents a la Reial Audiència.

53. Cfr. *Informe dado por la Comisión del Colegio de Notarios públicos reales colegiados de número de Barcelona*, Barcelona, 1837.

EXÀMENS DE MESTRATGE DELS PINTORS DE VIDRIERES DE BARCELONA AL FINAL DEL SEGLE XVIII

○ SILVIA CAÑELLAS I MARTÍNEZ
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Introducció

En el transcurs d'una recerca documental sobre les vidrieres de la Seu de Barcelona, em vingueren a les mans un seguit de documents, fins ara inèdits, sobre els exàmens de mestratge dels pintors de vidrieres del gremi de Sant Lluç, situats cronològicament al darrer quart del segle XVIII.

Més que no pas l'excepcionalitat de la troballa em cridà l'atenció el detall de la narració sobre els exercicis proposats als futurs mestres i el vocabulari específic utilitzat; això em decidí a iniciar el present article per tal de donar-los a conèixer per la seva importància dins el món sociolaboral del seu moment i per allò que aporten a la visió de la vitralleria del final del segle XVIII.

Els documents que configuren la base del present article es troben a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), als manuals del notari Guillem Òdena i daten entre el 1772 i el 1792. Ens serveixen per a recompondre el sistema i el contingut dels exàmens de mestratge dels pintors de vidrieres de l'època, però també per a veure quins són els aprenentatges que es consideraven bàsics per desenvolupar les tasques al capdavant d'un taller de vidrieres i ens donen, per tant, notícies de com s'entenia la vitralleria al final del segle XVIII, moment del qual, per altra banda, ben pocs exemples de vidrieres s'han conservat.

Antecedents i situació gremial dels pintors de vidrieres

Sembla que fou al segle XVI quan els mestres de vidrieres passaren a nomenar-se pintors de vidrieres.¹ I és precisament en aquest segle quan

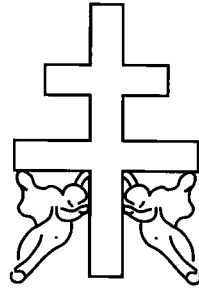
1. A l'època medieval se solia denominar als directors dels tallers on es feien vidrieres «mestres de vidrieres» o «de fer vidrieres», i així es continuà fent fins ben entrat el segle XVI. Si seguim els documents de la Catedral de Barcelona, veurem que les denominacions

apareix la primera referència d'aquest ofici dins el gremi de pintors, que inclou també el de pintors cortiners i el de pintors retaulers (dauradors, encarnadors i estofadors).

Amb anterioritat no queda clar si estan adscrits a cap gremi ni a quin. S'ha suposat sovint que ho estaven amb els vidriers i esparters al gremi de Sant Bernardí, però a les ordinacions del gremi de Sant Lluc de pintors, on es parla d'ells, no se'ls considera nousinguts, sinó que es diu que es regula l'examen a part per un problema de qualitat en la realització de les vidrieres.

Les primeres ordinacions del gremi de pintors de Barcelona que coneixem daten de mitjan segle XV² i són poc anteriors a les dels vidriers, que feren confraria amb els esparters, dels quals més tard se separaren.³

Les ordinacions del gremi de pintors foren ampliadades i modificades en diverses ocasions (1489, 1493, 1508, 1519, 1531, 1596, 1599, 1650, 1666, 1683, 1732...), establint-se així la durada dels aprenentatges, el sistema per

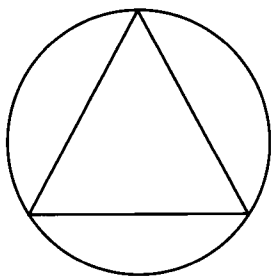

27-XII-1772. Una Creu de Caravaca tota d'una peça.

canvien en aquest segle. Darrera del nom de Gil (documentat entre 1477-1528) i de Jaume Fontanet I (d. 1495-1537), apareix invariablement l'esment de «mestre de vidrieres»; darra del nom del segon dels Jaume Fontanet (d. 1515-77) apareix «pintor» o «pintor i mestre de vidrieres». Isidre Julià (d. 1662-73) rep ja sempre la denominació de «pintor de vidrieres». Vegeu Sílvia CAÑELLAS I MARTÍNEZ, *Aproximació a l'estudi de les vidrieres de la Catedral de Barcelona: des de les primeres manifestacions a la conclusió del cimbori*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1993 (Col·lecció de Tesis Doctorals Microfitxades, núm. 1.804), p. 128, 181 i 190.

2. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Consell de Cent. Registre d'Ordinacions, 1445-57*, f. 97; 19 setembre 1450.

3. El 29 de novembre de 1456 es publica la crida segons la qual es fa la pia almoïna en nom de Sant Bernardí, que comprèn els oficis d'esparters i vidriers (AHCB, *Consell de Cent. Registre d'Ordinacions, 1456-62*, f. 4-7). Anteriorment, els esparters havien tingut ja gremi (AHCB, *Consell de Cent. Registre d'Ordinacions 1445-57*, f. 143). El 20 d'octubre de 1595 es fa pública la separació del gremi dels esparters del dels vidriers, i aquests últims es queden amb el benefici de la capella de Sant Miquel de la Seu de Barcelona (AHCB, *Consell de Cent. Registre d'Ordinacions, 1595-1602*, f. 1-4). Per desacords amb el Consell de Cent, la confraria dels vidriers fou revocada el 18 de setembre de 1610 amb tots els seus beneficis (AHCB, *Registre d'Ordinacions, 1608-15*, f. 59-60) i suprimida el 29 de novembre de 1623 (AHCB, *Registre d'Ordinacions, 1627-33*, f. 8). Els foren aprovades noves ordinacions el 26 d'abril de 1657 (AHCB, *Gremis 21-9. Reales Ordenanzas, 1807*), que es confirmaren diverses vegades amb posterioritat.

27-XII-1772. Un cercle amb un triangle perfecte al centre.

accedir al mestratge, les assegurances per malaltia, les especialitats, les multes i taxes...⁴

Els pintors de vidrieres són esmentats per primer cop dins el gremi dels pintors, com ho dèiem més amunt, ja al segle XVI, quan hem de suposar que han agafat prou entitat i s'han produït prou canvis en el món de la vitralleria com per passar-se al paper les queixes sobre la qualitat de les vidrieres, tal com ja Gudiol explicava en el seu treball del 1908.⁵

Les ordinacions del gremi de pintors de vidrieres

Fou també al segle XVI quan s'instituí l'examen de l'especialitat de pintors de vidrieres dins la confraria de Sant Lluç dels pintors. I fou entorn del 1750, segons l'«Informe de la Comisión de Gremios acerca las ordenanzas que presenta el colegio de pintores de vidrieras pintadas y lisas» de la Junta de Comerç de Barcelona, quan els vitrallers se separaren de la resta del gremi i prengueren el nou nom, però conservaren per patró Sant Lluç i procuraren mantenir els privilegis atorgats al col·legi general.⁶

I és precisament a mitjan segle XVIII quan són fixats els estatuts específics dels pintors de vidrieres per ser regulada la seva situació amb el nou sistema sociopolític i també per solucionar problemes econòmics del gremi.⁷

4. AHCB, *Consell de Cent. Registre d'Ordinacions dels anys esmentats*. Vegeu també: AHCB, *Gremis, Pintors 24-1. Llibre d'ordinacions i privilegis, 1683*; AHCB, *Gremis, 21-8. Reales Ordenanzas, 1732*; AHCB, *Gremis, Resum històric dels gremis de la ciutat, s. XVI-XVIII, 32-1*; Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Consejo de Aragón*, r. 91, f. 196 i s. Transcriu el document del 1688, FRANCISCO BOFARULL I SANS, *Gremios y cofradías de la Antigua Corona de Aragón*, Barcelona: Tipografia L. Beeaiges, 1910 (Colección de Documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón; t. XLI), t. II, p. 396-418.

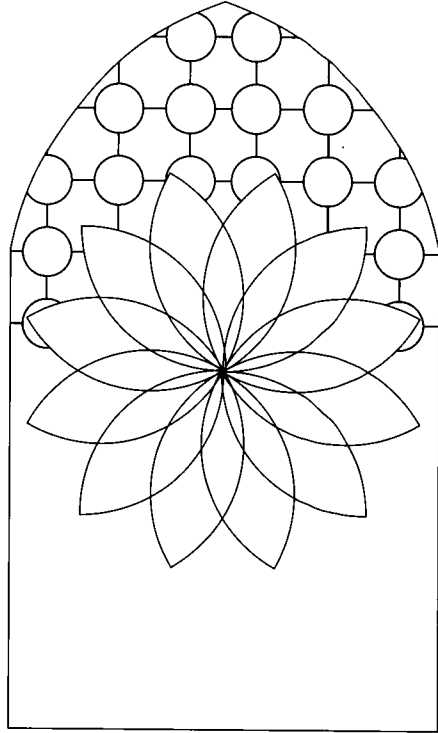
5. Josep GUDIOL I CUNILL, «El Col·legi de Pintors de Barcelona a l'època del Renaixement», *Revista d'Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona, 1908), p. 147-156 i 207-214.

6. Biblioteca Central (BC), *Lligalls de la Junta de Comerç*, llig. 37, caixa 53, bloc 1, f. 41 i s., i 235 i s. Esmentat per Pedro MOLAS RIBALTA, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*, Madrid: Confederación española de Cajas de Ahorro, 1970, p. 49.

7. Aquests estatuts són enviats a la Junta de Comerç, que els reclama junt amb les Reials Ordres i Acords que facin referència a l'esmentat gremi. Vegeu ACA, *Reial Audièn-*

És un moment força interessant pel canvi de mentalitats; els il·lustrats havien introduït progressivament la liberalització econòmica i els interessava la prosperitat de la naixent indústria fabril. Els gremis medievals eren un entrebanc més, però la seva abolició era impensable sense uns mecanismes institucionals de control i d'hisenda prou forts per suplir les seves funcions. Així s'anà de mica en mica intentant buidar els gremis de privilegis monopolistes, però mantenint-los com a corporacions de recaptació i d'ajuda mútua.

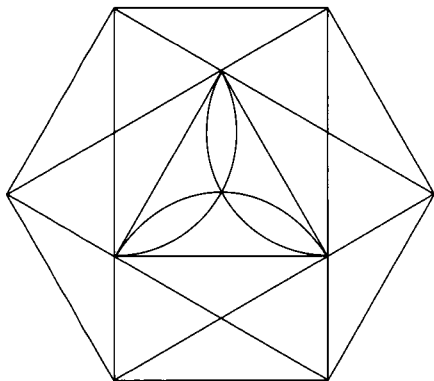
En aquest sentit, cal destacar els nombrosos plets que sobre aquests aspectes es produïren a la segona meitat del segle XVIII. Sobre les reclamacions relacionades amb el gremi de pintors de vidrieres, podem esmentar el cas de Francesca Julià, vídua, que demanà poder vendre els vidres del seu difunt marit, que és pintor de vidrieres agremiat, sense que el gremi els hi embargués;⁸ el del fabricant de binocles Francesc Massià, que volia poder tallar vidre

18-X-1778. Una vidriera de vint pams d'alt i dotze d'ample per a un finestral d'església que és punxegut, amb una estrella de dotze puntes de grans d'ordi al centre de la qual hi ha una altra estrella més petita i dins d'aquesta una tercera encara més petita i la resta té el camp d'entrellaçat en los caps una quantia de cercols amb quadrats i octògons, o sigui, les quatre parts rectes, i les altres quatre de cercol que les formen les peces de l'entrellaçat.

cia, exp. 1753, f. 279, reg. 509; ACA, *Reial Audiència, Cartes*, 1753, f. 320, reg. 402; ACA, *Reial Audiència, Consultes*, 1754, f. 144 i 161, reg. 475; AHCB, *Gremial Municipal*, caixa N-P, Bloc Pintors de vidrieres, doc. 3; 19 desembre 1753.

8. ACA, *Reial Audiència, Cartes*, 1754, reg. 403. L'embargament es devia produir pel fet de no ser ella col·legiada, com no ho devia ser el francès Joseph Carbonell, que també pledeja contra el gremi per l'exclusivitat dels agremiats en el treball i venda de vidres (BC, *Junta de Comerç, Llibres [Llibre d'Acords 1]*, 1760-66, 13 agost 1764).

18-X-1778. Un sisavat per dins i fora compost de dos triangles perfectes i tres quadrats prolongats, i en lo centre del mateix sisavat interior un triangle perfecte, tres grans d'ordi i tres quadrats prolongats.

per a les seves feines;⁹ el de Francesc Canva, que pagà una multa per haver posat vidres en una embarcació sense ser agremiat,¹⁰ o el del llanterner Jacint Rasset, que reclamà poder fer llanternes també amb vidres.¹¹

De fet, la situació d'exclusivitat en el maneig del vidre pla forçà, en molts casos, el doble mestratge a persones d'oficis que necessitaven aquests materials, com era el cas dels llanterners. Així, molts dels pintors de vidrieres que s'esmenten als mestratges que aquí tractem, eren també llanterners i estaven inscrits als dos gremis: Josep

Ravella,¹² Carles Batlle, Anton Salvat, Francesc Saladriga, Josep Font, Josep Rigalt,¹³ Jaume Eloi Arrufó,¹⁴ Josep Arrufó, Eloi Arrufó.¹⁵ L'any 1836, els dos gremis s'havien ajuntat, i s'establia l'aprenentatge conjunt i l'examen únic per als dos oficis.¹⁶

9. BC, *Junta de Comerç, Llibres (Llibre d'Acords 1)*, 1760-66, 9 juny 1764 i 9 juliol 1764; ACA, *Reial Audiència, Expedients*, 1764, f. 464-465, reg. 911 (9 agost 1764); ACA, *Reial Audiència, Consultes*, 1764, f. 384, reg. 804; 9 agost 1764).

10. AHPB, Guillem ÒDNA, *Manual 21 instrum.*, 1775; 24 març 1775.

11. ACA, *Reial Audiència, Consultes*, 1753, f. 104, reg. 474, i *Expedients*, 1753, f. 42, reg. 509.

12. AHPB, Guillem ÒDNA, *Manual*, 1764, f. 212-213. Josep Ravella, ferrer llanterner i pintor de vidrieres de Barcelona, és escollit síndic de la confraria de Sant Eloi de ferrers llanterners.

13. AHPB, Guillem ÒDNA, *Manual*, 1774, f. 347-349. Mestratge de Carles Batlle en el gremi de Sant Eloi de ferrers llanterners de Barcelona, surten esmentats altres llanterners que també són o seran membres del gremi de Sant Lluç dels pintors de vidrieres.

14. AHPB, Guillem ÒDNA, *Manual*, 1775, f. 116. Jaume Eloi Arrufó, ferrer llanterner i pintor de vidrieres de Barcelona, renuncia als seus drets de participació en la processó de Dijous Sant com a membre de la confraria de la Santa Sang de Crist.

15. AHPB, Guillem ÒDNA, *Manual*, 1780-81, f. 243 de la primera part. Josep Arrufó, ferrer llanterner de Barcelona, declara que Ignasi Martí, fill del calderer Francesc Martí, ha acomplert el temps d'aprenentatge i fet de fadrí amb ell i amb el també llanterner Eloi Arrufó.

16. AHCB, *Gremis, Gremis i Col·legis 21-8, Reales ordenanzas*, 1732.

Els estatuts a què fan referència els exàmens que aquí presentem diuen datar en uns casos del 1754 i en d'altres del 1764. Les notícies que nosaltres en tenim responen a la primera d'aquestes dates, quan es feren els estatuts d'aquest gremi separat del general de pintors i quan es canviaren les taxes d'entrada a què es fa referència en els exàmens.

Quan l'any 1785 es publicà la Reial Cèdula de llibertat en l'exercici de les «Nobles Artes del Dibujo, la Pintura y la Escultura», el col·legi de pintors de vidrieres es trobava ja totalment deslligat del dels pintors i va poder continuar la seva exclusivitat en el treball del vidre pla.¹⁷

Els exàmens: importància, procedència i estructura

Les primeres referències als exàmens dels pintors de vidrieres aparegueren al segle XVI.¹⁸ A l'article 10 de les Ordinacions del Gremi de Pintors del 1599, el Consell de Cent acceptava oficialment l'examen per a aquesta especialitat i establia que consistiria a pintar amb colors del natural una figura sobre un o molts trossos de vidre i a recoure aquesta feina.¹⁹ Això capacitava el mestre per treballar com a pintor de vidrieres dins la ciutat de Barcelona, però no per exercir cap altra especialitat de pintor. Igual passava amb els cortiners o els dauradors, que s'examinaven de la seva especialitat i no en podien exercir una altra si no en passaven també examen. L'exclusivitat que això suposava portà ben aviat alguns problemes, com el ja conegut del pintor de vidrieres Joan Jordà, que al principi del segle XVII exercia de cortiner sense haver-se examinat de l'especialitat.²⁰

17. ACA, *Reial Audiència, Acordades, 1785*, f. 180, reg. 584. L'any següent, una ordre del 21 febrer 1786 declara que els únics col·legis vertaders de pintura, escultura i arquitectura són les acadèmies de San Fernando i San Carlos i les escoles a elles lligades (ACA, *Reial Audiència, Acordades, 1786*, f. 114-115, reg. 585; esmentat per MOLAS, *op. cit.*, nota 6, p. 49).

18. AHCB, *Gremis, Libro de ordenanzas y privilegios, 1683*, sign. 24-1. La referència diu que copia un text del 1519, però als *Registres d'Ordinacions* del Consell de la Ciutat apareix el mateix text amb data 1599 i es diu que és des d'aquest moment que entra en vigor i no afecta els que tenien parada anteriorment a la ciutat.

19. AHCB, *Registre d'Ordinacions, 1595-1602*, f. 155; 26 març 1599.

20. AHCB, *Gremis 24-1 i 24-2*. Esmentat per GUDIOL, *op. cit.* Es troben també referències a aquest cas a AHCB, *Gremial Municipal*, caixa N-P.

Abans de poder-se examinar, tot aspirant havia d'haver acomplert quatre anys d'aprenentatge amb un mestre examinat de l'ofici. L'examen era revisat pels cònsols del gremi o per aquells que ells designaven. I un cop superat, els aspirants havien de demostrar la neteja del seu llinatge, i pagar 30 sous si eren fills d'un mestre agremiat, 3 lliures si no ho eren però havien nascut a Catalunya i 6 lliures si eren forasters. Els forasters que venien capacitats de fora s'havien d'examinar, però no estaven obligats a fer el temps d'aprenentatge.

Sembla que l'examen s'anà modificant amb el pas del temps, i en els canvis en la forma de fer dels vitrallers, de tal manera que, a les ordinations que es recullen el 1836 del Gremi de Pintors de Vidrieres i dels Ferrers Llanterners de Barcelona, el sistema s'ha completat segons manava el costum, i s'acosta molt a allò que mostren els exàmens de l'AHPB de la fi del segle XVIII.²¹

Condicions de l'examen

Un cop l'aspirant ha acomplert el temps d'aprenent i de fadrí, el padrí, un mestre pintor de vidrieres de confiança, possiblement amb qui havia fet l'aprenentatge, el presentava i en demanava l'admissió al gremi. El padrí no tenia vot a l'examen i aconsellava i ajudava l'aspirant en la seva part més llarga en presència dels examinadors. Les feines s'havien de fer a casa del prohoms primer del gremi.

L'examen consistia en dues parts diferenciades: l'examen públic i l'examen secret. L'aspirant tenia dos mesos de temps per tal d'executar l'examen públic que li proposaven els dos examinadors, triats per un any entre els agremiats.²² L'examen secret era dictat pels mateixos examinadors, el cònsol del gremi o prohoms primer, el credencer i el clavari. En ell se li demanaven delinear sobre paper, amb compàs i llapis, diferents figures geomètriques i tallar amb diamant algunes peces de vidre. Amb això havia de demostrar la seva habilitat en el dibuix i en el tallat del vidre; es dona-

21. Són les ordinations que suposen la unió de la confraria de Sant Lluç i la de Sant Eloi. AHCB, *Gremis, Gremis i Col·legis 21-8, Reales ordenanzas, 1732* (malgrat la data de la coberta, les diferents còpies de l'interior corresponen al 1836).

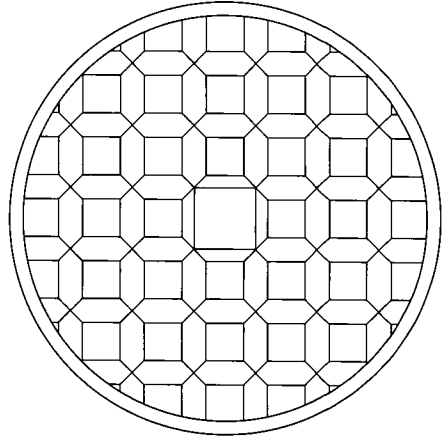
22. Al text de les ordinations esmentades del 1836 es fa referència a les proves que es fan en l'art de vitralleria i en el de llanternes, fet que no té relació amb els exàmens aquí tractats, que són anteriors a aquesta unió.

ven també casos en què es demanava, en aquesta part de l'examen, la realització d'alguna peça emplomada.

Al costat d'aquests fets, suposem que ja des d'un principi, i tot i que no surt esmentat a les ordinations, hi havia les propines i dolços, que l'any 1796 reclamaren no pagar alguns aspirants.²³ Consistia tot a oferir mitja lliura de dolços als qui anaven a l'examen i després el refresc, que era una tasca de xocolata amb les corresponents pastes.

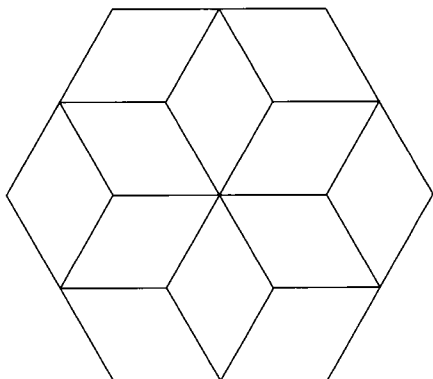
Un cop fets els exercicis i respostes les preguntes que li havien fet els examinadors, els agremiats discutien la correcció de la feina i, si hi estaven d'acord, l'admetien com a membre del gremi. El clavari rebia del nou col·legiat els drets d'entrada, els quals, just a les dates que tractem, van ser modificats per tal d'augmentar les recaptacions del gremi, tot passant els fills o gendres d'agremiat de pagar 6 a pagar 10 lliures pels drets d'examen i entrada al gremi, mentre que els que no eren fills ni gendres de mestre pintor de vidrieres seguien pagant 20 lliures en total.

A part dels drets d'entrada i de les propines, el nou mestre donava dues lliures de cera. Era llavors agregat com a mestre pintor de vidrieres blanques i llises, i se li donava facultat per treballar i fer treballar públicament i de gaudir de totes les prerrogatives, privilegis i immunitats que se li atorgava com a col·legiat d'aquest gremi, amb l'obligació de pagar els impostos corresponents. Una pragmàtica ordenava que el mestratge fos declarat a l'ofici d'hipoteques de la ciutat. El nou mestre prometia, per jurament a Déu i als 4 Evangelis, acomplir les ordinations del col·legi i pagar els impostos i servir d'andador fins que hi hagués un nou mestre.

2-V-1784. Una O de mostra amb sisavats prolongats, quadrats perfectes i, al centre, una figura octogonal i quadrada.

23. AHCB, *Gremis, Gremial Municipal*, caixa N-P, Pintors de Vidrieres, doc. 5. Els cinc macips que fan la petició són José Gusi, Antonio Prats, Lorenzo Escriu, Josep Soler i Onofre Arrufó i Espiell.

2-V-1784. Sis sisavats que sense variar el punt del compàs donen centre a una estrella de sis puntes.

Aquest servei sembla que portà a algunes irregularitats, si més no d'intenció, tal com es lamenta el mestre i andador del gremi, Joan Camalo, l'any 1797, quan explica que en ocasions es beneficiava a uns aprenents sobre uns altres fent exàmens de forma seguida o distanciant-los per tal que alguns no fessin d'andador o fessin aquest servei molt poc temps.²⁴

Els mestres pintors de vidrieres²⁵

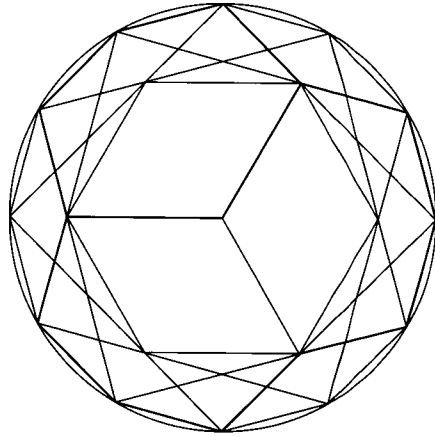
Als registres dels assistents a les sessions dels exàmens, trobem noms força coneguts per la seva presència des de força temps enrere i la seva participació en grans obres eclesiàstiques a molts punts de la geografia catala-

24. Joan Camalo es lamenta del venciment del termini (dos mesos des del moment d'acabar l'aprenentatge i d'haver fet la petició d'examen) que hi ha per examinar Pau Bofill, fill de Joan Pau Bofill, i on es diu expressament que el motiu de trigar tant és la voluntat que Pau Bofill no hagi de fer d'andador i que no hi ha ningú més que s'hagi d'examinar immediatament. Si tenia aquest algun problema en concret o si era costum de fer-ho així amb els parents dels agremiats no queda clar, però Pau Bofill s'examinà ben aviat, ja que entre els papers de la queixa apareixen els dels seus pagaments de la passantia (AHCB, *Gremial Municipal*, caixa N-P, Pintors de Vidrieres).

25. A l'Annex 1 s'han recollit, per ordre alfabètic, els noms i cognoms dels pintors de vidrieres esmentats en aquests mestratges. Per a més notícies sobre els mestres pintors de vidrieres i la Seu de Barcelona, vegeu Sílvia CANELLAS i MARTÍNEZ, *op. cit.*, nota 1, p. 205-252. Per a les altres dades que aquí es resumeixen, vegeu: Joan AINAUD i LASARTE, *Ars Hispaniae. Historia del Arte Hispánico. Cerámica y vidrio*, v. X, Madrid: Plus Ultra, 1952, p. 374-397; Joan AINAUD i LASARTE, José GUDIOL CUNILL, Frederic Pau VERRIÉ, *Catálogo Monumental de España. La Ciudad de Barcelona*, 2 v., Madrid: C.S.I.C. Instituto Diego Velázquez, 1947; Joan AINAUD i LASARTE, Joan VILA-GRAU, Assumpta ESCUDERO i RIBOT, *Els vitralls medievals de l'església de Santa Maria del Mar a Barcelona*, Barcelona: I.E.C., 1985 (C.V.M.A. Espanya 6, Catalunya 1); Lluís CABO i DELCLÒS, *Artistes i artesans que en el transcurs dels segles han intervingut al temple parroquial de Sant Just i Sant Pastor de*

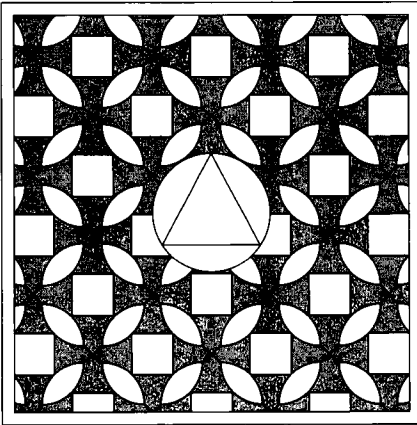
na. El cas més destacat és Francesc Saladriga, esmentat aquí com a examinador el 27 de desembre de 1772, clavari el 19 de setembre de 1780, tot i no assistir a la sessió de l'examen, que també va ser present als exàmens del 6 de novembre de 1781, del 25 d'abril de 1784 i del 13 de març de 1785. Aquest Francesc Saladriga és el darrer individu del llinatge que treballà de forma continuada restaurant i fent obres noves a la Seu de Barcelona durant més d'un segle, des del 1679 al 1785, data aquesta última en què es trobava ja molt malalt. La Casa Saladriga treballà també a la Capella de la Concepció de la Seu de Tarragona (1682), a la façana principal de l'església dels Sants Just i Pastor de Barcelona, a la rosassa de Sant Miquel de la Seu de Girona (1704), que encara es conserva, i treballà també a l'església de Sant Sever, a la de Santa Maria del Mar i a la de Santa Maria de Cervera.

Un altre nom conegut és el de Josep Ravella, cap del taller Ravella en aquestes dates, el qual, segons els exàmens, tenia el local a la plaça de l'Àngel de Barcelona. El 27 de desembre de 1772 s'examinà de mestre el seu fill Josep Francisco, que hem de suposar continuador del taller. Fou el padrí en els exàmens d'Andreu Planas (25 d'abril de 1784) i de Miquel Giralt (23 de maig de 1784) i, per tant, caldrà suposar-los deixebles seus. Tingué

2-V-1784. Un cos compost d'un dotzavat, tres sisavats prolongats, tres quadrats i un sisavat al centre.

Barcelona, Barcelona: Arxiu Diocesà i Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona, 1979; Agustí DURAN I SANPERE, *Llibre de Cervera*, Barcelona: Ed. Curial, 1977 (Documents de Cultura Catalana; 15), p. 147-152; Josep GUDIOL I CUNILL, «De vidrieres i vidriers catalans», *Pàgina Artística de La Veu de Catalunya* (Barcelona), 476, 480, 486 i 492 (1919); José María MADURELL I MARIMON, *La Capella de la Immaculada Concepció de la Seu de Tarragona*, Tarragona: I.E.T. Ramon Berenguer IV, 1958 (publicació núm. 29), p. 5-7 i 166-169; Joan PINTO I XANDRI, Albert BASTARDES I PARERA, *Basilica de Santa Maria del Mar. Barcelona. Vitralls. Vidrieras. Stained glass windows*, Barcelona: Santa Maria del Mar, 1977 (Sèrie Monogràfica Sta. Maria del Mar; 2. Vitralls); Tomàs VERGES, *Santa Maria del Pi i la seva història*, Barcelona: La Formiga d'Or, 1992.

7-XI-1784. Una vidriera quadrada composta de Creus del Capítol amb grans d'ordi i quadrats i un cercle amb un triangle al centre.

també diferents càrrecs al gremi. Entre les obres realitzades pels Ravella, cal destacar la refeta de les rosasses altes de la Seu de Barcelona (1716), diverses vidrieres per a l'església de Santa Maria del Mar (1721-24, 1763), dues vidrieres per a l'església de Santa Maria del Pi de Barcelona, segons models del pintor Antoni Viladomat (1727) i treballaren també a Cervera. Entre desembre del 1773 i juliol del 1774, Josep Ravella i Joan Campmajor revisaren, jutjaren i valoraren les reparacions que havia fet Joan Pau Bofill a les vidrieres de la Seu per delegació de Francesc Saladriga.²⁶

Els Campmajor formaren també un llinatge de mestres pintors de vidrieres. Treballaren per Santa Maria de Mar, Santa Maria del Pi i Santa Caterina de Barcelona i sembla que Joan treballà sovint amb Josep Ravella i que de la unió dels dos tallers sorgí posteriorment la Casa Amigó. El seu gendre, Josep Monturiol, s'examinà com a mestre de vidrieres el 19 de setembre de 1780.

Una altra nissaga de la qual tenim alguna notícia és la dels Arrufó, que treballaren entre el 1718 i el 1747 a Santa Maria del Mar reparant i fent vidrieres noves. En els exàmens que aquí estudiem apareixen diferents individus amb el cognom Arrufó: Josep Arrufó, que s'examinà el 18 d'octubre de 1778, era fill de Jaume Eloi i nebot de Josep; Jaume Arrufó i Espiell, que s'examinà el 13 de març de 1785, era fill de Josep i nebot d'Eloi.

Joan Pau Bofill i Masferrer fou, com ho comentàvem més amunt, el mestre que s'encarregà de la reparació de les vidrieres de la Seu de Barcelona per encàrrec de Francesc Saladriga l'any 1773. És pare del menor del mateix nom, que assistí als mestratges del 2 de maig de 1784, el 7 de novembre de 1784 i el 13 de març de 1785 com a jove pintor de vidrieres, i féu de padrí en els mestratges de Felip Roure (7 de novembre de 1784), de Jaume Pey (15 de novembre de 1789) i de Pere Màrtir Font (27 de febrer

26. AHPB, Guillem ÒDENA, *Manual 19*, 1773, f. 410-411, i *Manual 20*, 1774, f. 58v-59.

de 1791). Aquest últim era fill de Joseph Font, mestre que tenia taller al carrer Tapineria, que ostentà diferents càrrecs al gremi i que l'any 1785 reparà diverses vidrieres de la Seu de Barcelona.

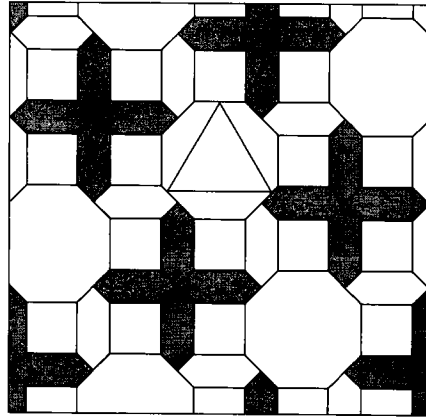
Andreu Planas treballà també a la Seu de Barcelona, i per un llarg període de temps, des del 1784 al 1807, féu feines de vidrier i llanterner. Tot i que aquí es troba apadrinat per Josep Ravella, sembla que tingué una estreta relació amb la casa Saladriga, ja que signà alguns dels rebuts del taller als canonges de Barcelona.

Apareixen també en aquests mestratges tres individus amb el cognom Salvat, dos amb el de Sentias i dos més amb el de Batlle. Anton Salvat era mestre de vidrieres i tenia càrrecs en el gremi; Domingo i Salvador Salvat eren dos joves pintors de vidrieres. Mariano Sentias tenia taller a la plaça del Rei i el seu fill Mariano Sentias i Grassas, menor, s'examinà de mestre pintor de vidrieres el 6 de novembre de 1784. Carlos Batlle fou padrí de Josep Monturiol (19 de setembre de 1780), Josep Fexas (2 de maig de 1784) i Jaume Arrufó (13 de març de 1785). El seu fill, que assistí a l'examen del 27 de desembre de 1772, s'examinà de llanterner el 13 de desembre de 1774.²⁷

Dels altres mestres que són esmentats en aquests exàmens no en tenim cap més notícia que les que aquí es troben.

Tipus de proves: com són les vidrieres del moment

Per a les proves que es plantegen, i que recullo resumides més avall (Apèndix 1 i il·lustracions), les habilitats que es demanaven als nous mes-

15-XI-1789. Una vidriera quadrada delineada d'octògons, creus i sisavats prolongats i quadrats, i un triangle.

27. AHPB, Guillem ÒDENA, *Manual*, 1774, f. 347-349. Els seus examinadors foren Josep Ravella i Anton Salvat, la qual cosa incideix en l'observació ja feta sobre les coincidències entre els dos oficis ja a la fi del segle XVIII.

tres pintors de vidrieres eren de caràcter tècnic i consistien a demostrar la seva precisió en el tallat del vidre, el coneixement de l'emplomat i la correcció del dibuix, sobretot el geomètric. No es parla en cap moment de l'aplicació de grisalles als vidres ni de la recuita dels vidres, les quals sí que apareixien a les condicions dels exàmens del segle XVI. Les úniques figures que es demanen són o bé geomètriques, més o menys complexes, o bé heràldiques, i requereixen, això sí, un raonament en el dibuix suficient per entendre algun dels problemes proposats i per trobar l'encaix de totes les condicions posades per aconseguir-los.

Destaquem tres exemple clars: el de la figura demanada a l'examen del 18 d'octubre de 1778, consistent en un sisavat amb un altre a dins i format per l'encreuament dels dos triangles equilàters inscrits en el primer i, al seu interior, un altre triangle equilàter i tres arcs encreuats a manera de trèvol, d'aquest dibuix en surten també, dins del sisavat gran, tres rectangles grans i tres de més petits; el del cos que es demana a l'examen del 2 de maig de 1784, format per un dotzavat, tres quadrats, tres sisavats irregulars i un sisavat inserit; el dels sis sisavats que sense variar el punt del compàs donen centre a una estrella de sis puntes que es demana amb la mateixa data que l'anterior.

Les creus capitulars, les creus de Caravaca o les de Malta, entre d'altres, responen a les peticions que devien tenir els tallers de vidrieres del moment per part dels ordes conventuals de l'època i algunes d'elles suposen un complicat sistema de tall, com l'exercici que demana una creu de Caravaca tota d'una peça de vidre (27 de desembre de 1772).

Els exemples de campers que es proposen de fer coincideixen clarament amb les restes de l'època, com el que es proposa el 25 d'octubre de 1778, format per grans d'ordi perfectes sobre quadrats en blanc, o el de la vidriera composta de creus del capítol amb grans d'ordi i quadrats (7 de novembre de 1784) o la delineada d'octàgons, creus i sisavats irregulars i quadrats (15 de novembre de 1789). Un dels exemples més complets és el que demana una vidriera de vint pams d'alt per deu d'ample per a una finestra ogival i en la qual hi ha d'haver una estrella de dotze puntes formada per arcs, amb una estrella igual inscrita en aquesta, i encara una de tercera dins, i en la part alta del camper hi ha d'haver cercles sobre quadrats de tal forma que apareguin octàgons amb quatre costats rectes i quatre en arc (18 d'octubre de 1778).

En tots els casos, els exàmens aquí resumits responen força a la vitralleria del moment, ja que tot i que també hi havia grans obres eclesiàstiques amb figures humanes, sobretot de sants, com és el cas de la rosassa amb Sant Jordi de la Catedral de Girona o del petit medalló de l'església de

Castelló d'Empúries, la majoria dels mestres pintors de vidrieres es dedicava a un mercat molt més ampli.²⁸ Ja acabades les catedrals gòtiques i abans del gran moment de ressorgiment de l'època romàntica, aquestes mostres són força interessants, perquè ens assenyalen la decadència del concepte medieval de la vitralleria i la comercialització dels tallers, els mestres dels quals han de saber fer vidrieres emplomades pintades o blanques, però també, i potser molt més sovint, saber tallar llunes de mirall i frontals i portes de cotxe i fer fanals de vidre.

Quan a mitjan segle XIX s'intenti la refeta de moltes de les antigues catedrals i es plantegi la necessitat d'imitació dels vells oficis, entre ells les antigues obres en vitralleria, els vells coneixements tècnics han, en molts casos, desaparegut i cal reinventar-los.

28. Per al medalló central de la rosassa de la capella de Sant Cristòfol de l'església de Santa Maria de Castelló d'Empúries, vegeu Joan AINAUD *et alii*, *Els vitralls de la Catedral de Girona*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1987 (CVMA Catalunya; 2) p. 273.

APÈNDIX I

Llistat alfabètic dels pintors de vidrieres esmentats en els mestratges:

ARRUFÓ, Eloi	ARRUFÓ, Jaume Eloi
ARRUFÓ, Joseph	ARRUFÓ, Josep Eloi
ARRUFÓ i ESPIELL, Jaume	BATLLE, Carlos
BATLLE, Carlos	BOFILL i MASFERRER, Joan Pau
BOFILL, Joan Pau;	CAMPMAJOR, Joan
CAMPMAJOR i MONTURIOL, Joseph	FEXAS, Joseph
FONT, Joseph	FONT, Pere Màrtir
GIRALT, Miquel	MOLIST i CALAFAT, Felip
MONTURIOL i CAMPMAJOR, Joseph	NORTA, Esteve
PLANAS, Andreu	PEY, Jaume
RASET, Pau	RAVELLA, Joseph
RAVELLA i DURAN, Joseph Francisco	RAVELLA, Joan Ramon
RAVELLA, Ramon Joseph	ROURE, Felip
SALADRIGA, Francesch	SALVAT, Anton
SALVAT, Domingo	SALVAT, Miquel
SENTIAS, Mariano	SENTIAS i GRASSAS, Mariano

APÈNDIX II

Recullo al segon apèndix el resum de les proves plantejades en els exàmens dels mestres pintors de vidrieres amb la seva referència documental i els assistents. Detallo els dos tipus de proves plantejades, qui fa la petició i quina figura representa, en cada moment, dins el gremi.

1

Barcelona, 27 de desembre de 1772

Mestratge: **Josep Francisco Ravella**, fill de Josep Ravella.

(AHPB, Guillem Òdena, *Manual 19, 1772*, f. 1-3; 27 desembre 1772)

Examen públic

per Francesch Saladriga:

– una vidriera amb les imatges de Crist clavat a la Creu, Joan i Maria, el sol, la lluna i estels en una nuvolada

– una vidriera de mostres de vidres de color i blancs

– una creu de Santa Eulàlia tota d'un vidre

– un cristall frontal de cotxe

– un vidre bohemi ovoide de dalt per a una escaparata

– una lluna de mirall

– un filat per guardar vidriera

per Joan Campmajor, examinador:

– una vidriera de mostra blanca

– un vidre bohemi oval

– un fanal de vuit costats amb ornaments de llauna

– un canó de planxa de plom

– una creu de Caravaca tota d'una peça

Examen secret

per Francesch Saladrigas, examinador:

– una verònica amb un drap

- una estrella de vuit puntes amb un cercle a manera de lluneta
- per Joan Campmajor, examinador:
  - un oval amb el nom de Jesús dins
  - un escaire mestre
- per Mariano Sentias, cònsol del gremi:
  - un oval de nou pams de llarg amb la demostració d'una mostra de vidres quadrats amb creus, octàgons i cercles perfectes
- per Joseph Font, clavari:
  - un quadrat
- per Jaume Eloi Arrufó, credencer:
  - una línia
- per Eloi Arrufó:
  - un perfil d'orella
  - un angle de dues línies demostrant l'interior i l'exterior
- per Anton Salvat:
  - un cercle amb el compàs
- per Joseph Arrufó:
  - un perfil d'una mà i d'un braç
- per Pau Raset:
  - un triangle
- per Joan Pau Bofill:
  - un mig quadrat amb figura de triangle

Assistents:

Mariano Sentias, cònsol	Jaume Eloi Arrufó, credencer
Francesch Saladriga, examinador	Joan Campmajor, examinador
Eloi Arrufó	Joseph Ravella
Anton Salvat	Pau Raset
Joan Pau Bofill i Masferrer	Joseph Francisco Ravella i Durán
Joseph Font, clavari	Joseph Arrufó

Hi assisteix també el jove vidrier Carlos Batlle

2

Barcelona, 18 d'octubre de 1778

Mestratge: **Josep Arrufó**, fill de Jaume Eloi Arrufó.

(AHPB, Guillem Òdena, *Manual*, 1778, p. 223-225; 26 abril 1778)

Examen públic

per Mariano Sentias, examinador:

- una vidriera de vint pams d'alt i dotze d'ample per a un finestral d'església

que és punxegut, amb una estrella de dotze puntes de grans d'ordi en el centre de la qual hi ha una altra estrella més petita i dins d'aquesta una tercera encara de més petita, i la resta té el camp d'entrellaçat, en los caps una quanta de cèrcols amb quadrats i octògons, o sigui, les quatre parts rectes i les altres quatre de cèrcol que les formen les peces de l'entrellaçat

– una estrella sencera de dotze puntes amb un cor de Jesús al centre, emplatat per dins i per fora

– un fanal sisavat amb corona coberta a la romana en la part superior i un floró que serveix per a tenir la llàntia en la inferior

– una lluna de mirall

– un vidre cristal·lí per a frontal de cotxe

per Pau Raset, examinador:

– una vidriera de quatre pams d'alt per tres d'ample amb una creu de Santa Eulàlia sencera al centre, i sobre la Creu una corona imperial

– una creu de Santa Eulàlia sencera solta, guarnida de plom

– un cor amb una estrella de dotze puntes, guarnida al centre

– ha presentat un vidre bohemí

– un filat de filferro per a resguard d'una vidriera

Examen secret:

per Mariano Sentias, examinador:

– un sisavat per dins i fora compost per dos triangles perfectes i tres quadrats prolongats, i en lo centro del mateix sisavat interior un triangle perfecte, tres grans d'ordi i tres quadrats prolongats

per Pau Raset, examinador:

– un oval perfecte (una el·lipse?)

– un cercle amb una creu de Malta al centre

per Anton Salvat, cònsol del gremi:

– un cercle amb un triangle perfecte al centre

per Jaume Eloi Arrufó, clavari:

– una línia recta

per Joan Pau Bofill, credenser:

– un triangle perfecte

Assistents:

Anton Salvat, cònsol

Jaume Eloi Arrufó, clavari

Joan Pau Bofill, credenser

Mariano Sentias, examinador

Pau Raset, examinador

Joan Campmajor

J. Eloi Arrufó

Carlos Batlle

Joseph Eloi Arrufó

Joseph Arrufó, oncle i padrí

Joseph Font

Hi assisteixen també els joves pintors de vidrieres Miquel Salvat i Mariano Sentias, menor de dies.

3

Barcelona, 25 d'octubre de 1778

Mestratge: **Esteve Norta**.

(AHPB, Guillem Òdena, *Manual*, 1778, f. 231-233; 25 octubre 1778)

Examen públic

per Mariano Sentias, examinador:

- una vidriera de dotze pams en rodó, amb una estrella de dotze puntes de triangle al centre i dins de dita estrella una altra, guarnida
- una altra vidriera de dotze pams d'alt i sis pams d'ample amb el nom de Jesús al centre (de tres peces senceres) i sota d'aquest, l'any (de quatre peces)
- un nom de Jesús solt, com el de vidriera, d'un vidre regular
- una creu de Caravaca solta també d'un vidre bohemi, per a un oval
- un vidre cristal·lí per a frontal de cotxe
- una lluna de mirall

per Pau Raset, examinador:

- una vidriera de quatre pams d'alt i tres d'ample amb el nom de Maria al centre, claraboiat i guarnit amb corona imperial, i sota d'aquest un cor amb una estrella de vuit puntes a la part interior, guarnida
- un nom de Maria solt, també claraboiat
- un fanal de divuit vidres amb frontisses que pugui desplegar-se amb la coberta a la romana
- un filat de filferro per a guardar vidriera
- ha presentat també un vidre bohemi per a una escaparata

Examen secret

per Mariano Sentias, examinador:

- una vidriera de quatre pams i dos quarts d'alt i quatre pams d'ample amb grans d'ordi perfectes sobre quadrats en blanc que per totes parts formin estrella
- un dotzavat sobre l'obertura del compàs sense que cap punt passi pel centre, formant en ell un sisavat, i del sisavat al perfil del dotzavat tres sisavats prolongats amb puntes de grans d'ordi i tres quadrats perfectes, tot amb el mateix punt de compàs; i dins del sisavat, amb una altra obertura de compàs, un triangle perfecte al centre, i en la resta, que són els sis centres, tres grans d'ordi perfectes i tres mitjos grans d'ordi formant en tot o en part tres quadrats prolongats

per Pau Raset, examinador:

- una línia espiral
- una línia corba

per Anton Salvat, cònsol del gremi:

- una estrella de grans d'ordi formada amb sisavats al cercle

per Jaume Eloi Arrufó, clavari:
– dues línies corbes creuades
per Joan Pau Bofill, credencer:
– una lluneta triangular

Assistents:

Anton Salvat, cònsol	Jaume Eloi Arrufó, clavari i padrí
Joan Pau Bofill, credencer	Mariano Sentias, examinador
Pau Raset, examinador	Joan Campmajor
Eloi Arrufó	Carlos Batlle
Joseph Eloi Arrufó	Esteve Norta
Joseph Font	

4

Barcelona, 19 de setembre de 1780

Mestratge: **Joseph Monturiol i Campmajor**, gendre de Joan Campmajor.

(AHPB, Guillem Òdena, *Manual, 1780-81*, f. 161-163, 1a part: 19 setembre 1780)

Examen públic

per Joseph Arrufó, examinador:
– un fanal de popa compost de llauna i vidres
– una O de vidre blanc amb mostra d'estels i quadrats, i al centre una altra O amb un cor de vidre carmesí amb camp blau i cercle groc
– un filat de filferro per a resguard d'una vidriera

per Joan Pau Bofill, examinador:
– una vidriera quadrada formada de mostra amb creus de Santa Eulàlia i creus d'orfes, aquestes fetes de vidre carmesí
– en vidre blanc i foradat, escaires i una estrella de vidre blanc i foradat al centre, i al de dita estrella, una altra de vidre carmesí
– un fanal sisavat com d'urna amb els seus caps («remates») i corona de llauna
– ha presentat una lluna de mirall
– un vidre cristal·lí per a frontal de cotxe

Examen secret

per Joseph Arrufó, examinador:
– una O amb un sisavat
per Joan Pau Bofill, com a examinador:
– una altra O i dins d'ella un sisavat amb una estrella de sis puntes que creua el sisavat ocupada d'una mostra de quadrats i grans d'ordi

- quatre quadrats prolongats
- quatre triangles
- un nom de Maria tot d'una peça foradada
- una lluna de mirall
- una portalera de cotxe
- un vidre de Bohèmia per a escaparata

Examen secret

per Joseph Font, examinador:

- un oval
- un escaire perfecte

per Jaume Eloi Arrufó, examinador:

- una línia recta
- una línia corba

per Anton Salvat, cònsol del gremi:

- una mostra de Creus de Trinitaris calçats

per Joseph Ravella, clavari:

– una vidriera de mostra d'estrella quadrada amb grans d'ordi perfectes i triangles

per Eloi Arrufó, credencer:

- un fanal de mà sisavat de dotze vidres, sens canyes

Assistents:

Anton Salvat, cònsol	Joseph Ravella, clavari
Eloi Arrufó, credencer	Francesch Saladriga
Mariano Sentias major, pare	Joan Pau Bofill
Jaume Eloi Arrufó, examinador	Carlos Batlle
Esteve Norta	Joseph Campmajor i Monturiol
Mariano Sentias i Grassas	Joseph Font, examinador
Dispensat Mariano Sentias, major	

6

Barcelona, 7 de novembre de 1781

Mestratge: **Felip Molist**.

(AHPB, Guillem Òdena, *Manual*, 1780-81, f. 147-148)

Examen públic

per Joseph Font, examinador:

– una vidriera quadrada amb creus de Trinitaris descalços senceres blanques i grogues i al centre un cor foradat amb una estrella de vuit puntes

– una altra vidriera quadrada de grans d’ordi a punt quadrat de vidres blancs i de color que formen estels i al centre el nom de Maria foradat i guarnit de vidre blau amb la seva corona

- un vidre per a porta de cotxe
- una creu de Caravaca sencera
- un filat de filferro per a conservar vidrieres

per Mariano Sentias, examinador:

– una vidriera rodona en forma de O amb creus del Capítol i quadrats que formen octògons, als quatre angles, triangles escalens; al centre, el nom sencer de Jesús, amb una estrella de dotze puntes blanca i una altra de blava al centre d’aquella, i al d’aquesta, dos triangles enfrontats

– un fanal sisavat guarnit de plom amb les seves canyes de vidre i fullatge de plom als extrems i amb creuera i valona també de plom

- una lluna de mirall
- un vidre de Bohèmia per a escaparata
- diferents peces de vidre foradat

Examen secret

per Joseph Font, examinador:

- una estrella amb sisavats
- un polígon de nou costats

per Mariano Sentias, examinador:

- dos triangles enfrontats
- un oval

per Anton Salvat, cònsol del gremi:

- un sisavat

per Joseph Ravella, clavari:

– una estrella de dotze puntes amb dos triangles oposats que formen un sisavat al centre

per Eloi Arrufó, credencer:

- un fanal sisavat amb mitges canyes i altres coses corresponents

Assistents:

Anton Salvat, cònsol	Joseph Ravella, clavari
Eloi Arrufó, credencer	Jaume Eloi Arrufó
Mariano Sentias, examinador	Joan Pau Bofill
Carlos Batlle	Esteve Norta
Joseph Campmajor i Monturiol	Mariano Sentias i Grassas
Felip Molist	Joseph Font, examinador
Padrí: Jaume Eloi Arrufó	
Domingo Salvat, jove pintor de vidrieres, també hi assisteix	

Barcelona, 25 d'abril de 1784

Mestratge: **Andreu Planas**.

(AHPB, Guillem Òdena, *Manual*, 1784, f. 151-153)

Examen públic

per Joseph Font, examinador:

– una vidriera quadrada composta de creu de Santa Eulàlia i escaires totes d'una peça i la resta d'estels i grans d'ordi, i al centre una estrella de vidre blau i vuit quadrats de vidre de quatre colors

– una altra vidriera de vidres quadrats, grans d'ordi i entrellaçat de vidres blancs, amb una creu de Malta al centre tota d'una peça, i el camp de dita creu de vidre verd

– un filat de filferro per a guardar vidrieres

– una lluna de mirall

per Anton Salvat, examinador:

– una vidriera amb una estrella blanca d'una peça al centre, i la resta composta de vidres blancs amb entrellaçat recte i voltat de vidres de quatre colors

– un fanal gran de vidre en figura de borla, amb dotze vidres, creuera i la resta amb tota la seva guarnició de plom

– un vidre de cristall per a cotxe

– un vidre bohemi per a una escaparata

per un i altre de dits examinadors:

– una estrella de vuit puntes amb un forat al centre en forma de cor

– una creu de Caravaca d'una peça

– un nom de Jesús d'una peça

– una creu de Malta d'una peça

Examen secret

per Joseph Font, examinador:

– una vidriera quadrada amb estels i quadrats

– un oval perfecte amb dues obertures del compàs

per Anton Salvat, examinador:

– una estrella de dotze puntes

– una vidriera de mostra de quadrats prolongats sisavats, i entrellaçat

per Mariano Sentias, cònsol del gremi:

– una vidriera desigual en quatre parts, composta de grans d'ordi perfectes, i parells, de cent vint-y-vuit pams quadrats de llum o vidriera

per Pau Raset, clavari:

– un octògon perfecte

Examen secret

per Joseph Font, examinador:

– una O de mostra amb sisavats prolongats, quadrats perfectes, i al centre una figura octogonal i quadrada

per Anton Salvat, examinador:

– una O de quaranta-dos pams de diàmetre amb mostra de Creus d'Orfes, i amb l'explicació en què es denota per regla geomètrica la quadratura d'ella per tal de saber son preu o valor

– un triangle sobre dues línies corbes

per Mariano Sentias, cònsol del gremi:

– un cos compost d'un dotzavat, tres sisavats prolongats, tres quadrats, i un sisavat al centre

per Pau Raset, clavari:

– una estrella de vuit puntes

per Esteve Norta, credencer:

– sis sisavats que sense variar el punt del compàs donen centre a una estrella de sis puntes

– ha tallat amb el diamant un vidre per a una porta de cotxe

– ha tallat amb diamant un rodó per a un quadre

Assistents:

Mariano Sentias, cònsol (viu a la plaça del Rei)

Pau Raset, clavari

Esteve Norta, credencer

Eloi Arrufó

Joseph Ravella

Joseph Font, examinador

Anton Salvat, examinador

Joan Pau Bofill

Carlos Batlle, padrí

Mariano Sentias, menor

Felip Molist

Andreu Planas

Joseph Fexas

També hi assisteixen Joan Pau Bofill, menor de dies i jove pintor de vidrieres, i Jaume Pey, jove pintor de vidrieres

9

Barcelona, 23 de maig de 1784

Mestratge: **Miquel Giralt**.

(AHPB, Guillem Òdena, *Manual*, 1784, f. 184-186)

Examen públic

per Joseph Font, examinador:

– una vidriera de mostra blanca amb Creus d'Orfes d'una peça, grans d'ordi,

creus de Santa Eulàlia, i escaires, amb l'escut de Sant Agustí en vidre groc, amb rajos, tot d'una peça, i al seu centre un cor de vidre vermell

– una altra vidriera de mostra amb creus de Sant Antoni abat, totes d'una peça, amb grans d'ordi quadrats en vidres de quatre colors, amb una estrella de vidre blau de vuit puntes al centre, tota d'una peça, i al camp es formen tres estrelles entre vidre blanc, verd i groc

– un filat de filferro per a guardar vidriera

– un cristall per a porta de cotxe

per Anton Salvat, examinador:

– una vidriera entrellaçada composta de quatre colors entrellaçats

– un fanal de vidre a figura i borla, amb la guarnició de plom i els seus ornaments

– una lluna de mirall

– un vidre bohemí per a un oval

– un Jesús tot d'una peça

Examen secret

per Joseph Font, examinador:

– una vidriera quadrada de deu pams de costat composta de quadrats prolongats, quadrats perfectes i grans d'ordi, i un oval amb un gra d'ordi prolongat al centre, i al d'aquest un quadrat també prolongat

per Anton Salvat, examinador:

– una vidriera quadrada de nou pams de costat composta d'octògons, creus de Trinitaris descalços, i sisavats prolongats en figura de gra d'ordi, i un sisavat perfecte compost amb sis triangles aguts

per Mariano Sentias, cònsol del gremi:

– un fanal sisavat amb metxer, creuera i valona

per Pau Raset, clavari:

– una línia corba amb una altra de recta anomenada mitges

per Esteve Norta, credencer:

– una línia espiral

Assistents:

Mariano Sentias, cònsol

Esteve Norta, credencer

Joseph Ravella, padrí

Anton Salvat, examinador

Carlos Batlle

Felip Molist

Joseph Fexas

Pau Raset, clavari

Eloi Arrufó

Joseph Font, examinador

Joan Pau Bofill

Mariano Sentias, menor

Andreu Planas

Miquel Giralt

Barcelona, 7 de novembre de 1784

Mestratge: **Felip Roure**.

(AHPB, Guillem Òdena, *Manual*, 1784, f. 360-361)

Examen públic

per Joseph Font, examinador:

- una vidriera amb mostra d'octògons compostos i grans d'ordi, un quadrat de color groc al centre i Creus del Capítol
- una altra vidriera amb Creus de Santa Eulàlia i d'Orfes, escaires i grans d'ordi, una estrella al centre, i al d'aquesta un cor de color vermell

per Anton Salvat, examinador:

- una vidriera entrellaçada amb vidres de colors, i al centre una estrella de vidre blanc tota d'una peça
- un fanal d'urna guarnit de plom amb corona i fullatges
- un guardavidriera o filat de filferro
- ha presentat un vidre de cristall per a porta de cotxe
- ha presentat un vidre bohemi per a un oval
- ha presentat una lluna de mirall
- un vidre de lastre
- ha presentat un vidre tallat o creu de Caravaca
- ha presentat un cor foradat al centre
- ha presentat una estrella amb un cor foradat al seu centre

Examen secret

per Joseph Font, examinador:

- una vidriera quadrada amb Creus d'Orfes
- una altra vidriera de vuit pams d'ample i deu d'alta composta de grans d'ordi figurant tota una estrella

per Anton Salvat, examinador:

- una vidriera quadrada composta de Creus del Capítol amb grans d'ordi i quadrats i un cercle amb un triangle al centre

per Mariano Sentias, cònsol:

- un oval de tres pams d'ample i nou d'alt amb un octògon que forma una estrella al centre, i amb triangles perfectes a la resta

per Pau Raset, clavari:

- un punt rodó amb dos triangles perfectes al centre

per Esteve Norta, credencer:

- un octògon
- ha tallat amb diamant un vidre per a frontal de cotxe

Assistents:

Mariano Sentias, cònsol (viu a la plaça del Rei)
Pau Raset, clavari   Esteve Norta, credencer
Eloi Arrufó   Joseph Ravella
Joseph Font, examinador   Anton Salvat, examinador
Joan Pau Bofill, padrí   Carlos Batlle
Mariano Sentias, menor   Felip Molist
Andreu Planas   Joseph Fexas
Felip Roure   Ramon Joseph Ravella, testimoni
Joan Pau Bofill, menor, testimoni

11

Barcelona, 13 de març de 1785

Mestratge: **Jaume Arrufó i Espiell, fill de Josep Arrufó i nebot d'Eloi Arrufó.**

(AHPB, Guillem Òdena, *Manual*, 1785, f. 37-39)

Examen públic

per Joseph Font, examinador:

- una vidriera entrelaçada amb vidres de diferents colors
- una altra vidriera amb les armes de Barcelona, amb vidres dels seus corresponents colors, amb corona i altres ornaments

per Anton Salvat, examinador:

- una vidriera amb creu d'Orfes i una estrella de vidres de color al centre
- un fanal d'urna, amb corona i guarnició de llauna
- un filat de filferro per a guardar vidrieres
- ha presentat una lluna per a mirall de núm. deu, d'una peça
- ha presentat un vidre lastre d'una peça
- ha presentat un cristall per a porta de cotxe d'una peça
- ha presentat un vidre per a escaparata, d'una peça
- ha presentat un nom de Jesús d'una peça
- ha presentat una estrella de vuit puntes amb un forat al centre en forma de cor, d'una peça
- ha presentat una Creu de Malta d'una peça

Examen secret

per Josep Font, examinador:

- una vidriera d'octògons formant en lo centro de cada un d'ells una estrella i un triangle format sobre dues línies corbes

per Anton Salvat, examinador:

– un fanal de paret de composició de catorze vidres fins amb els seus ornaments

- un filat de ferro per a resguard d'una vidriera
- un vidre d'una peça amb un nom de Jesús tallat
- un vidre mig cristall per a una escaparata
- una lluna de mirall

Examen secret

per Joseph Font, examinador:

– una vidriera quadrada delineada d'octògons, creus i sisavats prolongats i quadrats, i un triangle

per Joseph Ravella, cònsol del gremi:

- dos triangles oposats amb una obertura de compàs, delineats

per Eloi Arrufó, clavari:

- una línia enroscada

per Pau Raset, credencer:

- dues línies corbes creuades
- ha tallat amb el diamant un vidre cristall per a una porta de cotxe
- ha tallat amb el diamant un vidre bohemí per a un quadre

Assistents:

Joseph Ravella, cònsol (viu a la plaça de l'Àngel)

Eloi Arrufó, clavari

Pau Raset, credencer

Joseph Font, examinador

Anton Salvat, examinador

Mariano Sentias major

Joan Pau Bofill, padrí

Carlos Batlle

Esteve Norta

Mariano Sentias menor

Felip Molist i Calafat

Andreu Planas

Jaume Fexas

Jaume Arrufó i Espiell

Jaume Pey

13

Barcelona, 27 de febrer de 1791

Mestratge: **Pere Màrtir Font, fill de Josep Font.**

(AHPB, Guillem Òdena, *Manual, 1791*, f. 295-297)

Examen públic

per Anton Salvat, examinador:

- una vidriera quadrada entrelaçada amb vidres de colors no pintats ni recuits

per ell, amb un gra d'ordi foradat al centre i un altre gra d'ordi de vidre blau dins d'ell

- un fanal de vidre per a la paret guarnit de planxa de llautó
- un filat de filferro per a resguard d'una vidriera

per Joseph Fexas, examinador:

- una vidriera quadrada amb Creus d'Orfes i quadrats i amb vidres de colors als extrems
- una altra vidriera quadrada entrellaçada amb quadrats i grans d'ordi formant un octògon al centre

Examen secret

per Anton Salvat, examinador:

- una vidriera amb octògons sisavats, i altres que formen una creu i un oval

per Joseph Fexas, examinador:

- una lluneta triangular amb un quadrat al centre i sisavats que formen una mostra
- una línia corba

per Joseph Font, cònsol del gremi:

- un escaire

per Joseph Monturiol, clavari:

- un cercle amb un triangle al centre

per Andreu Planas, credencer:

- un cercle amb un quadrat equilàter al centre
- ha presentat un vidre bohemi quadrat amb un cor al centre
- ha presentat un altre vidre amb la figura d'un cor i un forat circular
- ha presentat dos rodons
- ha presentat una lluna de mirall
- ha presentat un vidre cristall per a porta de cotxe, oval per la part superior
- ha tallat amb el diamant un vidre bohemi quadrat per a escaparata

Assistents:

Joseph Font, cònsol (viu al carrer Tapineria), pare

Josep Monturiol, clavari   Andreu Planas, credencer

Joseph Ravella   Jaume Eloi Arrufó

Anton Salvat   Pau Raset

Mariano Sentias, major de dies   Carlos Batlle

Joan Pau Bofill, padrí   Mariano Sentias, menor

Esteve Norta   Joseph Fexas

Felip Molist   Jaume Arrufó i Espiell.

Felip Roura   Pere Màrtir Font

Jaume Pey

PRODUCCIÓ, INVERSIÓ I ESPECULACIÓ EN LA GRAN BURGUESIA BARCELONINA DEL SEGLE XIX. EL CAS DELS GERMANS VIDAL I NADAL

0 ÀNGELS SOLÀ I PARERA

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Per tal d'aconseguir una visió global però també prou aprofundida del caràcter de la gran burgesia catalana del segle XIX en el vessant econòmic, no hi ha res millor que conèixer les característiques socioeconòmiques que reuneixen algunes de les diferents variants que conté aquesta classe social.

Per fer un bon retrat de conjunt tots els integrants, han de presentar-se nítids en el propi context econòmic i social i, per això, des de fa temps vaig treballant sobre casos particulars, com ho han estat el fabricant d'Osona i comerciant de Barcelona Pere Moret i Ayats i la seva família, els indians Francisco Mier –procedent de Cantàbria i Mèxic– i Llogari Serra i Vilarmau –en aquest cas manresà i també exresident a Mèxic–, el banquer barceloní Evarist Arnús o els seders Vilumara, Miquel Clavé i España, Joan Escuder o Narcís Menard. Cada estudi, no tan sols permet endinsar-nos en les estratègies econòmiques i les relacions familiars de cadascun d'aquests homes, sinó que també ajuden a entendre alguns trets fonamentals del sector econòmic en què intervenen.

Per a aquest tipus de recerca històrica, les fonts notariales han estat sempre la base del treball, en part per la falta dels arxius personals d'aquests empresaris o rendistes, documentació que, d'existir, forçosament hauria de contenir entre altres papers tota la que es va escripturar davant notari.

L'objecte d'aquest treball és resseguir la carrera professional i d'inversions dels germans Bartomeu i Josep Rufí Vidal i Nadal (Barcelona 1822-1887, i 1827-1866, respectivament), membres significats de la gran burgesia barcelonina de mitjan segle XIX, que sobretot van destacar en l'activitat immobiliària de Barcelona i en la indústria farinera de Saragossa.

Abans de començar, crec convenient avançar que aquests individus no tenen cap parentiu amb els Vidal i Quadras, Vidal i Cisternes, Vidal i Balaguer, Vidal i Jover o Vidal i Pasqual, tots ells membres significats de la burgesia mercantil catalana en algun moment del segle XIX. En canvi, són cosins germans de Josep Vidal i Ribas, amb qui van fer diferents negocis, com es veurà en aquestes planes.

L'origen familiar

Quan Bartomeu i Josep Rufí van començar a tenir edat per pensar què farien amb la seva vida, es van trobar amb un negoci de drogues en marxa i amb un patrimoni ja format. El seu pare era Bartomeu Vidal i Mayol, nascut a Sant Feliu de Llobregat el 1777, fill d'Antoni –probablement pagès– i Teresa. Havia esposat Marianna Vidal i Ferrater, germana de l'important comerciant Joan Nadal i Ferrater, qui, amb els seus fills i gendre, constituí a mitjan segle XIX la casa Nadal i Ribó. Així, doncs, els joves Vidal, a part del nucli familiar més íntim, també podien comptar amb el possible suport d'un cercle de parents més ampli igualment ric en capital econòmic i social.

Bartomeu Vidal i Mayol era comerciant de drogues a l'engròs i intervenia en el comerç de productes colonials a Barcelona, centralitzant les operacions en una gran casa al carrer Montcada. També posseïa una corredoria de canvis. En els anys 1820 era soci de la firma mercantil Vidal i Francolí, que es trobava entre els 104 principals contribuents de la ciutat –d'un total de 1.353 que pagaven impostos, entre grans i petits, bé pel capítol d'immobles, bé pel de la seva activitat productiva o professional.¹ Posteriorment, Bartomeu encara va aconseguir una millor posició en el sector del gran comerç. El 1839 ja estava en els rengles superiors, juntament amb Ignasi Girona, els germans Serra i Farreras, o bé Jaume Safont, però per sota de Francesc Fontanellas, Rafael Sabadell i Carles Torrents i Miralda, que ocupaven els tres primers llocs en la llista dels principals contribuents per l'activitat mercantil, fabril i professional.²

L'inventari *post mortem* dels seus béns, fet el 1841, dóna una idea prou explícita del seu patrimoni i nivell de benestar. El valor de les existències que tenia al magatzem de productes colonials i a la drogueria ascendia a 1.670.000 rals. Posseïa més de 988 unces en objectes de plata i certa quantia –sense especificar– de paper del deute públic.³

La bona posició econòmica de què gaudia li va permetre adquirir di-

1. En el repartiment de contribució del 1822, se li assignà la quota de 720 rals, igual que a uns altres 29 contribuents més. La quota no era ni de bon tros de les més altes, car aquestes assolien els 1.440 –6 contribuents– i 1.800 rals –13 contribuents. Institut Municipal d'Història de Barcelona (IMHB), *Cadastrre*, VIII.6 («Reparto de los 6 millones de reales...»).

2. Com Girona, els Serra i Safont, Vidal pagava 2.400 rals de contribució, mentre que els altres tres en pagaven, cadascun, 4.800 (IMHB, *Fons Cadastrre*, C IX-12).

3. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Benet LAFONT, 3 de febrer de 1841; SAYROLS, 1867, I, f. 747.

versos, i sovint emblemàtics, immobles, i per això en morir reunia una sèrie de finques urbanes i rústiques a l'àrea barcelonina –a Barcelona, a Sarrià i a Sant Feliu de Llobregat–, el valor de les quals no s'indica a l'inventari. Es beneficià de la desamortització durant el Trienni liberal, i també de la venda d'edificis singulars per part de patricis i fabricants arruïnats, com ho foren la casa de Francesc de Milans, al carrer Montcada; l'horta de la fàbrica d'indianes Colom, als carrers Carretes-Reina Amàlia-Lleialtat, i la finca de Sarrià de Serafí Bacigalupi.⁴ Tot aquest seguit de compres immobiliàries té, a part de la seva funcionalitat pràctica i econòmica, un clar sentit simbòlic d'adquisició d'estatus pel simple fet de substituir, en la propietat d'aquests béns, persones, o institucions, significades en la vida econòmica, social i política de la ciutat en generacions anteriors.

Pocs anys abans de morir inicià un nou negoci en el qual els seus successors el superarien amb escreix. Adquirí l'horta de la fàbrica d'indianes Colom al solar de la qual s'havia obert un nou carrer i es procedia a establir emfitèuticament els cossos de casa resultants. Vidal, a més a més, hi edificà una fàbrica i hi instal·là una màquina de vapor per tal de llogar l'edifici a algun fabricant. Sense invertir en cap empresa fabril, a través d'aquest immoble Vidal lligà estretament els seus interessos al bon desenvolupament de la indústria tèxtil catalana.⁵

La carrera comercial de Bartomeu Vidal i Nadal

Els béns paterns passaren, en principi en parts iguals, a mans dels dos fills barons, Bartomeu i Josep Rufí Vidal i Nadal, per bé que el primogènit fou millorat per decisió de la mare, ja vídua i que n'era usufructuària, acollint-se a la potestat que li conferí el seu marit en el testament.

El negoci patern continuà sota el nom de Vda. de B. Vidal i fill fins al 1846, quan la societat fou dissolta per tal que el jove Bartomeu el portés tot

4. La casa procura de Montserrat fou adjudicada en subhasta a la firma «Vidal i Francolí» per 996.329 rals. Aquesta quantitat la situà en la desena posició entre els 44 compradors de béns nacionals que hi van haver a la ciutat de Barcelona durant el Trienni: A. SOLÀ, «La desamortització del Trienni a Barcelona i el seu pla», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), IV (1974), p. 365-394. La compra de l'horta de la fàbrica Colom, a AHPB, B. LAFONT, 1838, f. 15.

5. AHPB, B. LAFONT, 1839, f. 59. Abans d'estar acabada ja la tenia llogada per 1.300 lliures anuals.

sol. D'entrada, ja tenia previst ampliar les operacions mercantils i per això la seva mare li concedí un préstec a preu de família: al 4 per cent, per sota doncs del preu del mercat, que s'establia en el 6 per cent. El capital del negoci ascendia a 46.723 lliures, repartit en diferents conceptes: 28.640 en els productes colonials que existien de l'antiga firma, 11.391 en crèdits de diferents persones i 6.680 en metàl·lic.⁶ La liquidesa amb què comptava la mare procedia, en part, de la venda de la casa que el pare Vidal havia comprat en la desamortització eclesiàstica durant el Trienni. Atenent que el seu mal estat exigia fer-hi obres d'envergadura i considerant que era un deure buscar el major benefici, es va vendre la finca per 29.000 lliures.⁷

L'any següent el jove Bartomeu entrà com a soci a la fàbrica d'estampar «Casamitjana, Esteve i Cia.», que el 1857 prendria el nom de «Jau-mandreu i Cia.». Amb el mateix grup de fabricants i comerciants, uns anys després, el 1854, participaria en la constitució de la Progressiva Industrial per a filar, teixir i estampar cotó.⁸ En aquest mateix any, entrava com a soci a la nova firma l'Auxiliar de la Indústria, continuadora de la fàbrica de filar, teixir i estampar cotó Marià Sirvent.⁹ En els anys 1850, el bon funcionament dels negocis i inversions de Bartomeu anaven estretament lligats al bon desenvolupament de la indústria cotonera. L'arrendament de la fàbrica del carrer Amàlia, la importació i distribució de colorants i els beneficis de les fàbriques cotoneres de les quals era soci, el vinculaven directament als avatars d'aquest sector de l'activitat fabril. Dins d'aquest capítol d'inversions i interessos cal fer referència a la compra que al final del 1859 va fer a Josep Corominas d'una fàbrica a Manlleu, en vistes, segurament, a llogar-la tal com solia fer la família Vidal amb la del carrer Amàlia construïda pel pare. Tanmateix, la fàbrica de Manlleu fou venuda ben aviat, el 1861.¹⁰

Segurament, el seu magatzem de drogues era el més important de Barcelona i distribuïa aquest tipus de productes als droguers de diferents punts de Catalunya. Aquesta activitat, la devia exercir a través de la venda amb pagament diferit, de manera que, de fet, finançava els petits venedors de

6. AHPB, RAURÉS, 1846, f. 65.

7. *Ibidem*, 1846, f. 9.

8. AHPB, MARZOLA, 1847, f. 305, i 1857, II, f. 183; ÒDENA, 1854, f. 265. A la firma Casamitjana, Esteve i Cia., hi va posar 10.000 pesos forts dels 200.000 que tenia la societat.

9. AHPB, MARZOLA BALLESCÀ, 22 desembre 1847; ÒDENA, 20 octubre 1848; FERRAN, 16 octubre 1855; MORAGAS, 2 juliol 1859; SOLER I GELADA, 1854, I, f. 141.

10. AHPB, BELLSOLELL, 1863, I, f. 119. La va comprar Cruixent.

drogues, procedint així com un comerciant-banquer. Com que el negoci a l'engròs de productes colonials anava vinculat a la intervenció en el sector navilier, el 1855 adquirí el bergantí-goleta-paquet Venezuela, de 98 tones, per 7.300 duros.¹¹ Era el primer vaixell que posseïa i no sé que posteriorment en comprés cap més. Les dades de què dispo de les seves activitats indiquen, de fet, que Bartomeu Vidal no va prosseguir en aquesta línia de negocis i, en canvi, en va obrir d'altres.

Les inversions es multiplicaven, la casa de comerç s'enfortia i la pertinència de Bartomeu a la gran burgesia barcelonina –tant per la posició econòmica de què gaudia com per l'activitat de tot tipus que desplegava– no es podia posar en dubte. La relació dels principals contribuents de Barcelona del 1852 –que incloïa en una sola llista tant els propietaris d'immobles com el sector professional i productiu– el situa en la 63a posició.¹² Pagava 6.090 rals de subsidi industrial i res de contribució territorial, segurament perquè la mare –que no moriria fins al 1870– era la usufructuària dels immobles –prou importants– deixats pel pare. Per tant, la posició econòmica de Bartomeu no queda ben reflectida a les llistes contributives, ja que era encara millor de la que aquestes indiquen. El 1861, pagant 6.830 rals de contribució, ocupava la 27a posició en la llista dels comerciants, però llavors Bartomeu estava ja plenament implicat en un altre negoci a part, l'immobiliari, del qual no pagava contribució.

QUADRE I

PRINCIPALS CASES DE COMERÇ DE BARCELONA (1861)

Marquès de Casa de Fontanellas	contribució	17.500 rals
Girona germans	contribució	17.500 rals
Josep M. Serra i fills	contribució	17.500 rals
Compte i Cia.	contribució	9.920 rals
Coma, Ciuró i Clavell	contribució	9.330 rals
Martorell i Bofill	contribució	9.330 rals
Vidal i Quadras germans	contribució	9.330 rals
Pau Tintoré	contribució	9.330 rals
Josep Vidal i Ribas	contribució	9.330 rals

11. AHPB, BELLSOLELL, 2 juny 1854; *id.*, 1855, f. 481-487.

12. Àngels SOLÀ, *L'elit barcelonina a mitjan segle XIX* (tesi doctoral inèdita), Barcelona: Universitat de Barcelona, 1978, v. II, p. 551.

Dotres, Clavé i Fabra	contribució	8.170 rals
Font i Riudor	contribució	8.170 rals
Nadal i Ribó	contribució	8.170 rals
Jaume Taulina	contribució	7.580 rals
Ignasi Vilavecchia	contribució	7.580 rals
Busqueta i Sala	contribució	7.000 rals
Josep Canela i Raventós	contribució	7.000 rals
Castelló, Monte, Monner i Cia.	contribució	7.000 rals
Joan Cros	contribució	7.000 rals
Plandolid germans	contribució	7.000 rals
vda. Martí i Codolar	contribució	7.000 rals
Ribas i Cantallops	contribució	7.000 rals
Carles Torrents i Miralda	contribució	7.000 rals
Vidal i Cia.	contribució	7.000 rals
Amell germans	contribució	7.000 rals
Antoni Ortiz i Vega	contribució	6.420 rals
Jaume Safont	contribució	6.420 rals
Bartomeu Vidal	contribució	6.180 rals

Font: IMHB, Cadastre, IX-45

En la segona meitat dels anys 1850, Bartomeu havia donat una nova orientació a les inversions a causa del canvi que es va produir en el context econòmic de la ciutat. Quan a partir del 1856, gràcies a la nova legislació mercantil, començaren a proliferar les societats ferroviàries, les de crèdit i les d'assegurances i quan es va entreveure l'aprovació del pla d'eixample de Barcelona i s'activà el sector immobiliari, ell fou un dels noms que es repetia a les llistes d'accionistes d'un i altre tipus de societat. Sobretot, participà en el sector de les assegurances marítimes, el ferroviari i molt especialment en l'immobiliari, encara que també ho va fer en alguns altres camps de manera més aïllada (un cop en el miner).

QUADRE II

INVERSIONS DE BARTOMEU VIDAL I NADAL EN SOCIETATS, 1850-1864

ANY	EMPRESA
1850	Ibérica de Seguros
1853	El Fomento Nacional

1854	El Porvenir de la Industria
1854	Auxiliar de la Industria
1856	Lloyd Catalán
1856	El Ancora de Seguros Marítimos
1857	La Esperanza de Seguros Marítimos
1857	La Seguridad Rentística
1857	Ensanche y Mejora de Barcelona
1857	La Constructora Civil
1858	Ferrocarril de Barna-Saragossa
1858	Ferrocarril de Sarrià
1859	Socias, Vidal i Rauret
1862	Fomento del Ensanche
1864	Caja Barcelonesa

Fonts: AHPB, PLANAS I COMPTE, 1850, f. 29; *ibidem*, 1853, f. 60 i 570; SOLER I GELADA, 17 febrer 1854; PLANAS I COMPTE, 31 gener 1856, 22 març 1856, 31 gener 1857 i 3 abril 1857; PALLÓS, 1857, I, f. 266; SANPONS, 3 març 1857; MORAGAS, 1859, 485; BELLSOLELL, 10 octubre 1858, i 1864, II, f. 978.

En algunes d'aquestes societats, hi va intervenir més a fons que en altres, com ho prova el fet que fos membre de la Junta de Govern de l'Auxiliar de la Indústria i de la provisional del ferrocarril a Sarrià, i també director de la Caja Barcelonesa. La seva immersió en el món de les finances modernes va anar acompanyada d'una altra activitat que a la fi dels anys 1850, però sobretot a l'inici de la dècada següent, el devia ocupar molt més que les altres. Es tracta de la seva decidida intervenció en el negoci immobiliari en una doble participació. D'una banda, individualment (o en societat amb el seu germà o amb el seu cosí), i de l'altra, com a principal accionista, i durant uns anys gerent, de la societat comanditària Fomento del Ensanche, activitat que serà analitzada en un altre apartat.

Un català en els negocis de grans i farines de Saragossa

El germà menor, Josep Rufí Vidal i Nadal, nascut a Barcelona el 1827 o al voltant d'aquest any, entrà en el negoci de grans i farines de Saragossa en data desconeguda. Es va casar amb Juana Cabido y de Cacho, amb cartes dotals del 1847 a la capital aragonesa, la qual cosa es pot prendre com a prova que en aquesta data ja residia en aquella ciutat i que es trobava vin-

culat al negoci de grans i farines. No sé qui era el pare, però ella va rebre un bon patrimoni en immobles que va passar aviat a Josep Rufí, ja que ella va morir poc després d'haver-se casat.¹³

El 1854, Josep Rufí va posar en marxa una fàbrica de farina a Saragossa, negoci que s'ha d'entendre en el context de les estretes relacions econòmiques que entre Catalunya i Aragó existien feia ja més d'un segle, si bé havien anat evolucionant amb el temps.

La vinculació entre ambdues regions econòmiques va intensificar-se al llarg del segle XVIII, ja que, mentre Aragó reforçà l'especialització agropecuària, Catalunya avançà en la producció de manufactures.¹⁴ Aquesta interdependència econòmica fou en gran part teixida mitjançant la continuada activitat de traginers i homes de negocis catalans que, actuant normalment en companyies, sovint s'establiren en diferents poblacions aragoneses. El cas més important –i conegut– és la companyia Cortadellas, originària de Calaf (l'Anoia), que perdurà fins entrat el segle XIX.¹⁵

De la segona a la quarta dècada del segle XIX, l'estructura mercantil de l'economia espanyola va modificar-se a causa de la pèrdua de les colònies espanyoles al continent americà, la recomposició del comerç exterior (que va prendre Cuba com a plataforma del nou sistema d'intercanvis amb aquell continent),¹⁶ l'impacte de la crisi de l'Àntic Règim, que modificà alguns mecanismes d'extracció de la renda feudal –concretament, el cobrament de

13. Els capítols matrimonials es van fer davant del notari de Saragossa Joaquín Comes y Villava el 25 d'abril de 1847. Ell aportà en dot 12.500 duros i alguns mobles. La referència a aquest document surt a l'inventari dels béns de Josep Rufí, fet davant del notari de Barcelona J. SAYROLS (1867, f. 749), i als poders conferits també a Barcelona davant de BELLSOLELL, 1866, f. 206.

14. Jaume TORRAS, «Relaciones económicas entre Aragón y Cataluña antes del ferrocarril», a *Actas del I Simposio sobre las relaciones económicas entre Aragón y Cataluña (siglos XVIII-XX)*, Osca, 1990, p. 17-32. Antonio PEIRÓ, «Comercio de trigo y desindustrialización: las relaciones económicas entre Aragón y Cataluña», *Ibidem*, p. 35-64.

15. José Ignacio GÓMEZ ZORRAQUINO, «Las relaciones mercantiles entre Aragón y Cataluña en el siglo XVIII», a *Actas del I Simposio...*, p. 65-76; «La expansión de las redes comerciales catalanas por Aragón durante el siglo XVIII», comunicació al *Congrés Internacional d'Història: Els Catalans a Espanya, 1760-1914*, Barcelona, novembre 1996. Sobre la societat Cortadellas, hi ha abundants treballs parcials que poden trobar-se citats als dos articles acabats de mencionar; vegeu, també, l'entrada que té al *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona, 1992.

16. J. M. FRADERA, *Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)*, Barcelona, 1987.

delmes i drets senyorial, en el qual les companyies catalanes a Aragó havien intervingut força i que era un mitjà per fer-se amb gra per comercialitzar-lo, i la major expansió de la producció de teixits, sobretot de cotó i llana. En aquest darrer cas, la indústria llanera catalana incrementà la demanda d'aquesta primera matèria a Aragó, establint-se unes relacions mercantils profundes entre aquests fabricants i els comerciants d'Aragó, en gran part autòctons, com per exemple la «Casa Fortea». També existien cases de comerç obertes per catalans per vendre teixits del Principat, com fou el cas, el 1831, de la casa Garriga, que finalment adoptà el nom de Garriga-Nogués, societat en la qual un germà estava a Barcelona i l'altre a Saragossa.¹⁷

L'interès dels comerciants catalans pels cereals aragonesos s'incrementà forçosament el 1820, arran de la prohibició d'importar grans estrangers, que abastien en gran part la ciutat de Barcelona.¹⁸ D'aquí arrenquen els projectes de millorar el sistema de transport entre les dues comunitats, en especial de canalitzar l'Ebre als anys 1840, projecte que sortí de Barcelona.¹⁹ La demanda catalana —encara que òbviament no fou l'única— impulsà tant la producció com la sortida dels cereals aragonesos i a la vegada estimulà l'aparició de la moderna indústria farinera aragonesa. El 1845, es van crear les dues primeres fàbriques, i el 1848 s'obrí la tercera.²⁰ La inauguració del ferrocarril, el 1861, entre Saragossa i Barcelona modificà el circuit del transport dels grans aragonesos, car el trànsit per l'Ebre i el cabotatge van descendir dràsticament. D'altra banda, la connexió d'aquesta línia amb la d'Alsasua-Saragossa, que enllaçava amb la xarxa del nord, facilitava també l'arribada a Barcelona dels cereals castellans, amb els quals hagueren de competir els aragonesos a l'última dècada del segle.²¹

17. Per a tot això, vegeu J. I. GÓMEZ ZORRAQUINO, «Las relaciones mercantiles...». Sobre la «Casa Fortea», vegeu, del mateix autor, «Los primeros años de vida de la "Casa Fortea" (1785-1850)», *Teruel. Revista del Instituto de Estudios turolenses*, 80-81 (1989-1990), v. II, p. 107-162.

18. J. M. FRADERA, «El comercio de cereales y la prohibición de 1820 (el caso del mercado catalán)», *Agricultura y Sociedad*, 30 (1984), p. 137-168.

19. Sobre el tema, consulte A. PEIRÓ, «Comercio de trigo...», p. 60-61, i L. GERMÁN ZUBERO, V. PINILLA, «Las relaciones comerciales entre Aragón y Cataluña, 1860-1975», a *Actas del I Simposio...*, p. 89-113.

20. A. PEIRÓ, *Regadío, transformaciones económicas y capitalismo (La tierra en Zaragoza, 1766-1849)*, Zaragoza, 1988, p. 178-179. L. GERMÁN, V. PINILLA, «Las relaciones comerciales...», p. 90-91.

21. A. PEIRÓ, «Comercio de trigo...», p. 61. L. GERMÁN, V. PINILLA, «Las relaciones comerciales...», p. 92.

Al principi dels anys 1880, a conseqüència de la davallada dels preus internacionals del blat i de la desaparició des del 1869 del sistema prohibicionista, els cereals i les farines aragoneses començaren a perdre competitivitat al mercat català, produint-se així una desestructuració del mercat interior espanyol. En la nova conjuntura, no només van perdre-hi els fabricants de farines i els comerciants de cereals d'Aragó, sinó també l'agricultura aragonesa, que va veure com la crisi del final del segle posava fi a la fase expansiva que havia començat als anys 1840. Mentre es produïa aquesta davallada a Aragó, el nucli fariner català de Sant Martí de Provençals, a la perifèria barcelonina, creixia gràcies a poder-se abastir de cereal barat procedent de l'estranger. La inversió de posicions que presenten Saragossa i Barcelona, quant a la capacitat productiva de farina i al saldo comercial fariner en el període 1856-1906, és ben eloqüent.²²

QUADRE III

	CAPACITAT PRODUCTIVA INDUSTRIAL		SALDO COMERCIAL FARINER		
	Saragossa	Barcelona	Saragossa	Barcelona	
1856	4,7	0,6	1878-81	20,1*	12,9
1863	13,7	3,8	1882-86	14,3	- 9,6
1886-7	8,0	10,1	1890-94	13,7	22,9
1900	3,5	13,5	1901-06	3,6*	3,1*

* dades incompletes

Font: L. Germán, V. Pinilla, «Relaciones comerciales...», p. 96.

La indústria moderna de fer farina –que netejava el blat i cernia i classificava la farina, a més de moldre el gra– fou introduïda el 1845 a la perifèria de Saragossa, consolidant-se el sector amb l'obertura d'alguna altra fàbrica poc després i en la dècada del 1850. Les tres primeres farineres utilitzaven la força hidràulica existent en alguna sèquia de rec, i dues d'elles –La Norma i la fàbrica d'Ascàrraga– se sap que utilitzaven màquines importades de França.

22. L. GERMÁN, V. PINILLA, «Relaciones comerciales...», p. 94-96.

QUADRE IV

CARACTERÍSTIQUES DE LES TRES PRIMERES FÀBRriques DE FARINA DE SARAGOSSA

any de construcció	mides de l'edifici	força hidràulica	moles	fanegues diàries
<i>Fàbrica de Felipe Almech, o La Norma</i>				
1844-1845	140 x 60 peus	sèquia de San José	8	70/100
<i>Fàbrica de Manuel Ascárraga (després de Pascual Marraco)</i>				
1845		sèquia de Sancho, derivada de la del Raval	4	80
<i>Fàbrica de Villarroya y Castellanos</i>				
1848-1849	160 x 40 peus	sèquia Urdana, Gállego	8	1.500 (arrobos)

Font: P. MADDOZ, *Diccionario...*, v. 16, Madrid, 1850, p. 630; *Guía de Saragoza. 1860*, Saragoza: Imprenta de Vicente Andrés, p. 294-295.

En el moment d'escriure's la informació per al *Diccionario* de Madoz, a més de les tres modernes fàbriques de farina hi havia 12 molins fariners.²³ L'activitat farinera era el sector que pagava una major quota contributiva i l'exportació tant de blat com de farina cap a Barcelona constituïa el sector mercantil més important de la ciutat.²⁴ Tanmateix, aquesta indústria no tenia gaire relleu comparada amb els centres productors i expenedors més importants de l'estat espanyol. El 1856, hi havia un total de 87 fàbriques de farina a la península. Palència en concentrava 20 (amb 97 moles); Valladolid, 14 (amb 89 moles), i Santander, 18 (amb 68 moles). Possiblement després ja seguiria Saragoza, que n'aplegava 5. Atesa aquesta reduïda dimensió de la molturació moderna, Jordi Nadal no ha dubtat de qualificar el sector, en aquell moment, més com un servei que com una indústria digna d'aquest nom.²⁵

22. El darrer volum, que contenia l'entrada «Zaragoza», s'edità el 1849-50.

24. MADDOZ, *Diccionario...*, p. 633.

25. *Catalunya, la fàbrica d'Espanya*. Versió en llengua espanyola a J. NADAL, *Moler, tejer y fundir. Estudios de historia industrial*, Barcelona, 1992, p. 140.

Tot i les limitacions que Nadal assenyala en el desenvolupament del sector a mitjan segle XIX, cal observar com el procés de transformació de l'activitat farinera va anar avançant. El 1860 es pot constatar algun progrés a Saragossa, car a més de les tres fàbriques ja existents 10 anys abans –que havien estat engrandides–, funcionaven unes altres 8 farineres, algunes de les quals havien estat prèviament molins. Seguint la carretera d'Osca i emprant l'aigua de la sèquia del Raval, hi havia les de Juan Auger y Cia., la de Juan Cortacamps i la de Juan Nadal. El 1854, s'havia construït de nova planta la de «Rufino Vidal», i el 1858, la d'Esteban Sala i la d'Aniceto Luesma. A més a més, hi havia la de Francisco Vergara i la Societat de Forners n'estava construint una. Per últim, cal consignar la fàbrica de José Lacambra, prop del poble de Juslibol, que disposava d'una turbina; sembla que era l'única que comptava amb aquest mecanisme. Tanmateix, malgrat la multiplicació del nombre de fàbriques de farina moderna, a Saragossa encara hi havia 7 molins fariners.²⁶ El 1862, el panorama havia canviat una mica respecte als noms i al nombre de les empreses, com es pot veure al quadre V.

QUADRE V

FÀBRIQUES DE FARINES A SARAGOSSA EL 1862

	pedres	capital	operaris
Villarroya y Castellanos	14	168.000	19
Felipe Almech	8	97.000	6
Juan Auger	7	84.000	8
Francisco Vergara	6	72.000	6
Sres. Serrate y Guillén	5	60.000	7
José Rufino Vidal	5	60.000	7
Juan Cortacamps	4	48.000	6
Esteban Sala	4	48.000	5
José Boñan y Cía.	4	48.000	6
Vicente Lahoz	4	48.000	6
Pascual Marraco	3	36.000	4

Font: GIMÉNEZ GUITED, *Guía fabril e industrial de España*, Madrid, 1862, p. 200.

26. *Guía de Zaragoza. 1860*, Zaragoza: Imprenta de Vicente Andrés, p. 294-299.

D'aquests fabricants de farina no es pot dir quasi bé res. Originàriament sembla que eren comerciants de grans i el 1860 eren propietaris dels magatzems de farina més importants de Saragossa. Així ho consigna la *Guía* de la ciutat el 1860 quan esmenta els principals magatzems de farina: «Enrique Almech, Sres. Villarroya y Castellano, Auger y Cia., Pascual Marraco, Sres. Vallarín y Nadal, Juan Cortacamps, Rufino Vidal y José Lacambra».²⁷ Més d'un nom d'aquesta relació sona a català, però només en el cas de Vidal pot afirmar-se que tenia aquesta procedència.

Fos el temps que fos que Josep Rufí visqués i/o tingués negocis en la capital aragonesa, devia desplegar una important activitat de tot tipus, car a més d'edificar la fàbrica i comerciar en grans i farines va adquirir alguna propietat a l'àrea de Saragossa i assolí una important presència en la vida econòmica de la ciutat –no m'he ocupat de la política i, per tant, ignoro si va participar o no en el govern de la ciutat. El 1860, era conseller del Banc de Saragossa, cònsol primer del Tribunal de Comerç –s'acabava de constituir aquell any– i membre de la Junta Provincial d'Agricultura, Indústria i Comerç –ho era pel ram del comerç. A la capital aragonesa, les seves activitats econòmiques radicaven en el comerç i la producció de farines i en les operacions borsàries com a «capitalista negociant»,²⁸ però no per això estava desvinculat del desplegament econòmic barceloní d'aquests anys. Com es veurà més avall en un altre apartat, intervenia en les activitats immobiliàries que impulsava el seu germà gran. Pràcticament no va fer cap altre tipus d'inversió.²⁹

Des del 1864, Josep Rufí va reinstal·lar-se a Barcelona³⁰ –mantenint els negocis i els béns de Saragossa– i fou un dels gerents del Fomento del Ensanche fins que va deixar el càrrec, el 22 de febrer de 1866, a causa de la malaltia que patia, quan la societat començava ja a tenir greus problemes econòmics.³¹ En aquestes circumstàncies, decidí vendre tant els dife-

27. *Ibid.*, p. 40-41.

28. Totes aquestes dades, les he aplegat a la *Guía de Zaragoza. 1860*, p. 40, 80, 125, 297, 424 i 562.

29. A part de la seva participació en el Fomento del Ensanche de Barcelona i en l'Ensanche i Mejora de Barcelona (1862), va adquirir 200 accions a la Prosperidad Catalana, el 1861: AHPB, J. FALP, 1861, f. 205.

30. El 1864 ja viu a Barcelona, però a mitjan 1863 encara consta com a resident a Saragossa: AHPB, F. BELLSOLELL, 1863, I, f. 322.

31. AHPB, F. BELLSOLELL, 1866, I, f. 230.

rents immobles com també la fàbrica de farina que tenia a Saragossa.³² La venda, però, no s'efectuà fins després del seu traspàs.

La malaltia el portà a una mort prematura –tenia 39 anys en el moment de l'òbit–, trenta dies després de la seva renúncia com a gerent de la societat immobiliària. Tenia un patrimoni envejable que comprenia 8 cases a Saragossa –als carrers de les Armes, de la Llet, Mayor de Tenerias, Bayeu, Lanza i Reconquista– i una a Gallur, la fàbrica de farina amb 6 parells de moles a l'esquerra del riu Huerva, 6 peces de terra i 3 camps d'oliveres en diferents municipis –Almotilla, Torrero, Corbera la Alta, Corbera la Baja, Ravillas. Malauradament, cap dels béns està valorat, per la qual cosa no és possible conèixer el valor del cos hereditari ni la proporció que cada part representa d'ell. Tanmateix, els béns de Josep Rufí Vidal i Nadal no s'acaben aquí. A Barcelona conservava la important herència immobiliària del seu pare, les adquisicions fetes amb el seu germà els anys 1850 i 1860 –encara que en part estaven hipotecades– i la seva participació a Fomento del Ensanche de Barcelona, que ascendia nominalment a 78.200 duros, si bé només havia desemborsat el 40 per cent del capital subscrit.

La mort arribà a Josep Rufí Vidal en un moment en què els seus comptes estaven prou embolicats, a causa sobretot de la situació crítica en què es trobava la societat immobiliària, el Fomento del Ensanche, que estava a punt de liquidar pressionada per les obligacions emeses, a les quals no podia respondre en metàl·lic. Els deutes de Vidal ascendien a 183.777 duros, inclosos el dot de la seva muller i l'escreix que li va fer ell, mentre els crèdits a favor només sumaven 50.840 duros.³³

Després de la seva mort, els seus béns necessàriament havien de reordenar-se per diferents raons. En primer lloc, la vídua i usufructuària havia d'afrontar els deutes i, en segon terme, havia de respectar la decisió que havia pres Josep Rufí poc abans de morir de vendre la fàbrica de farines –i altres immobles. A més a més, cal tenir en compte que la casa de comerç de Vidal a Saragossa difícilment podia tenir continuïtat: la seva vídua, jove, molt rica, natural de Barcelona i amb una filla de 4 anys, no devia estar interessada a continuar en aquests negocis. Per tot això, la vídua portà endavant la venda dels béns immobles i el negoci de farines que el seu marit

32. El 19 de febrer de 1866 donava poders a Juan Sierra Martínez, de Saragossa, perquè els vengués. En part procedien de l'herència de la seva primera muller.

33. Inventari dels béns de Josep Rufí Vidal i Nadal a AHPB, Josep SAYROLS, 1866, III, f. 1179-1182; 1867, f. 743, i Joaquim SERRA, 1875, I, f. 433; 1877, I, f. 224.

havia emparaulat³⁴ i acabà de sanejar el patrimoni del marit. El 1875, va vendre la part que li corresponia de la torre de Sarrià al parent Josep M. Nadal i Vilardaga, que poc abans havia comprat la de Bartomeu. La xarxa familiar havia entrat en acció.³⁵

Quan el 1867 es va vendre la farinera, va desaparèixer una emblemàtica referència de les relacions econòmiques existents entre Catalunya i Aragó a mitjan segle XIX.³⁶ La intervenció de Josep Rufí en la modernització del sector fariner de Saragossa no fou una activitat marginal dins de la seva carrera mercantil, sinó tot al contrari, tot i que des del 1864 l'havia posada en segon terme. Tanmateix, cal contextualitzar millor aquesta trajectòria tenint en compte la intervenció d'altres homes de negocis catalans a l'economia aragonesa del segle XIX en el mateix camp que Josep Rufí Vidal i també en d'altres, com en la Aragonesa Sedera.³⁷

Els Vidal en el negoci de compravenda de terrenys a Barcelona: els inicis

Ni Bartomeu ni Josep Rufí van esperar heretar el patrimoni del seu pare, quan cessés l'usdefruit que tenia la mare, per a convertir-se en propietaris, ni es van acostumar a gaudir del que les respectives mullers van aportar al matrimoni, sinó que tant l'un com l'altre germà van comprar immobles. No ho van fer –almenys en la majoria dels casos– per gaudir-ne personalment, sinó per obtenir-ne un guany ràpid en el negoci de la compravenda i també per tenir-ho com un bé-refugi.

Els anys 1840 i 1850, Bartomeu Vidal i la seva mare, Marianna Nadal, van assolir una prou gran experiència en el negoci immobiliari, car van intervenir urbanísticament en dos punts diferents de l'àrea barcelonina.

34. El preu de venda fou de 22.000 duros: AHPB, SAYROLS, 1867, f. 743.

35. Josep M. Nadal i Vilardaga era fill de Joan Nadal i Pujulà, un dels cosins germans dels Vidal i Nadal; d'altra banda, era cosí germà –per partida doble– de Zoa Nadal i Vilardaga, que seria la segona muller de Bartomeu Vidal. Va pagar 20.500 pessetes per la meitat de la torre: AHPB, J. SERRA, 1875, I, f. 635.

36. AHPB, SAYROLS, 1867, f. 743.

37. Sobre això, vegeu A. SOLÀ, «Comerciants catalans un xic especials. Anada i retorn dels catalans de "les Castilles" en el segle XIX», ponència a *Congrés Internacional: Els Catalans a Espanya* (actes en premsa).

D'una banda, la mare va continuar fent establiments de cossos de casa en els terrenys de l'horta de la fàbrica Colom, als carrers Carretes-Reina Amalia-Lleialtat, i de l'altra, inicià una nova urbanització a Sarrià, en parcel·lar la superfície de can Nanot, comprada el 1852. Com a exemple de l'actuació del primer cas, pot dir-se que davant el notari Raurés, el 1846, s'escripturà l'establiment de 6 cossos de casa per un total de 29.688 pams quadrats.³⁸ La segona intervenció començà a donar resultats econòmics el 1861, després que la divisió en parcel·les edificables projectada per Rovira i Trias el 1857 fos aprovada per l'Ajuntament de Sarrià el 30 de juny de 1861. Antoni Vallet va ser l'administrador i apoderat d'aquest negoci urbanístic, almenys el 1862, però segurament Bartomeu devia seguir el procés de més o menys a prop.³⁹

Paral·lelament, Bartomeu va adquirir, de vegades amb el seu germà, alguna finca rústica al Baix Llobregat. Tot sol va comprar la Torre Gran de Roses, amb terres a Esplugues, l'Hospitalet i Cornellà, a la qual posteriorment afegí alguna peça de terra que hi lliandava.⁴⁰ Amb Josep Rufí, adquiriren la Torre Guinard, a l'Hospitalet, que fonamentalment comprenia terres de regadiu.⁴¹ L'objectiu d'aquestes adquisicions no es pot deduir a través de la documentació de què dispo. No sé si buscaven la renda o el benefici de l'explotació agrària, o bé si pensaven en una possible divisió –en parcel·les agràries, o edificables– i venda, però a curt termini els van servir per a demanar crèdits –a compte d'hipotecar-les– per a la seva activitat immobiliària que comentaré en el pròxim apartat.

Quan he mencionat la possibilitat que els Vidal pensessin en la parcel·lació d'aquestes grans finques agràries en diferents trossos de terra per ser venuts, ho he dit tenint en consideració que això ho va fer la muller de Josep Rufí a Sant Cugat del Vallès. Consol Moragas –que posseïa una gran fortuna heretada del seu primer marit– l'abril de 1863 va comprar –juntament amb altres propietats, situades però en una altra població força lluny del Vallès– un camp de 14 quarteres i 3 quartes, conegut com La Vinyata, i el va dividir en 8 trossos que ràpidament foren venuts, el mes d'agost del mateix any, a 6 paguesos de la localitat. L'operació resultà ser un bon nego-

38. AHPB, RAURÉS, 1846, f. 89, 93, 103, 143, 152 i 164.

39. Per als establiments i les notes sobre la finca, vegeu, per exemple, AHPB, F. FERRAN, 1862, II, f. 282.

40. AHPB, BELLSOLELL, 1860, f. 205.

41. *Ibidem*, f. 325.

ci: comprada la peça de terra per 40.000 rals en va proporcionar 72.838 en ser venuda dividida en parcel·les.⁴²

Aquestes operacions donen fe de l'atenció que Bartomeu –i altres membres de la família– esmerçaven en el camp immobiliari i es poden considerar com assajos de l'operació que molt més a l'engròs inicià, primer tímida-ment, el 1859. Una altra prova de l'interès que tenia Bartomeu per les prometedores perspectives immobiliàries fou la seva participació en la societat *Ensanche y Mejora de Barcelona*, constituïda el 1862. En fou un dels principals socis fundadors subscriuint 5.000 duros del capital fundacional, establert en un milió i mig de duros.⁴³ D'altra banda, va intervenir en la constitució, el mateix any, de *La Constructora Civil*, una societat anònima que tenia per objectiu executar obres públiques i particulars, comprar terrenys i immobles, establir colònies agrícoles i barris obrers i intervenir en l'adquisició i fabricació de materials de construcció.⁴⁴ Tanmateix, l'operació més emblemàtica de Bartomeu en l'àmbit immobiliari fou la seva intervenció en el *Fomento del Ensanche de Barcelona*, a partir del 1864.

Els Vidal, homes clau del Fomento del Ensanche de Barcelona

El creixement de Barcelona des dels anys 1830 creà una demanda de sòl urbanitzable, tant per construir fàbriques, magatzems i tallers de tot tipus, com per a habitatges. Constrenyida per la condició que tenia de plaça forta, la ciutat no podia expandir-se fora de les muralles, i l'espai edificable dins el recinte era escàs i car. Només amb operacions puntuals, com les que citaré a continuació, s'anaven trobant solars per edificar. El cos militar proporcionà sòl edificable a la sortida cap al barri de la Barceloneta, on Xifré va construir el seu peculiar bloc de cases. La desamortització eclesiàstica va oferir alguns milers de pams per construir a les hortes i els solars d'alguns convents enderrocats, mentre la desaparició d'algun palau nobiliari també amplià l'oferta de sòl urbà. Al Raval, la urbanització d'alguna de les grans hortes que encara quedaven i de la superfície d'alguna vella fàbrica

42. AHPB, BELLSOLELL, 1863, I, f. 322, i II, f. 715.

43. Per a unes notes d'aquesta societat immobiliària, vegeu M. COROMINAS, *Suelo, técnica e iniciativa en los orígenes del Ensanche de Barcelona* (tesi doctoral), Barcelona: ETSAB, 1986, p. 435-480. Segurament Bartomeu Vidal es va desfer d'aquestes accions quan es va crear *Fomento del Ensanche*, també en el sector immobiliari.

44. AHPB, PLANAS I COMPTE, 1857, I, f. 302.

d'indianes, que de vegades comportà l'obertura de nous carrers, també contribuïren a animar el mercat immobiliari.

Paral·lelament, les ordenances municipals van permetre incrementar l'edificabilitat vertical tant dels edificis de la ciutat com del barri de la Barceloneta. La demanda de sòl existent a Barcelona repercutí en els diferents nuclis urbans del Pla, els quals van créixer enormement –encara que amb ritme diferent– a partir dels anys 1830. Els edificis es construïen amb l'actuació dels promotors individuals que edificaven tant la residència pròpia com pisos de lloguer. Els professionals de la construcció, sobretot els paletes, van intervenir com a constructors sobretot als barris més populars.⁴⁵

Aquest model constructiu es modificà en part quan es va autoritzar que s'edificués en la superfície que abans havia estat sota la jurisdicció militar. L'aprovació del Pla Cerdà i la creació de l'Eixample donà lloc a una sèrie de societats immobiliàries que intervingueren a l'engròs en el doble vessant d'adquiridores de sòl urbanitzable i de constructores d'immobles. El traçat vial de l'Eixample no va quedar del tot establert fins al 1863, la qual cosa va contenir durant un temps la compra dels solars edificables. Un cop conegut el pla, es multiplicaren les adquisicions, atès que ara ja se sabia quina proporció de cada solar en venda quedaria afectat per l'obertura dels carrers.⁴⁶

La societat immobiliària de l'Ensanche y Mejora de Barcelona i la del Fomento del Ensanche de Barcelona –creades respectivament el 1862 i el 1863– foren les més importants.⁴⁷ Algunes d'elles van néixer, o es van vincular de seguida, amb alguna entitat financera, però aquest no fou el cas del Fomento, que d'entrada no va emanar del capital bancari, encara que aviat acabà engolida per ell. No és aquest el lloc per fer la història del Fomento y Ensanche de Barcelona, però atesa l'estreta vinculació que aquesta societat va mantenir amb els Vidal, sobretot amb Bartomeu, caldrà fer esment d'algunes de les seves principals característiques, bé que d'una manera superficial.⁴⁸

45. A. SOLÀ, «Aspectos del crecimiento urbano de Barcelona (1830-1860)», a *II Simposio de Urbanismo e Historia Urbana* (Madrid 1982), Madrid, 1985, p. 236-263.

46. X. TAFUNELL, *La construcció de la Barcelona moderna. La indústria de l'habitatge entre 1854 i 1897*, Barcelona, 1994, p. 53-55.

47. També el Crédito Mercantil, el 1865, endegà la urbanització d'una part de l'Eixample. Sobre aquest cas, vegeu M. RODRIGO ALHARILLA, *Antonio López y López (1817-1883) primer marqués de Comillas, un empresario y sus empresas*, Madrid: Fundación Empresa Pública, 1996 (Documento de trabajo 9.603), p. 82-102.

48. Miquel Corominas ha donat ja algunes notes sobre aquesta societat però, interes-

Des del 1859, Bartomeu Vidal es dedicà a comprar solars edificables a la millor zona del pla de la ciutat, al Passeig de Gràcia o en les seves proximitats, en vista de la revalorització que assolirien aquests terrenys així que fos aprovat el pla de l'Eixample. Aquesta observació, no la faig jo a posteriori dels fets, sinó que el mateix Bartomeu ho consignava així en algunes escriptures de compra. Per exemple, el 1859, suposava que un solar adquirit per deu mil duros pujaria fins a 79 mil.⁴⁹ El seu era clarament un projecte especulatiu. En l'operació no va intervenir tot sol, sinó associat a altres individus interessats en aquest negoci, de vegades només amb el seu cosí Josep Vidal i Ribas i en altres ocasions amb un grup encapçalat per Gil Bonaventura Fabra i Illa, membre de la potent casa de comerç Dotres, Clavé i Fabra, o bé amb un altre aplegat pels germans Biada, també comerciants. Compraven junts i després es repartien les mujades, o bé les venien conjuntament a un tercer –normalment una societat immobiliària, legalment constituïda com a tal– que en pagava un preu molt superior.

QUADRE VI

COMPRES I VENDES DE TERRENYS A L'EIXAMPLE FETES A L'ENGRÒS PER BARTOMEU VIDAL I NADAL

compres amb	superfície (pams ²)	valor (rals)	venda o repartiment
<i>1859</i>			
Gil B ^a Fabra Joan Fabra Miquel Clavé Pere Llopis J. Vidal i Ribas	374.954	2.209.679	repartiment
<i>1860</i>			
Gil B ^a Fabra Joan Fabra Miquel Clavé	8 mujades	6.801.900	venda al Fomento del Ensanche

sat fonamentalment pels aspectes tècnics de la configuració de l'Eixample, no ha aprofundit en els aspectes financers i menys en la personalitat i activitats dels gerents de la societat. Vegeu *Suelo, técnica...*, p. 481 i s.

49. AHPB, BELLSOLELL, 1859, I, f. 237.

compres amb	superfície (pams ²)	valor (rals)	venda o repartiment
Antoni Guix Josep Monteys J. Vidal i Ribas			
1862			
Gil B ^a Fabra Miquel Clavé Felipe Isbert J. Vidal i Ribas	397.329		venda en part al Fomento
1862			
Joan Biada Miquel Biada J. R. Vidal i Nadal Frederic Nicolau Camil Rauret	1.600.000	77.273	venda a l'Ensanche y Mejora

Font: AHPB, F. MORAGAS, 1859, f. 170; *id.*, 27 novembre 1860; F. BELLSOLELL, 25 de juny de 1862; J. M. ÒDENA, 1862, III, f. 490; *id.*, 27 abril 1863; *id.*, 1862, I, f. 447, i II, f. 241 i 266.

Les compres es feien en grup, perquè els solars eren grans i cars i el negoci requeria adquirir com més mujades juntes millor, ja que el Pla Cerdà exigia l'obertura de carrers amples –molt amples per a l'època–, cosa que comportava que gran part de la superfície no fos edificable. Aquesta manera d'adquirir els solars en societat, de fet, responia a un pacte no escrit amb la competència, que també els desitjava amb el mateix afany especulatiu.

En altres ocasions, però, va poder fer el negoci només amb la participació del seu cosí Josep Vidal i Ribas o amb el seu germà Josep Rufí Vidal i Nadal, però era obvi que per portar aquesta activitat amb envergadura –i era el que ell volia fer– no n'hi havia prou amb el seu capital: calia, per tant, crear una societat.

Al principi del 1863, es constituïa davant notari la societat Fomento del Ensanche de Barcelona, amb pretensió d'esdevenir anònima, i en ella participà Bartomeu, subscriuint 64.000 duros del capital de 2 milions de duros establert a l'escriptura de constitució de la societat.⁵⁰ Aquesta gira-

50. AHPB, F. BELLSOLELL, 1863, I, 87.

va sota la raó comercial «Puig, Vidal, Babot i Cia» i comptava amb una junta consultiva de 14 membres, entre els quals hi havia Bartomeu.

L'any següent va tenir lloc la primera reconstitució de la societat i es produí una modificació notòria quant als accionistes i a les participacions subscrietes per cada un d'ells: n'hi hagué una disminució del nombre i una destacada concentració d'accions en algunes mans (dels 62 socis fundacionals es passà a 44, amb molts canvis de nom). Bartomeu, llavors, va subscriure una participació de 406.000 duros i passà a ser-ne el principal accionista. També el seu germà Josep Ruff incrementà clarament la seva participació: dels 30.000 duros subscrits l'any de la fundació passà a tenir-ne 155.000. D'altra banda, el cunyat d'aquest, Francesc Parellada i Ribas –casat amb Pilar Moragas i Quintana– en subscrivia 120.000 i el seu cosí Josep Vidal i Ribas uns altres 80.000. Conjuntament, s'havien compromès a aportar 761.000 duros –de moment, però, només n'havien desemborsat el 15 per cent–, que representava el 38 per cent del capital, quantia que mostra a bastament la importància del grup familiar dels Vidal dins la societat.

L'objectiu d'aquesta era l'activitat immobiliària a l'engròs. Concretament, consistia en l'«*adquisición y enagenación de terrenos en el perímetro actual de Barcelona, y en toda la extensión de su ensanche*»; la construcció d'edificis en els seus terrenys per compte de la societat o de particulars i en la seva venda; l'adquisició d'aigua potable i la seva conducció a l'Eixample; dedicar-se, tant en participació com pel seu compte, «*en los ramos de industrias relacionados con la construcción*» que els poguessin interessar.⁵¹ La societat immobiliària posseï alguna parcel·la –una d'una illa, i una altra de mitja– amb façana al Passeig de Gràcia, la qual cosa vol dir que pagà al comptat una fortuna, ja que es tractava dels terrenys més cars de tota la ciutat. En conjunt, sumà 23,5 hectàrees a l'Eixample, essent la societat immobiliària –de les 6 que també actuaven a la mateixa àrea urbana– que més superfície aplegà (corresponia gairebé al 50 per cent de les 57,2 ha que sumaven conjuntament).⁵² El projecte del Fomento es devia inspirar en les societats immobiliàries parisenses, que tenien ja una tradició. Segurament seria un dels motius que portaren Bartomeu Vidal i Nadal a aquella ciutat del 26 d'agost al 2 de novembre de 1859.⁵³

51. AHPB, F. BELLSOLELL, 1864, I, f. 33-37.

52. Miquel COROMINAS, «Les societats de l'Eixample», a *La formació de l'Eixample de Barcelona*, Barcelona, 1990, p. 50.

53. AHPB, F. FERRAN, 1860, II, f. 44-45.

El Fomento adquirí la majoria dels solars urbanitzables entre l'abril del 1863 i el març del 1864, la qual cosa va suposar una feixuga càrrega financera, car moltes de les compres les va pagar al comptat. En canvi, la venda de solars i cases es feia fonamentalment a terminis durant 9 anys, la qual cosa agreujava els problemes de liquidesa de la immobiliària.⁵⁴ La gerència va ser accidentada, ja que va tenir tres equips diferents de tres membres cadascun d'ells en el curt període d'existència. El nom de la raó social depenia de qui fossin els seus gerents; per això, primer girà com a «Puig, Vidal, Babot i Cia.», després –consecutivament– com a «Vidal, Babot, Parellada i Cia» i com a «Vidal, Babot i Parellada», i finalment es digué «Vidal, Klein, Parellada i Cia.». El cognom Vidal, que sempre és present a la companyia, va respondre, però, a diferents persones: primer a Bartomeu, després a Josep Vidal i Nadal i a Josep Rufí i, finalment, a Bartomeu una altra vegada.

Problemes de liquidesa, o la decisió d'optar per aquesta possibilitat en la seva política de captació de diners, portaren el Fomento del Ensanche a emetre, el 3 d'octubre de 1863, les 1.000 primeres obligacions de 100 pesos cadascuna, que redituaven el 6 per cent anual.⁵⁵ Posteriorment, se'n van crear moltes més, i l'octubre del 1867 ascendien a unes deu mil, l'atenció de les quals va portar la immobiliària a haver de decidir la seva desaparició.

La situació del Fomento aviat va ser precària i exigí trobar una sortida als problemes. El 22 de febrer de 1865, als tres anys justos d'haver-se constituït la societat, tingué lloc una nova reconstitució. El capital fou disminuït a 589.200 duros amb la possibilitat, però, d'admetre socis fins a cobrir la subscripció de 800 mil. Només hi havia dotze accionistes, el més important dels quals era la societat Catalana General de Crèdit, amb 180.000 duros subscrits. Tanmateix, els tres Vidal juntament amb Parellada tenien la subscripció de 339.000 duros, és a dir, el 57 per cent de la societat, que ara canvià de gerència i passà a girar sota el nom de «Vidal, Klein, Parellada i Cia».⁵⁶

La societat va tenir una vida molt curta, car va desaparèixer arran de la crisi financera del 1866, iniciada el maig. Tanmateix, la tempesta ja va esclatar el gener d'aquell any, per bé que estava anunciada des del principi de desembre de l'any anterior, quan els germans Vidal i Nadal van haver de demanar un préstec de 50.000 duros.⁵⁷ Aquesta quantitat no va resoldre el

54. Miquel Corominas ha mencionat ja aquesta característica.

55. *Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1864*, Barcelona, 1863, p. 108-109.

56. AHPB, BELLSOLELL, 1866, I, f. 230.

57. El prestatari fou Felip Isbert. El termini fou de 18 i 24 mesos al 7 per cent: AHPB, BELLSOLELL, 1865, II, f. 1.335.

problema i el gener va reaparèixer multiplicat. Per tal de poder disposar de fons amb què atendre les obligacions del Fomento, els tres Vidal, Francesc Parellada i Felip Isbert van signar quatre deutors amb tres comerciants d'història poc coneguda però ben interessant, pel poc que en sé.⁵⁸ Els deutors sumaven 156.000 duros, concertats per a divuit mesos a un interès del 10 per cent i sota la hipoteca previsible. Els prestadors eren tres comerciants que poden semblar nous en els cercles econòmics barcelonins. Tal cosa no és veritat, però certament no havien destacat a les llistes dels grans contribuents de Barcelona, perquè la seva carrera mercantil havia transcorregut fonamentalment a Madrid.⁵⁹

Malgrat les mesures d'urgència com la reducció del capital de la societat i la sèrie d'endeutaments per afrontar el pagament de les obligacions, el cercle s'anava tancant. Una junta general d'accionistes de la Catalana General de Crèdit, celebrada el 18 de juliol de 1867, i la de la junta de govern de la mateixa entitat del 17 d'octubre d'aquell any portaren a l'acord de concertar amb el Fomento del Ensanche la seva liquidació. Després de dues escriptures notariales més, el 31 d'octubre de 1867, els gerents del Fomento del Ensanche entregaven els llibres i altres documents de la societat a l'administrador i els directius de la Catalana General de Crèdit, que s'encarregà de liquidar les obligacions.⁶⁰ En aquest moment, aquesta societat de crèdit no tan sols era el principal accionista, sinó també el més gran obligacionista contra la immobiliària.

58. Relació de creditors i prestataris del gener del 1866:

<i>creditors</i>	<i>quantitat</i>	<i>prestataris</i>
Josep Vidal i Ribas		
Felip Isbert	39.000 duros	Josep Colomer
Bartomeu Vidal i Nadal	20.000 “	Josep Giralt
Francesc Parellada	39.000 “	Basil Avial
Marianna Nadal		
Bartomeu Vidal i Nadal		
Josep Rufí Vidal i Nadal	58.000 “	Josep Giralt

Font: AHPB, MORAGAS, 1866, I, f. 132, 138, 144 i 150

59. Per a més informació sobre Colomer, Giralt i Avial veure Àngels SOLÀ, «Comerciants catalans un xic especials. Anada i retorn dels catalans a “Les Castilles” en el segle XIX», a *Actes del Congrés «Els Catalans a Espanya, 1760-1914»*; Barcelona, 1996, p. 53.

60. El 12 de maig de 1866, la Catalana General de Crèdit va fer suspensió de pagaments, però aconseguí salvar la crisi. La seva vinculació tardana al Fomento del Ensanche, fins ara desconeguda, ha de ser objecte d'una acurada atenció. Sobre la suspensió de pagaments, G. TORTELLA, *Los orígenes del capitalismo en España*, Madrid, 1973, p. 278.

Bartomeu Vidal i els negocis immobiliaris

La relació que entre Bartomeu Vidal i el Fomento del Ensanche es va establir va ser doble. La primera, ja l'he mencionat en el paràgraf anterior, en presentar aquest Vidal com a principal impulsor de la societat immobiliària des del 1864 i com un dels gerents que va tenir aquesta entitat en la seva curta, activa i arriscada existència. El segon tipus de vincle va radicar en l'activitat de Bartomeu Vidal com a venedor de solars edificables, adquirits recentment, al Fomento del Ensanche. És a dir, que Vidal comprava els solars a títol personal –o bé en societat, com he explicat en l'apartat anterior– i de vegades quasi immediatament els venia, molt més cars, a la immobiliària. Per a ell, era un negoci rodó, com es pot veure en el cas que exposaré a continuació.

QUADRE VII

CARACTERÍSTIQUES DELS SOLARS VENUTS EN BLOC PELS COSINS VIDAL AL FOMENTO DEL ENSANCHE EL 1863

	extensió (en pams)	data de compra	preu (en duros)
1r lot	75.005	18-III-1859	21.406
2n lot	4.480	5-II-1862	615
3r lot	100.023	7-III-1859	19.000
4t lot	33.194	22-VI-1861	4.978 d'entrada*

* Es tractà d'un establiment emfitèutic. El cens anual era de 99 duros.

Font: AHPB, BELLSOLELL, 1863, I, f. 356.

El 27 d'abril de 1863, el Fomento comprà els primers solars: 212.701 pams en un lot concentrat que adquirí als cosins Bartomé Vidal i Nadal i Josep Vidal i Ribas. Aquests els havien obtingut en 4 diferents compres efectuades entre el 1859 i el 1862, tal com es resumeix al quadre VII.

Per als venedors l'operació no podia ser millor, ja que havien comprat els 4 lots per 45.999 duros, a més del cens anual que havien de pagar pel quart lot, i el preu de venda ascendí a 163.241 duros. El guany era de 117.242 duros, un 250 per cent de benefici, si bé estava sotmès a la incertesa del pagament dels sis terminis que s'havien acordat, l'últim dels quals havia de fer-se el 27 d'octubre de 1865.⁶¹

61. AHPB, BELLSOLELL, 1863, I, f. 356 i 365.

Pocs dies després d'aquesta operació, Bartomeu va participar en dues vendes més de sòl al Fomento. Primer, tot sol, li va vendre una porció de terreny molt més petita que l'anterior i, de seguida, amb altres socis, una extensió de 1.046.448 pams. Posteriorment, encara va fer unes altres dues vendes de terreny edificable al Fomento, una vegada també en societat i l'altra sol.⁶²

Analtzades les operacions immobiliàries de Bartomeu Vidal i les del Fomento del Ensanche, s'observa aquest particular vincle entre ambdós, relació que tanmateix no vol dir que una i altra entitat jurídica no efectuessin operacions immobiliàries amb tercers. Abans d'observar els altres tipus de venda de solars que va seguir Vidal, cal extreure algunes conclusions de la imbricació de Vidal amb la immobiliària mencionada.

Segons Miquel Corominas, l'actuació de les societats immobiliàries –entre elles, òbviament, el Fomento del Ensanche– no es limità a la més especulativa d'efectuar la transacció del sòl, sinó que s'ocuparen del cicle complet de la construcció urbana, incloent per tant la construcció dels habitatges, la urbanització dels carrers i la dotació de serveis. Així, van crear els primers carrers de vint metres que Cerdà proposà com a viari normal, la qual cosa sovint significava resoldre problemes tècnics. Així, per fer els carrers s'hagueren de salvar, o desviar, els llits de les moltes rieres que solcaven el terreny. A més a més, es van deixar llestes les calçades per als vehicles, es van empedrar les voreres i es plantaren els arbres. Tot es féu amb iniciativa privada, de capital autòcton, ja que l'Ajuntament se'n mantingué al marge. El Fomento del Ensanche ordenà un interessant projecte de dues illes confrontades amb jardí comunitari central que ideà Ildefons Cerdà, facultatiu d'aquesta societat. La mateixa societat també projectà el passatge Méndez Vigo, on per primera vegada s'introduïren edificis unifamiliars aïllats en parcel·les de grandària mitjana.

El mateix autor indica que la venda dels solars edificables s'efectuà donant moltes facilitats de terminis per atreure els clients, la qual cosa també dificultà la liquidesa de la societat immobiliària, situació que portà el Fomento del Ensanche a oferir la venda de pisos per separat, fet que significà impulsar la propietat horitzontal, llavors encara no desenvolupada. El balanç que fa Corominas de l'actuació de la societat immobiliària és altament favorable, i de fet només en parla negativament quan considera que no es va efectuar una gestió prou encertada. Vistes així les coses, el paper

62. AHPB, BELLSOLELL, 1863, I, f. 366 i 370; II, f. 918. *Id.*, 1865, II, f. 1.371.

de Vidal també podria considerar-se positiu, i caldria entendre la fallida encoberta del Fomento com a resultat de la seva manca d'experiència en aquest camp i a l'adversitat de les circumstàncies, com fou el cas de l'esclat, per altres motius, de la crisi financera del 1866.

Tanmateix, ara ja ha quedat al descobert com l'alt cost dels solars adquirits pel Fomento, que de fet era la càrrega que no deixava flotar la societat, es devia en gran part a la manera en què va fer les compres, les quals aportaren en canvi un benefici molt alt a Bartomeu. És cert que no va ser suficient perquè aquest pogués superar les dificultats econòmiques que li van arribar, el 1865-66, a causa de les operacions immobiliàries i que Bartomeu acabà per haver de vendre la major part del seu patrimoni per fer front a aquesta situació, però això no l'eximeix de responsabilitat. En definitiva, pot dir-se que Bartomeu Vidal fou un dels especuladors immobiliaris a qui es va deure l'ensulsiada de les primeres societats immobiliàries de Barcelona, bé que aquesta va comportar, alhora, la pèrdua de part del patrimoni propi i també pràcticament la fi de la carrera de Vidal com a home de negocis.

La intervenció de Bartomeu en el front immobiliari barceloní dels anys 1860 va revestir diferents modalitats, com ho he mencionat més amunt i en part ja ha quedat il·lustrat. Ja s'ha vist com va comprar terrenys en societat amb el seu cosí i els van vendre al Fomento del Ensanche. D'altra banda, va participar amb els grups encapçalats per Fabra i Biada en la compra d'uns altres de venuts conjuntament a les dues grans immobiliàries del moment: al Fomento del Ensanche i a Ensanche y Mejora. També va comprar sol, el 1865, uns solars en el que seria la Plaça Tetuan i els va anar venent a diferents particulars i també al Fomento del Ensanche.⁶³

Amb tot això, Bartomeu també va decidir construir-se una bona casa a l'Eixample, tocant a la Plaça Catalunya, tal com ho començaven a fer altres membres de la gran burgesia de la ciutat. Aquestes obres donaven vida a l'Eixample i l'increment del poblament en aquella secció urbana servia de reclam a possibles noves adquisicions de solar allà en el sector i, alhora, d'estímul als més temorencs d'abandonar les cases que tenien a la ciutat vella. Bartomeu, entre el 1862 i el 1863, va adquirir dos solars confrontants i encarregà a Josep Oriol Mestres que li fes una casa, per viure-hi ell, que estava en construcció el 1866.⁶⁴

63. AHPB, BELLSOLELL, 1865, II, f. 1.225, 1.363 i 1.371.

64. AHPB, BELLSOLELL, 1862, 16 febrer; 1863, 10 desembre. MORAGAS, 1866, I, 78, 100, 138.

Els guanys que li van aportar les diferents operacions immobiliàries no foren, però, suficients per aturar la tempesta que se li va girar el desembre del 1865, quan els problemes econòmics del Fomento del Ensanche es van mostrar ja amb claredat. Per aquest motiu, es va hipotecar fortament i només va salvar els béns gràcies a la intervenció de la seva muller, tal com s'exposarà a l'apartat següent. Tot i així, Bartomeu, el 1874, superat ja el pitjor moment, es va vendre –com ja he dit abans– algunes de les finques que posseïa. Es tractà del Mas Cortés, d'unes 34 mojudes de terra, situat a Sant Just; de la meitat que li corresponia de la torre a Sarrià, heretada del pare, i de la part que li corresponia d'un solar en la perllongació de les Rambles.⁶⁵

Després de la mala experiència del Fomento del Ensanche, la situació econòmica de Bartomeu quedà molt desmillorada, el seu crèdit devia quedar per terra i, de fet, l'episodi posà punt i final a la seva carrera mercantil. El 1866, ja no consta a la relació de contribuents de Barcelona, i en una del 1879, apareix en una modesta posició contributiva.⁶⁶ De fet, des del 1866 vivia de la renda que li produïen els immobles que encara tenia, i possiblement de la que gaudia la seva muller.

Un altre tipus de negoci: els casaments dels germans Vidal i Nadal

Bartomeu i Josep Rufí Vidal havien heretat del seu pare, essent molt joves, una fortuna prou important i, gràcies als matrimonis que un i altre van contreure, van ampliar el seu capital i rendes. El germà gran, el 1841, es va casar amb Carme Serra i Bovets, filla de Llogari Serra i Farreras (Manresa 1797-Barcelona 1877), un ric comerciant també membre de l'elit econòmica barcelonina, però d'origen manresà, que conservava la participació familiar en la mítica societat mercantil Pau Miralda i Companyia.⁶⁷ El dot

65. El mas, procedent de l'herència paterna, li va proporcionar 2.000 pessetes: AHPB, MORAGAS, 1874, II, 2.777. La venda de la finca de Sarrià li proporcionà 3.850 duros: AHPB, ÒDNA, 1874, f. 1.301. La venda del mig solar en la perllongació de les Rambles, a AHPB, FERRAN, 1874, IV, f. 2.199.

66. Es tracta de la llista d'electors a diputats a Corts del gener del 1879: *Suplemento al Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona del 14 de gener del 1879*, p. 6. Residia al tercer pis de la casa del carrer Gignàs, 25, i només havia pagat 365 rals de contribució –ignoro per quin concepte.

67. R. VILA, *Una família burgesa manresana en la Catalunya del segle XIX: els germans Serra Farreras (1797-1877)*, Manresa: Caixa de Manresa, 1988 (la biografia de Llogari és a la p. 30).

de Carme Serra fou considerable: 35.000 lliures i tota la propietat immobiliària dels seus pares –que era quantiosa (la seva mare, Carme Bovets i Torrents, era filla i hereva d'un important comerciant manresà)–, de la qual, tal com era costum, Llogari es va reservar l'usdefruit mentre visqués.⁶⁸

Josep Rufí primer, el 1847, ja he dit que va esposar una dona aragonesa que va morir aviat i el deixà hereu d'un patrimoni immobiliari prou envejable. Posteriorment, el 1860, es va casar amb una fillastra de Josep Serra i Farreras, germà menor de Llogari, de manera que a partir d'aquell moment els dos germans Vidal van compartir també la família de les respectives mullers. Consol Moragas i Quintana, la futura esposa de Josep Rufí, era tot un patrimoni. La sort de la família, la començà a fer la seva mare, Carlota Quintana, la qual, vídua sense béns mercantils ni patrimonials, es va casar amb Josep Serra i Farreras, que era solter. Aquest dotà, el 1848, la seva fillastra Consol amb 25.000 lliures, que era una quantitat considerable, gairebé inusitada fins i tot entre els membres de les més grans famílies de la ciutat. Li serviren per casar-se amb Joaquim Castanyer i Molet –un altre membre de la gran burgesia barcelonina: gran contribuent pels béns immobles i un dels grans accionistes fundadors del Banc de Barcelona, per exemple–, de qui el mateix any del matrimoni va quedar vídua sense fills i hereva universal.

Així doncs, amb el cabàs ben ple i un dot de 56.000 lliures, el 1860, Consol es va casar amb Josep Rufí Vidal i Nadal, reservant-se però la plena propietat, usdefruit i lliure administració de tots els béns propis. El futur marit li féu un escreix de 25.000 duros, una quantitat important, però menor que l'aportada per Consol al matrimoni en concepte de dot.⁶⁹ Josep Rufí en quasi tot estava en condicions d'inferioritat. La residència de la parella a Barcelona s'establí a la magnífica casa de la plaça Cucurulla que havia fet construir Joaquim Castanyer. Desconec les característiques arquitectòniques que reunia la seva llar a Saragossa, ciutat en què el matrimoni va viure durant uns anys, però crec que difícilment podia superar la de Barcelona.

Josep Rufí no només gaudí de les rendes i béns de la seva muller i es beneficià del prestigi i les relacions socials que la família d'ella li propor-

68. El 1846, quedà pagat el dot, acte que no es va protocolitzar fins més tard: AHPB, F. FERRAN, 1869, III, f. 1.234. D'altra banda, Llogari donà a la filla 38.000 duros a compte de l'herència el 1867, quan Bartomeu estava passant la fase final del pitjor moment econòmic de la seva vida: *ibid.*, 7 juny 1867.

69. Tota la informació de les mullers dels germans Vidal, a Ramon VILA, *Una família burgesa...*, p. 28-30.

cionà, sinó que com a administrador utilitzà diners d'ella en els negocis propis. Per això, quan Josep Rufí va morir li devia 29.712 duros.⁷⁰ Bartomeu també va treure molt profit del seu primer matrimoni. En plena crisi financera, la seva esposa, Carme Serra i Bovets, va afrontar el pagament de la casa que Bartomeu s'estava construint, per a ús o negoci propi, al Passeig de Gràcia, i li va rescabalar diferents préstecs hipotecaris.⁷¹

D'altra banda, després d'haver-se produït la liquidació del Fomento del Ensanche, del qual era el principal accionista i un dels gerents a l'etapa final de la societat, el nivell de vida de Bartomeu no devia modificar-se gràcies a la fortuna de la seva consort. És cert que, el 1879, consta en una modesta posició contributiva, però pocs anys després, quan la tempesta havia passat del tot –inclosa la subhasta judicial d'algun immoble–, les perspectives eren prou optimistes per poder tornar a l'activitat immobiliària, encara que amb un esperit ben diferent del que l'havia mogut els anys 1859-1866. El 1881, el matrimoni Vidal-Serra comprà conjuntament un solar per edificar al xamfrà nord-oest de Gran Via-Clarís, on de seguida es van construir una casa per viure-hi i treure una renda del lloguer dels altres pisos.⁷²

Després de l'òbit de Carme Serra i Bovets, ocorregut el 1884, Bartomeu enfortí la seva fortuna personal, ja que ella, en no tenir fills, el nomenà hereu universal.⁷³ Aquesta recuperació econòmica li fou molt beneficiosa, car així va poder contreure un segon matrimoni econòmicament també molt profitós. El 1885, va maridar Zoa Nadal i Vilardaga, una vídua rica amb fills –filla del seu cosí Antoni Nadal i Pujulà i vídua del comerciant Adolf Clavé i Flaquer–, que aportà en dot 250.000 pessetes en metàl·lic i en bitllets de banc. Com a garantia dotal, Vidal oferí diverses finques, en part procedents de la seva difunta primera muller, en part de l'herència paterna i en part coberta amb la casa feta construir per ell i la seva primera esposa a la Gran Via-Clarís que acabo de mencionar.⁷⁴

70. A més dels béns que ella ja tenia, adquirí dues finques: una a Vimbodí (Tarragona) i l'altra a Sant Cugat del Vallès. AHPB, F. BELLSOLELL, 1863, I, f. 322; SAYROLS, 1866, III, f. 1179; J. SERRA, 1875, I, f. 224.

71. Per exemple, Carme Serra afrontà el pagament de més de 12.500 duros en dues escriptures de cessió de crèdits del seu marit el 1868: AHPB, F. FERRAN, 1868, III, f. 993 i 1.009. L'any següent, foren 24.000 escuts: *ibid.*, 1869, III, f. 1405.

72. AHPB, Antoni DOMÈNECH, 1881, II, f. 1.517.

73. AHPB, J. ÒDENA, 1874, III, f. 2.227.

74. AHPB, J. ALEGRET, 1885, II, f. 775.

Com ha dit Ramon Vila en estudiar la família Serra, «si el terme «endogàmia de classe» no existís caldria inventar-lo per a aquesta família». Ell es referia en sentit estricte als Serra, casats amb diferents membres de la societat de Pau Miralda, però vist el cas dels Vidal i Nadal en la seva relació amb els Serra, l'observació els és també extensible.

El daltabaix financer dels germans Vidal i Nadal no va comportar l'ensulsiada econòmica i social de les respectives famílies que van continuar pertanyent a la gran burgesia barcelonina. De fet, el potencial econòmic de les seves mullers va permetre aturar les conseqüències de les desastroses operacions immobiliàries. Josep Rufí ja he dit que va morir precisament poc abans de començar el marasme de la crisi econòmica del 1866. Només aquest germà va tenir descendència, una filla de nom Consol Vidal i Moragas. Aquesta es va casar amb el ric home de negocis Joaquim Jover i Costa (Barcelona 1854-1922), que el 1896 va rebre el títol de marquès de Gelida; foren pares al seu torn de Consol Jover i Vidal. Aquestes dues Consol van heretar el títol pontifici de marqueses de Moragas que Pius IX atorgà el 1874 a la primera Consol de la família, Consol Moragas i Quintana, que havia estat primer muller de Joaquim Castañer i Molet, i després de Josep Rufí Vidal i Nadal. L'adquisició del marquesat deuria servir-li per treure's el mal gust que segurament hi va deixar el ruïnós final mercantil del segon marit; també seria una manera de refermar la seva independència econòmica i personal.

Bartomeu Vidal i Nadal va morir el 16 d'octubre de 1887 als 65 anys. Deixà hereva universal la seva muller, Zoa Nadal i Vilardaga, la qual nomenà hereu universal el seu fill Antoni Clavé i Nadal. En no haver trobat l'inventari *post mortem* de Bartomeu, ignoro la composició i quantia dels seus béns.⁷⁵

Amistat i interès

Per fer negocis a l'engròs, entre d'altres coses calia comptar amb una bona xarxa d'informació, tenir fàcil accés al crèdit i ser capaç de captar altres capitalistes per endegar projectes. Tot això considerant que, en alguns casos, els contactes eficaços amb les altes instàncies polítiques de vegades

75. Sobre Jover i els marquesats de Moragas i Gelida, veure *Gran Enciclopèdia Catalana*. El testament de Bartomeu Vidal a AHPB. PERCERO, 1887, II, f. 554 bis.

eren crucials. Les xarxes familiars facilitaven de forma natural els contactes necessaris en alguns aspectes, però com més àmplies i sòlides fossin les xarxes personals millor. Les relacions amicals permetien eixamplar els contactes i, en aquest sentit, ser membre del Cercle del Liceu i assistir a les vetllades operístiques d'aquest teatre foren uns mitjans força útils per a la gran burgesia catalana per crear i conrear aquestes relacions.⁷⁶

La sociabilitat masculina de la classe alta revestia diferents formes. Una de les més exclusives s'efectuava dins del Cercle del Liceu, a les sales del qual es parlava de l'actualitat i es transmetia informació mercantil interessant. Tanmateix, hi havia qüestions que era més convenient tractar-les amb més intimitat. Això és el que es feia, per exemple, a les llotges compartides per homes al Liceu.⁷⁷

QUADRE VIII

PARTÍCIPS EN EL CONDOMINI DE LA LLOTJA NÚM. 14 DEL LICEU

Ignasi Girona i Agraful	Antoni Gusi i Sans
Josep M. Serra i Muñoz	Pau Henrich i Prat
Isidor Pons i Roura	Blas Gorastarzu
Celedonio Ascacibar	Josep Cortada i de Vedruna
Miquel Martorell i Peña	Marià Llopart i Casani
Ramon Estruch i Ferrer	Bartomeu Vidal i Nadal

Font: AHPB, J. FALP, 31 maig 1862.

Bartomeu Vidal participà en un d'aquests condominis amb altres membres de la gran burgesia catalana. El 1862, passà a compartir la llotja 14 del pis baix i la banyera número 2 del Teatre del Liceu «*en dominio indiviso*

76. Sobre el Cercle del Liceu i la sociabilitat que alimentava, vegeu Nathalie LAGOUTTE, «El Cercle del Liceu: exemple de sociabilitat burgesa, urbana i formal a la Barcelona del segle XIX», *L'Avenç*, 169 (1993), p. 54-57. També G. W. McDONOGH, *Las buenas familias de Barcelona. Historia social de poder en la era industrial*, Barcelona, 1989, p. 175-176 i 256-258.

77. G. W. McDonough, a partir d'informació oral, esmenta un cas d'un membre de l'elit barcelonina que, a més de la llotja familiar, en tenia una altra amb una colla d'amics: *Las buenas familias...*, p. 258. Ara, per primera vegada, es pot veure amb cert detall qui formava part d'una d'aquestes colles.

puramente personal y vitalicio, sin transmitir derecho alguno a sus herederos». ⁷⁸ La majoria dels altres 12 partícips també pertanyia al grup dels més grans contribuents de la ciutat, com es pot veure al quadre VIII.

És de gran interès analitzar amb cert detall quines característiques socioeconòmiques reunia aquesta colla d'amics per conèixer les retícules més reduïdes de les xarxes de relacions econòmiques. Quasi tots eren socis fundadors del Cercle del Liceu, creat el 1847, excepte Miquel Martorell i Blas Gorastarzu, que possiblement havien entrat més tard a l'associació, i alguns en foren presidents: Vidal, el 1853; Gusi, el 1864; Josep M. Serra, el 1867; Henrich, el 1871, i Ramon Estruch, el 1875, el 1877 i el 1881. ⁷⁹ Set eren comerciants i inversors; un –Cortada–, corredor de canvis, i tres eren homes de lleis en exercici: els escrivans de l'Audiència Gorastarzu i Henrich –aquest, emparentat amb els Girona, acabarà passant-se al món dels negocis– i el procurador Llopart. El bloc era força homogeni. No hi havia cap fabricant, mentre que la meitat dels comerciants estaven vinculats a l'activitat naviliera –Serra i el seu gendre Pons, Martorell i Gusi– i financera –Girona, Serra i Vidal, principalment.

Un altre punt en comú entre molts d'ells era la seva participació com a socis al Banc de Barcelona. Hi havia alguns dels fundadors i principals accionistes de quan es va crear, el 1844, segons es pot veure al quadre IX. ⁸⁰

QUADRE IX

NOMBRE D'ACCIONS EN CREAR-SE EL BANC DE BARCELONA DELS MEMBRES DE LA LLOTJA NÚMERO 14 DEL PIS BAIX DEL LICEU

Ignasi Girona	56	accions
Josep M. Serra	100	accions
Isidor Pons	16	accions
Celedonio Ascacibar	25	accions
Bartomeu Vidal i Nadal	10	accions

78. AHPB, J. FALP, 31 maig 1862.

79. La llista dels 123 socis fundadors es pot veure a *Círculo del Liceo. Lista de señores socios. Primer centenario. 1847-1947*, Barcelona, 1947, p. 7-19. Pel que fa als presidents del Cercle, *ibid.*, p. 21-23.

80. F. CABANA, *Història del Banc de Barcelona (1844-1920)*, Barcelona, 1978, p. 247-251.

Ascacíbar –gran amic de Serra– va ser membre de la junta de govern del Banc del 1849 al 1874. El contacte de Bartomeu Vidal amb el Banc és més important del que aquestes accions semblen indicar, ja que el seu sogre, Llogari Serra i Farreras, en va ser un dels grans accionistes fundadors –amb 100 accions (el màxim permès)– i fou membre de la junta de govern del Banc del 1858 al 1873. Altres col·legues de la llotja es van afegir una mica més tard a la nòmina dels accionistes del Banc de Barcelona. El 1847, Miquel Martorell i Peña tenia 3 accions i Blas Gorostarzu, 5. La vinculació individual amb l'entitat bancària anà evolucionant amb el temps i alguns dels que, al principi, no en tenien o no la tenien massa forta, l'acabaren tenint molt estreta. Així, Antoni Gusi –que no consta a la primera llista d'accionistes– fou membre de la junta de govern del Banc del 1863 al 1882.⁸¹ També ho va ser Isidor Pons, del 1882 al 1889.

Però tampoc en aquest punt hi ha una coincidència total quant a la relació dels amics amb el Banc –sobretot pel que fa al grau de vinculació– i, en alguns casos, la participació només va ser gairebé testimonial. Això referma la idea que no era un grup del tot tancat amb participació única als mateixos negocis.

Entre alguns d'ells hi havia lligams de parentiu –entre Girona i Henrich, i entre Serra i Pons–, però es pot dir que eren minoritàries, ja que no hi havia l'atapeïda xarxa de relacions familiars que es pot observar en moltes de les societats mercantils.

És també interessant subratllar la presència dels homes de llei en aquesta colla, els quals devien assessorar els amics comerciants en qüestions jurídiques i també els informarien de l'estat en què es trobaven certs plets. Certament, aquesta llotja del Liceu cal entendre-la com una peculiar extensió dels respectius despatxos d'aquests comerciants i homes de lleis que permetia conjuminar els diferents interessos i intercanviar informació, sovint privilegiada.

A manera de conclusió

De les carreres mercantils dels germans Vidal i Nadal, cal destacar alguns trets específics, o bé exemplificadors. La principal característica és la de combinar de manera prou particular diferents formes d'intervenció

81. *Idem*, p. 258.

econòmica (producció, inversió i/o especulació), les quals adés se succeïren, adés coexistiren. En aquest sentit, sobresurt l'estranya combinació –per poc freqüent– d'especulació immobiliària amb negoci industrial –fàbrica de farines– de Josep Rufí, que en part potser s'explica per la incidència directa que en aquesta segona orientació dels seus negocis va jugar Bartomeu. Del menor dels germans, també destaca el fet, tampoc freqüent, que –essent fill d'un membre de l'elit econòmica barcelonina que no havia participat de la diàspora mercantil– instal·lés un negoci, i ell residís fora de la Ciutat Comtal. Els altres casos coneguts de membres de la gran burgesia barcelonina, fills de negociants ja benestants, que vivien lluny de Catalunya, com els de Lambert Fontanellas o Jaume Girona i Agrafel, van anar lligats als negocis bancaris, i la residència va fer-se a Madrid.

De l'activitat de Bartomeu, destaca la frisança i la impaciència que sembla que l'empenyien i que el van portar a fer inversions –de caràcter diferent– d'un sector a un altre. Sembla també que intentava constituir el seu propi grup empresarial –limitat, però, almenys inicialment, al negoci immobiliari– al costat d'altres, alguns de ja constituïts, com el dels Girona, i altres en gestació, com el d'Antonio López.

L'ensulsiada econòmica que van patir ambdós germans Vidal arran del desastrós final del Fomento del Ensanche deu constituir un dels primers exemples de «ruïna econòmica» –el fracàs del negoci immobiliari no significà, però, davallar a la misèria, com ja he dit–, a conseqüència de l'especulació immobiliària a la Barcelona contemporània; una experiència, però, que també van conèixer, llavors, altres grans comerciants barcelonins, com ho foren els germans Biada. Aquesta, però, és una altra –encara que potser no gaire diferent– història.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

BRAVO LOZANO, Jesús, HIDALGO NUCHERA, Patricio, *De indianos y notarios*, Madrid: Consejo General del Notariado, 1995, 238 p.

Volum que s'insereix en la interessant línia de publicacions oberta pel Consell General del Notariat, arran del Cinquè Centenari del Descobriment. Com afirmen els autors a la presentació, es tracta d'un treball sobre Amèrica en els notaris, especialment els de Madrid, és a dir, pretén analitzar la figura del notari com a testimoni d'una manera de relacionar-se espanyols i americans. Per això, l'obra s'articula en dues grans parts. La primera, que ha estat redactada per un especialista en història d'Amèrica, el professor Patricio Hidalgo, estudia la figura i l'activitat del notari a Índies, prenent com a base la Recopilació de la Llei d'Índies. S'hi fa, així, una excel·lent síntesi sobre la normativa, les funcions dels notaris i la venda d'escribanies. Clou aquesta part una extensa relació bibliogràfica, tant sobre els *escribanos*, com de les guies i els inventaris dels fons de protocols existents a Llatinoamèrica i a Espanya. La segona, escrita pel professor Jesús Bravo, investigador de l'Arxiu Històric de Protocols de Madrid, planteja l'activitat del fedatari, bo i fixant-se en alguns temes americans més emblemàtics, com ara la selecció de l'emigrant, el viatge, les nissagues que feren fortuna i els tipus d'inversions. Aquesta segona part es tanca amb uns apèndixs de relacions de persones i de notaris vinculats amb Amèrica.

FERNÁNDEZ I TRABAL, Josep, *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, 454 p. (Biblioteca Abat Oliba; 161).

Versió revisada del treball amb el qual l'autor obtingué el grau de doctor en Història Medieval i que meresqué, a més, el Premi Extraordinari. Resultat d'una ja llarga línia de recerca, l'obra presenta la trajectòria històrica d'una de les famílies més significatives del període medieval a Catalunya, els Bell-lloc de Girona, del 1267 al 1533, burgesos destacats i inte-

grants del patriciat urbà. Pren com a base documental els pergamins del fons Mercader-Bell-lloc de l'Arxiu Municipal de Cornellà de Llobregat, que complementa amb altra documentació existent al Capítular de Barcelona, al mateix arxiu privat de la família Mercader i, especialment, als fons de protocols de Barcelona i Girona. Així, l'autor exposa l'evolució històrica dels Bell-lloc, des dels seus orígens menestrals, al darrer terç del segle XIII, fins als primers decennis del segle XVI, i això en un context geogràfic i social ben definit, és a dir, la regió de la Girona medieval i l'elit social i política de l'alta burgesia, dins la societat urbana. Metodològicament, l'autor s'ha proposat d'abastar tres nivells, que actuen en interacció: l'àmbit econòmic, és a dir, l'anàlisi de la trajectòria familiar a partir de l'evolució patrimonial; l'àmbit jurídic i institucional en què la família es reproduïx en el decurs de les generacions, amb els sistemes propis de traspàs del patrimoni i les aliances familiars, i l'àmbit polític, el municipi de la Girona medieval, amb la finalitat de copsar les estratègies de manteniment en el poder. El treball, doncs, s'allunya en tot moment d'un caire genealògic i biogràfic; per contra, estableix comparacions entre l'anàlisi particular i els fenòmens generals. És per això que tracta aspectes econòmics, com ara el crèdit i l'evolució del règim senyorial, o bé socials i polítics, com les relacions entre la burgesia i l'aristocràcia. Segons afirma el professor Antoni Riera al pròleg, l'autor estableix els mecanismes econòmics, socials, jurídics i polítics que permeteren a una família de menestrals esdevenir una de les poderoses de la Girona baixmedieval, alhora que fa aportacions sobre el creixement urbà, el comerç, l'estructura social, el règim municipal, el mateix context feudal o les relacions dels nuclis urbans amb les seves rodalies. Clou aquest excel·lent estudi, que s'acompanya de fotografies, arbres genealògics i quadres, un sempre útil índex onomàstic.

GOMILA, Onofre, ROCA, Nicolás, *Instrucción de lo que inviolablemente han de observar los Notarios y Escribanos Públicos de la Ciudad y Reyno de Mallorca, M DCC LXV*, Palma de Mallorca: Ilustre Colegio Notarial de Baleares, 1995, 23 p.

Edició facsímil de l'opuscle elaborat per dos notaris mallorquins i imprès el 1765 a la capital insular, que recull tot un seguit de normes, especialment de dret notarial, però també de dret positiu. D'aquesta manera, tant hi podem trobar les maneres de datar i de consignar les quantitats a les escriptures com la incapacitat de les mares vídues per representar els fills

menors i la prohibició d'instruments usuraris. Tanmateix, l'interès primordial d'aquesta *Instrucción* arrela, com molt bé indica en el pròleg el degà del Col·legi de les Balears, en el desplegament complet de les clàusules que als instruments apareixen abreujades o etceterades. Aquesta fou, de fet, la finalitat de l'obra, és a dir, donar solució a l'etceterat corresponent de cada clàusula. En efecte, el treball aplega fins a un total de cinquanta-sis extensions clausulars, les quals ara, en l'edició facsímil, són traduïdes ben correctament al castellà en un annex i que esdevenen així d'una gran utilitat per als estudiosos.

GONZALVO, Gener, COLL, M. Carme, SAMPRÓN, Oliva, *El protocolo del notari Pere de Folgueres (1338)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996, 505 p. (Acta Notariorum Cataloniae; 5).

Darrer volum aparegut de la col·lecció patrocinada per la Fundació Noguera encaminada a l'edició sistemàtica de llibres notariais catalans, seguint el model italià i d'acord amb un pla que té present l'interès de la documentació enregistrada, l'antiguitat, la singularitat i el mateix estat material de conservació. Si el primer número corresponia a un registre del 1351, de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, i destacava pel fet de tractar-se d'un dels primers *libri notularum*, amb el text íntegre dels documents i un desplegament de les fórmules realment ric, el segon transcrivía el capbreu del 1237 al 1242 de Bertran acòlit, notari de Terrassa, més transcendent doncs per la seva antiguitat. El que ara s'ha editat abraça un total de 375 instruments des del mes de maig al mes d'octubre del 1338 i, per tant, correspon a un capbreu previ a l'aparició del sistema de doble registre, amb les característiques diplomàtiques i paleogràfiques usuals. Es tracta d'un protocol certament interessant, amb més raó atesa la varietat del seu contingut. Així, enmig de documents de crèdit, de transferència de la propietat, de procures o d'establiments emfitèutics, hi podem localitzar textos significatius, com ara l'inventari d'un cirurgià barceloní amb una important biblioteca, o bé d'altres de relatius als consellers de la ciutat o a la casa reial, o al mateix arquebisbe de Tarragona. Tanmateix, el protocol de Pere de Folgueres destaca per contenir un gruix considerable de documents referents a l'execució testamentària de Pere Marc, primer senyor del castell d'Eramprunyà i il·lustre predecessor del poeta Ausiàs Marc. Les transcripcions són precedides pels registos, de la mateixa manera que l'obra ho és per una introducció i resta closa per uns índexs de llocs i persones.

GRAU I PUJOL, Josep M. T., *Catàleg del fons notarial del districte de Santa Coloma de Farners*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996, 408 p. (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya; 19).

Excel·lent instrument descriptiu de la documentació notarial del districte de Santa Coloma de Farners, repartida en l'actualitat entre l'arxiu comarcal d'aquesta localitat i l'Arxiu Històric de Girona, on ingressà el 1938. Inserir en la ben coneguda col·lecció d'inventaris que des del començament dels anys vuitanta edita la Fundació Noguera, el volum presenta unes característiques formals similars als anteriors. D'aquesta manera, descriu els protocols i els registres del districte, que s'assimila prou bé a la comarca, conservats en un nombre certament important, amb sèries documentals continuades des del segle XIV (Blanes) i XV (Lloret o Vidreres). L'autor presenta la documentació agrupada per localitats i, encara millor, per notaries, en el cas d'existir-ne més d'una en una mateixa població. A més, l'epígraf de cada notari es completa amb una nota relativa a les seves autoritat i actuació i, fins i tot, amb les dades biogràfiques de l'autoritzant i amb interessants referències als seus capítols matrimonials o al seu testament. L'inventari és precedit per una extensa introducció, en la qual l'autor fa, ultra la presentació metodològica dels elements descriptius dels protocols, una acurada anàlisi de la trajectòria històrica de les notaries i la seva documentació. Clou l'obra, com és usual a la col·lecció, un primer índex alfabètic de notaris i un segon cronològic per notaries.

GUAJARDO-FAJARDO CARMONA, María de los Ángeles, *Escribanos en Indias durante la primera mitad del siglo XVI*, Madrid: Consejo General del Notariado, 1995, 2 v.

Edició de l'obra mereixedora del premi convocat el 1992 pel Consell General del Notariat, amb motiu del Cinquè Centenari del Descobriment d'Amèrica, i que constitueix a més la tesi doctoral de l'autora. El treball té per objectiu l'anàlisi de l'organització, els fonaments i les competències dels oficis d'escrivania sorgits arran del procés colonitzador de les Índies, en el moment immediatament posterior al descobriment, i això mitjançant documentació de l'Arxiu General d'Índies de Sevilla i de legislació de l'època. És evident que aquest objectiu s'assoleix amb escreix i que, per tant, l'obra omple un buit notable sobre l'estudi del notariat al nou món, de manera especial en el moment de la primera colonització, quan l'*escriba-*

no esdevé una peça clau en la instauració a Índies de l'administració castellana. A la primera part del treball, s'hi estudien les anomenades escrivanies públiques, és a dir, les escrivanies de Número, de Consell i les Reials. A la segona, s'hi analitzen les escrivanies d'especial adscripció a l'Administració de les Índies, com ara les de Naus, Governació, Audiències, Majors de Rendes, Casa de la Moneda, Consell de la Mesta i Residència. Finalment, la tercera part és dedicada als notaris de l'Església, amb un camp competencial exclusiu. De cada tipus d'escrivania, l'autora n'estudia les condicions del nomenament, els requisits dels aspirants, les seves competències i funcions, la remuneració dels titulars, les obligacions i responsabilitats o la mateixa durabilitat de l'ofici. Un significatiu apèndix documental clou cadascun dels capítols d'aquesta obra excel·lent, bàsica per al coneixement d'una institució fins avui no ben estudiada, i que palesa la importància del fedatari a l'inici de l'organització administrativa de les Índies, com també els trets definitoris de cada tipus d'escrivania als territoris indians.

HERNANDO, Josep, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995, 2 v. (Textos i Documents; 30, 31).

L'estudi sobre el llibre i la cultura escrita medieval catalana ha estat un dels camps de major tradició en la nostra producció historiogràfica, amb la presència de grans mestres, com ara Antoni i Jordi Rubió, Martí de Riquer, Miquel Batllori i Josep M. Madurell. I cal dir que darrerament aquest camp s'ha vist revitalitzat amb noves aportacions, especialment de l'autor de l'obra de la qual ara donem notícia. Així, el professor Josep Hernando presenta en aquests dos volums un total de 457 documents sobre el llibre, fruit d'una recerca sistemàtica dels protocols barcelonins del segle XIV i resultat d'un buidatge exhaustiu del fons de l'Arxiu Històric de Protocols, de l'Arxiu Capítular i de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. La preferència tradicional dels estudiosos pels inventaris *post mortem* es veu ara superada per la presentació d'un ventall ampli de tipus documentals, referents, això sí, a llibres: compravendes d'obres, préstecs amb penyores de llibres, donacions i testaments amb llegats de llibres, rebuts de preus de paper i d'altres matèries, contractes de treball i d'aprenentatge per escriure o il·luminar i enquadrar volums, o bé per a l'ensenyament de lletra. Aquesta documentació dóna llum a tot un seguit de qüestions que ara l'historiador de la cultura podrà respondre amb més fonament, sobre

qui posseïa llibres, quin valor tenien, per què es bescanviaven o donaven, o qui els escrivia i enquadernava. El cos de l'obra, la col·lecció documental, és presentada amb el rigor habitual i ja conegut de l'autor, i es completa amb uns perfectes índexs toponomàstics i d'autors i obres, a més d'una taula dels *incipit* i d'un sumari dels documents transcrits, tots els quals arrodoneixen aquesta publicació, excel·lent i de referència obligada.

MARQUÈS, Josep M., *Escriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*, Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 1995, 404 p. (Monografies Empordaneses; 1).

Presentació de gairebé un miler de documents, anteriors al segle XIV, de l'abadia canonical agustiniana de Santa Maria de Vilabertran, a l'Alt Empordà. La majoria dels originals, en pergamí o paper, es troben a la Biblioteca de Catalunya i a l'Arxiu Diocesà de Girona, per bé que l'autor ha resseguit igualment els resums que contenen els *Sacra Cathaloniae Monumenta* del P. Pasqual. La descripció dels textos inclou la datació, el regist i l'escatocol o protocol final. Els tipus documentals són diversos, tot i que hi predominen les vendes, les donacions i els testaments, ultra els empenyoraments, les definicions i altres escriptures. L'obra, d'elevat interès per a la història de l'Empordà i de l'Església a Catalunya, s'acompanya d'una introducció metodològica, d'una història concisa de l'evolució de la comunitat religiosa des de l'inici fins al final del segle XIII, i també d'uns complets índexs de topònims, antropònims i notaris autoritzants.

MORENO CLAVERÍAS, Belén, *La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995, 188 p. (Estudis; 8).

Edició del treball guanyador de la Beca Notari Raimon Noguera, en la seva convocatòria del 1993. Basat de manera preferent en documentació notarial de Vilafranca del Penedès, l'estudi suposa una aproximació al fenomen de l'expansió de la vinya a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XVIII, i això precisament mitjançant el contracte emfitèutic de rabassa morta, autèntic eix vertebrador de l'obra. L'autora defineix, en primer terme, el contracte de rabassa morta i n'explica els seus trets diferencials, origen i evolució, en una presentació tipològica realment modèlica. Tot seguit,

en el cos del treball, analitza la implantació d'aquest tipus contractual a la comarca, amb l'evolució de les clàusules més significatives i els aspectes socials de les parts contractants. En darrer terme, exposa els trets més remarcables del conflicte rabassaire, palès a partir de la segona meitat del segle XVIII. Com afirma el professor Emili Giralt en el pròleg, aquest treball permet constatar un cert *enduriment* del contracte i un major nombre de clàusules, fenòmens que suposen una més elevada onerositat; i, alhora, el fet de la difusió de la vinya i el canvi en el paisatge i en la producció agrícola del Penedès o igualment la inexistència d'una societat rural dicotòmica, gràcies a la diversificació social. Clou el llibre una encertada selecció bibliogràfica, un apèndix amb la transcripció i el comentari d'una vintena de documents representatius, com també uns annexos amb quadres i gràfics.

Notariato e società in Catalogna e in Italia Meridionale nel secolo XV, Napoli Nobilissima (Napoli), XXXIII, III-VI (maggio-dicembre, 1994), p. 81-240.

Edició de les actes de l'*Incontro di Studi* celebrat a Barcelona els dies 4 i 5 de novembre de 1994, i organitzat per l'Institut Italià de Cultura de la capital catalana, en un intent reeixit de revitalitzar les sessions d'estudis històrics d'aquesta institució. Després d'una presentació de l'arxiver Rafael Conde i d'una introducció del professor napolità Alfonso Leone, el volum recull un total d'onze comunicacions d'encàrrec presentades a l'esmentat congrés, tant per especialistes catalans (M. T. Ferrer, A. Riera, J. Hernando, L. Pagarolas, A. Torra i A. Borràs) com italians (M. R. Berardi, F. Patroni, S. Sosti, C. Belli i G. Sangermano). Quant al contingut, el títol és prou explícit, ja que aplega tant estudis sobre la institució notarial, els notaris i la seva formació, com treballs sobre determinats fons de protocols i, encara, l'aprofitament de la documentació notarial per a determinats aspectes de la societat i cultura de l'època, com ara l'alimentació o el món del llibre. Aquesta obra és expressió del renovat interès que en els darrers anys ha inspirat el tema del notariat i la documentació notarial, des del Congrés Internacional de Diplomàtica (València, 1986), fins al Primer Congrés d'Història del Notariat organitzat per la Fundació Noguera (Barcelona, 1993), o les Primeres Jornades sobre Notariat a Andalusia (Sevilla, 1994). Clouen l'obra unes pàgines de conclusions, redactades per la professora Luisa d'Arienzo, que fa un comentari resum de cada comunicació, i uns índexs complets relatius a tot el volum de la revista on aquestes actes s'insereixen.

El Notariado andaluz en el tránsito de la Edad Media a la Edad Moderna, I Jornadas sobre el Notariado en Andalucía (del 23 al 25 de febrero de 1994), Sevilla: Ilustre Colegio Notarial, 1995, 338 p.

Edició de les actes resultants de les Primeres Jornades sobre el Notariat a Andalusia, celebrades a Sevilla el febrer del 1994. Coordinat per les professors de la Universitat de la capital andalusa Pilar Ostos i María Luisa Pardo, promotores alhora de l'esmentat congrés, el volum recull un total de vuit articles, realitzats tant per especialistes de les universitats de Cadis, Granada, Màlaga i Sevilla, com d'Itàlia, concretament de Gènova i Pisa. Dins la tradició d'estudis històrics sobre el notariat andalús, relativament recent, cal inserir aquesta important obra, que se centra en l'anàlisi del notariat en el moment de traspàs de l'Edat Mitjana a la Moderna i que incideix d'una manera especial en dos temes: d'una banda, la mateixa institució notarial, els notaris i la seva organització, i de l'altra, el document notarial i els seus principals trets diplomàtics. Els treballs són precedits d'un pròleg del degà del Col·legi de Sevilla i, especialment, d'una introducció del doctor José Bono, un dels millors coneixedors de la història del notariat als regnes de la península, el qual fa una densa i detallada anàlisi de cadascun dels articles ara editats, que pretenen omplir algunes llacunes d'un camp temàtic encara amb molts punts per explorar.

PUIG SALELLAS, Josep M., *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996, 558 p. (Estudis; 9).

Excel·lent i completa exposició de l'evolució històrica de la família Salellas, originària del veïnat homònim, al terme municipal de Cruïlles, al Baix Empordà. L'autor combina en perfecta simbiosi la trajectòria de la nissaga amb el decurs del patrimoni i, punt realment significatiu, el sustentacle jurídic que en permeté l'estabilitat i la transmissió. Basant-se en les fonts del mateix arxiu patrimonial i amb una exposició lineal que segueix les generacions, l'autor reula als primers Salellas del segle XIV, pagesos benestants, i narra les primeres addicions al seu patrimoni, les aliances matrimonials i les diferents vicissituds econòmiques, bo i analitzant-ne les causes, fent parlar els documents i reconstruint la vida dels personatges, de vegades gairebé fins a la indiscreció. Esment especial mereixen els capítols dedicats a l'estudi d'aquells tipus documentals bàsics en la dinàmica d'estructuració de la família a Catalunya, que l'autor insereix enmig dels

capítols de narració històrica. Estudia, així, els capítols matrimonials, una de les institucions més característiques del dret civil català i que esdevenen el veritable codi que estableix la consideració i el destí dels béns d'una família, més encara que el testament. També, els censals, un dels instruments que permetia accedir al crèdit de diner a llarg termini mitjançant la venda de rendes; i la masoveria, aquell contracte de conreu en què, ultra una prestació en agrers o parts de fruits, s'hi juxtaposaven relacions de tipus personal. L'anàlisi dels tipus documentals es troba encara, en la nostra historiografia, en fase embrionària, i és per això que aquestes pàgines esdevenen singularment útils, no només per als juristes, sinó d'una manera especial per als historiadors i tots els interessats a introduir-se en el món apassionant de la documentació notarial. El discurs d'aquest dens treball segueix amb l'evolució de la nissaga a l'època moderna, a la qual l'autor dedica els capítols més extensos, bo i aprofundint en l'anàlisi de les branques col·laterals. I clou amb l'estudi de les darreres generacions de la família, al segle XIX i primers decennis del segle XX, protagonistes d'una operació absentista, d'un afincament a Girona i, com afirma l'autor, del traspàs d'unes estructures i d'un estil de vida rural a unes altres d'urbanes. El text del treball, que s'acompanya d'arbres genealògics, gràfics, plànols i quadres, es tanca amb un útil índex de conceptes i amb la generosa presentació de 191 pergamins de l'arxiu patrimonial, dels quals s'ofereix ara la data, la signatura arxivística, el tipus jurídic i un extens regest.

Summario del origen y principio y de los privilegios, estatutos y ordenaciones del Collegio de los Notarios del número de quarenta, vulgarmente dichos de caxa, de la ciudad de Çaragoça, Zaragoza: Ilustre Colegio Notarial, 1995, s. p.

Edició facsímil de l'opuscle imprès a Saragossa per Pere Bernuz el 1548, feta amb motiu de la inauguració de la rehabilitada seu col·legial. L'edició d'aquestes ordinacions corporatives és precedida d'una presentació del degà del Col·legi de Notaris de Saragossa, en la qual fa un repàs dels precedents i orígens de la institució i de la corporació notarial del regne d'Aragó. I, especialment, és precedida també d'un pròleg del professor Àngel San Vicente Pino, que ofereix una anàlisi exhaustiva d'aquesta edició oficialista de mitjan segle XVI (gènesi, recopilació dels privilegis, exemplars existents o edicions posteriors), com també exposa catàlegs de documents i de còdexs que figuren al Col·legi de Notaris, alhora que reper-

toria les fonts jurídiques manuscrites i impreses concernents la institució notarial aragonesa. Com és usual, aquest *Summario* recull disposicions relatives a la corporació i a la institució notarial en general: orígens del Col·legi, creació dels notaris, nomenaments, successió de notaries i traspàs dels protocols, abast competencial, etcètera. Clou el facsímil una rúbrica dels notaris de la ciutat i dels seus predecessors.

TOSCAS I SANTAMANS, Eliseu, «Sentimiento de pertenencia local y territorio en una colectividad del Llano de Barcelona entre el Antiguo Régimen y el Estado liberal (1780-1860)», *Estudios Geográficos* (Madrid), LV, núm. 216 (julio-septiembre, 1994), p. 503-529.

Inspirat en certa mesura en les aportacions de la microhistòria italiana i fonamentat sobretot en material de l'AHPB, aquest dens article es presenta com un experiment metodològic. Per un cantó, l'autor postula que el territori local no s'ha de contemplar només de manera objectiva, sinó també en termes subjectius, sense oblidar que hi ha distintes visions de l'espai polític local segons els diferents grups socials i les faccions que integren la col·lectivitat. Per un altre, l'estudi centra la seva atenció en una determinada localitat catalana, el municipi rural de Sarrià, i en un període d'acceleració històrica, el comprès entre el 1780 i el 1860, tot ell farcit de tensions socials i polítiques. El sentiment de pertinença local és analitzat de manera dinàmica i confrontat amb la construcció de l'Estat liberal espanyol, destacant una conclusió: el fet que el nou sistema polític fos encara més dur, per a les classes populars, que el mateix Antic Règim explica que la majoria de la població s'identifiqués més amb la parròquia (la vella demarcació) que no pas amb el municipi o poble (el nou marc territorial). En aquest sentit, l'autor recorda que, mercès a la pressió popular, la mateixa Revolució Francesa consolidà, en el nou mapa de *communes*, la vella xarxa de parròquies rurals vigents sota l'Antic Règim.

VALLS JUNYENT, Francesc, *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, 388 p. (Biblioteca Abat Oliba; 167).

Edició del treball guardonat amb el premi de recerca històrica Dr. Joan Mercader, convocat en la seva cinquena edició el 1992 per l'Ajuntament

d'Igualada. Aquest complet i prometedor estudi se centra en l'anàlisi de l'evolució de l'agricultura anoienca, des del començament del segle XVIII fins a la segona meitat del segle XIX. Pretén, d'aquesta manera, apropar-nos als primers passos donats en la transformació de l'agricultura de l'Anoia en els darrers segles, coincidint amb la crisi agrària de les acaballes de l'Antic Règim i l'emergència del capitalisme industrial; i, alhora, vol determinar els factors explicatius d'aquests canvis. L'obra s'estructura en vuit capítols: els primers tracten tant de la utilització agrícola del sòl al principi del segle XVIII i al final del període estudiat, amb la comparació de les dades, com també de l'especialització del conreu de la vinya, principal eix de transformació de l'agricultura comarcal. Els darrers són dedicats a estudiar els factors explicatius de les transformacions i a analitzar els límits i les contradiccions del model de canvi agrari de l'Anoia. L'autor palesa com durant aquest segle i mig, realment transcendental, es completà la primera fase de penetració del capitalisme en la societat rural tradicional, fet que comportà, en l'ordre econòmic, una mercantilització creixent de la producció agrària i, en el pla social, la periclitació de l'ordre feudal i l'emergència d'unes noves formes de propietat. Vertebrat amb metodologia excel·lent, l'obra s'acompanya de nombrosos mapes, gràfics i quadres estadístics, com també d'útils apèndixs.

ZAFORTEZA DE CORRAL, L., MUT CALAFELL, A., OLIVER MORAGUES, M.,
Tratados de Notaría en el Reino de Mallorca. Facsímil del Tractatus de Antoni Moll de 1714, Madrid: Consejo General del Notariado, 1995, 847 p.

Volum coordinat per la professora de dret civil de la Universitat de les Balears Luz Zaforteza, que se centra en un estudi dels diferents tractats i formularis de l'art de la notaria al regne de Mallorca i que, a més, edita en facsímil un d'aquests tractats. Després d'un pròleg del catedràtic Miguel Coca i d'una introducció de la coordinadora del volum, segueix el que constitueix la primera part del nucli de l'obra. El director de l'Arxiu del Regne de Mallorca, Antoni Mut, després d'una densa introducció, descriu de manera rigorosa, detallada i exhaustiva trenta-un *Artis Notariae tractatus* o *Formularium instrumentorum*, del Regne de Mallorca i compresos entre els segles XV i XIX, en un estudi que esdevé així clau per a l'anàlisi de la institució notarial a les Illes. La segona part del llibre és obra de Manuel Oliver i porta com a títol «Los Notarios en el Reino de Mallorca». L'autor pre-

sentada una síntesi de l'evolució històrica del notariat a les Balears en els seus diferents aspectes, des de la conquesta de Jaume I fins al final del segle XVIII. I això li serveix de marc per editar tot seguit el *Tractatus* del 1714 d'Antoni Moll. L'edició facsímil és acompanyada d'una acurada transcripció i traducció al castellà, que posa a l'abast de qualsevol estudiós el contingut d'aquest tractat, que s'estructura segons la clàssica divisió tripartida de contractes, últimes voluntats i judicis.

(Aquestes **Notes bibliogràfiques** han estat redactades per
Laureà Pagarolas i Sabaté)

«ESTUDIS HISTÒRICS I DOCUMENTS DELS ARXIUS DE PROTOCOLS» NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

EHDAP és una revista anual, editada pel Col·legi de Notaris de Barcelona des del 1948, amb l'especificitat bàsica d'aplegar treballs fonamentats sobre documentació de protocols i de registres notariais d'arreu i, alhora, d'aprofundir en aspectes institucionals, com ara la història del notariat, els diferents tipus documentals que aquesta genera o bé d'altres institucions de dret públic i privat que s'hi relacionen.

La redacció de l'EHDAP prega a les persones interessades a col·laborar-hi que prenguin en consideració les normes següents:

1. L'*extensió* dels articles, que han d'ésser inèdits, oscil·larà entre els 15 i els 40 fulls de 30 línies mecanografiades (és a dir, a doble espai), presentats en paper DIN A4 i escrits per una sola cara.

2. Sota el títol del treball, hom hi farà constar el *nom i cognoms* de l'autor, així com també el centre on desplega la seva activitat.

3. Ultra les còpies en paper, els originals han d'ésser facilitats en *disquet*, en un programa compatible amb l'entorn PC o Macintosh. A l'etiqueta del disquet, s'hi escriurà el nom de l'autor, el títol de l'article i el programa amb què ha estat editat.

4. Es recomana que els articles siguin escrits en català, per bé que s'accepten originals en totes les *llengües* peninsulars i en altres idiomes, com ara l'italià, el francès, l'anglès i l'alemany. Els textos en català i en castellà seran revisats per un corrector d'estil.

5. Les *notes* es presentaran sempre totes juntes al final de l'article i mai a peu de pàgina, tot i que un cop impreses sí que hi aniran. Es redactaran segons el sistema de referències que s'especifica més endavant. Les crides es faran volades sobre la caixa del text i després de la puntuació.

6. El text es podrà acompanyar, quan es consideri necessari, d'apèndixs, làmines, figures o *material gràfic*. Les fotografies, al seu torn, hauran d'ésser de qualitat i ben contrastades, i aniran seguides dels peus corresponents.

7. Els editors facilitaràn als autors *proves d'impremta*, per tal que puguin revisar els seus textos en un termini prudencial, però sense fer, tanmateix, variacions substancials ni en el text ni en les notes.

8. Un cop editat el volum, tots els autors en rebran dos exemplars, així com també un joc de *25 separates* del seu article.

9. Els articles i la *correspondència* han d'adreçar-se a:

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols
Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
Col·legi de Notaris de Barcelona
Notariat, 4
08001 Barcelona

El remitent indicarà sempre, en full a part, el seu nom i cognoms, adreces professional i particular, i números de telèfon, per tal de facilitar la comunicació amb la Redacció.

10. Els *sistemes de referències* i de citacions a utilitzar pels col·laboradors d'EHDAP seran els següents:

Llibres:

Arcadi GARCIA I SANS, Núria COLL I JULIÀ, *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994 (Estudis; 6).

Formes i institucions del govern de Catalunya, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1983 (Curs d'història de Catalunya; 1).

Parts de llibre:

Pierre VILAR, «Le monde urbain dans la Catalogne des temps modernes», a *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Universitat, 1984, v. I, p. 421-434.

Articles de revista:

Josep M. SALRACH, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 13 (1992), p. 127-173.

Quant a les *referències als arxius*, el primer cop es posarà el nom complet amb l'abreviatura entre parèntesi: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Les referències posteriors es posaran només en la forma abreujada.

Les cites dels textos documentals es faran de la manera usual, seguint l'ordre més lògic: arxiu, secció, sèrie, peça documental, data i foli. Per exemple:

AHPB, Guillem JORDÀ (major), *Septimum manuale*, 30-IX-1438/23-VI-1440, f. 34r-36v.

